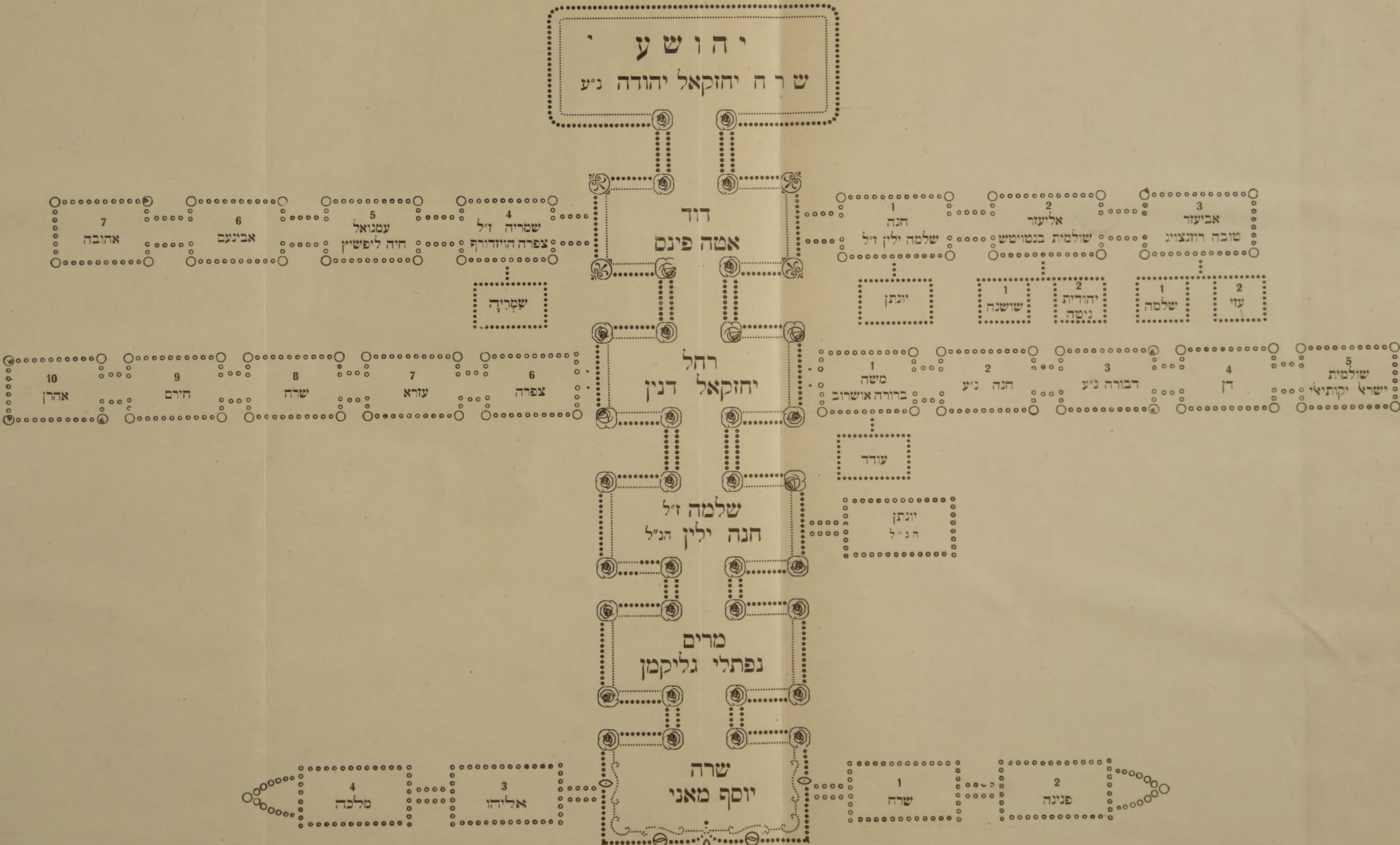
המחבר וצאצאיו

עפ״י החלוקה והשומה הנז׳ נשאר חלק הא׳ הסמוך לפרדס הכומר והחלק הב׳ הסמוך לו לר״י ור״ב סלאנט עם חצי הבור וכנ״ל, וחלק הג׳ היותר סמוך לחלק ר׳ יואל משה וחותנו נשאר לר״ל הורוויץ עם חלק רביעית הבור וכנ״ל, וחלק הד׳ אשר בו הבור נשאר לר״י יעלין, ולר״י יעלין הנ״ל אינו שייך כ״א מקום הבור, אולם בבנינו ובמימיו לא יש לו כ״א חלק רביעית, והשלשה חלקים שייך לר״ל ור״ב סלאנט ור״ל הורוויץ וכנ״ל, וכ״א סילק הסך המגיע ממנו לר״י יעלין אשר מקום הבור נפל לחלקו וכפי השומא הנ״ל, ולראי׳ באנו בעצמינו עה״ח

יום הנ״ל שנת הנ״ל פעה״ק ירושלים ת״ו

נאם **יהודא ליב סלאנט** ונאם **בנימין בייניש בהרש״ס** נ״י

ונאם **יהושע יעלין** ונאם **ארי׳ ליב הורוויץ.**

זמן מה אחרי שנוסדה חברת נחלת שבעה עם שבעת חבריה המבוארים בספר היסוד נכנסו בתוך השבעה, במקום שנים שיצאו או בתור נוספים, שני חברים והם הר״ר יהודא ליב סלאנט בנו של הצדיק הנודע ר׳ יוסף זונדיל מסלאנט זצ״ל (חותנו של הגאון רבי שמואל סלאנט), והר״ר אברהם רוטנבערג חותנו של הר״מ סלומון מן השבעה הקודמים.

כאן אפרסם שטר שומא שנערך בין ארבעה מחברי השכונה. שנים מהשמאים ר״מ הכהן ור״י ריבלין הם מהשבעה הראשונים והשמאי הראשון הררש״מ זילבערמאן נזכר ב„זכרונות לבן ירושלים״ והיה ראש ועד הכללי וממונה בכולל פינסק.

„בעזה״ש

בחדש טבת שנת תרל״א כי נועצו יחדיו ר׳ ליב סלאנט ור׳ בנימין ביינישסלאנט ור׳ ליב הורוויץ ור׳ יהושע יעלין, לחלק ביניהם את השדה אשר קנו ארבעתם יחד מחוץ לעיר במקום הנקרא נחלת שבעה. ואת הבור אשר בנו כלם יחד בתוככי השדה ההיא, למען ישלוט איש איש מהם בחלקו לבד, ויפרדו איש מעל אחיו, בקשו אותנו שלשה החתומים מטה לחלק ביניהם את האדמה ולפרוד את השדה ההיא לארבעה חלקים ולשום בדמים איש בתרו לקראת רעהו, וקבלו עליהם כלם בקבלת קנין אג״ס כד״ת לקיים את דבר החלוקה ולהוסיף בעד החלק הטוב את שויו יתר על החלקים האחרים לבעלי החלקים ההם ככל אשר נשית אנחנו שלשה הח״מ, וכה היה דברי כלם, כי בצאת מאתנו חלוקת החלקים ושומת השיווי היותר, אז הבחירה ביד ר׳ ליב הורוויץ ור״י יעלין לבחור להם שני חלקים או הטובים ולשלם בעד יתרון השיווי לר׳ ליב ור״ב סלאנט או את חלקים הגרועים עם כסף יתרון השיווי, אפס, כי שני החלקים אשר ישארו לר״ל ור״ב סלאנט יהיו סמוכים איש לרעהו, או חלקי א׳ וב׳ או חלקי ב׳ וג׳, או חלקי ג׳ וד׳. כי בשכר זה הניחו משפט הבחירה להר״ל הורוויץ ור״י יעלין. אז שמנו יחד עינינו ולבנו על כל חלקי השדה ההיא ככל אשר הראנו שכלנו ודעתנו וידיעתינו בחלקי השדה, וראינו כי שונים החלקים, וככה סדרם במעלה: א׳ היותר טוב מכולם החלק הסמוך לשביל המפסקת בין השדה ההיא ובין פרדס הכומר, ב׳ החלק הסמוך לו, ג׳ החלק היותר סמוך לחלק ר׳ יואל משה וחותנו, ד׳ החלק שבו הבור כי החלק הזה נפחת שויו לבעליו מפני הבור השייך לארבעתם לעולם ונגרע מקומו מחלק הזה לבדו, על כן שמינו כי בעד חלק הבור יקח שמנה מאות גרוש בשביל גרעון חלקו, היינו מחלק א׳ 400 גרוש מחלק ב׳ 250, מחלק ג׳ 150 גרוש, והבור יהי׳ לארבעתם הוא ומימיו, ושתי פיותיו לא יאטר בעל החלק ההוא, כי פתוחות תהיינה ביום ובלילה שיוכלו בעלי החלקים האחרים לשאוב ממנו מים בלי מעצור, ויניח להם בצידי הבור שביל כדי רגלי הממלא וכליו שיבוא בו לשאוב מים, וגג הבור אשר בין פה לחברו יהי׳ לבעל החלק ההוא גם לבנות עליו, רק שלא יגיע שום גרם היזק לבנין הבור.

הנה זאת תורת החלוקה בשדה ההיא, וכן קיימו וקבלו עליהם ארבעתם השותפים ההם לחלק ביניהם כנז׳, וח״ש היום לחדש אייר תרל״א לפ״ק פעה״ק ירושלים ת״ו.

נאם שמואל מוני במו״ה אברהם יצחק ז״ל

ונאם מיכל הכהן ונאם יוסף ריבלין

ומר ליב הורוויץ ע"ס 25 ליר"ט, ומר מיכל הכהן ע"ס $12^1/_2$ ליר"ט, ומר יוסף ריבלין $12^1/_2$ ליר"ט ומר יואל משה ע"ס $12^1/_2$ ליר"ט ומר חיים לוי ע"ס $12^1/_2$ ליר"ט, והרש"ס נ"י כשיהיה בידו כסף ממחיר השטרות הנ"ל יוכל להוציא מתחת ידו עפ"י פתקא משני אנשים היינו א' משני השכנים ר"מ הכהן ור"י ריבלין עם א' משני אלה ר' בייניש ור' ליב הורוויץ. ולראי' ח"ש ר"ח אייר תר"ל פעה"ק ירושלם ת"ו.

נאום בנימין בייניש בהרש"ס נ"י ונאום ארי' ליב הורוויץ
ונאום מיכל הכהן ונאום יוסף ריבלין
ונאום יואל משה בהר"מ ונאום חיים הלוי
ונאום

הכנסות שנה ראשונה

מאת ר' בנימין בייניש סלאנט נ"י

נתן לע"ע שטר מוכ"ז ע"ס שנים עשר ליר"ט וחצי

על חשבון חובו הנז' נתן לע"ע שני שטרות מכולל ווילנא וזאמוט כ"א על אדו"ז אחד וזמנם בר"ח אייר דנא, א' נו' 1 ואחד נומר 1123

110	נתקבל
282	כ"ב תמוז נתן עוד ע"י שלשה נפליון א 94
470	עוד משכון הבור חמשה נפליון
286	י"ג אב נתן לר"מ הכהן שני חצאי אימ"פ וא' נאפ',
260	מר' חיים לוי מה שהגיע ממנו להם ע' הקרקע ע"י ר"י ריבלין
1408	
58	יוחזר לו מאתי יוסף ריבלין נ"ח ג'
1350	זהו מחיר הסך י"ב ליר"ט וחצי

ר' מיכל הכהן

נתן לע"ע שטר מוכ"ז ע"ס שנים עשר ליר"ט וחצי

ע"ח החוב הנז' נתן לע"ע מאה ושמנה ג',

108	(בנאפ' א 94) כי ר"י רבלין הביא שלשה נאפ', מזה ק"ח ג' ע"ח רמ"ה הנ"ל והמותר ע"ח עצמו. שני שטרות מהכולל כל א' ע"ס שלשה לי"ט נומר 340 זמ"פ אב תר"ל 341 זמ"פ חשון.
265	עוד נתן מזומן שני מאות חמשה וששים גרוש צג"ח. יום טו"ב סיון
280	י"ח תמוז נמכר השטר א' מהנ"ל נומר 340 ונתקבל מחירו שני מאות ושמונים גרוש
697	עוד השלים, בזה נכלל מחיר השטר השני הנ"ל
1350	זהו מחיר י"ב ליר"ט וחצי.

אם יהי׳, ובכן באותן השנים לא יצטרכו בני חברתינו לתת כל הסך י״ב ליר״ט וחצי כי יצורף כסף האיש החדש וימלאו זה בעת בנין הבית השמיני של החבר החדש, וכן תשיעי וכו׳ וכו׳.

יב) כל ענין וענין הנוגע לחברתינו יקום עפ״י רוב דעות, היינו חמשה—ולא פחות—נגד שנים ולד׳ עינינו שיחננו ויגמור בעדנו לטוב.

ובאנו עה״ח יום ד׳ ג׳ אייר שנת תרכ״ט לפ״ק פעה״ק ירושלם ת״ו.

נאם **בנימין בייניש בהרש״ס** נ״י ונאם **יואל משה בהר״מ** ז״ל
ונאם **מיכל הכהן** ונאם **ארי׳ ליב הורוויץ** ונאם **חיים הלוי**
ונאם **יהושע יעלין** ונאם **יוסף ריבלין.**

בעזה״י

ביום הראשון למלאכתנו למוסדת חברתינו, השלכנו גורל במעמד שבעתינו, מי יזכה בבנין שני הבתים הראשונים על חלקיהם ויצא הגורל הראשון לבנין הבית: נומר **א**

ר׳ מיכל הכהן

ויצא הגורל השני לבנות הבית: נומר **ב**

ר׳ יואל משה, והוא הקנה זכותו לר׳ יוסף ריבלין.

ובכן, בקיץ הזה בעזה״י, יבנו שני הבתים על חלק ר׳ מיכל הכהן ור׳ יוסף ריבלין. ולראי׳ באנו עה״ח יום ה׳ ד׳ אייר שנת תרכ״ט לפ״ק פעה״ק ירושלם ת״ו.

נאם **בנימין בייניש בהרש״ס** נ״י ונאם **יהושע יעלין**
ונאם **מיכל הכהן** ונאם **ארי׳ ליב הורוויץ**
ונאם **חיים הלוי** ונאם **יואל משה בהר״מ** ז״ל
ונאם **יוסף ריבלין.**

ועל דבר האמור באות ט, כי יבוחרו שנים לתת פתקאות להנאמן לתת ההוצאות הנצרכות להבנין עד תומו, נמנינו וגמרנו, להיות השנים, אחד מן שני השותפים ר׳ מיכל הכהן ור׳ יוסף ריבלין עם אחד מן שני השותפים ר׳ ליב הורוויץ ור׳ יהושע יעלין, והיה בשלח אחד מן הזוג הראשון הנ״ל עם אחד מן הזוג השני הנ״ל פיתקא להגאמן ה״ה הרה״ג מוהר״ר שמואל סלאנט נ״י, יתן הכסף כפי הרשום באותה הפתקא כך יתן להמביא את הפתקא, וירשום בפנקס הלז, בסדר והידור נאה בעזה״י. הבחירה הזאת עשינו למשך שנה אחת עד יום ב׳ אייר תר״ל, וח״ש יום הנ״ל

נאום **בנימין בייניש בהרש״ס** נ״י ונאום **יהושע יעלין**
ונאום **מיכל הכהן** ונאום **ארי׳ ליב הורוויץ**
ונאום **חיים הלוי** ונאום **יואל משה בהר״מ**
ונאום **יוסף ריבלין**

יום ט׳ לחדש תמוז תרכ״ט נגמר בנין השני בתים הראשונים מחברתינו נחלת שבעה אשר זכו ר׳ מיכל הכהן ור׳ יוסף ריבלין לבנותם על חלקם.

בעזה״י

יום א׳ ר״ח אייר תר״ל עשינו גורל וזכה ר׳ ליב הורוויץ ור׳ בייניש סלאנט נ״י, והושלשו ביד הרה״ג מוהרש״ס נ״י ששה שטרות. היינו מר בייניש ע״ס $12^1/_2$ ליר״ט

ישלמו הזוכים בשנה הראשונה ובשניה דמי דירת חצי שנה, והיו לעזרת בנין בית השביעי. ואז כל א׳ על מקומו יבא בשלום, ויבאו איש איש על נחלתו, ואגודת החברה נפרדה באם לא ירצו לנהל החברה עוד ולבנות עוד, ומי שירצה ירצה.

ו) אם אחד מאתנו לא יוכל תת הכסף אשר עליו לתת שנה שנה, אין לו עוד חלק ונחלה בתוכנו וכספו אשר נתן בראשונה יהי׳ מונח בקופת החברה בלי ריוח עד עמוד ששת הבתים של חבריו בבנינם, ואז יוחזר לו כספו אשר נתן בראשונה.

ז) אם מהזוכים בשנה הראשונה או השניה לא יוכלו תת הכסף המתוכן אשר עליהם לתת בשנה שני׳ או השלישית או הרביעית והוא כבר ישב בדירתו, אזי הוא מוכרח לצאת מהבית ההוא תומ״י בלי טו״מ, כי הבית עם קרקעיתה של החברה הם ואין לו חלק ונחלה שם עדי ישלים חוק נתינותיו כמבואר בסעיפים הקודמים, ואם יעבור איזה זמן על עיכוב נתינותיו עליו לשלם לקופת החברה בעד כל חדש שנים למאה, ואחרי שישלם הקרן שעליו לתת עם ריוח ב׳ למאה לחדש ישוב הבית וקם לו בתעודת כל החברה.

ח) יען כי עד כלות בנין שבעת הבתים, כל הבתים הבנויים על שם החברה הם, על כן כל א׳ וא׳ מאתנו מחוייב לעסוק בעזרת המלאכה איש כפי כחו ויכולתו הן בשכירות פועלים וגודרים ועושים במלאכה, והן בהשגחה וכדומה איש איש כאדם העושה בשלו בלי שום הפרש.

ט) כל עניני החברה והבנינים, אם כי כולנו נעסוק בהם, בכל זאת, יבוחרו שנים מאתנו אשר בידם יהיו מסורים החשבונות ועל פיהם יצאו כל ההוצאות מקטן ועד גדול, ויהי׳ איש מיוחד להיותו הנאמן אשר לידו יכנסו כל הכנסות החברה ומידו יצאו עפ״י פתקת שני האנשים הנבחרים, ומבלעדיהם לא יוכל להוציא מתחת ידו שום פרוטה השייכת להחברה. ובהסכם כולנו בחרנו את מו״ר הרב הגאון מוה״ר שמואל סלאנט נ״י להיות נאמן חברתינו, וכל מיני הכנסות אשר יכנסו לחברתינו הן מיד כאו״א מאתנו את כסף התשלומין שנה שנה, והן אם נשיג איזה הלואה הן מפה הן מחו״ל וכדומה, הכל יכנס ליד הגרש״ס נ״י הנ״ל. ולחיבוב הענין כי רב הוא קבל עליו העבודה הזאת, ומי ומי מפה או מחו״ל אשר יתן הלואה לחברתינו לבנות בתים, וירצה שתהי׳ הקבלה מקוימת מיד הגרש״ס נ״י הוא יקיימנה, וכל עניני חברתינו הנוגעים לד״ת ובפרט בדרדרא דממונא הכל יהי׳ עפ״י הגרש״ס נ״י.

י) בפירוש הותנה אשר כל גמילות חסד אשר ישיג כאו״א מאתנו לשם בנין הבתים ההם ע״י השתדלותו הן פה העירה, והן בחו״ל, הן ע״י מכתבים, והן בהתראות מי מאתנו עם א׳ מגבירי חו״ל אשר ידבנו לבו להלוות לחברתינו איזה סך למען לקרב גמר הבנינים וכדומה, הכל שייך לכל בני חברתינו יחד, ואין לאיש ההוא שום חלק ושכר וקדימה בזכות הכסף אשר ישיג לתכלית הבנין הזה, גם אם הנותן יתן מפורש בעדו לתכלית הבנין, ושייך להשותפות לבנין בתים.

יא) אם מעתה יחפוץ איש אחר להתחבר לחברתינו לא יקובל מבלעדי רשות והסכם גמור של כל בני חברתינו או רובם, היינו חמשה נגד שנים, והחבר החדש יקבל עליו כל התשלומין היינו לתת י״ב ליר״ט וחצי לשנה, ובעד ארבעה פעמים י״ב ליר״ט וחצי נבנה לו בית, אחר כלות בנין שבעת הבתים ויהיו לו כל הזכויות של כ״א מבני חברתינו אשר כולנו מוכרחים לעזור בבנין ביתו, וכן בהלואות גמ״ח

מאד ברוחנו לבבנו ונפשינו, וגמרנו בינינו יחד להתחזק ולעשות חיל באפרתה, ואיש את רעהו יעזור וה׳ אלקים יעזור לנו לגמור בכי טוב, והכננו אותנו כולנו להיותנו אגודים יחד בחברה אחת, ובאלקים נעשה חיל, ישועתה לד׳, ועל פי הפרטים המבוארים הלאה בפנקס הזה יסבו כל עניני חברתינו ובנין הבתים בעזר ה׳ ית״ש.

א) כל אחד מאתנו יכנים לקופת החברה ביום הזה שנים עשר לירא זהב טורקי וחצי, עולה יחד שבעה ושמנים ליר״ט וחצי. וכן ביום ב׳ אייר שנת תר״ל, יכנים כל אחד מאתנו י״ב ליר״ט וחצי, וכן ביום ב׳ אייר תרל״א יכנים כל א׳ מאתנו י״ב ליר״ט וחצי.

ב) חיש מהר נשכור לנו חוצבי אבן לחצוב בהר נחלתינו (על חלק הזוכים להבנות שני הבתים בחלקם) אבנים לשני בתים, ואחר היות רוב האבנים נגמרים, נתחיל במלאכה בעזה״י ונבנה בזה הקיץ על החלקה ההיא שני בתים אשר כל אחד יחזיק מדת אוירו הפנימי מלבד קירותיו ערך ששה ושלשים אמות, למען היות הבתים ראויים לדירה נאה והגונה, וכ״א מהבתים יעלה בנינם עד מלאת המשים לירא זהב טורקי,* ובכל שנה ושנה נפיל גורל מי יזכה אשר על חלקו בשדה הנ״ל יועמד הבית הא׳, ומי יזכה בבית השני.

ג) הזוכים בגורל כעת להבנות שני הבתים הראשונים על חלקיהם, עליהם לשלם שכר דירה לשנה ארבעה לירא טורקי היינו בעד כל בית שני לי״ט, והיו להחברה אחד ותשעים ליר״ט וחצי, והזוכים ישלימו עד מלאת מאה ליר״ט, ובהם יבנו שני הבתים, ויכנסו הזוכים לדור בהם או להשכירם, והבתים עם קרקעיתם ע״ש החברה יהיו עד היות כל שבעת הבתים בנויים בעזה״י, וע״כ לא יוכלו הזוכים בראשונה ובשני׳ להכנס לגור בבתים הנ״ל או להשכירם וכדומה עד אשר יתנו תעודות עשויות ע״פ ד״ת באוהיו״מ ומחזיק לפו״ד כתחז״ל ובקנין גו״ש אשר הבתים ההם הם של החברה עם קרקעיתם, ורק ביום שיעמידו החברה על הוצאות כולנו כל שבעה בתים עפ״י האופנים המבוארים בסעיפים האלה, וכל א׳ מאתנו כבר שילם כל אשר עליו לשלם שנה שנה, אז יקומו הבתים וקרקעיתם והיו לבעליהם לאחוזת עולם למקנה לצמיתות, ואיש בנחלתו ידבקו לארך ימים.

ד) הזוכים בגורל בשנה השנית להבנות שני הבתים בחלקם, ישלמו שכר דירתם לשנה ההיא חמשה ליר״ט כ״א שני ליר״ט וחצי, והיה זה לעזרת הוצאות בנין השני בתים ההם, והזוכים בשנה הראשונה גם הם יתנו בשנה ההיא שכר דירתם חמשה ליר״ט יחד, והי׳ אז להבונים שבעה ותשעים ליר״ט וחצי ועד מאה ליר״ט ישלימו מכיסם.

ה) וביום ב׳ לחדש אייר שנת תרל״א, אשר אז צריך כ״א לתת י״ב ליר״ט וחצי, לבנין שני בתים, והלא יחסר אז עוד בית אחד ולמען שלא להשאיר בנין בית אחר לשנה מיוחדת, ע״כ גמרנו והסכמנו, אשר ביום ההוא נלוה כסף לבנין בית השביעי, וכל בני חברתינו או שלשה מהם באי כח כולנו יחתמו על השטר בשם כל החברה וכל הבתים הבנויים שמה וקרקעיתם יהיו משועבדים לאותו החוב למען לבנות הבית השביעי, רק אם מי ומי מאתנו אשר ירצה לתת ששה ליר״ט ורביע, ביום ההוא יצא מכלל החברה והחוב, ואז הלא כבר השלים חוק נתינותיו וקם הבית אשר לו לו לאחוזה בתעודת כל החברה. ובהגיע יום ב׳ אייר תרל״ב אז מחוייב כל א׳ לתת סך ששה ליר״ט ורביע, ואז השלים כל חוק נתינותיו אשר נוטל עליו. ובעד שנה השלישית

בשם ה' אלקינו נדגול

הפנקס הלז יבואו בו חשבונות ההכנסות וההוצאות של חברת בוני הבתים חוצה לעיר בנחלתם הנקראת מהיום בשם

נחלת שבעה

על כי שבעה אנשים האלה התאחדו בחברה אחת לבנות שמה שבעה בתים בעזה"י על פי הפרטים המנוים ביניהם, ויבואו פה להלן.

ואלה שמות האנשים

ר' מיכל הכהן[1], ר' חיים הלוי[2], ר' בייניש סלאנט, ר' ליב הורוויץ[3], ר' יואל משה בהר"מ, ר' יוסף ריבלין[4], ר' יהושע יעלין.

נוסדה והתכוננה

יום ג' ב' אייר שנת ה'מ'ל'א'כ'ה ת'צ'ל'ח לפ"ק. ואתה ה'! הראנו בבנינה ושמחנו בתקונה, אמן.

(עד כאן השער)

בשם ה' הבוחר בציון ובונה ירושלם יבחר לנו את נחלתנו

נחלת שבעה

ויראנו מהר בבנינה כיר"א.

אור ליום ג' ב' אייר שנת תרכ"ט התאספנו אנחנו שבעה הח"מ אשר את כל א' מאתנו זיכה ד' ויש לנו חלק בשדה הידועה העומדת על יד דרך המלך מירושלים ליפו, מול סוף נחלת ממשלת רוסיא יר"ה. וכמבואר בשטרי המקנה שיש ביד כל א' מאתנו על חלקו, והחיג'עטים[5]) נעשו בערכאותיהם על אשת האחד מאתנו הח"מ ה"ה ר' ליב הורוויץ נ"י[6]. והרצון הפנימי הסוער בקרבנו לבנות שמה בתים הולך וחזק

1) היה סופר אצל הגרש"ס ובת"ת ובקור חולים. ואח"כ במשגב לדך, והו"ל את העתון „האריאל".

2) נודע בשם רבי חיים קאוונער, והוא היה שד"ר בעד ביהכ"נ הגדול בית יעקב בחורבת ר"י החסיד.

3) הוא ר' ליב לאמזער.

4) סופר ומנהל ועד כל הכוללים, ומיסד שכונות רבות בסביבות ירושלים.

5) שטרי מקנה.

6) הוכרחו לעשות החג'ה על שמה מפני שהיתה נתינת תרכיה, מפני שהשבעה היו אז כלם נתיני ממשלות זרות והממשלה התרכית לא נתנה אז רשות קניות לנתינים זרים.

כדאי להעיר כאן שמחיר כל אמה מרובעת בנחלת שבעה שקנוה לפי עדות הר"י יעלין בשנת תרכ"ט בכ"ה פרוטות, שהם כחצי גרוש של היום, היתה שוה בשנת תרמ"ח, לפי עדות ר"י גולדמן בהאסיף שנה הנ"ל — 35 גרוש האמה, וכהיום שויה מאתים גרוש ויותר.

כדאי גם להעיר, כי מכל אחוזת השבעה לא נשארו רק איזו מאות אמות ליורשי הר"מ סלומון ז"ל, וליתר הששה ולצאצאיהם אין עוד שום נחלה בנחלת שבעה.

הערות ונוספות לספר „זכרונות לבן־ירושלם".

מאת אליעזר ריבלין, ירושלם.

לעמוד 5 בסופו. להשלים המנין צרפו פעמים גם תינוק וספר תורה בידו. מוזכר בדברי לונץ במאמרו „קורות היהודים בירושלים במאה האחרונה", בירושלים כרך י"ג.

לע' 9. על דבר הרב ישעי' בורדקי, עיין מאמר „השקפה כללית" מר' יעקב גולדמן בהאסיף תרמ"ז צד 75, ובמאמר „כתב מינו.י" מלונץ בלא"י שנת כא־כב צד 199—ויותר בקובץ הקטן הירח, שיצא לאור בירושלים, תרנ"ו. צד 32 בהערה 2.

לע' 29. תולדות הגאון הר"מ אויערבאך נכתבו בארוכה ונתפרסמו במאמר „חכמי ירושלים" מאת אליעזר ריבלין בהדביר (ירושלים, תרע"ט—תרפ"א).

לע' 33. ע"ד שלטון הפלחים והשיכים במאה הקודמת, עיין בארוכה במאמר „מלחמות הפלחים בארץ ישראל", מאת ש. רפאלי. ירושלים כרך ה', צד 209.

לע' 83. ע"ד חברת כנסת ישראל וחברת תפארת ירושלם עיין דברי לונץ במאמריו „פרק בהתפתחות ההשכלה" לא"י שנת כא־כב צד 217, ובמאמרו „ירושלים בארבעים שנה האחרונות" לא"י שנה י"ז צד 9.

לע' 113. על תולדות „נחלת שבעה", השכונה היהודית הראשונה שנוסדה על ידי בני ירושלים וחלוציה בשנת תרכ"ט, עברו כל סופרינו בהעברה בעלמא, עד כי הטובים שבהם, כהר"י גולדמאן (בהאסיף תרמ"ז צד 75; תרמ"ח 127) והר"מ לונץ (בלא"י שנה ט"ז צד 36) לא הזכירו את שמות שבעת החברים של נחלת שבעה, וכהיום הזה נשכחו שמות השבעה האלה גם לבני ירושלים וזקניה.

והנה נזדמן לי בימים האחרונים למצוא באסף הכתבים שנשארו בבית הרב היקר צבי בהרב בייניש סלאנט ז"ל *), כתב יד הכולל את גוף ספר־היסוד של חברת נחלת שבעה המאושר בתוכו בחתימותיהם של שבעת החברים, והכולל את תקנות חברתם וסדר בנין שבעת הבתים הראשונים.

ואמרתי לפרסם את הספר הקטן הזה בתור מלואים לדברי ר' יהושע ילין אחד מן השבעה, בספרו „זכרונות לבן ירושלים" פרק י':

---

*) תודתי נתונה בזה להרה"ג הרי"מ טוקאצינסקי נ"י אשר השאיל לי את כתב היד הזה.

היינו מתפללים להשי"ת שישיב את בני בקרוב, אותו ואת כל ב"ב בריאים ושלמים אל ביתם ואל מעונם, ולא יוסיפו לדאבה עוד, אמן! [1]

בשבוע השני אחרי בואי העירה בפ' „מקץ" נכבשה העיר לפני האנגלים, ובא הקץ לממשלת־התורכים, ואז היתה העיר ירושלים צהלה ושמחה, ואז אמרתי בדרך הלצה, איך התאים סדר פרשיות עם סדר המאורעות: בפרשת „וישלח" נשלחנו ממוצא, ובפרשת „וישב" שבנו לירושלים ונתישבנו בה, ובפרשת „מקץ" בא הקץ לממשלת התורכים ולצרותינו וצרות כל תושבי ירושלים.

כה יתן השי"ת ויבוא בקרוב הקץ לגלות כל עמנו, וישיב את שבותנו לארצנו, ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ, ובימינו תושע יהודה וירושלים, אמן!

---

[1]) בני שב לירושלם עם כל משפחתו רק אחרי עבור שנה שלמה בערך (בחשון תרע"ט), אחרי כבוש דמשק ע"י צבאות ממשלות ההסכמה.

רוטל זיתים כבושים. רק כלי אחד יקר לי מאד מאד שירשתיו ממר אבי ז"ל, והוא שעון־שלחן יפה ויקר מאד, שהיה דופק גם את רבעי השעה, לא הפצתי להפקירו, לכן מסרתי אותו ליד חתני שיובילהו לכפר למסרו לערבי אחד, אשר בביתו בקצה הכפר היתה מערה אחת גדולה שבה החביאו הפלחים וגם היהודים הרבה מחפציהם (לי נודע הדבר רק זמן־מה לפני הִמָּלֵא המערה) אך התני מרוב בהילתו עזב את השעון על גדר ההצר ויאבד*).

מפני שסבלתי ברגלַי ממחלת הרימטיזם והיה קשה עלי ללכת במהירות רגלי העירה, לכן שלחתי את בתי וחתני וילדיהם לפָנַי כשהם נושאים את חבילותיהם בידיהם והחמורי עמוס במשאו לפניהם. ואנכי נשארתי עם בעל החמור הצולע ללכת אתו לאט לאט. ואחרי לכתנו רגעים אחדים נפל החמור והפיל את השק הקשור על גבו. ואחרי שבעליו עבד בערך חצי שעה עד שפרק משָׂאו ושָׁב וקשרו היטב והקימו, חזר ונפל; וכן עברו פעמים אחדות, עד שנתיאשתי ממנו ושלחתיו לעזאזל יחד עם בעליו.

וכן נשארתי לבדי בדרך עם חבילת החפצים, והנה עברו פלחות אחדות מדיר־יסין הולכות למוצא לשאת חפצי הפלחים של מוצא לדיר יסין, ואחרי הפצרות ובקשות רבות נתרצתה אחת מהן להוביל חבילתי העירה במחיר שמנה בשליקים, והוכרחתי לרוץ אחריה ברגלַי הכואבות עד חצי הדרך אשר שם מצאתי את התני ובתי וילדיהם יושבים לנוח. אז ישבתי גם אנכי לנוח, והמה והמובילה הנז׳ עברו לפָנַי. ואחרי נוחי קמתי והתנהלתי לאטי עד שאחרי שתי שעות באתי לבית ה׳ מלכיאל מני הנז׳ עיף ויגע רצוץ ומדוכא.

למחרתו בבקר הלכתי אל בית ה׳ יוסף מיוחס (גיסו של בני דוד אשר בידו הפקיד בני דוד הי"ו את מפתח ביתו בגלותו יחד עם כל בני משפחתו לדמשק בש׳ תרע"ה, עפ"י פקודתו הנמרצה של העריץ ג׳מאל פאשה**), ושאלתיו אם יש איזה הדר פנוי בבית בני שנוכל לגור בו ותאמר לי אשתו: „טוב מאד שבאתם עתה, הנה פנוי עתה כל הבית, קחו את המפתחות ושבו בכל הבית, טרם שיבואו איזו אופיצירים תורכים או גרמנים ויחזיקו בו ויקלקלוהו כאשר עשו במשך כל הזמן מעת גלות בנך".

אז הודיתי לה ולקחתי את המפתחות ונִכְנַס לגור בבית בני. ובכל יום

*) מכל הדברים שהשארתי במוצא בביתי וכן מהדברים שהשארתי בבית פלחה אחת שעבדה אצלי שנים רבות (24 קנטאר עצים וחמשים רוטל פולים יבשים), לא מצאתי אח"כ כי אם מעט מאד, כי הפלחים והחילים גנבו ושדדו ככל אשר היתה לאל ידם.

**) בדמשק מת עליהם ביום ב׳ ניסן תרע"ז בנם היקר שמריה תנצב"ה. אך לא פה המקום לספר את כל התלאה אשר מצאתם בגלות הזאת.

אחרי אשר עבדנו כל הלילה וצררנו את כל חפצינו, יצאתי בבקר לשכור חמורים ופועלות להוביל חפצינו לעיר, והנה תלאה! אין להשיג בכל מחיר שהוא, רציתי לשלם כפל ופי שלש מכפי הרגיל, אך לשוא, כי רוב הפועלות היו עסוקות עוד בהובלת שארית חפציהן בעצמן, ואלה אשר גמרו כבר שכרום קרוביהן וידידיהן עוד מאתמול. אז נבוכותי מאד, הזמן היה קצר והחפצים מרובים.

בעמדי כה נבוך ומדוכה נגש אלי אחד החילים ויאמר לי: „אם תתן לי מג׳ידי אחת אמצא לך חמורים או נושאות". אז הודיתי לו בכל לבי ותיכף נתתי לו המג׳ידי; ויעמוד רגעים אחדים, והנה עבר פלח אחד ואחריו הלכו שלש נושאות וצעיר אחד מחמר אחרי חמור צולע. ויעמידם החיל ויאמר להם: „בואו ושאו את חפצי היהודי הזה אל העיר וקחו את משכורתכם כאשר לוקחות כל הנושאות לעיר". כל נושאת שלשה בשליקים, ובעד כל חמור חמשה בשליקים. ויצעק הפלח ויאמר: „הלא עוד מאתמול שכרתי אותן להוביל את חפצי". ויכהו החיל מכות נאמנות בשוט אשר בידו, וגם לפלחות חָלק מנות יפות והפלח השוכר ברח על נפשו בקללו את היהודים ואת החיָלים והתורקים גם יחד, והפועלות דרשו כל אחת ששה בשליקים, ובעל החמור דרש שמנה בשליקים, אז חלק להם החיל עוד הפעם מכות בשוט עד אשר נתרצו במחיר אשר קצב להם, ותיכף שלמתי להם בהקדם כפי המדובר, אז תארתי לפועלות את בית ה׳ מלכיאל מני דוד התני אשר ביתו היה על דרך המלך, וגם מסרתי בידן מכתב אליו, ואחרי אשר העמסתי עליהן את החבילות ותמהרנה ללכת נשאר עמי רק הצעיר עם חמורו הצולע, והנושאות גבו להן בעצמן כפלי כפלים מכפי אשר דרשו, כי בדרכן גנבו מהבילה אחת שמיכה יקרה, ובבואן ירושלימה השליכו את החבילות בחנות אחת בשכונת „בית־יעקב", אשר ידעו כי בעל החנות מכיר אותי, ותאמרנה לו כי אני צויתין להשאירן אצלו עד בואי אחריהן.

וכאשר נשארו לי עוד הרבה חפצים בקשתי מהחיל שימציא לי עוד חמורים או נושאות, ואף שהבטחתי לו ליתן לו עוד בקשיש לא רצה בשום אופן ואמר: „הנה יש לך החמור שלך, והחמור הצולע שהשגתי לך ואלה יספיקו לך", וילך ויעזבני.

ובראותי כי אין תקוה להשיג עוד חמורים ונושאות והזמן קצר, החלטתי בעל כרחי להוביל רק את החפצים היותר נחוצים לנו ולהותיר את השאר. ואעמיס את צרכי האוכל וכלי הבישול על חמורי, ושק אחד ובתוכו מלבושים והפצים על החמור השכור; ולבד מזה צררתי שש חבילות קטנות שנשאנו אותן בעצמנו, אנכי ובתי וחתני ושלשת־ילדיהם, ובמוצא השארתי את כל רהיטי הבית ודברים רבים אחרים וביניהם גם ארבע חביות מלאות ארבעים

נפילת הפצצות אשר השליכו האנגלים על הפרים שהסתתרו מאחורי בית כץ.

בעת החקירה הראו האנגלים התענינות רבה בתאורי ה' כץ ובני ה' כהן את מצבם הרע של אנשי הצבא התורכים, איך שהם מתים ברעב, ואיך שבורחים תמיד רבים מהם, ועוד הרבה פרטים מעין זה. בהגמר החקירה שחררו שופטי הצבא אותם ואת בקרם, ויתנו להם כתב רשיון ללכת לראשון לציון שכבר היתה תחת ממשלתם, ונשארו שם עד שנכבשה העיר ירושלים ואז שבו יחד עם הבקר למוצא.

ויהי כאשר באו חמשת החילים אשר שלח שר הצבא מדיר יסין לשמור עלינו החלו תיכף לעבוד במרץ וסבבו בכל רחובות הכפר לשמור ולהשגיח על כל הבתים. ואנחנו, כל התושבים היהודים יחד עם שכנינו הפלחים, סדרנו בינינו את סכום הכסף הדרוש להוצאות צרכי המזונות עבורם, וכבר קנינו והכינונו את כל הדברים והיינו שמחים מאד ואמרנו בא הקץ לעניינו.

אולם לדאבון לבנו לא ארכה שלותנו, ורק עברו ש"ש שעות נהפכה שמחתנו לתוגה; כי בערב ההוא ביום השבת פרשת „וישלח" יום י"ז כסליו, באו פתאום הילים ופקודה בידם מאת שר הצבא הנז' לגרש את כל תושבי מוצא, עין־כרם ודיר יסין, לאשר כל אלו המקומות נועדו למקום מערכת המלחמה אשר תהיה למחרתו ביום הראשון אחר הצהרים. לכן לא ניתן לנו זמן רק עד למחרתו בצהרים, וכל מי שישאר אחרי המועד הקצוב ירה יירה. מקומות המקלט נקבעו באופן זה: לפלחים המערות אשר בהרי דיר יסין הקרובים למוצא, ולנו היהודים ירושלים.

ועתה תוכלו לשער בנפשכם את גודל המהומה והמבוכה אשר נהיתה אז אצל התושבים בכלל, ואצלנו היהודים בפרט. כל הלילה לא נתנו שנה לעינינו. הילדים צעקו, נאנחו ובכו, ואנכי והתני ובתי עבדנו באריזת חפצינו להבילות, להיותן נכונות להובלה בבקר העירה, כי לא יכולנו להובילן בלילה מפני פחדנו מהחילים המסתובבים בדרך ושודדים את כל העוברים. רק הפלחים אשר מקום מקלטם נקבע במערות הקרובות אשר בדרך אליהן אין חילים, התחילו להוביל מתחילת הלילה, ובהיות מקומם קרוב, הספיקו להוביל בלילה פעמים אחדות.

ואנכי מסרתי את המורי לבעלת הבית לשמרו עד הבקר, וגם מספוא נתתי לה. והיא בראותה את מבוכתנו וטרדתנו הרבה השתמשה במקרה ותוביל על המורי את כל חפציה ותבואותיה כל הלילה בלי ידיעתי, והעמיסה עליו כל פעם משא לעיפה יותר מכפי יכלתו. ובבקר השיבתהו לי עיף ויגע וחלש. ולאשר לא ידעתי כי עבדה בו כל הלילה, העמסתי עליו בבקר משא כפי הרגיל, והנה בבואו העירה נפל באין אונים וימת.

החבריא של שנים עשר החילים בלילה אל הרפת שלי ומצאו את הבית והרפת ריקים, עלו תיכף אל הכפר וימצאו ילדים מסתובבים ברחוב הנז׳ וישאלו אותם: איפה בקר היהודי? ויובילום ישר אל הרפת. ויאימו החילים על בעלת הבית ברוביהם שלא תשמיע קול ושתמסור להם את המפתח. ויוציאו משם פרה גדולה שמחירה עשרים נאפוליון ויובילוה ישר לבית ה׳ ברוזה ויקחו שם עצים להכין להם את הסעודה.

תיכף אחרי לכתם, הֵעירה בעלת הבית אותי ואת כל שכניה ותספר להם את כל המאורע, ותיכף נודע הדבר בכל הכפר. ויפחדו גם הם על בקרם ורכושם, שסוף סוף יבואו ויגזלו גם מהם. אז נתאספנו תיכף כלנו, היהודים והפלחים, ונחליט לשלוח תיכף ומיד משלחת לשר הצבא היושב בכפר דיר יָסִין, להודיעו את כל אשר עשו החילים. ונבחר בארבע נשים (כי הגברים היו רובם פררים), שתי פלחות ושתי יהודיות ותלכנה ותספרנה לו את כל תעלולי ההילים בכל הלילות, ובפרט מעשיהם בלילה הזה, ותאמרנה לו: „אם אינך מאמין לנו שלח שליח אל בית ה׳ ברוזה וראה גם הוא איך שהם מתעסקים עתה בבשול ובצלית הפרה השחורה הגדולה שגזלו מהיהודים וידעת כי כנים דברינו". ותיכף שלח חמשה חילים, ובהגיעם אל בית ה׳ ברוזה מצאו את שנים עשר החילים יושבים במעגל סביב למדורת אש גדולה ומתעסקים בצלית בשר הפרה. ותיכף אסרו שמֹנה מהם, (כי ארבעה הספיקו לברח) ויוליכום אל שר הצבא. והנשים חִכו עד אשר שָבו השליחים עם האסורים, ותתחננה עוד לפני שר הצבא לשלוח מספר חילים לשבת בכפר לשמור על התושבים ורכושם. ויעתר להן ואחרי יומים באו חמשה חילים שומרים לשבת בכפר.

למחרת ליל הגזלה החליטו שותפי ה׳ כין ובני ה׳ כהן לברוח יחד עם הבקר אל מחנה האנגלים. ובפחדם לברוח ביום פן ירגישו בהם הַילי התורכים העומדים בחפירות ההגנה על ידי משקפותיהם ויורו עליהם. הלכו ושכרו שני פלחים הבקיאים בדרכים הצדדיים, ובחצות הלילה הלכו יחד אתם בארחות עקלקלות מהלך של יותר משתי שעות, בסובבם על דרכי הכפרים אשר מאחורי מעמד האנגלים. עדי הגיעם ביגיעה רבה ובפחדי מות אל מחנה האנגלים.

ויהי כאשר נראו עוד מרחוק אל שומרי הגדוד האנגלי, רצו השומרים לנגדם באקדחים בידיהם ויצוו עליהם לעמוד במקומם עד אשר יגיעו אליהם. ותיכף אסרו אותם ויובילום אל המשמר עד אשר יחקרום שופטי הצבא. בכל ימי שבתם במאסר נתנו להם אכילה ושתיה ומספוא לבהמותיהם ולא חסר להם דבר. החקירה נמשכה שלשה ימים עד שנתברר להם האמת, אחרי אשר ספרו להם את כל המאורעות של הגזלות והענויים אשר סבלו, וכן את דבר

באו החילים בלילה ובראותם שהחדרים ריקים שָבו להפירות כלעומת שבאו.

והנה אחרי שכתנו בבית ה' כ"ץ יומים במנוחה הושלכה פתאום מצד האנגלים פצצה אשר נפלה במרחק של אמות אחדות מקיר הבית לצד מערב. הסִבה היתה (כפי שספרו לנו אח"כ הפלחים), שפָרָרים (בורחים מעבודת הצבא) אחדים הסתתרו אחורי קיר הבית כנגד מושב האנגלים. והאנגלים אשר ראום דרך המשקפות ירו עליהם, להבריחם משם. בחשבם כי מרגלים הם. ובפחדנו פן ישליכו על הבית עוד פצצות. קמנו וברחנו כֻלנו יחד עם משפחת ה' כ"ץ לשבת עוד הפעם בחלק ממרתפי. ביום, ובערב אחרי שחדלו היריות היינו עולים ללון בבתינו. אז הוכרחתי עוד הפעם לשכור פועלים לשוב ולהוריד את כל חפצי.

בלילה ההוא כבר נודע לחילים משובנו. (כנראה שהפלחים ספרו להם). ויבואו לבקרנו כדרכם. ולדאבוננו שמעו את קול געית הפרות אשר במרתף. וידרשו ממני לפתוח להם את הרפת וליתן להם עגל לשחטו. וכאשר עמד חתני (שכבר היה אז אצלנו) להתחנן לפניהם שיעזבונו ויתן להם בקשיש. התחילו להכותו בידות־הרובים ואימו עליו שידקרוהו בחניתותיהם. וכאשר ראינו את הסכנה הצפויה לנו. קמנו כלנו בצעקות גדולות לקרוא לעזרה את תושבי הכפר שיבואו להצילנו מידי השודדים. וכאשר ראו החילים את הפלחים יורדים אלינו ברחו והלכו לחפירות. אז חשבנו שכבר נתפטרנו והלכנו לישן, ורק העמדנו פלח אחד לשמור על הרפת. אבל החילים לא ישנו ויחכו עד חצי הלילה ויבואו בלאט אל הרפת ויאסרו את השומר בחבלים ויאימו עליו ברוביהם שלא ישמיע קולו. ויקחו ממנו את המפתח והוציאו מהרפת עגל גדול ושמונה תרנגלות ויקחו את השומר אתם אל בית ה' ברוזה ויעירוהו משנתו. ויכריחוהו ליתן להם עצים לצלות את בשר העגל. וגם יין לשתות. אחרי אכלם פתחו את אסורי השומר ויכוהו מכות נמרצות. ויגזלו ממנו את העַבַּאיה שלו ושתי מגידיות שהיו בכיסו. והתפארו לפניו שלמחר תבוא חבריא גדולה של שנים עשר חילים ויגזלו מאתי פרה גדולה לסעודתם. ואחרי כן הלכו ושבו אל החפירות.

ויהי בבקר כאשר נודע לשכנינו היהודים את כל אשר נעשה בלילה, ובראותם את השומר מוכה ופצוע, בוכה ומילל על שברו ועל אבדן מעילו וכספו, נתאספנו כלנו לטכס עצה מה לעשות לרוע המצב שהולך ומתחדד מיום ליום, ונחליט לעזוב כולנו את בתינו ולשכור חדרים בבתי הפלחים בכפר, להעתיק לשם את כל חפצנו ולגור שם. ותיכף שכרנו לנו חדרים, ואנכי ומשפחת כהן שכרנו גם רפת לבקרינו.

אנכי שכרתי את החדר והרפת מפלחה שהיתה עובדת שנים רבות בנחלתי באריסות, וביתה היה ברחוב הראשון של הכפר. ויהי כאשר באה

מהפלחים ירקות ולחם אפוי מקמח של דורה ושעורים, וזה היה כל מאכלנו.

אמנם כל מה שסבלנו מהמצור איננו דומה אף לאחת מאלף מהצרות הרבות הנזקים, הפחדים והאיומים שסבלנו מהחַיָלים התורכים אשר ישבו בחפירות ההגנה, הם היו באים אלינו בכל לילה (בעת שחדלו היריות) ורוביהם בידיהם, והיו דורשים באיומם עלינו ברוביהם לתת להם לחם ושאר צרכי אוכל, וגם כסף לקנות טבק ושאר דברים, ואנחנו נאלצנו לעלות בלילה אל הכפר לקנות ולתת להם, וכמובן שהמחיר היה כפלי כפלים.

פעם אחת בחצות הלילה, באו אל ביתי חמשה חילים ודפקו בדלת בידות הרובים, עד שעוד מעט היתה נשברת, והוכרחתי לפתוח להם, כאשר נכנסו התחילו לקחת בחזקה את השמיכות אשר התכסינו בהן, ורק אחרי הפצרות רבות ובכיות הילדים נתרצו לעזבן בתתי לכל אחד מג׳ידי כסף, לבד מה שלקחו כל הלחם והגבינה שמצאו בביתי. פעם אחרת באו עם פרדות, וגזלו את כל התבן, יותר ממאה רוטל, שהיה מוכן אצלי מספוא לבקרי, שעלה מחיר כל רוטל שלשה גרשים. ככה התחילו לבוא כמעט בכל לילה לדרוש להם כי הציק להם הרעב מאד בהיות שהממשלה לא נתנה להם כי אם מעט מאד. אז נשתתפנו כל היהודים במוצא, והיינו קונים מהפלחים קמח דורה ושעורים ואופים אצל הפלחים לחם ומחלקים בינינו ליתן כפעם בפעם לחילים.

מרוב הפחדים והאיומים של החילים, חלתה בתי במחלת המַלריה, ומדת החום הגיעה ליותר מתשעה ושלשים מעלות, וככה שכבה ששה ימים באין רופא ורפואות, עד שהזמין לי השי״ת נער פלח שנתרצה במחיר חמשה בשליקים ללכת העירה בארחות עקלקלות, להביא לה מהרוקח רפואות (את מהלך המחלה תארתי לו בכתב), והודות להשי״ת נרפאה בלי עזרת רופא.

יותר מכל תושבי מוצא היהודים סבלתי אנכי מהחילים, כי בראותם שאני איש זקן וסביבי ילדות קטנות, העיזו להכביד עלי מאד בבקוריהם הרבים ובדרישותיהם התמידיות והתכופות.

ובראותי את כל אשר עוללים לי החילים, אמרתי אין לי דרך אחרת כי אם להעתיק את דירתי אל בית ה׳ כץ הנז׳, אשר שם אהיה יותר בטוח, מפני שביתו הוא במעלה ההר רחוק מדרך המלך, וגם כי הוא סמוך לבתי הפלחים גרי הכפר, ושם לא יעיזו החילים לבוא.

ובכן הוכרחתי לשכור בכפל השכר הרגיל, פועלים עם חמוריהם ופועלות עם סליהן, להעתיק את כל חפצינו אל הבית הנז׳; ואחרי שהעתיקו את כל חפצינו השארתי את דלתות ביתי פתוחות, ואת הבקר השארתי במרתף למטה ושכרתי פלח אחד שישן שם לשמרם. למחרת ספר לי השומר כי

הממשלה שלא תפסו בכל הזמן הזה אף בורח אחד, וגם כל מעלליהם נודעו לה, פטרה אותם ממשרותיהם.

כאשר יצאו החיָלים הנז' ממוצא חשבתי כי מעתה יסור שבט הרשע מֵעל נחלתי, אך תקותי היתה תקות שוא, כי כאשר עברו רק שבועות אחדים והנה התחילה המִלחמה בכל תוקף אצל באר שבע ועזה, ואז התחילו לעבור דרך מוצא חילים רבים למאות ולאלפים, ובדרכם שדדו את שארית הפירות, ואת כל הירקות וביניהם גם יותר מאלף כרוביות אשר עוד טרם בשלו עקרו ויאכלו כלָן יחד עם הגזעים ולא השאירו אף אחת מהן, מפני גודל רעבונם; כי הממשלה לא נתנה להם אפילו לחם לשובע.

פעם אחת רצה השומר שלי להניאם מעקירת הירקות ואז העלילו עליו שהרג חיל אחד בעזה, ויכוהו מכות נמרצות ויאסרוהו בחבלים, ויאמרו להוליכהו לעזה אל השופטים להקרהו, ואף שכל אנשי הכפר העידו ונשבעו שזה יותר משנה שֶהוא יושב פה ולא הלך לשום מקום, הם באחת: „אנחנו נובילהו לעזה אל השופטים והם יעשו בו כחפצם". ואחרי תחנונים והפצרות רבות של אנשי הכפר עזבוהו בקחתם ממנו קנס שלש מג'ידיות כסף, שכמובן, אנכי שלמתי.

ויהי אחרי שכבשו האנגלים את עזה ובאר שבע ואת כל אדמת השרון והשפלה, ברחו חילי התורכים מכל המקומות אשר חָנו בהם: מערטוף (הר טוב) ומבאב אל ואד, מקרית־אבו גוש ומקסטל, ויתבצרו בחפירות ההגנה אשר הכינו על ההרים הסמוכים לירושלים, ולעומתם התבצרו האנגלים על הרי קסטל, הסמוכים למוצא דרך רבע שעה, ואז התחילו היריות בתותחים משני הצדדים, התורכים מצד מזרח, והאנגלים מצד מערב, ואנחנו תושבי היהודים הגרים בעמק (הפלהים גרים על ההר) היינו בתָוך, והכדורים של שני הצדדים היו עפים ממעל לבתינו בלי הרף, ולגודל פחדנו לשבת בבתינו ביום, עת היריות, פן יפלו הכדורים על בתינו ויהיו בתינו קברינו, ישבנו שני ימים כל אחד במרתפו אשר תחת ביתו, ובלילות עלינו לישן בבתינו עד אשר נוכחנו כי שני הצדדים המורים קולעים אל מטרתם, אל ראשי ההרים אשר כנגדם, בלי שיפלו הכדורים בעמק, ואז הדלנו לשבת במרתפים.

לסיבת היריות המתמידות נהיינו נצורים במצור, שלא יכולנו לעלות העירה לקנות לנו צרכי אוכל ושאר דברים, ופעם אחת שכרנו פלח אחד בשני מגידיות שרצה לסכן נפשו ולהביא לנו צרכי אוכל, ואחרי שקנה לנו צרכינו שב אלינו ריקם, כי החיָלים שבחפירות גזלום ממנו, בהכותם אותו מכות נמרצות, ובמשך שנים עשר יום, מיום ה' כסליו אשר אז באו האנגלים לקסטל עד יום י"ז בו, אשר אז נגרשנו ממוצא לירושלם, נאלצנו לקנות

אותם הממשלה לשמור על הדרך, כדי לדרוש מהעוברים והשבים אם יש בידם הרשיונות (הנקראים, וָסִיקה) וגם לתפוס את הבורחים מהצבא (שנקראו: פַּרָר). הם קבעו מלונם בכפר, ומהבקר עד הערב היו יושבים על הדרך סמוך לביתי, ובערב היה עולה הפקיד עם ארבעה חילים לכפר, ומשאיר רק אחד לעמוד על המשמר.

הפקיד הנז' וחילותָיו לא ידעו לכתוב ולקרוא אף מִלה, והפקיד הגדול מנה אותו רק מפני שהיה קרובו. הפקיד הנז' מצא לו אופן נוח וקל לקבץ כספים, כאשר עבר איזה איש דרש ממנו להראות לו את ה„וסיקה", ובקחתו אותה בידו עשה עצמו כאלו קָרְאָה, והיה אומר כי חושש הוא שהוסיקה היא מזוייֶפֶת, ותיכף צוה לאחד מחילותיו לשים אותו במשמר בכפר עד למחר, ואז ישלחהו עם חַיָל אל המקום שקבל שם את הוסיקה למען יבחנוּהָ אם איננה מזויפת, והלָז היה צועק ובוכה, „הלא קבלתי אותה מראש המשטרה, ומדוע תעצרני?". אבל כל צעקותיו ותחנוניו לא הועילו, והחיָל סָחב אותו אל המשמר, וכאשר התרחק אתו החיל מעל פני האנשים שנתקבצו לקול צעקת האומלל, פנה אליו החיל ואמר לו בלחש: „תן לי עבור הפקיד מגידי, או חצי מגידי (הכל לפי ערך האומלל ורכושו) וברח לך מפה ואל תביט אחריך". והאומלל קבל בעל כרחו את גזר דינו ושִלם וּבָרח. והחיָל היה שָב אל הפקיד בפנים זועפות כביכול ובקללות נמרצות על האיש הנז', והיה אומר לפקיד בפני האנשים הנקבצים: „הכלב הארור הזה נמלט מתחת ידי אחרי הכותו אותי מכות נמרצות, ולא יכולתי להשיגו".

כן היה דרכם בתחלה עם כל העוברים, עד שכבר נודע הדבר לכל העוברים והנוסעים ואז חדלו לקחת וסיקות, והיו מקדימים ונותנים כפר נפשם, אפילו הבורחים מהצבא, באין כל פוצה פה, ועוברים בשלום. והעגלונים עשו עם הפקיד קִבּוּלת: לשלם על כל נוסע שלשה בשליקים, ובבואם למוצא כבר היו מעמידים את עגלותיהם והפקיד היה מונה מספר הנוסעים ומקבל את הכסף, מכל כסף החמס הזה היה גם הפקיד הגדול שבירושלים מקבל חלק הגון.

בחֹדש סיון בהגיע זמן לקיטת המשמשים והאפרסקים שבפרדסי, היו באים מדי יום ביומו הפקיד והחיָלים ולוקטים ואוכלים מהפירות עד כדי שָבעם והותר, לבד מה שהיו לוקחים ושולחים מתנות לעיר לפקידים הגבוהים ולידידיהם העוברים והשבים. במשך הלקיטה חמסו ממני בערך מאה רוטל פירות אשר כל רוטל היה מחירו שמֹנה גְרוּש, לבד מה שהזיקו בשבירת הענפים בעת לקיטתם.

יְמֵי שְׁבתם בְּמוֹצָא אָרְכוּ בערך שְׁלשָׁה חדשים וחצי, ואז כְּשֶׁרָאתָה

שלו לבא להתישב בירושלים, או בכפרים הסמוכים לירושלים. ולזאת העמידה הממשלה במקומות שונים על הדרכים פקידים עם חילים לבקר את הרשיונות של העוברים והשבים.

ובהיות שלילדי בתי לא היו נפוסים, הוכרחתי למהר בהקדם האפשרי טרם שיִכלו שמונת הימים שהרשתה הממשלה להשאר, לעשות לארבעת ילדיה נפוסים עפ״י עדות המוכתר של יפו שהם ילדי בתי ושנולדו בירושלים ושהיו להם נפוסים ואבדו.

ובכן עתה היה הכל מוכן לנסיעתנו, אבל קשי גדול עמד לנו מצד העגלות, כי במשך שמֹנת ימי הגרוש חדלו כל העגלונים לנסוע לירושלים לסִבת קושי התגאים של הרשיונות, ולא נמצאו כי אם שתי עגלות גדולות של הגרמנים, המובילות חלב משרֹנָה לירושלים פעמַים ביום, בבֹקר ובערב, אשר הכילו גם מקומות לשנים עשר נוסעים. ולאשר היו הרבה משפחות ילידי ירושלים שהתישבו ביפו ושחפצו עתה לנסע ירושלימה נאלצו הנוסעים לבוא להֵרָשם במשרד הגרמנים בעלי העגלות הנז׳ ולשלם בהקדם עשרה פרנק זהב על כל נפש בין גדול ובין קטן, ושני גרוש על כל רוטל של משא, וכמובן בהיות מספר הנוסעים גדול מאד הוכרחו רבים לחכות ימים אחדים עד שיגיע תורם.

ובכן באתי גם אנכי להרשם ושלמתי ששים פרנק זהב על שש נפשותינו, ושלש מאות גרוש בשביל קנטר וחצי משקל חפצינו והגיע תורנו לנסוע בליל ערב חג הפסח.

ואחרי רוב עמל ותלאה הגענו ב״ה למוצא ביום ערב החג בבקר. שם מצאתי, אחרי שהודעתי עוד קודם לה׳ שמחה כ״ץ שהיה מנהל נחלתי וגר בשני החדרים שבחצרי, את כל צרכי החג מוכנים עבורנו לבד מצות שהבאנו אתנו מיפו, גם את חדרו נקו בשבילנו וה׳ כ״ץ סִדר את חפצינו על צד היותר טוב, ובליל החג סִדרנו את הסדר יחד עם משפחתו ונהיה מאושרים ושמחים בזָכרֵנו את כֹל העמל והיסורים אשר עברו עלינו בימים האחרונים עד בואנו אל המנוחה ואל המרגוע.

גם חתני הנז׳ היה בא מזמן לזמן אל מוצא והיה שוהה שם שבועות אחדים, ובהיות שמצבו היה דחוק מאד הוכרחתי אנכי לפרנס את כל משפחתו, למרות שהיוקר היה נורא אז (כל רוטל קמח פשוט עלה בכסף עשרים גרוש בזהב), ובכ״ז שמחתי והודיתי להשי״ת אשר זכני להחיות משפחה בת שש נפשות. חכמינו ז״ל אמרו: „כל המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא״ והשי״ת זכני לקיים שש נפשות ואקוה לה׳ כי יגמלני כצדקי, כי לו הישועה.

בבואי למוצא מצאתי שם פקיד אחד טורקי עם חמשה חילים, ששלחה

יח.

מגרוש יפו (ניסן תרע"ז)
עד כבוש ירושלים (כסליו תרע"ח).

ו י ה י — (כל מקום שנאמר ו י ה י אינו אלא לשון צער) — ביום העשירי לחדש ניסן בשנת התרע"ז, היא השנה השלישית למלחמה העולמית יצא צו מלפני ג'מאל פאשה, מפקד צבאות תרכיה בא"י ובסוריה, על כל תושבי יפו ת"ו לעזוב את העיר במשך עשרים וארבע שעות. נקל לשער את גודל המהומה ורוב המבוכה שנתהוו בעיר, רוב התושבים ברחו על נפשם ל„פתח־תקוה" ואת רוב חפציהם עזבו בבתיהם. כשנתמלאה „פתח־תקוה" בבורחים התפזרו רבים מן התושבים לשאר המושבות. לרבוי הנוסעים ודחק השעה הגיעה שכירות הקרון למושבות לששים פרנק זהב. המהומה והמבוכה גדלו מאד, ואז האריכה הממשלה את הזמן לעוד שמנה ימים, ואז באו ממושבות הגליל בערך מאה וחמשים קרונות להעביר את המגורשים למחוז חפצם.

בצאת הפקודה הנוראה הזאת גרתי ביפו בבית חתני מר יחזקאל דנין הי"ו (לפנים סוכובולסקי) אשר מאז ומעולם, וביחוד בימים הקשים ההם, עמד הוא וכל ביתו לתמכני ולסעדני, ואעפ"י שגם הוא בעצמו היה בדוחק גדול בזמן ההוא, לא מנע עזרתו ממני. והנה הוכרח גם הוא לברח יחד עם כל בני ביתו, וילכו לשבת במושבה „רחובות". ואולם אנכי לא יכולתי ללכת יחד אתם, כי לא יכולתי לעזוב את בתי השניה שרה מני וארבעת ילדיה אשר נשארו כאניה בלב ים, בהיות שחתני מר יוסף מני הי"ו אשר הוטל עליו לעבד בצבא, הוכרח ללכת לגור בפתח־תקוה, אשר שם קבל תעודה מקבלן הממשלה, שהוא עובד אצלו בחטיבת עצים עבור הממשלה. אז לא היתה לפני דרך אחרת כי אם לקחת את בתי וילדיה ל„מוצא" לביתי אשר שם, ולפרנסם עד אשר יוטב המצב.

בעת ההיא פרסמה הממשלה שתי פקודות: א) שאסור לשום איש לנסע ממקום למקום בלי רשיון מהמושל שבעיר המחוז שלו, שבו יהיה רשום: מספר ה„נפוס" (תעודת הלידה) שלו, מספר שנותיו, שמו ושם הוריו ובאיזה אופן הוא חפשי מעבודת הצבא. ב) שאסור לשום איש שאיננו יליד ירושלים עפ"י הנפוס

מרוב צערי נהלתי שנה תמימה ואז נתבטלה ג"כ משרתי מצד העיריה, וגם לא יכולתי יותר לפקח בעצמי על נחלתי במוצא, אז קצבתי לה' ש. כץ הנ"ל משכורת שנתית לנהל את העבודה, ואנכי נסעתי ליפו וישבתי שם בבית חתני יהזקאל שנים אחדות, ושם סדרתי אז עפ"י בקשת בני את זכרונותי להיותם לזכרון ליוצאי חלצי.

בפרץ המלחמה בשנת תרע"ד באתי לשבת יחד עם משפחת בני דוד הי"ו בירושלים, אך ימי שלותי לא ארכו, כי פתאום קפץ רוגזו של ג'מאל פאשה על בני ועל ביתו ויגלם כלם לדמשק, בשבט תרע"ז. ושם סבלו הרבה מאד, ובנם, הוא נכדי היקר שמריה ז"ל מת עליהם שמה בגלות בחדש ניסן תרע"ז, תנצב"ה. כאשר עזבה משפחת בני הי"ו את ירושלימה הלכתי עוד הפעם ליפו ושם ישבתי בבית חתני יהזקאל הי"ו עד הגרוש הגדול מיפו בחדש ניסן תרע"ז.

בשנת תרס"ג השאתי גם את בתי השלישית לחתני היקר מר יוסף מאני הי"ו בן הרה"ג הר"ר סלימאן מאני הי"ו רב עי"ק חברון ת"ו. שנים אחדות אחרי הנשואים ישבו בהברון עד שעברו ליפו בהמנותו שם למורה ללשון העברית בביה"ס לבנים ובגמנסיה.

ובהיות שתי בנותי יושבות ביפו היה חתני מר יחזקאל דנין מזמין אותי מעת לעת לבלות את החגים בקרב בני ביתו. גם את בתי מרים היושבת בקאירו הלכתי לבקר בשנת תרס"ח ואשב עמהם הדשים אחדים.

בשובי ירושלימה ממצרים מנתה אותי העיריה לשום את כל הבנינים החדשים. כאשר הייתי נמנה בשנים הקודמות. בהיותי חבר לעיריה. ומדי שנה בשנה הייתי יוצא יחד עם יתר השַׂמָאים לשום את מחיר הבנינים החדשים שנבנו במשך השנה מחוץ לחומה כדי להעריך את מס הוירקו אשר על בעליהם לשלם*). כאשר הזכרתי כבר למעלה יש למס זה ערכים שונים: בעד בית שמחירו למטה מעשרים אלף גרוש המס הוא חמשה אחוזים לאלף. ובעד בית ששויו למעלה מעשרים אלף צריך לשלם עשרה אחוזים לאלף. ומי שיש לו שני בתים. אפילו אם כל אחד שוה פחות מעשרים אלף גרוש. אזי חושבים לו על הבית האחד חמשה אחוזים ועל הבית השני עשרה אחוזים לאלף. בהערכת המסים על השמאים להתחשב גם במקום עמדתו של הבית וכמה שכירות מקבל בעליו בעדו. מספר השמאים הוא ארבעה. שנים מהם נמנים מצד הממשלה ע"י האדארה (מועצת הפחה) ושנים מהם מצד התושבים ע"י העיריה. אחד משני השמאים האלה היה עפי"ר יהודי. בהיות שרוב הבנינים שמחוץ לחומה נבנו ע"י יהודים. כי במשך השנים האלה נתרחב הישוב היהודי מאד ונבנו שכונות חדשות רבות מכל צדדי העיר**).

אחרי מנוי ארבעת השמאים הם באים לאדארה. לפני הפחה. והמופתי משביעם להיות נאמנים לממשלה ומוסיף: וגם לתושבים. ובזה ההיתר להוזיל כמה שירצו ממחיר הבית. הערכת מחיר הבתים לחצאין כשרה בכל תורכיה. ולבתי האפנדים הגדולים גם לשליש ולרביע שמענו.

במשרתי זו נשארתי עד שנת התרע"ב. אך במשך כל הזמן הזה הייתי מוסיף לנהל גם את נחלתי במוצא ומדי שבוע בשבוע הייתי יורד שמה לימים אחדים. והנה בחדש אב שנת תרע"ב הֻכֵּיתי עוד הפעם מכה גדולה בהִלקח ממני בני שלמה ז"ל שהיה יושב בבירות בהיותו שם העורך דין מצד חברת היק"א לכל עניניה בסוריה ובא"י. תנצב"ה.

*) הבתים בתוך העיר העתיקה פטורים מהמס הזה כנ"ל.

**) בש' תרס"ז נבנתה בהשתדלות בני דוד הי"ו לפני ועד מזכרת הש"ר משה מונטיפיורי בלונדון אשר הוא גם בא־כחם, שכונת זכרון־משה. אחת השכונות היותר יפות בירושלים.

יז.

זכרונות משנת תרס"א—תרע"ז.

בפרק הקודם תמו זכרונותי אשר בהם אמרתי להעביר לפני הקוראים את הקורות אותי ואת משפחתי, ולתאר בזה גם את תולדות הישוב ופעולות, הדלות להתקדמותו ולהתרחבותו. אך הנה באו ימי המלחמה הנוראים אשר בהם סבלתי גם אנכי וביתי מאד, כאשר סבלו רבים אחרים מאחינו בני ארצנו, וקרו מקרים שהשבתי כי ראויים הם להשאירם למזכרת עולם. אז החלטתי לתאר ולו רק אחדות מן הצרות אשר השיגונו בימים הרעים ההם, וארשמן בסוף הספר בפרק מיוחד אשר קראתיו „מגרוש יפו עד כבוש ירושלים". אך כדי שלא להפסיק באמצע את שלשלת זכרונות תולדותי אמרתי אזכיר פה בקצרה את הקורות אותי ואת משפחתי משנת תרס"א, היא השנה אשר בה יצאתי מן העיריה, עד שנת התרע"ז, היא שנת הגרוש מיפו.

בימי שבתי בעיריה, בשנת תרנ"ח, השאתי את בתי השניה מרים תחי' להתני היקר מר נפתלי גליקמאן הי"ו. הוא גמר את חק למודיו ב„מקוה־ישראל" (הוא ביה"ס לעבודת האדמה ע"י יפו) בהצטינות, ולכן נמנה מצד פקידות הברון רוטשילד לנהל את כל עבודתה במושבה עקרון.

אחרי שבתם שנים אחדות בעקרון העתיקו מושבם למצרים, והם יושבים שם עד היום הזה.

רק יצאתי מהעיריה, אחרי שבתי בה ארבע שנים, נפטרה עלי רעיתי הצנועה והחסידה מרת שרה נ"ע, תנצב"ה. מרב צערי ודאבון לבי על האבדה הגדולה אשר אבדה לי הלכתי ליפו יחד עם בתי שרה ת' לשבת בבית חתני מר יהזקאל דנין הי"ו (אז: סוכובולקי), כי הזמיננו לבוא לשבת בביתם להפיג צערנו בחברתם.

אך לא ארכו הימים ואהבתי העזה לעבודת האדמה שבה לבער בקרבי, ואז עזבתי את יפו והלכתי ונתישבתי ישיבת קבע ב„מוצא" *).

אז שבתי לשַפֵּר את נחלתי ונטעתי הרבה עצי פרי בגנותי, וגם נשתתפתי עם ה' שמחה כץ הנ"ל בעסק הנהלה. אנכי המצאתי את הכספים הדרושים והוא היה מוכר את החלב בעיר.

*) לפנים בשבת כל משפחתי בירושלם הייתי עולה ממוצא ירושלימה משבת לשבת.

באותו יום שנגמרה שנתו של החוכר נסעתי בערב ליפו, ובבקר התחלתי בעבודה. מרמלה היו כמעט כל העגלות של שני סוסים, מפני קרבת המקום בינה ובין יפו. ביניהן היו גם הקרונות של אכרי המושבות שביהודה, שבאים דרך רמלה, ובכל קרון רתום סוס אחד. בקבלות שלהם היה כתוב ששלמו שני בשליקים על כל קרון, וכאשר שאלתים מדוע שלמו שני בשליקים, כעסו, בחשבם שאני רוצה להוסיף, ואמרו: „הלא כל העגלות מרמלה משלמות רק שני בשליקים". אז צחקתי ואמרתי להם: „כן, אבל אתם צריכים לשלם רק בשליק אחד מפני שהמס הוא לפי מספר הסוסים, על כל סוס בשליק אחד, ואז שמחו מאד בהודע להם פרטי הק המס והודו לי. ואז נודע הדבר בכל המושבות, וכֻלן שלחו לי מכתבי תודות וברכות. באותו יום כתבתי על זאת לראש העיריה בירושלים, סעיד אפנדי, והוא כתב תכף לפקיד שברמלה, שלא יקח יותר מבשליק אחד על כל סוס, כפי שרשום בחוק.

בטול הצעה, להטיל מס על השוחטים האשכנזים. כבר בארתי למעלה (פרק ט') באריכות את הלחץ אשר לחצו הספרדים את האשכנזים במשך דורות רבים לקנות בשר דוקא מהם, במחירים יקרים וגבוהים מאד, ואיך סו"ס בשנת תרל"ה נוסד מקולין מיוחד לעדה האשכנזית.

בימי שבתי בעיריה התעוררה שנית שאלת הרשיון לשוחטים האשכנזים מצד החכם באשי בתמכו יתדותיו על ה„הורמנא דמלכא" (פירמן) אשר קבל מהשולטן „עבד אל המיד" בקושטא, אשר בו נותן לו השולטן את כח השלטון הרוחני על היהודים שבמחוז הירושלמי, ודרש שהעיריה תמנע את השחיטה, מכל שוחט אשר לא יביא כתב רשיון מצדו.

אז קמתי ואמרתי: אמנם כן, במאמר המלך שניתן להחכם באשי כתוב: שהמלך נותן להח"ב הכח והשלטון המוסרי על עדתו בכל־ הדברים הנוגעים ל„הדת", שהמובן הוא: שאם אחד מהיהודים עבר על אחת ממצות הדת בפרהסיה, אז השלטון ביד החכם באשי להענישו, אבל אם בא אחד שיש לו סמיכה מגדולי הרבנים הדתיים שהוא בקי בכל הוקיה ודיניה של השחיטה, ועדות שהוא ירא וחרד ושומר הדת לכל פרטיה, וראוי והגון להיות שוחט, האם יש לו להח"ב הזכות למנוע איש כזה מלשחוט עד שיקח ממנו רשיון? האם דרישת הרשיון נכללת גם כן בדברים הנוגעים לדת?

וכל חברי העיריה יחד עם היו"ר בשמעם את טענותי החליטו פה אחד לדחות את הדרישה הזאת.

הנה הצגתי לפניך קורא יקר אחדות מהפעולות אשר פעלתי לטובת היהודים.

ואסים בתפלתי: זָכְרָה לי אלהי לטובה, לי ולזרעי עד העולם.

מניעה, ולא רק זאת, אלא הנה בתוך העיר בכל הרחובות שגרים בהם היהודים, בחצרות שכורות מהמושלמים קָבעו את החדרים היותר גדולים לבתי תפלה; הנה גם אתה בעצמך יש לך חצר ברחוב הארמנים שבאה לך בירושה מאבות אבותיך, ואשר עוד מימיהם הושכרה תמיד ליהודים שקבעו בה בית תפלה הנקרא ביהכ״נ של הרה״ג „אור החיים״, ועד היום גם אתה משכירה להם ותמיד הם מתפללים שם. ואיה הפירמנים שלך, ושל כל המשכירים האחרים?״ אז ענה: „אלו הם „בתי מדרש״ שעשויים ללמוד, ואין מניעה אם גם מתפללים בהם, אבל הבנין הזה ב„ימין משה״ כפי רשימתו בהתכנית הוא גדול הרבה, והלא גם אתם רשמתם: חדר בחצר ביהכ״נ, אז אמרתי לחברי: „האם לא ראית בחדר ההוא הרבה ספרים?״ (אלו היו סדורי תפלה ותקוני ליל שבועות וכדומה), ויעיד שכֵּן הוא, ובאשר רוב החברים בעיריה היו מהחוסיניה ושונאים את ראש העיריה בהיותו כאלדי והבינו מה היא מגמתו האמתית בזה... מצאו פה מקום להתנקם בו, ויענו כלם פה אחד: „זה „ב י ת מ ד ר ש״ ולא ביכ״נ, ולא דרוש כל פירמאן״, אז חפו פניו ונשתתק, אחרי שבועות אחדים פטרהו הפחה ממשרתו, כי מלבד הדבר הנז׳ הגיעו לו עוד קובלנות אחרות עליו, ובמקומו מנה את ה׳ סעיד אפנדי, איש נכבד ממשפחת החוסינייה.

ה צ ל ת א כ ר י ה מ ו ש ב ו ת מ ג ז ל מ ס י ם: בעת שנגמר בנין הכביש בין ירושלים ויפו, קבעה העיריה מס על העגלות המשתמשות בה, כדי שתהיה לה הכנסה לצורך הוצאות התקונים הדרושים לה כפעם בפעם.

ולגבית המס הזה בנתה העיריה בארבעה מקומות לאורך הכביש בתים שישבו בהם פקידיה, אחד בירושלים בראשית הכביש למושב הפקיד שגובה מהעגלונים את המס ונותן להם את הקבלות, והשני באמצע הדרך, בשער העמק, (באב אל ואד), לפקיד המבקר את הקבלות, והשלישי ברמלה לפקיד המבקר כנז׳ והגובה את המס מהעגלונים הנוסעים רק מרמלה ליפו, והרביעי לפקיד המקבל את הקבלות ונותן קבלות להחוזרים לרמלה או לירושלים.

את המסים הנז׳ החכירה העיריה בכל שנה למשך שנה אחת עפ״י הכרזה פומבית לכל המוסיף, ובאחרית השנה בהגמר זמן החכירה, לוקחת העיריה את ההנהלה על השבונה ושולחת את־פקידיה לכל המקומות הנז׳ לנהל את כל העסק עד שתגמר ההכרזה והכתיבה והמסירה להחוכר החָדָש, ואז מוסרת לו את כל הכסף הנכנס במשך זמן הנהלתה הנז׳, (שזה נמשך חדש אחד), אחרי נכוי משכורות הפקידים והשומרים.

בשנה שנהייתי לחבר העיריה, מנה אותי היושב ראש ללכת ליפו בזמן ההכרזה להכירה הנז׳, לנהל שם את גבִית המסים, ונתינת הקבלות, ושלח אִתִּי גם סופר אחד מסופרי־העיריה להיות לי לעוזר.

דמעות מרוב שמחתם. ובהביאנו את הרשימות לעיריה קמו החברים הישנים למחות ולהתרעם. אז הראיתי להם את הסכומים הישנים של תשלומי המושלמים והנוצרים, שאף עתה הם פחותים משל תשלומי היהודים, וגם שהאפנדים אינם משלמים כלום. אז נתביישו וצחקו והסכימו לתקציבנו החדש אעפ״י שעי״ז היה חסרון בסך של $526\frac{1}{2}$ גרוש לחדש.

בזה הנני נותן רשימה קצרה מהצרות היהודים, מספר השכנים ותשלומיהם החדשיים לעיריה.

שם הרחוב	מספר החצרות	מספר חשכנים	מס העיריה החדשי
רחוב הארמנים	10	46	30 : 20
רחוב הבשיטים (אצל רחוב הארמנים)	7	30	20 : 00
רחוב המסלח (המטבחים)	30	150	74 : 20
רחוב אל שרף (הכבוד)	148	489	336 : 20
שוק אל הוצור (המחצלאות)	17	59	33 : 20
רחוב אל חרם (מקום המקדש)	3	12	7 : 20
רחוב אל ואד (עמק החרוץ)	69	230	149 : 20
רחוב באב חוטה (שער האריות)	3	7	3 : 20
ס״ה	287	1023	655 : 20

בתי מדרשות או בתי כנסיות: בשנה הקודמת לבחירתי נגמרו מאה ועשרים בתים בשכונת „ימין משה״ שנבנו בעזרת כספי הקרן הקיימת שנאספה בלונדון לזכר השר משה מונטפיורי ז״ל. ועתה החליטה העיריה לשלוח את המהנדס שלה יחד עם שני חברים, אנכי ועוד חבר מושלמי, לבקר את כל הבתים לראות אם הם מתאימים לרשיון שנתן להם. ובעת בקורנו מצאנו באיזה חצרות איזה בנינים קטנים, כמו מטבחים וכדומה, שעלו יותר על המדה, ובכללם גם חדר קטן בחצר בית הכנסת של הספרדים העשוי להצניע בו צרכי ביהכ״נ. וכאשר גמרנו את כל העבודה מסרנו את הרשימות לראש העיריה. וכאשר ראה ברשימה, שכתוב: חדר בחצר „בית הכנסת״, אמר: „אתפלא איך הרשתה העיריה הקודמת לבנות ביהכ״נ בלי פירמאן (רשיון) מהשולטן בעצמו בקושטא, לפי מה שהחק דורש. לכן לפי דעתי צריכים אנחנו לסגור את ביהכ״נ הזה עד שיביאו בעליו את הפירמאן מקושטא. אז אמרתי לו: „אמנם כן, יש חוק כזה, אולם זה נאמר על בנין אדיר ונהדר יוצא מן הכלל, בנין שמכיל הרבה מאות אנשים, כמו מסגד עומר או ביהכ״נ של האשכנזים בחורבת ר׳ יהודה החסיד, אבל לא חדר פשוט מעט יותר גדול מדירות הרגילות שמיחדים אותו לתורה ולתפלה, הנה בכל השכונות של היהודים שהולכות ונבנות זה כארבעים שנה נבנו בתי תפלות כאלו וכל העיריות שקדמו נתנו רשיונותיהם בלי כל

ועל ידי זה שנחלפו השטרות הישנים בשטרות חדשים נחשבו בעיני הממשלה החובות הישנים כאלו כבר נגבו, ולכן קבלנו כל חברי המועצה את האחוזים מכל החובות הישנים, וכל חבר קבל בערך חמשים לירות תורכיות זהב, ואללה הושיע גם אותנו.

וסוף סוף מפני התרשלות הממשלה ועל ידי השוחד שקבלו תמיד הפקידים מהלוים, נשארו רוב החובות וגם מסי הוירקו של השנים האחרונות תלויים ועומדים, עד אשר כבשו האנגלים את הארץ, ועתה הם גובים את חובות ההלואות בכל תוקף.

ועתה אשובה ל פ ע ו ל ו ת י ב ע י ר י ה בימי משרתי שנמשכו ארבע שנים (מתרנ"ז—תרס"א).

כאשר נודע בעיר שנבחרתי לחבר העיריה, באו אלי רבים מנכבדי עדת הספרדים והאשכנזים לברכני בברכת מז"ט וביניהם הרה"ג ר' חיים אלישר חבר למועצת הפחה, מנהלי בתי־הספר, חברי „בני ברית" ובראשם הרה"ג י. מ. פינס ז"ל וה' אדלמן ז"ל ועוד רבים מבני העדות הנז', אשר סבלו הרבה בימי שלטון העיריה הקודמת, ובפרט מגובה מסי העיריה עבור מאור, שמירת ונקיון הרחובות, שהיה גובה פעמַים ושלש מכפי הסכום הקצוב, בהשתמשו באי ידיעת הדירים לקרא את הקבלות שהיו כתובות בערבית, ועתה בפחדו פן יקבלו עליו לפני השלטון החדש, הקדים להתפטר עוד בראשית ימי הבחירות.

כאשר התאספנו, כל החברים, בפעם הראשונה, החלטנו למנות שני חברים שיבקרו את החצרות שבעיר וירשמו את מספרן ואת מספר השכנים שבכל חצר ושמותיהם, ושיקבעו מחדש כפי ראות עיניהם את מסי העיריה החָדשיים שעל כל חצר בכלל לשלם ואח"כ יחלקו השכנים את המס בינידהם. אז מנה היושב ראש אותי ועוד חבר מושלמי מן החדשים, וימסור לנו את ספר־הרשימות הקודם שבו היו רשומות כל החצרות, ואז התחלנו בעבודתנו, וכאשר ראיתי את ההבדל הרב בין תשלומי חצרות המושלמים והנוצרים בסכומם המועט, ובין תשלומי חצרות היהודים בסכומם הגדול והראיתים לחברי, ענני: „בעזרתך יתוקן הכל" אז הבנותי פֵרוש המלה של „בעזרתך", וכאשר באנו לחצר של יהודים השבו השכנים שבאנו להוסיף על המס; אז התחילו להתחנן לפני שלא נוסיף על סכומי המסים, אז אמרתי להם בעברית: „הלעיטוהו לרשע ויהיה הכל טוב", וכל אחד היה נותן לו שנים שלשה בשליקים ואז הסכים לי להפחית על כל חצר עד החצי, ולפעמים עוד יותר מזה עד שעלה הס"ה של כל החצרות בכל חֹדש לסך 6551/2 גרוש במקום שהסך הקודם היה: 1182 גרוש, וכאשר הראיתי לשכנים את הרשימות התחילו לנשק את ידי ובעיניהם עמדו

שגרמה לנו, שיקבל כל אחד מאתנו חלקו מן האחוזים בערך חמשים לירות טורקיות זהב. וזה היה הדבר:

כראות הממשלה כי איננה יכולה לגבות הובותיה הנז׳, הלכה והעמידה את הנהלאות הממושכנות למכר פומבי אבל לא נמצא אף איש אחד לעמוד על המקח, מפני ששום איש לא חפץ לקנות נחלאות בכפרים ובפרט בכפרים רחוקים שנמכרים ע״י הממשלה בעל כרחם של בעליהם; ואפילו האפנדים העשירים והתקיפים שלא היו חוששים לזה, נמנעו ג״כ לעמוד על המקח, מפני שנודע להם מידידיהם אשר בכפרים שהלוים עשו, בעת שקבלו את ההלואות, זיופים רבים במדת הנחלאות שמשכנו וגם בסוגיהם.

ואלה הם הזיופים שנעשו: בעת שנתיסד בירושלים הבנק החקלאי שלח המנהל לכל הכפרים של המחוז מודעות, כי עתיד הוא להלות כספים לפלחים על ידי משכנתות על נחלאותיהם בסכומים המגיעים לחצי שוי הנחלאות, אשר היה נערך תמיד על פי ההערכות של מנהלי ושמאי משרד הוירקו, לפי סוג הקרקע, כי הקרקעות היו נחלקות לשלשה סוגים: עדית, בינונית, וזבורית. על העדית היו משלמים על כל שווי של אלף גרוש, עשרה גרוש ועל הבינונית שמנה גרוש ועל הזבורית ארבעה גרוש. ועתה בהודע דבר ההלואה לבעלי הנחלאות הגדולות,—במקום אשר בעת השמאות של הוירקו נתנו שוחד להמנהלים ולמודדים ולשמאים שיקטינו את המדה ושיהפכו את העדיות לבינוניות ואת הבינוניות לזבוריות כדי שיוקטנו תשלומי הוירקו—, נתנו עתה שוחד להנ״ל שיגדילו הרבה את המדה עוד יותר ממה שהיא ויהפכו את הזבורית לבינונית, והבינונית לעדית, כדי שיוכלו להשיג הלואות יותר גדולות, אף על פי שיתוספו עליהם תשלומי הוירקו, והמנהלים של הוירקו כבר מצאו להם דרך איך להוציא הדבר לפועל, על ידי שהגישו לממשלה קובלנא שנודע להם מפי אנשים נאמנים כי המדה וההערכה הראשונה לא היתה מדויקת, ואז הלכו והוסיפו הרבה על המדות וישנו את הזבוריות לבינוניות והבינוניות לעדיות עד שעלה מס הוירקו לכפלים, ובעליהם קבלו הלואות גדולות עפ״י הערכת הוירקו החדשה. כמובן שכל זה היה בלי ידיעת מנהל הבנק.

ויהי כאשר ראה מנהל הבנק שאי אפשר לו לגבות את החובות, הודיע לקושטא לשאל מה יעשה, והתשובה היתה ששלחו עוד כספים חדשים, וצווהו שישוב וילוה גם ללוים הישנים וגם ללוים חדשים עפ״י שוי שליש ההערכה של הוירקו, בתנאי שיצרפו לחובות החדשים גם את חובותיהם הישנים ויכתבו עליהם שטרות חדשים על כל הסכומים יחד בערבות משותפת של כל הלוים החדשים והישנים. והלוים קבלו את הכספים בשמחה, באמרם: „בעת שנשיג ללות נקבל באהבה, ולעת הפרעון יושיע אללה״.

לחשבון הממשלה, הגישה העיריה לתופיק פאשה הנ"ל, אשר כבר היה אז הפחה בירושלים, את רשימת שמות כל המועמדים שיש להם הזכות להבחר ובצד כל שם מספר קולותיו. וביניהם גם שם המועמד הספרדי ומספר קולותיו הרבים, וגם שמי עם מספר קולותי המעטים. אז הלך הפחה ומחק את שם הספרדי ורשם את שמי לנבחר לחבר העיריה, למרות שהיו גם רבים ממועמדי המושלמים שהיה להם הרבה יותר קולות ממני. וכן בחר גם בשני נוצרים אחד יוני ואחד ארמני, ולא התענין במספר הקולות; וכן עשה בחברון שבחר ביהודי אחד למרות רב קולות המועמדים המושלמים. ולראש העיריה בירושלים מנה אפנדי אחד ממשפחת הכאלדייה, את יסין אפנדי אל כאלדי ובכלל היה הפחה החדש נוטה תמיד לצד החלש, להגבירו על התקיף.

אחרי ימים אחדים למנויינו, קבלנו כ"א מחמשת הנבחרים מכתב רשמי בחתימת הפחה שהננו חברים לעיריה.

לפני ספרי ע"ד פעולותי בעיריה לטובת אחינו היהודים, אזכור בקצרה דבר המנותי לחבר המועצה החקלאית הממשלתית של הבנק.

כעבר שנה אחרי הבחרי לחבר בעיריה, מנה אותי הפחה הנז' גם לחבר המועצה של הבנק החקלאי אשר היה מלוה כספים לפלחים במשכנתא על נחלאותיהם, למשך שש שנים ברוחים של ששה אחוזים, על מנת שבכל שנה ישלמו ששית החוב. כמשרה בעיריה כן גם המשרה הזאת היא שלא על מנת לקבל פרס. אמנם העבודה היא קלה, על החברים רק להתאסף בסוף כל הדש למנות את הכסף שנמצא בקופה ולבקר את ההוצאה וההכנסה ולאשר את החשבונות בחתימת ידיהם, רק אם יש דבר נחוץ יוצא מן הכלל אז מתאספים לאספה מיוחדת. בסוף כל חדש אחרי גמר הבקורת מקבל כל חבר „שכר הליכה" חמשה ועשרים גרוש.

אמנם הממשלה הקציבה לחברים ולמנהל איזה אחוזים מהכספים הנגבים מהלוים בכל שנה, אחרי נכוי ההוצאות. אולם אף שנה לא זכו לקבל מהאחוזים האלה אף פרוטה אחת, מפני שבכל שנה כשהיה יוצא המנהל עם החילים לגבות מהלוים את החלק השנתי מחובם, היו בורחים ומתחבאים. וכשהיה המנהל שב אחרי שהותו בכפרים חמשים־ששים יום ועורך לפני החברים את חשבון ההכנסה והוצאותיו, היה עולה עודף ההכנסה על ההוצאה בסכום מצער מאד, ולכן היו תמיד מותרים על האחוזים. וכן היה המצב גם בימי שרותי. רק בשנה אחת לפני התפטרותי, (וזה היה כאשר באה פקודה מקושטא שהמועצה תהיה ביפו במקום שהיה גם בית המשפט לסוחרים), אירעה עובדא יוצאת מן הכלל

הגרמני ווילהלם שהוא יחד עם רעיתו הקיסרית יבואו לבקר את עה"ק ירושלם כדי להנך בנין אחד גדול ולשים אבן הפנה לשני בנינים חדשים אשר אדמתם נתנחלו במתנה מהשולטן התורקי „עבד אלחמיד", והם: הכנסיה הגרמנית בתוך העיר הסמוכה לקבר משיחם ישו, הכנסיה על „הר ציון" והארמון הגדול והנהדר על הר הזיתים. לכבוד הקיסר מנה השולטן לפחה בירושלים את אחד מפקידיו הגבוהים איש משכיל ונאור אשר נתהנך בערי הממלכות הגדולות באירופא, והוא תופיק פאשה, שהיה ראוי והגון להתיצב לפני מלכים, כדי להכין את כל ההכנות הרבות והגדולות הדרושות לקבלת פני האורחים הגבוהים. והפחה מלא את תפקידו על הצד היותר טוב ויפה, וקבל מהקיסר אות כבוד ממדרגה ראשונה.

ולראש העיריה סלים אפנדי הנז' היו קרובים בקושטא שהיו להם משרות בממשלה והם היו משתדלים תמיד אצל הפחות שהיו נמנים בירושלים לטובת קרובם הנז', ובדרך רמז היו מרמזים להם שזה יהיה גם לטובתם (של הפחות). אולם הפעם כשנודע להם בקושטא דבר מנויו של תופיק פאשה, מהרו להודיע לקרובם סלים אפנדי על דבר המנוי הזה, עוד חדשים אחדים טרם בוא הפחה לירושלם, וייעצו את קרובם שטוב לו להתפטר ממשרתו עוד טרם בוא הפחה החדש לירושלים, כי הפחה הזה איננו כפחות הקודמים, כי הוא איש פקח, תקיף וישר. ותיכף התפטר סלים אפנדי ממשרתו באמרו כי הוא חלש וחולה ואין בכחו עוד לעבוד ולנהל את העיריה.

והספרדי הנז', הבן (אביו כבר נפטר אז), היה אז סוכן העיריה, ובראותו כי כשל עוזרו הששׁ אולי יפטרוהו ממשרתו בהיות שהעת ההיא היתה קרובה לזמן הבחירות, אז אמר: „אם אין אני לי מי לי, עלי להשתדל להמנות בין אלה שיש להם הזכות להבחר". ולאשר עפ"י החוק מי שעובד אצל הממשלה איננו יכול להיות לא בוחר ולא נבחר, לכן הלך תיכף והתפטר, ויתחיל להשתדל להגיע למטרתו ע"י שקנה קולות רבים מכל המוכתרים של הרחובות ויפזר כסף רב על זה (לפי דברי מקורביו עלה לו העסק הזה בערך שלש מאות מגידיות), עד שהשיג קרוב לאלף קולות וכבר היה חושב עצמו לבטוח שיבחר, אחרי שקולותיו רבו על קולות שאר המועמדים להבחר.

ובבחירות האלה עמלו חברי אגודת „בני ברית" לאסוף קולות עבורי, כנ"ל. אחרי עמל רב עלה בידם להשיג עבורי רק בערך חמש מאות קולות, על ידי שקבלו מעט קולות מהבוחרים האשכנזים (כי מהספרדים כבר הקדים המועמד הספרדי) ומעט על ידי חליפין וקניות מהמוכתרים. ובשמעם את מספר הקולות שהשיג המועמד השני, נתיאשו להשיג את מטרתם.

ויהי כאשר תמו וסודרו כל הבחירות בחדש מרץ, שהוא ראש השנה

מוחמד. משפחת החוסיניה היא יותר גדולה מהכאלדייה באיכותה וגם בכמותה. גם ה„שריף" במֶכָּה והמופתים בירושלים ובעזה ובשאר ערים הם ממשפחת החוסינייה.

בירושלים תפסו החוסינייה את משרות הממשלה באַדָארָה (מועצת הפחה), בבתי המשפט של הבִּדָאיֶה והגִ'נָאיֶה (דיני ממונות ונפשות) וגם בעיריה. לעמת זה תפסו הכאלדייה מקומם רק בבית המשפט הדתי (ה„מהכמה שרעייה") אשר בה דנים דיני ירושות, הקדשות, קדושין, גטין וכו'.

וסלים אפנדי אלחוסיני הנ"ל היה אחד מגדולי משפחת החוסינייה, והיה נמנה כמעט תמיד לראש העיריה מטעם הפחות בימים הראשונים, מפני שעל ידו היו אלה נהנים מראשי מנזרי היוָנים והארמנים; ובעזרתו ובעזרת הפחות, ע"י כְּפִיות וכיו"ב, עלה ביד ראשי המנזרים לרכש להם בתים בתוך העיר שבמשך הזמן נצטרפו לרחובות שלמים, וכן גם נחלאות ומגרשים רבים בסביבות העיר ובכפרים אשר עליהם הושיבו אח"כ רבים מבני עדתם.

אמנם תושבי ירושלים בכלל, וחברי העיריה בפרט, מזכירים עוד עד היום לטובה את ראש העיריה הנז' על כל התקונים הרבים שעשה בימי משרתו הארוכים בתוך העיר ומחוצה לה, ועל ההכנסות הרבות שהביא לעיריה על ידי פעולותיו הרבות: על ידו נרצפו באבנים כל הרחובות שבתוך העיר ונעשו כבישים רבים בחוץ לעיר לארבעת צדדיה: לצד מזרח עד הכפר „טור", לצד מערב עד בתי שכונת „בית-יעקב", לצד דרום עד תחנת הרכבת ולצד צפון עד סוף שכונת האמריקנים. על ידו נבנו ג"כ חנויות רבות ועליהן בתי עליות. בימיו נבנה בית החולים העירוני הגדול וגן העיר היפה ובתוכו בית קהוה גדול ויפה ומקום לתזמֹרת הצבא; על ידו הועמדו פנסים ברחובות העיר ונמנו שומרים לשמֹר את הבתים והחנויות, ומנקי רחובות לשמר על נקיון העיר. לצרכי ההוצאות על שלשת הדברים האחרונים הטיל מס חָדשי על כל גְרי הבתים והחנויות. כן הטיל ג"כ מס יומי על כל העגלות ההולכות הלוך ושוב משער יפו עד שכונת „מחנה-יהודה", ועל העגלות ההולכות ליפו, שכם, חברון וכו' הטיל מס על כל פעם הליכה וחזרה. כל התקונים הנז' נתנו כמובן תמיד מקום ל„פסולת שברי הלוחות", כי „כָּל חַרְבָּה פִּיהָא בַּרַכָּה" (ברבות המלאכה, תרבה הברכה). ושני ספרדים, אב ובנו, היו עוזרים נאמנים לראש העיריה ועומדים למלא חפצו. וכנגד זה נמנה ע"י השתדלותו אחד מהם לסוכן העיריה, והשני נבחר לחבר העיריה. ובסוף כל ארבע שנים היה הסוכן נבחר לחבר והחבר נמנה לסוכן וכן חוזר חלילה. מלבד זה נמנה גם אחד מקרוביהם לגובה המסים בעד המאור, השמירה והנקיון.

אך בשנת תרנ"ז בא שנוי במצב העיריה. בשנה ההיא הודיע הקיסר

אלף גרוש כדי שתהיה לבעליו הזכות להִבּחר. מפני הסבות האלה לא נבחר יהודי אף פעם לחבר העיריה, מלבד ספרדי אחד כמו שיסֻפּר להלן.

סדרי הבחירות: שני חדשים קדם מועד הבחירות מזמינה העיריה ועד של אנשים נכבדים מכל העדות, שבפניהם ובפני כל חברי העיריה מסדרים את הבחירות. ולפי ערך התשלומים הרשומים בספרי הוירקו נערכות שתי רשימות: אחת של אלה שיש להם הזכות לבחֹר, ואחת של אלה שיש להם הזכות להבחר. את הרשימה האחרונה בצרוף גליון חלק, אשר בסופו הוא החתום בחותם העיריה ואשר עליו הבוחר רושם את שמות חמשת המועמדים שאותם הוא חפץ לבחר, שמים במעטפה הנושאת עליה את הותם העיריה. את המעטפות האלה מוסר סופר העיריה למוכתרים של כל הרחובות, למען ימסרום לגָרים ברחובם שיש להם הרשות לבחֹר. ובהגמר הזמן המיועד, אז מתאספים כל אנשי הועד הנ״ל ופותחים את המעטפות למנות את הקולות; וחמשת המועמדים שקבלו רב הקולות הם הזוכים להיות חברי העיריה החדשים ואז מגישים לפחה את רשימות שמות הבוחרים והנבחרים, מספר הקולות של המועמדים, ושמות אלו שקבלו רב הקולות, והוא מאשר את הבחירה וממנה את היושב ראש.

מלחמת הבחירות: בכל פעם בהגיע עת הבחירות, מתחילה התחרות גדולה בין אלה שיש להם הזכות לְהִבָּחר, וכל אחד מהם משתדל להשיג קולות רבים באופנים שונים: א) ע״י קנית קולות מהמוכתרים: בהיות המוכתרים המוסרים את רשימות המועמדים לבוחרים, הם משתדלים להשפיע על הבוחרים שיבחרו באלה שהם מציעים לפניהם, וגם בהיות שרבים מן הבוחרים אינם יודעים קרֹא וכתֹב, הם מבקשים את המוכתרים לכתב עבורם שמות פלוני ואלמוני, ואז כותבים המוכתרים את השמות שהם רוצים; ופעמים רבות אין המוכתרים מוסרים כלל את הפתקאות לבעליהן כי אם עושים בהן כרצונם. כמובן שבעד כל זה, הם מקבלים שכר הגון מן המועמדים; ב) ע״י הליפין: בעלי הזכות להבחר עושים ביניהם חליפין, שכל אחד מהם מתחיב לרשם בפתקאות אשר לרשותו את שם חברו.

במשך שנים רבות, עד שנת התרנ״ז, היה ראש העיריה סלים אפנדי ממשפחת החוסֵינִיֶה.

בין התושבים המושלמים בירושלים נמצאות שתי משפחות מיוחסות והן היותר נכבדות ותקיפות. האחת, משפחת „החוסיניייה״ המתיחסת לזרע נביאם מוחמד, והשניה, „הַכָּאלְדִיֶה״ צאצאי כָאלד שר הצבא הנודע בימי מלחמות

תמיד מסודרת ושלא תִּפסק בסוף ארבע שנות העבודה, ביציאת עשרת החברים הקודמים וכניסת עשרת החברים החדשים אשר עוד אינם בקיאים ומורגלים בעבודה, תקנו מסדרי סדרי הבחירות כי בסוף ארבע השנים הראשונות מעת התכוננות העיריה יֵצאו רק חמשה חברים עפ״י גורל, ובמקומם יִבָּחרו חמשה חברים חדשים וישָּׁארו חמשת החברים הישנים עוד משך שנָתים, ובכלות השנתים יצאו, ויבחרו חמשה חברים חדשים. וכן בכל שנָתים יֵצאו אלו שכבר עבדו ארבע שנים ויבחרו חמשה חברים חדשים, וכן חוזר חלילה בכל שנתים, באופן שתמיד ישארו חמשה חברים ישנים, ויכנסו חמשה חברים חדשים וכֻלם יעבדו בעיריה ארבע שנים.

טרם שאבאר סדרי הבחירות עלי להקדים ולבאר חוקי תשלומי הוירקו הנוגעים לסדרי הבחירות.

א) מס הוירקו משתלם עפ״י שׁוִי הנחלאות. כל נחלה ששָׁוְיָה עד עשרים אלף גרוש משלמת חמשה גרוש לאלף בכל שנה, מהסך הזה ולמעלה עשרה גרוש לאלף. התשלומים האלה הם רק על מגרשים ובנינים שבערים.

ב) שלש הערים הקדושות למושלמים שהן: מֶכָּה, ירושלים וקושטא (רק בפנים העיר ולא מחוצה לה), פטורות מתשלומי הוירקו.

ג) בעלי הנחלאות שבשלש הערים הנז׳ אעפ״י שפטורים הם מהוירקו, יש להם הזכות לבחור ולהבחר, על פי שָׁוין של נחלאותיהם, היינו בעלי נחלאות ששוות מעשרת אלפים עד עשרים אלף גרוש יכולים רק לבחר, מעשרים אלף גרוש ולמעלה גם להִבָּחר.

ד) בכל ראשית השנה הרשמית (בחדש מֶרץ) מְמנה האִדָארָה (מועצת הפחה) ועדה של שַׁמָּאים, שרֻבּם מושלמים, ששָׂמים את כל הבנינים החדשים שנתוספו בשנה הקודמת ולפי שָׁוים נרשם עליהם מס הוֶירקו.

בעה״ק ירושלים היו תמיד רוב הנבחרים מושלמים, למרות שרוב תושבי העיר הם יהודים, מפני שתי סבות: א) מפני שרבים מהיהודים לא היו עותמנים, כי אם נתיני וחוסי ממשלות אירופה, אשר להם לא היתה הזכות לבחר; ב) מפני שרב הבנינים בעיר העתיקה שיכים למושלמים, ואפילו לעניים שבהם היה איזה חלק בבית, או בחנות, או במגרש שבא להם בירושה מאבות אבותיהם; ובהיות, שכמו שנזכר לעיל, בעלי הבתים בתוך העיר העתיקה פטורים מתשלום הוירקו, היו השמאים מעריכים את הבתים יותר מכפי שוים, למען תהיה לבעליהם הזכות לבחר ולהִבָּחר. אם הבית או חלקו היה שָׁוה פחות מעשרת אלפים גרוש היו השמאים באים ומעריכים אותו ליותר מהסכום הזה כדי שתהיה לבעליו הזכות לבחר, ואם היה הבית שוה יותר מעשרת אלפים גרוּשׁ אבל פחות מעשרים אלף גרוש היו השמאים שמים אותו ליותר מעשרים

טז.

הבחרי לחבר העיריה.

פעולותי לטובת העדה היהודית בימי משרתי.

(תרנ"ז—תרס"א).

עד השנה ההיא (תרנ"ו) לא היתה העדה היהודית מתענינת בעניני הבחירות לעיריה, כאשר עשו העדות הנוצריות: היונית והארמנית. הנבחר היהודי לא היה נבחר ע"י השתדלות העדה היהודית, כי אם ע"י השתדלות ראש העיריה, וזה היה לא לטובת העדה, כי אם לטובת ראש העיריה ולטובת החבר הנז'. במשך זמן רב היו אלה שני ספרדים, אב ובנו, אשר נבחרו בחליפין כאשר אבאר להלן.

אך בשנת תרנ"ז נשתנה המצב, ואז נבחרתי אנכי*) ע"י השתדלות חברת „בני־ברית" לחבר היהודי בעיריה בירושלים.

טרם ספרי איך נבחרתי לחבר העיריה ומה פעלתי לטובת עדתי, מצאתי לנכון לרשום לזכרון חוקים וסדרים אחדים הנוגעים לעניני הבחירות. ואלו הם:

א) מועצת העיריה מתנהלת על ידי עשרה חברים הנבחרים על ידי תושבי העיר העותמנים שיש להם הזכות לבחר.

ב) כל מי שמשלם בכל שנה וֶרְקוֹ**) על נחלאותיו מסך חמשים גרוש ולמעלה עד סך מאה גרוש, יש לו הזכות רק לבחור אבל לא להִבחר; ומי שמשלם וֶרקו מסך מאה גרוש ולמעלה יש לו הזכות גם להִבחר.

ג) הפחה מְמנה את אחד מהחברים הנבחרים, לראש. אף יכול הוא לפטרו ולמנות במקומו אחר ויכול הוא גם להשאירו לזמן בלתי מוגבל.

ד) אם אחד החברים מת, או התפטר, אזי עוברת הזכות למי שהיה לו רב קולות בין המועמדים שלא נבחרו.

ה) זמן המשרה הוא למשך ארבע שנים. וכדי שתשאר עבודת העיריה

---

*) בזמן ההוא כבר הייתי נתין עותמני, כי זמן מה לפני זה באה פקודה נמרצה כי כל הנתינים החוסים האנגלים אשר עוד טרם הגיעו לשי' החמשים מוכרחים להיות לנתיני הארץ, לאמר לעותמנים.

**) מס הנחלאות והבתים.

טוחנים, ואת שני השלישים שהיו לגיסי בבית הגז' קנה ה' יעקב כ"ץ אבי ה' ש' כ"ץ הנז'. ובמשך שנים אחדות נתוספו עוד חמש משפחות והן משפחות ה' ירחמיאל שטיינברג, ואחיו ה' מיכל, וגיסם ה' ראובן וויין ז"ל, וסלימן קודעי' תימני, ואברהים מהפוץ תימני אשר יסד בית חרושת לעבוד עורות. ואח"כ קניתי בשותפות עם ה' רחמים מזרחי וה' יוסף ברזני בית והמשים דונם כרם זיתים, ואח"כ רכשו להם שם ה„מזרחים" אדמה בערך מאה וששים דונמים הנקראת „עמק־ארזים" ובה התישבו בזמן האחרון פועלים מזרחיים אחדים.

ובהיות שלכל התושבים הראשונים לא היו בתים משלהם כי אם היו גרים בכפר בבתים שכורים מהפלחים, שלחו משלחת לפריז לבקש מאת חברת „יק"א" שתבנה להם עשרה בתים והם מצדם קבלו עליהם לשלם את החוב במשך 15 שנים יחד עם רוָחים מעטים. והודות להרב צדוק כהן ז"ל נשאה השתדלותם פרי והחברה כתבה לה' ענתבי ז"ל, בא כחה בירושלים, ואחרי שהעבירו האכרים את אדמתם על שם ה' ענתבי נבנו עשרה בתים במוצא.

בימים ההם באה מאונגריה שיָרה של תיָרים יהודים עשירים ובבואם למוצא מצא המקום הן בעיניהם, וכאשר ראו כי אין ביהכ"נ ובית ספר למושבה נדבו שלשת אלפים פרנק ומסרום לב"ב לקנות גם את שני השלישים הנותרים מה' יעקב כ"ץ הנ"ל.

במשך הזמן באו שנויים במושבה הזאת ואחדים מתושביה הראשוני עזבוה ובמקומם באו אחרים והמה מוסיפים לעבוד אדמתה. בזמן האחרון התגדל הישוב במושבה ורבים מבני האכרים הראשונים ממשיכים ללכת בעקבות אבותיהם, ואודה לה' אשר זכני לראות בפריחתה ובהתקדמותה.

הדונמים שנשארו לי בנחלה הנז׳ במחיר שלשים פרנק הדונם ותחלקם בין המנויים בחלקים שונים. וכאשר עברה אח״כ יותר משנה ולא נתוספו עוד חברים חדשים, נתבטלה החברה והנחלה הנז׳ נשארה בידי החברים הראשונים, כל אחד לפי חלקו.

בשנת תרנ״ג החליטו חברי חברת „בני ברית״ ליסד מושבה ב„מוצא״ אחרי אשר ה׳ בַּמְּפּוּס הבטיחם לעָזרם ולתָמכם ע״י הועד לתמיכת החקלאות בארץ ישראל („קולוניזאציון קומיטי״) אשר בעיר קֶלְן, וגם קבלו כסף מווינא מחברת „אדמת ישורון״ למטרה הנז׳.

אז השתדלה חברת „בני ברית״ ותקנה מאת כל החברים של חברת „חבת הארץ״ הנז׳ את 113 הדונמים הנז׳ במחיר הקרן שלשים פרנק הדונם, וחברת „חו״צ״ הוסיפה את שבעים הדונם שקנתה ממני ונהיו יחד מאה וארבעה ושמנים דונמים, ויחלקום לארבעה חלקים במדות שונות לפי טיב האדמה ומצבה ושויה, וימסרום עפ״י גורל לארבעה פועלים. ויצא הגורל החלקה הראשונה בת 57 דונם לה׳ שמואל ברוזה, והשניה, בצדה, בת 52 דונם לה׳ שמחה כץ, והשלישית בת 45 דונם לה׳ יצחק כהן, והרביעית בת 30 דונם לה׳ ליב מקלף, ס״ה 184 דונם*). את האדמה מכרה להם חברת „בני ברית״ במחיר הקרן, בסך שלשים פרנק הדונם שישולם במשך עשר שנים. מלבד זה נתנה להם החברה הנז׳ גם תמיכות והנחות למען סיע למתישבים בעבודתם. ואחרי שנכתב החוזה בין חברת ב״ב ובין הפועלים הנז׳, שכרו להם אלה בתים מבתי הכפר ויצאו לעבוד ולנטוע כ״א כרם גפנים בחלקתו.

בשנת תר״נ מכרתי לחברה הנז׳ את חלקי השליש בבית שבניתי בשנת תרל״א כמסופר לעיל, ואז בניתי את ביתי הפרטי הגובל מצד דרום לבית הנז׳.

ואחרי שנים אחדות מכרנו אני וגיסי את כל חלקנו באדמה שעל ההר לד״ר יעקב נגורני ולה׳ אברהם יצחק מנדלסון ואחיו, לה׳ הוין ובנו ולשלשה

---

*) בשנת תרנ״ח כאשר בא הקיסר הגרמני וילהלם לבקר את ירושלם באו אז גם הד״ר הרצל ז״ל וה׳ דוד וואלפסון ז״ל. אז יצאו לראות את מוצא, ולזכרון נטע הד״ר הרצל ארז וה׳ וואלפסון תמר (לפי הפסוק „צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה״). ואחרי פטירת הד״ר הרצל ז״ל נהגו כל תלמידי ומורי בתי הספר ורבים מן הציונים לצאת ביום פטירת המנהיג הציוני למוצא למקום הארז הנז׳ (אך בשנות המלחמה העולמית נכרת הארז עפ״י פקודת ג׳מל פשה). אחרי כמה שנים החליטו ה׳ פינס ז״ל וה׳ ז׳ לבונתין מנהל האפ״ק ובני דוד וה׳ בן יהודה ז״ל ליסד סביבות הארז סנטוריום עבור תלמידי חכמים ומורים. ויקנו מאת ה׳ ברוזה וה׳ כץ 7 דונמים במחיר 130 נאפ׳, ויטעו שם חורשת אילנות וגם בור גדול בנו בתוכה אך כאשר לא השיגו יותר כסף עזבוה. בשנת תרפ״ג קנתה הסתדרות הפועלים מה׳ כץ הנז׳ את כרמו שבצד החורשה המכיל 45 דונם במחיר חמש מאות לי״מ והם בונים עתה בית גדול למקום הבראה עבור הפועלים.

הרבים הנטועים בעמק, ועל אלפי אילנות הזיתים הנטועים על ההרים שמסביב לעמק נתפעלו מאד, וימצא המקום הזה חן בעיניהם לקנותו עבור חברת „חובבי ציון" כדי לבנות בו „בית הבראה" לחולי ירושלים ולנטוע סביבו עצים יפים להורשה, ובכן קנו ממני שבעים דונם עבור „חובבי ציון" למטרה הנז', וגם הם בעצמם קנו להם כל אחד המשה דונם, ולקיום המכר צוו את הרי"מ פינס לשלם לדודו ה' געצל כהן הנז' הסך שלויתי ממנו בתורת תחלת פרעון עד שאעביר הקרקע על שמם ואז ישלימו לי המותר.

אחרי ששבו בני השיירה הנז' ליפו, כתב לי הרי"מ פינס שהחברים שאמרו לקנות כל אחד חמשה דונם התהרטו, וגם ה' טעמקין אומר שאמרו לו כי המחיר של הקרקע הוא יקר מאד, ולולא שכבר נתן לי תחלת פרעון מאתים נאפ' היה גם הוא חוזר בו, ולכן הוא דורש שאוריד עד חצי המחיר שדרשתי.

ואחרי מו"מ משך חדש ימים, ואחרי שהפציר בי הרימ"פ שלא אכנס בדינים ומשפטים עם חברת „חובבי ציון", עשה פשרה בינינו והעברתי שבעים דונם על שם ה' ולאדומיר טעמקין, ולי נשארו מהקניה הזאת עוד 117 דונמים אדמה.

בשנה ההיא, שנת תרנ"א, בחדש סיון נתיסדה בירושלם חברה בשם „חבת הארץ" אשר שמה לה למטרה:

א) לקנות קרקעות בארץ ישראל בכל מקום שתמצאנה בין קרקעות העומדות לזריעה ולנטיעות, ובין קרקעות סמוכות לערי מושב העומדות לבנין בתים; בין נחלאות שלמות ובין חלקים בשותפות עם אחרים, בין על חשבון עצמה, בין על חשבון אחרים, בתתם לה רֶוַח קבוע.

ב) למכר מהקרקעות הנקנות מצד החברה לאחב"י באיזה אופן שיהיה בהיות בזה רֶוַח ותועלת להחברה: בין למכר נחלה שלמה לאיש אחד, ובין למכרה לחלקים; בין בתשלומים בפעם אחת ובין בתשלומים לפרקים בתוך משך חמש שנים, ובכסף מחיר הקרקעות תשוב החברה לקנות קרקעות אחרות.

ג) להנחיל לחבריה נחלאות בארץ ישראל עד כמה שתהיה ידה מגעת.

ואלה הם חברי הועדים של החברה הנז':

הועד הכולל: אפרים כהן, אברהם משה לוניץ, יוסף מיוחס, מנדיל סוסניצקי, חיים אלעסרי.

הועד הפועל: דוד ילין, חיים הירשנזון, אברהם סולומיאק, אברהם ארואיץ, ואברהם גרשון גליק.

מבקרי החשבונות: אליהו עקיבא זילבערט ודוד אריה.

ויהי אחרי שנתיסדה החברה הנז' נמנו עליה בערך ששים חברים, ואחרי שעברו איזה חדשים, כשנתקבץ כבר סכום הגון, קנתה החברה ממני 114

אשר גרו אז ביפו, ובכן נסעתי ליפו ושם הצעתי את דבר הקניה לפני מחותני הרימ"פ, וגם אמרתי לו שדרוש לי סכום כסף עד שאקבל את הקושן ואז אשיג ללוות הסך הנז' במשכנתא על האדמה, והרימ"פ ז"ל אשר חפץ היה לסיע לכל דבר קנית אדמה בא"י השתדל והשיג לי את הסך הדרוש מדודו מר געציל כהן ז"ל, שהלוה לי בערבות הרימ"פ למשך שלשה חדשים. אז שבתי עם הכסף למוצא ומסרתי לאפנדי כדי שיתחיל להתעסק בקניה והוא מסר לי קבלה עליהם.

אחרי ימים אחדים בא פתאום למוצא חיָל ובידו מכתב לַמוכתר ממשרד הטבו שבו דורשים ממנו כי במשך עשרה ימים ימסור למשרד רשימה של כל האדמות העזובות אשר במוצא יחד עם שמות בעליהן והקושנים אשר בידיהם (כמובן נעשה כל זה עפ"י בקשת האפנדי מידידיו אשר במשרד הנז'). אז בא המוכתר יחד עם בעלי האדמה הזאת ועוד בעלי האדמות מהסוג הזה, ויִתחננו לפני האפנדי שייעץ להם מה לעשות, והוא דחה אותם כדרכו פעמים אחדות עד שהפצירו בו מאד שיקנה הוא אותה, באמרם: „אם ידעו שהיא שייכת לך אז למענך יעלימו עינם ממנה". ואז גמר אתם וקנה אותה, ולי אמר שאחרי שבעליה רבים והלקיהם שונים וגם המחירים שונים, לכן עוד לא גמר עם כֻלם, וכאשר יגמר עם כֻלם אז יודיעני כמה הוא הס"ה, ולאשר האדמה היתה עזובה זה שנים רבות וכֻלה עלתה שמיר ושית, שָכר פועלים לעקור את כל הקוצים וצמדי בקר להרש את האדמה ויזרעה כֻלה שעורים, וכל זה עשה כדי שבעת שיבואו פקידי הטבו למדד את האדמה כדי לרשום אותה בטבו ימצאוה כֻלה זרועה ולא עזובה, ואחרי שבועות אחדים נגמרה כל הקניה וקבלנו את הקושן של שני שלישי האדמה ע"ש בני דוד ושליש ע"ש בן האפנדי. מדתה עלתה ל184 דונמים ומהירה, כפי שחשב לי, עלה ל145 נא"פ, ואף שידעתי שעלתה עליו בהרבה פחות אמרתי: אין דבר, די לי שזכיתי לרכוש אותה ולהכניסה בידי יהודים, ומה גם שאחרי הכל המחיר איננו יקר, ואקוה אי"ה גם להרויח.

בעת ההיא, בשנת תרנ"א בחֹדש אדר, עלה לא"י מר זאב טעמקין ששלחה אותו חברת „חובבי ציון" באודיסה להיות המנהל הראשי של כל עסקיה בא"י, ואתו יחד עלו לבקר את א"י מר אחד העם, הרב יעקב ישעיה מזא"ה, וה"ה מ. אוסישקין, ש. ווילך מקאוונא, עפשטיין מפאניוועז, בודקוסקי מסובאלק ושעקצער מריגא.

ויהי בעלות השירה הנז' יחד עם הרי"מ פינס לבקר את עה"ק ירושלם עברו בדרכם על הנחלה הנז' העומדת בראש ההר הסמוך לדרך המלך והמשקיף על פני הכפר היפה, עין כרם, ובהביטם על המראה הנהדר של כרמי הגפנים

צבא ?" ויגרש אותם מעל פניו. אז התאספו הקרובים והמוכתרים להתיעץ מה לעשות, ויחליטו לכתוב מַזְבָּטָה (שטר חוזה) איך שכליל סלם הודה בפני החתומים מטה שמכר להאפנדי את מגרשו המסומן במיצריו וקבל את מחירו סך ארבעים לי"ט וכל עת שידרוש האפנדי שיבוא להעבירו לשמו במשרד הטבו מהוייב הוא לבא. ועל זה התמו המוכתרים וזקני הכפר. ויקחו את שטר החוזה עם כבשות צאן ויבואו אל האפנדי ויאמרו: „אדוננו האפנדי! הנה באנו עוד הפעם לחלות פניך לקבל מאתנו את מנחָתֵנו אשר הבאנו לך עבור עמלך והשתדלותך לשחרר את המסכן הזקן כליל סלם מהעלילה אשר עוללו שונאיו עליו". אז פנה אליהם ואמר: „חלילה לי לקחת מתנת חנם. אם באמת חפץ הוא למכור לי את המגרש הנני לתת לו מחירו עשרה לי"ט. שאני חושב שזהו שָׁוְיוֹ (אף באמת היה שוה יותר מחמשים לי"ט). ולמענכם המוכתרים והזקנים שאני נושא את פניכם אשתדל להלין את כליל סלם מהעלילה. לכן זאת עשו, כתבו מזבטה בחתימת המוכתרים והזקנים שאתם מעידים שזאת עלילת שקר מאחד משונאיו. וראיה לזה שהמעליל לא חתם את שמו, בפחדו פן נתבע אותו לדין על עלילת שקר, ותנו לי את המזבטה הנז', ואקוה לה' שעל ידי זה ועל ידי השתדלותי ישוחרר מהעלילה". ויקומו כלם וינשקו את ידו ויודו לו על טוב חסדו. ואחר יומַים באה פקודה להילים לשוב העירה, ותיכף אחרי זה הלך כליל סלם הנז' יחד עם המוכתרים אל משרד הטבו ויאשר את המכר, ואז נתן לו האפנדי את עשר הלי"ט, והעתיק את אהלו אל המגרש הנ"ל.

אנכי ידעתי את כל תקפו וגדולת השפעתו בכל בתי הממשלה, ונוספה לזה גם ידידותו אלי שהחלה תיכף אחרי התישבו במוצא. כי בראותו את שכניו הפלחים שהם כלם שפלים וגסים געלה נפשו בחברתם, ואז בקשני לבוא אליו כפעם בפעם לבלות זמנו בחברתי. ובראותו שהנני קורא במכה"ע „הצפירה" בקשני תמיד לספר לו החדשות המתהוות בעולם, וכן היה בא לפעמים לגנתי להסתכל בעבודתי.

ובכן פניתי אז אליו בהצעתי בדבר קנית האדמה הנז' ותמצא הצעתי חן בעיניו ויקבלנה ברצון, ויאמר אלי: „הֱיֵה נכון ובטוח כי במשך שבועות אחדים תהיה הנהלה לנו. רק מהר והשתדל להשיג הכסף לקניָתָהּ". וכאשר שאלתי אותו: „מה תעשה בדבר החוק האומר כי כל אדמה אשר עזובה בעליה שלש שנים בור בלי חרישה וזריעה פקעה זכות בעליה ותשוב להממשלה, ובפרט אדמה זו אשר עזובה בעליה שנים רבות?" אז צחק ואמר: „עתה תראה שהכל יהיה כשר וישר גם על פי החוק, רק לֵך והכין את הכסף".

אז אמרתי להציע את דבר הקניה הזו לפני מנהלי עסקי „חובבי ציון" בא"י בעת ההיא והם ה"ה הר"ר יחיאל מיכל פינס ז"ל והר"ר אייזיק בן טובים

ולזאת היתה השפעתו בכל בתי המשפט גדולה מאד, וכאשר היה דורש מהם איזה דבר, היו ממלאים תיכף את דרישתו, והיו מוצאים כבר דרכים ל„טהר את השרץ״ בק״ן טעמים.

והנה אציג לדוגמא את אחת מפעולותיו: בראשית בואו למוצא, עוד טרם שקנה את המגרש אשר בנה בו את ביתו, הביא אתו אהל לשבת בו בימי הקיץ. ויהי כאשר ראה את המגרש הנז' אשר היה של פלח אחד ושמו כליל סלים וידרוש ממנו למכרהו לו. וכאשר הפלח ידע שלא יתן לו את מחירו כפי שויו (כי ידע את עריצות האפנדים הגדולים), אמר לו שאיננו רוצה למכרו. אז עזב אותו ויחכה לעת מצוא לאיזו עלילה שעל ידה יבוא כליל הנז' בעצמו לבקש ממנו ולהתחנן לפניו שיקנה ממנו את המגרש באיזה מחיר שירצה לתת. ובמשך הימים השיג מטרתו אשר הכה לה, וזה הדבר: הפלחים תושבי הכפר בדעתם את גדולתו של שכני הנז' ובהפצם להפיק רצון ממנו היו כעבדים נרצעים לפניו; זה מביא לו מים מהמעין, והשני חוטב לו עצים ומביאם לו, זה מביא לו פירות מכרמו, והשני מביא ירקות מגינתו, ובכל ערב היו נכבדי וזקני הכפר מתאספים סביב לאהלו לשמשו ולשוחח אתו ולספר לו מעשיות מימי ממשלת אברהים פאשא ואת עלילותיו בימי ממשלתו. בין המספרים היה אחד שספר לפי תומו שכליל סלם הנז' נדרש אז, לפני חמשים שנה, לעבד בצבא, אבל הוא ברח והתחבא במערות שבהרי מוצא ונשאר פָּרָר (פּוֹרֵחַ) עד שנוצח אברהים פאשה ע״י השולטן ופסקה ממשלתו. אז שב כליל הנז' לביתו. והאפנדי עשה עצמו כאלו לא התענין כלל בספור. וכה עברו שבועות אחדים, והנה פתאום בא חיָל אחד שלוח מהמשטרה ובידו מכתב להמוכתר שבו דורשים ממנו למסור להחיָל את הפלח כליל סלם, בהיות שהממשלה קבלה מכתב בעילום שם שהנז' הוא פָּרָר. והמוכתר הודיע את הדבר תיכף לקרובי כליל כדי שיברח ויתחבא. ועל המכתב ענה כי הנתבע איננו בנמצא בכפר מזה זמן רב ולא ידוע איפה הוא. וישב החיל עם התשובה הנז'. והנה למחרתו באו שני חילים ובידם פקודה שישבו בבית הנתבע ויציקו למשפחתו עד שיביאו אותו. ואז התישבו בביתו ויכריחו את קרוביו להביא להם כל יום מספוא לסוסיהם ואכל וסיגרות להם, ונוסף על כל זאת מררו את חיי כל משפחתו בבזיונות וקללות, ומכות לֶחִי ומריטת זקן, עד שקצו בחייהם ופקעה סבלנותם. אז באו אל האפנדי כל קרובי כליל יחד עם המוכתרים בבכיות ובתחנונים ויבקשוהו להשתדל עפ״י השפעתו הגדולה על קרוביו השופטים הגדולים שישחררו את קרובם כליל הנז' מהעלילה הזו. (הם עשו עצמם כאלו אינם יודעים שכל זה בא ממנו). והם מוכנים לתת כמה שידרש להוצאות על זה. והאפנדי גער בהם בנזיפה ויאמר: „איך תעיזו לדרוש ממני דבר כזה? מי זה יכול להתערב בעניני הממשלה, ובפרט בחטאים בעניני

טורקיות זהב, באמרם שלי ולגיסי היה לכל אחד קושן אחד על כל חלקו, ועתה כאשר רצינו לחלק את השדה לחלקים קטנים של חצאי דונם צריך קודם לעשות על שמנו קושנים חדשים של חצאי דונם*) ואח״כ נעבירם לקונים ואז יתנו לכל אחד קושן על חצי הדונם. וכאשר שמעו זאת הקונים התחרטו כלם, ודרשו מגיסי וממלא מקומי הרנ״ץ הנז׳ להשיב להם את ההצאי נאפ׳ שנתנו לתהלת פרעון, ובהיות שלא רציתי לגרום להרנ״ץ יסורים של תביעות וטענות עם הקונים צויתי שישיב להם את כספם.

ולמרות כל העובדות הנז׳ לא הדלו הסרסרים לבקש מהפלהים שבמוצא למכר להם אדמה מאדמותיהם, ובעיני ראיתי איך סבבו סרסרים אחדים בלילות יחד עם פלחים ופנסים בידיהם על ההרים שבסביבות מוצא, לראות את האדמות שבעליהם רוצים למכור, וזה כדי שלא ירגישו הסרסרים האחרים ויתחרו בהם. אולם כל עמלם וטרחתם היו לשוא, כי כאשר הרגישו הפלחים בהתחרות הרבה של הסרסרים, שהיה האחד מוסיף המחיר על חברו, התחילו לדרוש מחירים גבוהים מאד, ואי אפשר היה להשתוות עמם.

ובצד נחלתי אשר על ההר הנז׳ נמצאה אדמה שעמדה בור משך שנים רבות, שהיתה שייכת לפלחים רבים מתושבי מוצא ועין כרם. אך לכל בעליה לא היו קושנים ואף שמותיהם לא נרשמו בספרי הטבו; ומפני זה, וגם מפני החוק שכל אדמת מירי שעזובה בעליה שלש שנים בלי עבודת חרישה וזריעה, שייכת לממשלה, לא היו בעליה הפלחים יכולים למכרה. ויהי בראותי את ההתעוררות הרבה וגודל התשוקה לקנות אדמה במוצא אמרתי בלבי: יעבור עלי מה, ואעבוד במרץ רב למצוא איזה דרך שאוכל לקנות את הנחלה הנז׳, למרות כל המכשולים והמעצורים העומדים לשטן בפני הקניה, כי „יגעת ולא מצאת אל תאמין״.

ובהיות כי במשך שנים רבות נוכחתי וראיתי ע״י עובדות רבות (אשר אחת מהן אציג להלן לדוגמא), כי אין כל שלטון וכל חוק אשר יעמוד בפני הרצון של האפנדים המושלים בעירנו, לכן החלטתי לפנות בזה אל אחד האפנדים הגדולים אשר היה שכני במוצא שבנה לו שם מעון לימי הקיץ, להוציא לפועל על ידו את הקניה הנז׳, ולהבטיחהו ליתן לו מחצית הריוח אשר ארויח בזה. האפנדי הנז׳ היה הגדול והזקן באחת המשפחות המיוחסות של הערבים, וכל המשרות הגבוהות בבתי המשפטים היו בידי משפחה זו, האחד מהם היה ראש העיריה, והשני היושב ראש בבתי המשפט של דיני נפשות ודיני ממונות, והשלישי היה המופתי (ראש הדת). ושכני הנז׳ היה דודו של ראש העיריה והותנם של השנים האחרים. גם בעיני הממשלה בקושטא היה נכבד מאד עד כי השולטן עבד אל מג׳יד כבדהו בתואר „נקיב אל אשראף״ (ראש המיוחסים).

טו.

התרחבות הישוב במוצא ת״ו.

בשנת תר״נ אחרי שנגמרו כל הבנינים של השכונות אשר נבנו ע״י ה׳ פרוטיגר וחבֵריו, וכאשר הרויחו אנשים רבים סכומים הגונים ע״י מקח וממכר בנומריהם, קמה התעוררות רבה בלב אנשי ירושלם לרכש להם מגרשים לבנין בתים באדמת הכפרים הסמוכים לעיר, בדרך הכביש אשר בין ירושלם ליפו.

אז השתתפו סוחרים אחדים ויקנו מאת אפנדי אחד את אדמתו אשר בין הכפר קסטל הסמוך למוצא, ובין הכפר דילב אשר הכילה מאתים דונם, במהיר שני נאפוליון הדונם, ותיכף אחרי כתיבת החוזה, עשו הקונים תכנית להלק את האדמה למאתים חלקים, כל חלק דונם אחד, והקציבו את מחיר כל דונם לשלשה נאפ׳, ובמשך ימים אחדים נמכרו כל החלקים וקבלו תחלת פרעון על כל דונם נאפ׳ אחד.

ויהי כאשר נגש המוכר להתעסק בעשית הקושנים קמו מהפלחים מערערים על קניתו הראשונה, והמוכר הנז׳ לא יכל לעשות הקושן והאריך הדבר בדינים ומשפטים עם המערערים. וכן היה דוחה אותם מיום ליום ומחֹדש לחֹדש עד שהפסידו הסוחרים חצי תחלת הפרעון שנתנו לו, והוכרחו להשיב לקונים היחידים את כספם.

אחרי הדברים האלה, באו אנשים רבים אלי ואל גיסי ה׳ בנימין יחזקאל ז״ל והציעו לפנינו, לחלק את המאתים דונם שיש לנו על ההר שבמוצא, לחלקים של חצי דונם כל חלק ולמכר אותם להם. וַנשתוה אתם שישלמו לנו מהיר כל חצי דונם שני נאפוליון, ובתנאי שהוצאות עשית הקושנים על הקונים, ושיתן כל אחד מהם תחלת פרעון חצי נאפ׳. ובמשך שבועות אחדים מכר גיסי את חלקיו ואנכי את חלקַי, הוא קבל את תחלת הפרעון מקוניו, ואנכי אשר דירתי היתה במוצא ולא יכולתי להתעכב בעיר ולטפל במכירות, מסרתי את הדבר לסוחר מר נטע צבי המבורגר ז״ל שהיה ידידי, והוא קבל עליו להתעסק בזה שלא על מנת לקבל פרס, וגם כספי התח״פ השארתי שיהיו בידו עד גמר הקושנים, אשר מסרו הקונים לסרסר אחד להוציאם.

ויהי כאשר הלך הסרסר של הקונים למשרד הטבו להכין את הנירות הדרושים לעשית הקושנים, תבעו ממנו בעד כל קושן של חצי דונם שתי לירות

משכו המנויים את ידיהם ממנה והפסידו את תחלת הפרעון אשר נתנו.

נמצא שלפי התנאים שעל פיהם נבנו השכונות האלה יכלו אפילו העניים לרכוש להם בנקל דירה תמידית; כי מחיר הבנין של כל נומר יחד עם חלק בעה"ב בבורות ובדרכים ובצרוף הרוחים עלה 150 נאפ' בערך. על הקונה היה לשלם בראשונה רק 25 נאפ' מחיר הקרקע, ואת 150 הנאפ' היה עליו לשלם במשך 15 שנה, כל שנה עשרה נאפ', שהוא שוה למחיר שכירות הבית, והעני שבעניים היה משכיר הדר אחד מהדריו בחמשה נאפ' ונשאר עליו לשלם רק חמשה נאפ' כל שנה משך חמש עשרה שנה, ונשאר לו אז הבית לצמיתות.

ולו סדרו גם מנהלי חברת הקרן לזכר מונטיפיורי תנאים כאלה כי אז היה על המנוי לשלם בהמנותו רק מחיר אדמת ביתו שעלה 15 נאפ', ואת מחיר בנין ביתו וחלקו בבניני צרכי הצבור שעלו יחד לערך מאה ועשרים נאפ', היו זוקפים עליו במלוה לשלמם במשך חמש עשרה שנה, כל שנה 8 נאפ' לאמר, סכום השוה לסכום שכירות דירה, לו כן עשו כי אז היו גם העניים יכולים להשתתף בקנין בתים ולהנות מזה, אבל הועד בלונדון הקציב את סכום ההלואה רק ל50 נאפ' לכל נומר, ולפי זה היה על כל מנוי להשלים עוד חמשה ושמנים נאפ', לזאת היו כמובן כל המנויים רק אנשים אמידים.

באופן מסחרי, ודוקא ע"י סוחר גדול נוצרי פרוטסטנט, מר פרוטיגר אשר קנה עוד בשנים הקודמות קרקעות רבות במקומות שונים סביבות העיר חוץ לחומה, קרובות ורחוקות ע"י הספסרים יוסף נבון (ספרדי) ושלום קנסטורם (אשכנזי), באופן שיהיה להם חלק בריוח אחרי נכוי רבית מועטה, וכאשר עברו שנים רבות ולא נמצאו קונים לקרקעות הרחוקות החליטו מר פרוטיגר ושותפיו הנז' לבנות על מגרשיהם במשך שנה אחת בתים רבים ולמכרם ליהידים עפ"י התנאים הנוחים והטובים האלה: א) כל מנוי לרכוש בית עליו לשלם בתחלה מחיר הקרקע וכשיגמר הבנין ימסר לו, והוא יתחייב לשלם מחיר הבנין כמה שתעלה הקרן בתוספת רוָחים ששה אחוזים למאה לשנה, את הכספים האלה עליו לשלם במשך חמש עשרה שנה, וכאשר יגָמרו כל התשלומים, אזי מחויב המוכר להעבירו לקונה בספרי הממשלה, על ידי קושן (תעודת קנין) לשמו; ב) מִדת הקרקע של כל נומר היא חמש מאות אמה, לאמר: עשר רוחב על חמשים אורך; ג) כל נומר יכיל שני חדרים חדר לפנים מחדר ומטבח, ולבעליו יהיה חלק בבורות אשר יבנו באמצע השכונה; ד) בעת אשר ישלם הקונה את התשלום הראשון (מחיר הקרקע שהיה אז בערך פרנק אחד לאמה), ימסור המוכר לַקונה פנקס חוזה אשר בו יהיו רשומים כל התנאים הנז' התומים בידי המוכר, ושבו ירשם תשלום כל שנה בחתימת המוכר. השכונה הראשונה שנבנתה היתה שכונת „מחנה יהודה" שקראוה כן ע"ש אחי השותף הספרדי יוסף נבון הנז' שהיה שמו יהודה נבון שנקטף בימי בחרותו. מקום השכונה הוא מגרש גדול ורחב על אם דרך המלך העוברת מירושלים ליפו. ויהי אך התחילו לבנות את החמשה ועשרים הנומרים הראשונים שעל אם הדרך, והנה קנום מנויים אשר שלמו תיכף את מחיר הקרקע וקבלו פנקסי החוזה כנז', מהם היו שקנו לעצמם ומהם שקנו כדי למכרם בריוח, ואנכי שלא הספקתי להיות מהמנוים הראשונים, נאלצתי לקנות נומר ממָנוי בריוח עשרה נאפוליון.

אחרי זמן קצר בנה מר פרוטיגר עוד שכונה אחת קטנה נגד שכונת „אבן ישראל" ותִקרא בשם: „סֻכת שלום" (ע"ש שותפו האשכנזי הנז' ששמו היה שלום קנסטורם) ועוד שכונה קטנה סמוכה לשכונת „מאה שערים" בשם: „עיר שלום" ע"ש הנז' *). וגם בסביבות כל השכונות הנז, נתוספו בתים רבים על קרקעות שקנו אנשים אמידים מהבנקיר הנוצרי הנז', כמובן במחירים יקרים, ואלה בנו להם את בתיהם בכספם. אחרי הגמר בנין שלש שכונות הנז' התחיל מר פרוטיגר לבנות שכונה רביעית בשם: „בתי יוסף" (ע"ש שותפו יוסף נבון הנז') בקרבת דרך חברון, רחוק מהעיר יותר מחצי שעה, אך לסבת המרחק הרב

*) כעת נשתכח השם הזה והשכונה נקראת בשם „בתי פערלמאן" ע"ש ר' מלך פערלמאן ז"ל שקנה הוא יחד עם קרוביו את כל הנומרים והוסיפו עוד בתים סביבה.

את בני ונתתי לו בתורת נדוניא נומר אחד ומצד שני נתרבו גם חובותי כנ״ל, לא יכולתי למלא התחייבותי, ושלמתי רק שלש שנים.

ובכן יצאתי עמוס בחובות רבים, ואז לא היה לי כל עסק להתפרנס ממנו ולהמציא לי די מחיתי, אז נאלצתי למשכן את נחלתי אשר במוצא לבנקיר ה׳ חיים ואלירו וללוות ממנו סך מאה וחמשים נאפ׳ ברוָחים של 10% בהקדם, לבד מזה מכרתי את הנומר האחד שנשאר לי במזכרת משה בסך שבעים נאפ׳, מהכסף הזה שלמתי את חובותי וגם קניתי נומר אחד בשכונת „מחנה יהודה״ שנתיסדה אז, שעלה עלי עם הריוח שנתתי למוכר המָנוי בסך ששים נאפ׳, במותר הכסף שבתי לסחור עם הערביים שבעבר הירדן מזרחה, בהשתתפי עם השיכים בזריעת הטים*).

ד.

יסוד שכונות חדשות מחוץ לעיר.

בהיות שאופני התשלומים של שכונת „מחנה יהודה״ היו יותר נוחים וטובים משל השכונות שנתיסדו לפניהן, מצאתי לטוב לכתבם לזכרון, כדי להראות את השגיאה הרַבָּה אשר שָגו חברי הועד של הקרן הקימת לזכר השר משה מונטיפיורי ז״ל שנוסדה בלונדון בתקנות התשלומים אשר תקנו כאשר החליטו לבנות בירושלים בתים זולים לטובת ענייה כנ״ל. אמנם כונתם היתה רצויה, אולם תוצאות פעולתם היו רק לטובת האמידים והעשירים כאשר אבאר להלן.

וזה דבר התיסדות שכונת „מחנה יהודה״.

במשך שלש השנים אחרי הִבנות שתי השכונות: „מזכרת משה״ ו„אהל משה״ ע״י הועד הלונדוני, כאשר כבר נושבו ע״י בעלי בתיהם רבו העולים מחו״ל להתישב בירושלים, וכֻלם לא הפצו להתישב בתוך העיר העתיקה בבתיה הישנים וברחובותיה הצרים והמעופשים, ועל ידי זה, למרות השכונות הרבות שנבנו כבר, נתיקרה הרבה שכירות הבתים בשכונות, ואז נתרבו המבקשים להשיג מי שיבנה להם בתים, באופן שתיכף ישלמו מחיר האדמה שתכתב לבטחון על שם המלוה, אך את מחיר הבנין ישלמו במשך שנים קצובות, בכל שנה חלק יחד עם הרוָחים, וכאשר יגמרו כל התשלומים אז יעביר להם המלוה את הבית לערכאות כדת, ובקשתם נתמלאה בלי כל אופן של טובה, רק

*) אמנם היתה אז שנת ברכה בכמות הקצירה אבל יצא שכרי בהפסדי, כי ירד מחיר החטים לאחד עשר גרוש המדה של שמונה רוטלים, ולעומת זה נתיקרה ההובלה פי שנים, אז נאלצתי לעזוב את העסק הזה, ונשתתפתי עם ר״נ ליאון בנו של הסוחר מר ב״צ ליאון ז״ל במסחר של עורות עד שנת תר״ן שאז נסעתי לפולניה כנ״ל ב„תורת-הקנאות״.

בכלי זמר משמחים את הקרואים בנגינתם. וביום האחרון כבדתי את הקרואים ביין המשומר ממ"א ז"ל מיום הולדתי, זה ארבעים ושתים שנה.

על פי מקרה באה לידי בימי החתונה מצוה של „פדיון פטר המור", מצוה אשר רבים מן המהדרים במצוות טרחו ויגעו לקַיְמנה ולא עלתה בידם, רבים מהם מפני שלא היה להם מקום מוכשר בעיר לטפל באתון שעוד לא ילדה ולחכות לה עד שתלד, ורבים שטרחו וגִדלו אתון כזו ילדה לדאבונם נקבה. ואנכי בהיות לי במוצא אתון להוביל הירקות העירה, הבכירה באותם הימים עַיִר ויעדתי את ה„פדיון" לימי חג החתונה. ולהָדור ופרסום המצוה הזמנתי ליום המיועד הרבה מחכמי ונכבדי העיר לבוא אל הפדיון, הדבר נשמע בעיר והנה ביום המיועד רק השמש יצאה על הארץ וכל המגרש הגדול של „מזכרת משה" נמלא אנשים ונשים רבים שבאו מפני סקרנותם לראות במחזה הפדיון, ורבים מן הצעירים והצעירות התנדבו לטפל ב„הָדור המצוה". ויכינו באמצע המגרש מקום מעמד לי ולהכהן, ולהעַיִר והשה, כעין בימה גבוהה, כדי שיוכלו כל הנאספים לראות במחזה, ואת הבימה עטפו כלה בסדינים יפים של שש ורקמה, ואת העַיִר הלבישו כעין מעיל של קטיפה אדומה ועל המעיל תלו הרבה תכשיטים של זהב ואבנים טובות ומרגליות שהתנדבו הגבירות הספרדיות להשאילם ל„הָדור המצוה", ובשעה המיועדה עלינו על הבימה באחזי אנכי את השה, והכהן את העַיִר, ואז העמדנו אותם סמוכים זה לזה, וברכתי: אשר קדשנו במצותיו וצונו על „פדיון פטר חמור", ומסרתי לַכהן את השה באמרי: „הא לך פדיון פטר המורי", ואז החלו המנגנים לנגן והמשרתים להגיש להנאספים יין ושכר ומגדנות.

בהיותי שָכור משמחה שזכני ה' לראות את בני מאושר בהגיעו למטרתו, בהִמָנותו למורה ראשי לשפה הערבית בביה"ס של חברת כי"ח במשכנות הגונה, ולהשיאו לעלמה נכבדה ממשפחה רמה ומיוחסה, לא השגחתי על פזור ורבוי ההוצאות ביד רחבה על מלבושי כבוד ועל סבלונות תכשיטי זהב ומרגליות לַכַּלָה, ועל ההוצאות המרובות בשבעת ימי המשתה, רק אחרי עבור ימי החתונה, בצרפי את חשבונות כל ההוצאות הנז', נוכחתי וראיתי כי עלו לסכום גדול ורב. ובהראותי את החשבון לאשתי נ"ע צחקה ונשאה עלי את המשל הערבי: „השכור אינו מונה את הכוסות; אולם בַחֲלוֹף השִכָּרון, יבוא הזכָּרון".

לבד מההוצאות המרובות שפזרתי על נשואי כני כנז', היה עלי עוד לשלם מדי שנה בשנה להועד בלונדון עבור שני הנומרים שנמניתי עליהם כנ"ל שעלו עלי יחד עם הוצאות השכונה לערך 35 נאפ'. בעת שנמניתי חשבתי לדור בנומר אחד ולהשכיר את הנומר השני ואז אוכל לשלם תשלומי ללונדון ואז התחייבתי לשלם התשלומים הקבועים השנתיים. אבל כאשר השאתי

מחברי הועד לזכר השר מונטיפיורי, ובכלות שנות התשלומים רק אז יעבירו חברי הועד הנז׳ את הבנינים ואדמתם לשם החברים.

בעת ההיא גרתי עוד בפנים העיר בחצר ה„חזקה" שלי, העומדת על הגבול בין „שוק אל עיש" (רחוב הלחם, על שם שהיו מוכרים בו לחם׳ והאשכנזים יקראוהו רחוב „החנויות האפלות", מפני שהרחוב מקורה בתקרה) ימה, ובין „שוק אל שַׁוַּין (רחוב הצולים, על שם שהיו מוכרים בו בשר צלוי על שפודים; והאשכנזים יקראוהו רחוב „כותל המערבי", מפני שמוביל אל „כותל המערבי" קדמה). וכאשר נודעה החלטת הועד הנז׳ מכרתי את ההזקה הנז׳ וגם את הלקי ב„חזקה" שהיתה לי בשותפות עם מר בן ציון ליאון ז"ל (אשר רכשה עוד מ"א ז"ל כמבואר לעיל בע׳ 7) בסך שבעים נאפוליון ונמניתי בחברת „מזכרת משה" על שני נומרים. בנין שתי השכונות הראשונות הנז׳ נגמרו במשך שתי שנים וכל החברים יצאו לגור בבתיהם.

ג.

נשואי בני דוד הי"ו.

בחדש אלול בשנה ההיא (שנת תרמ"ה), השאתי את בני דוד הי"ו להעלמה אִשָּׁה בת הגרי"מ פינס ז"ל אשר גם בו פגעה יד הרבנית וכת דילה; כי בבואו קבע בביתו (בשכונת „אבן ישראל") הדר מיוחד לבית תפלה שיתפללו בו המשכילים, ומטעם הרב מבריסק הכריזו הקנאים הרם על ביהכ"נ הנז׳, ולמרות הרם הקנאים, או יותר נכון בגלל החרם, לאות מחאה, השתתפו רבים מרבני ונכבדי הספרדים והאשכנזים בשמחתנו. החופה היתה בחצר ביהכ"נ שבשכונתנו „מזכרת משה" תחת כפת השמים, כמנהג האשכנזים.

בתוך הקהל הרב המובילים את החתן והכלה לחופתם נלוו גם מתורגמני הקונסולים האנגלי והרוסי, האנגלי מצדי והרוסי מצד מחותני ז"ל, וקַנְסִיהֶם וּמַטּוֹת הכסף בידיהם הלכו לפני החתן והכלה בלוית מנגנים בכלי זמר. החזן ומשורריו שרו ברכת „אדיר על הכל" בטוב טעם. הרה"ג הר"ר שמואל סלאנט זצ"ל שלח את ברכתו בכתב והתנצל שמרוב חולשתו לא יכול לבוא. הרה"ג הראשון לציון הר"ר יעקב שאול אלישר זצ"ל סדר את הקדושין. על כל החצר שלפני ביתי עשינו סכה גדולה עשרים אמה האורך ועשר אמות הרוחב, ועל ארבעת קירותיה ותקרתה תלינו פרכיות מרוקמות בחוטי כסף וזהב מעשה חושב אשר השאילוני גבאי בתי הכנסיות של הספרדים לכבוד החתן והכלה. בסכה הזאת ערכנו בכל שבעת ימי המשתה שתי סעודות בכל יום, בערב ובצהרים, ולכל סעודה היו קרואים אנשים אחרים, רבנים והכמים לבד, סוחרים ונכבדים לבד, רופאים ומשכילים לבד, ומורים ותלמידיהם לבד. בעת כל סעודה וסעודה היו המנגנים

יד.

זכרונות משנות תרמ"ב—תר"ן.

א.

המנותי לשופט.

בעת ההיא (תרמ"ב) יסדה הממשלה בעירנו את ה„מג'לס תג'ארה" (בית משפט מסחרי), ולפי תנאי הברית (קַאפִּיטוּלַצְיָה) אשר בין הממשלה התורכית ובין הממשלות הזרות אין בכח הראשונה לשפוט נתין זר, עד שיצרפו לשופטיה גם שני שופטים מנתיני ממשלת הנשפט. ובהיותי אז נתין אנגלי מנה הקונסול האנגלי לבאי כח ממשלתו אותי ואת הסוחר מר בן ציון ליאון ז"ל. המשרה הזאת היתה משרת כבוד, שלא על מנת לקבל פרס. אחרי שלש שנים בטלה הממשלה את בית המשפט הנז' בירושלם ותעתיקהו לעיר יפו בהיותה עיר החוף ומסחרה גדול.

ב.

יציאתי מתוך העיר לגור בשכונות שמחוץ לעיר.

לאות הוקרה והערצה לפעולות השר הצדיק סיר משה מונטיפיורי זצ"ל, התאספו מוקיריו ומכבדיו גדולי העיר לונדון, והחליטו לאסוף כסף לקרן קימת בשם „מזכרת משה", וליסד בכסף איזה מוסד של צדקה וחסד בארץ ישראל, הארץ אשר הוקיר אותה השר בחייו בנפשו ובמאודו. את המוסד הזה החליטו לקרא על שמו לזכר עולם, וימנו ועד להתעסק בזה, והועד הוציא קול קורא אל הנדיבים שבאנגליה ובשאר הארצות, והמתנדבים בעם מרוב חבתם להמנוח ז"ל הרבו לשלוח נדבותיהם, וכאשר נאסף סכום הגון הזמינו את מחותני המנוח הר"ר יהיאל מיכל פינס ז"ל מעיר רוזאני שברוסיה לבוא לירושלם ולהיות בא כחם על כל המפעלים אשר אמרו לכונן בארץ ישראל.

ובשנת תרמ"ד בא הועד הנז' להחלטה, כי אחרי שאי אפשר בסכום הקרן שבידו לברוא מפעלים גדולים, כיסוד בתי הרושת וכדומה, עליהם להתחיל בירושלם פעולה ממשית שאין בה חשש של הפסד כלל, והיא בנין בתים שתועלתם גדולה מאד להתרחבות העיר ולהטבת המצב הכללי. מיד התחיל הועד לבנות שתי שכונות גדולות: „מזכרת משה" בעד שמנים משפחות מעדת האשכנזים, ו„אהל משה" בעד שמנים משפחות מעדת הספרדים, באופן שהחברים ישלמו מחיר האדמה (שנקנתה בשלשה גרוש האמה) ושליש מהוצאות הבנין וההברה תלוה להם שני השלישים הנשארים לשלמם במשך חמש עשרה שנה בלי רבית, ולבטחון נרשמו המגרשים והבנינים בספרי הממשלה על שם שנים

אחרי ראותי כל זאת אמרתי: מה לי פה ומי לי פה, והנה גם ימי החורף ממשמשים ובאים, אז החלטתי לשוב לביתי ואמרתי: „גם זו לטובה וכל מה דעביד רחמנא לטב עביד" ואחרי אשר הכסף אזל מכיסי נאלצתי לכתוב להרב משצוצין כדברים האלה: „אחרי שכת"ר הקשיה את לבו מלבוא לעזרתי והתנגד להבריו הגבאים ואף לדברי הרבנים הגאונים מקאלווריא ומוואלקאוויסק לא שם לבו להציל עשוק מיד עושקיו, לכן לא נשאר לי אלא למסור דיני לשמים על העושקים ועל עוזריהם ולשוב לביתי בידים ריקות, והושב הנני כי ישמח לבו אל הבשורה הזאת ויחיש לשלוח לי הסך הדרוש להוצאות דרכי, כי השמונים רו"כ שקבלתי ממנו כבר ספו תמו במשך ששת החדשים שנתעכבתי פה על הנם, והנני מחכה לתשובתו".

עברו ימים אחדים והנה בא אלי איש אחד משצוצין ויאמר לי: „הרב מסר בידי את הכסף אשר דרשת להוצאות נסיעתך, רק צוה עלי שלא אמסרם בידך, רק אקח בשבילך כרטיס נסיעה מפה ישר לאודיסה ובשבתך ברכבת אמסור לך ארבעים רו"כ שיהיו לך להוצאות נסיעתך הלאה עד בואך למחוז חפצך". (הרב פחד כנראה פן אשטה בו ואקח את הכסף ואשאר עוד שם). אז נענעתי בראשי גם לגזרה הזאת ואלך אתו אל התחנה ויקן עבורי כרטיס נסיעה ויִכָּנס אתי יחד אל תא הרכבת ויחכה עד הצלצול השלישי, וימהר למסור בידי את הכרטיס עם הארבעים רו"כ וימהר לצאת החוצה, ויחכה עוד רגעים אחדים עד אשר זזה הרכבת ממקומה וינענע לי בראשו כאומר: „לך לשלום וברוך ש פ ט ר נ י". הרכבת רצה בחפזון ומארובת המעשנה מתמרים ועולים עמודי עשן בהשמיעם: פוף... פוף... פוף... והנני נוסע הביתה.*)

***

קורא יקר! הנה סדרתי לפניך את כל התלאה אשר מצאתני במשך תשע השנים (תרמ"ב—תר"ן), מידי הקנאים שבירושלים ושבחו"ל, ואת מלחמת האור והחֹשך בין הרבנים־הגאונים, האלופים החכמים והמשכילים מאורי אור, ובין יושבי חֹשך וצלמוּת הקנאים החנפים והצבועים העושקים ורודפים אנשים ישרים ותמימים על לא המס בכפם, בשם הדת והאמונה, ואיך החשך גבר על האור ואנכי הייתי השה לעולה וקרבן על מזבח הקנאות, וברצותי להביא לפניך קורא נעים „מנחת קנאות" שלמה בלי תערובות זכרונות אחרים, דלגתי על המעשים והמאורעות שנתהוו אצלי במשך הזמן הנז', ועתה אחרי גמרי את „זכרונות הקנאות" הנני שב אל סדר זכרונותי משנת תרמ"ב והלאה.

---

*) בימי היותי בביאליסטוק, בראותי כי תקותי להשיג מטרתי רופפת, כתבתי תיכף לבני שימכר את ביתי ב„מחנה יהודה" (ר' להלן) וישלם את כל החובות שלוו ב"ב להוצאותיהם במשך עשרת החדשים שהייתי בחו"ל. וככה נאלצתי למכר גם את הבית האחרון שרכשתי לי.

החלטתי (אחרי שהבטיחני הר״מ אלטשולער להודיעני כפעם בפעם מכל אשר יֵעָשה) לשוב לביאליסטוק ולחכות שם עד אשר אדע תוצאות האספה.

והנני מעתיק את האחרון משלשת המכתבים אשר הגיעוני מהרמ״א הנז׳ במשך ימי שבתי בביאליסטאק.

בעזה״י א׳ דסליחות תר״ן.

כבוד ידידי הנכבד המפואר מ׳ י ה ו ש ע י ע ל י ן נ״י.

מכתבו הראשון בא לביתי בהיותי בדרך והשני הגיעני אתמול, והנני להשיבו אשר לא נעשה עד היום חדשות באותו ענין וכיון דאידחי הדבר מפני חולשת הרב המיוחד אשר בעירו נגבל מקום האספה, איני יודע להגביל הזמן אשר נשוב לחדש את הדבר, ובפרט כי הימים האלו אינם מסוגלים לזה כמובן, ובדבר האשה סוסניצקי אספתי אספה ובטורח גדול הוציאו מידי המאסף בפה עבורה מאה רו״כ, והיא נוסעת לביתה אחר החג, ואין אנו יודעים איך נודע כבר הדבר להתם, כי באו הלום מכתבים מהם הצועקים חמס על הכסף שנתנו לה. ובנוגע לכבודו אין לנו ביכלתנו לעשות מאומה. ואף לכשתקבע האספה הכללית ותתפרד סובאלק מלאמזא איני יודע איך יבנה כבודו מזה, ובפרט כי לעת עתה גם הדבר הזה רחוק הוא, אחרי שהלכה לה אשת סוסניצקי ואין מי שיעורר על הדבר. אין לי מה להוסיף בזה, ובפרט כי טרוד אנכי עכשיו בטרדות שונות וגם הישיש ר״מ ראזענטאהל נרפה הוא במלאכתו ואינו עושה כלל, על כן אין לי מה לפעול בזה.

והאל הטוב יעזרהו בטובו ויכתבהו ויחתמהו לחטו״ש בתוך כלל ישראל, כברכת ידידו,

מרדכי אלטשולר.

ובכן עלה כל עמלי בלאמזא ובסובאלק בתוהו, בלאמזא, מפני שההמון הוא אדוק וקנאי, וחושב את דברי הרב מבריסק, ששמש בעירם בכתר הרבנות, לדברי אלקים חיים. (בהיותי שם היה כל אחד שואל אותי: ומה אומר על זה ר׳ ישׁיֶע ליב? בהדגישם בחזקה את ה„למד" כמבטאם; ואנכי עניתים: כי כל השערוריה היא מהרבנית וכת דילה). ומפני זה עמדו גם המשכילים בעם, האלופים והגבירים, מנגד ולא רצו להזדקק בפעולה ממשית נגד הרב משצוצין, והסתפקו במכתבם הנ״ל שכתבו להרב משצוצין שלא פעל עליו מאומה, ובסובאלק—אם כי הם חכמים ונבונים ואימת הרב מבריסק לא תבעתם, עמדה לי שם לשטן לידתי מפני שנולדתי (לאמר אבי נולד) במחוז לאמזא, רחצו ידיהם ואמרו: ידינו לא שפכו את הדם הזה. ובכן יצאתי קרח מכאן וקרח מכאן, וכל יגיעי היה לריק.

לא יאבו הבין את דברי הרב הגאון דקאלווריא האמורים בדעת והשכל, כי הסובאלקים יקחו מכסף המקובץ בסובאלק ויתנו כאשר נראה להם, ואחר מעשה לא יוסיפו עוד בני ירושלים לדבר אודות זה, כי אין אחר מעשה כלום, אבל אין הדיבור עיקר בזה כי אם המעשה, כי הדיבור יגרום מחלוקת וחלול הקדש ושם הגדולים המוסמכים מתחללים על כל האופנים, אבל המעשה שיעשה בלחישה לא יצא בקולי קולות, כי אדרבה המה יכסו דבר למען לא יוסיפו עוד עירות כאלו לעשות דין לנפשם מבלי שאול את הגבאים ונמצא מצב הכולל מתמוטט, וכמספר עריהם יהיו כולליהם.

על דבר בקשת ידידי אולי אוכל לפעול בה ולהיות נדרש ללא שאלוני, הנני להגיד לו כי לא טוב אנכי מידידי הסובאלקים וביחוד ידידנו הגאון מקאלווריא, ואנכי עומד חוץ לגבולם ובודאי לא יטו אוזן לדברי מלבד זה אשר יאמרו מי הוא זה שבא לרדותנו כו׳, ואם להגיד לידידי הרב ר׳ מרדכי אלטשולער ולהזקו, אנכי ידעתי את האיש כי נלבב הנהו, וכי איש אמת הנהו וגם הוא יבין דבר לאשורו כמו שכתב הרב הגאון מקאלווריא כי לצאת לקראת לחם שערים נגד הרב הגאון מוהר״ר יהושע ליב נ״י כבוד התורה מונע לנו מזה וחותמו של הקב״ה בחותמי ברכות שלום ימנענו מזה, אך פעולת ידים לקחת כסף מהנאסף בעירם וע״י הסכמתם בצרוף הגאון דקאלווריא כפי מכתבם והסכם הגבאי הרר״מ ראזענטאהל נ״י יתנו, ואז אין לאחר מעשה כלום, ובדרבנן כי האי עבדינן עובדא והדר מתבינין תיובתא, ויאמרו כי סומכים על מכתב הגאון מקאלווריא וכן יכתבו לשצוצין כי עושים על פי הסכם המכתב מהגאב״ד דקאלווריא נ״כ.

ובזה הנני ידידו דור״ש באהבה, יהונתן הונה פק״ק.

יוכל כת״ר לשלוח מכתבי לה׳ יעלין והוא יראם לה׳ אלטשולער, וזה הדרך אשר כתבתי ילכו בה.

אחרי שוב הר״מ ראזענטאהל מדרכו ואחרי קראו את המכתבים הנז׳ הזמינו לאספה (הוא והר״מ אלטשולער) את נכבדי העיר לטכס עצה מה לעשות, ויחליטו להכין מכתבים לכל רבני המחוז להזמינם לאספה (במקום אשר יבחרו הרבנים הנז׳), ולהציע לפניהם (אחרי שיודיעום כל מעשי הממונים בירושלים והתנגדות הרב משצוצין להסכמת הרבנים הגאונים מקאלווריא ומוואלקָוויסק) להפרד מעל מחוז לאמזא וליסד כולל מחוז סובאלק בפני עצמו, וכאשר יסכימו הרבנים לזה אזי ישתדלו אודותי אף שאינני יליד מהוזם, לתת איזו משרה בהכולל שייסדו, במשכורת שתתאים לערך חלוקתי וחלקי בכסף הנשלח מאמריקה.

ובראותי שכל הדברים הנז׳ ימשכו זמן רב עד אשר יצאו לפועל,

גם הם להפקידו במפקד בני מקבלי החלוקה, הגיד לנו היום ה' שטיינבערג משצוצין, כי בא מכתב מהרה"ג ר' יהושע ליב נ"י אשר בו הוא משמת ומנדה את כל אשר יעמדו להיות לעזר להאיש יעלין הנ"ל, וכי שלחו שמנה מכתבים כאלה לידי האנשים אשר בחרו. מסבת זה הדבר רפו ידי הרב משצוצין וה' שטיינבערג להיות לו לעזר, וגם אנחנו אשר לידינו לא בא מכתב כזה אין אנו יודעים מה לעשות כיום. ראשונה אין אנו יודעים עד כמה כח השמתא של הרה"ג רי"ל לחול על העוזרים, ואם יש ממש בשמתא כזו אם לא נעשה עפ"י הדין. על כן אנו מבקשים את רום כבודו אשר שבילי התורה נהירין ליה, והכח בידו להתיר נדויים כאלה לחוות את דעתו הרמה מה לעשות את הנרדף הזה לוא היה האיש מעירתו אז היינו מבדילים לגמרי מחוז סוואלק מעל מחוז לאמזא והיינו עושים כפי הוראת הגאונים דמחוזנו ולא שמנו לב לקולות היוצאים משם. אבל אחרי שהאיש ההוא על בני לאמזא יתחשב ובני לאמזא עומדים מנגד, מה לנו לעשות. על כן באנו בבקשתנו לפני הדר גאונו אשר כבר שמע זעקת הנרדף והושיט יד לעזרתו, אשר לא יעזבהו כיום ויושיעהו במה שיש לאל יד רומ"כ להושיעו וכפי הוראת רום כבודו כן נעשה. ממנו עבדיו הסרים למשמעתו תמיד,

נאם מרדכי ראזענטאהל ונאם מרדכי אלטשולער

ואלו דברי תשובתם :

ב"ה היום יום ה' בדר"ח תמוז תר"ן קאלווריא.

שלום וכט"ס לידידי היקרים הרבנים המופלגים וגבירים גדולי ערך, מוהר"ר מרדכי נ"י ראזענטאהל, ומהור"ר מרדכי נ"י אלטשולער, עם שלום כל הנלוים אליהם שלום וברכה עד העולם.

אחדו"ש הטוב באהבה, יקרתם הגיעני, ומה אשיב לכה"ר בשלום ובלי פגע בכבוד התורה, אף כי אינני חושש לקללת חנם, אך מפני המחלוקת וחלול השם ח"ו חושש אני, לזה לדעתי יעשו בלי פרסום מעשיהם, וכטוב בעיניהם יעשו, ועליכם נאמר : תן להכם וכו', ובזה אסיים בשלום וברכה עד העולם, כנפשם היקרה ונפש הדו"ש באהבה מברכם מלב כל טוב

אליעזר שמחה ראבינאוויץ חופ"ק.

למרות המענה הנ' לא חפצו הנ' למלא דבריו. והודעתי כל העובר להר"פ פינס הי"ו.

ואז הגיעני מכתב מהר"ר פישל פינס הי"ו, ותוכו רצוף מכתב כזה :

ידי"נ הרב החכם ונגיד כו'	יהונתן בהגאון מוהר"מ
מוהר"ר פישל פינס נ"י	עליאסבערג אב"ד בק"ק
	וואלקאוויסק גו"ב גראדנא

עמ"י י"ג תמוז תר"ן לפ"ק וואלקאוויסק

אהדש"ו באהבה וכבוד,

מכתבו קבלתי כן גם מכתב ה' יעלין, לפלא עצום בעיני כי הסובאלקים

ואשר אקוה להוסיף עוד לכבדהו כשאזכה לראות פניו הר׳ **ירוחם פישל** נ״י **פינס.**

על מכתב ידידנו היקר ר׳ יהושע יעלין מיום ג׳ ר״ח סיון עם מסגרת הזהב אשר סביבו, היא תוספת של כבוד ידידי, לא עניתי עד הנה יען שחזקה עלי מצותו לבלי לעשות מאומה בזה עד אשר נדע אחרית דבר מנסיעת העשוק והרצוץ על לא חמס בכפיו הזה. היום מונח לפני עוד מכתב שני אשר גם עליו יגה אור מכתב ידידי נ״י והוא כתוב ביום ה׳ י׳ סיון.

על המכתב הזה הנני למהר להשיב לכבוד ידידי וממילא גם לידידנו הר״י יעלין. לנסוע לסובאלק אין ביכלתי וגם ללא תועלת הוא, כי יכולנו לתקן הכל כפי שהייתי עושה בעצמי על ידי מכתבים לאבי ה׳ יחי׳ ולר״מ אלטשולער נ״י והדבר הזה יהי׳ נקל לתקן אחרי אשר גם כבודו נ״י גם הר״מ אלטשולער צועקים מרה על העריצים אשר בירושלים, ואם רק הם ירצו באמת ובלב שלם להציל העשוק הנ״ל אזי יכולים המה לעשות זה באופן קל ומהיר, היינו מכסף הקדשים המתקבץ בסובאלק ירימו קודם כל דבר תרומה לה׳ יעלין כמכסת נפשות ביתו, והדבר הזה הוא הדרך היותר קצרה ובטוחה כי הרב דק״ק משצוצין הוא איש עקשן גדול ויש לו תביעות וטענות להיות מהאדוקים (אשר באמת הוא חכם לבב), ולפיכך לא יוכל להרע אומנתו ולעשות דבר קטן או גדול נגד היכל הקדש של האדוקים הר׳ יהושע ליב דיסקין, וכשיעשה הדבר הזה אז קרוב לוודאי כי הרי״ה שפירא יסוג אחור ממשמרתו ויניח השדה פנוי לסבלנים גדולים ממנו, ואז מה שהצענו לו במסתרים נציע לו אחר כך נגד השמש.

יאמין לי כבוד ידידי כי לבי כואב מאד על העשק והמרוצה שעושים להאי גברא יקירא, ואילמלי היה לאל ידי כי עתה קראתי מלחמה על כל הכהנים המתקדשים, על כל נביאי השקר, ועל כל רועי ההבל בשבילו. אך ידעתי כי ראשית לא תועיל עתה המלחמה ועוד יותר תביא לענה וראש בלב האדוקים ואש זרה בקרבם, ושנית אין אנו צריכים כלל אליה כי עשה נעשה וגם יכול נוכל. לאבי נ״י לסובאלק אכתוב ברחבה בדבר הזה ביום א׳ הבע״ל, ונא להתחזק ולהתאמץ בדבר הזה. אל ירך לבבו ואל ירפו ידיו, כי לא בכל יום מתרחשים יקירי ירושלים כמו העשוק, וכדאי הוא היקר הזה לגזול שנת מעינים לטובתו ולרוחתו, אנכי עומד הכן לעשות כל מה שיהי׳ תלוי בי ולא בלבד שלא אתרעם אם הדבר הזה יגרום לי איזו עבודה וטורח כי אם להפך בכל תאות נפשי כהולך בחליל אעשה הכל כל מה שאבין כי יביא תועלת להיקר הנ״ל, והיה זה שלום וברכה מאת אוהבו בכל לב ומוקירו

יוסף ראזענטאהל

אחרי שוב הרר״מ ראזענטאהל מדרכו ערכו הוא והר״מ אלטשולער מכתב להרה״ג מקאלווריא כדברים האלה:

ב״ה ר״ח תמוז שנת תר״ן לפ״ק סובאלק

כבוד הרב הגאון הגדול המפורסם לשם ולתהלה בכל תפוצות בית ישראל וכו׳

אדמו״ר רבינו **אליעזר שמחה ראבינאוויץ** נרו יאיר ויופיע

אחרי כל ההשתדלות שהשתדלנו לעמוד לימין צדקו של הנרדף הנכבד ר׳ יהושע יעלין נ״י מתושבי ירושלים תוב״ב בהסכם דעת פאר כבודו כי מהדין והיושר ולהצילו מיד עושקיו וגם הרה״ג דשצוצין שלח את דברו לממוני ירושלים כי יסכימו

מקנאות הרב והרבנית מבריסק ומסיעתם עדת הקנאים והעריצים. ברוזינאי ערכתי מכתב להרה"ח מר יוסף ראזענטאהל בווארשא, ובו הודעתיו את כל אשר עבר עלי מיום הפרדי מאתו עד היום הזה ובקשתיו שאם הממונים בירוש' והרב משצוצין יוסיפו להתעקש אזי אל ישכחני ויוסיף לעמוד לימיני ולהצילני מידי עושקי, וגם הר"ר פישל פינס הוסיף מדיליה לבקש עבורי.

אחר חג השבועות שבתי לשצוצין. בבואי אל בית הרב ובדרשי בשלומו הרגשתי תיכף מהפכה ברוחו כי ענני בקרירות ובפנים זועפים. ועוד טרם שאלתיו על דבר תשובת הממונים הקדים לאמר לי: בגללך קבלתי נזיפות מהרב מבריסק! ובין יתר דבריו כתב לי „לא תביא תועבה אל ביתך כי חרם הוא", וגם הממונים צעקו עלי חמס על אשר נתתי לך הסך שמונים רו"כ בלי רשותם, ואחרי כל זאת הלא תבין בעצמך כי ישיבתך פה היא לחנם ובלי כל תועלת". ואחרי כלותו דבריו פנה אלי עורף ויסתר מעיני בחדר השני.

ובכן יצאתי מאת פני הרב העקשן בפחי נפש עצוב נכלם ונרגש מאד, והחלטתי לנסוע עוד הפעם לסובאלק, ומפני שזה היה ביום הששי נאלצתי להשאר עד יום הראשון. הפעם לא הזמינני עוד ה' שיינבערג לסעוד אצלו בליל ש"ק כדרכו מקודם. (למרות בקשתו טרם נסעי לביאליסטאק כי בשובי אסעוד אצלו בכל ליל ש"ק), ובבואי לביהכ"נ ביום השבת עשה הרב עצמו כאלו לא ראני, וגם שום איש לא פנה אלי לפנות לי מקום לשֶבת, וגם עליה לא ניתנה לי, וכה נשארתי עומד כל עת התפלה כחוטא וכנזוף.

למהרתו ביום הראשון נסעתי לסובאלק, והפעם לא נתאכסנתי באכסניה (בזכרי עוד את המאורע שאירע לי בראשונה עם ראש המשטרה), ונתאכסנתי בבית הגביר הר"מ אלטשולר, והודעתי להנז' ולהר"מ ראזענטאהל את כל דברי הרב משצוצין והנהגתו אתי, ויחר אפם מאד. שם מצאתי את אשת ה' מענדיל סוצניצקי ז"ל (רופא שִנַים בירוש' יליד סובאלק) שגם היא באה לקבול על הממונים שגרעו מהם את הלוקתם מפני שבנם לומד בביה"ס למל. בסובאלק נאלצתי לחכות כשבועים עד שוב הר"מ ראזענטאהל שהיה נחפז לנסוע לאיזה מקום לרגל עסקיו.

בינתים ערכתי מכתב לבנו הרה"ח יוסף ראזענטאהל בווארשא ובקשתיו אולי יוכל לבוא לסובאלק להתיעץ עם אביו והר"מ אלטשולר על אודותי. את המכתב שלחתי לרוזנאי ליד הרב פישל פינס שהוא ישלחהו לווארשא אחרי שיוסיף בו גם הוא למעני דברים אחדים להנז'. ותגיעני תשובתו כדברים האמורים להלן:

ווארשויא יום ו' עש"ק ח"י סיון תר"ן.

שלום רב לחכם ורב, ידידי היקר והנעלה אשר אכבדהו גם מבלי ראות פניו,

בדברים כאלה אלמלא הייתם אתם בחו"ל והייתם שומעים כל התלונות והצעקות ששם לפנינו ה' יעלין בדמעות שליש, אז הייתם אתם הראשונים לאמר: „עת לעשות לה'" ולהוציא המכשול מהקדש. ואלמלא ידעתם מה ירעשו כל הלבבות פה על העולה הגדולה הזאת, ומה מאד מרה נפש כל המתנדבים על זה, אז הייתם אתם הראשונים לפחוד פן ח"ו תהפך משרש כל קופת הכולל. ידעתם היטב כי גם בלא זה הכולל עומד עתה על עמוד של חרס אשר בגעת בו יד איש ישבר לאין מרפא; הבעת כזאת ראוי להפיח קריה ולהצית אש זרה במחנה ה'? הבעת כזאת ראוי לתת הרב בידי שונאי ציון לדבר תועה על הממונים ועל קדוש אלקי יעקב הגאון רי"ל דיסקין? שימו זאת על לבבכם ראשי עדת אלקים, חוסו ורחמו על כבוד שמים וכבוד עיר קדשנו. בלב קרוע ומורתח הנני מתנפל לפני הדרת כבודכם: אל תתנו לבוא המשחית אל ירושלים לנגוף, אל תדחו אבן אחרי קופת הכוללים המָטָה ושהוחה, ואל תאמרו בלבבכם כי גם בפעם הזאת נשוב אחור ונעמוד מנגד. אם תשובו שנית להעלים עין מבקשתנו הנכונה והראויה, לא רבותי! מנויה וגמורה אצלנו לבלי לסוג אחור בזה ויהי מה, אי לזאת מבקש ומחלה אני אתכם בשמי ובשם ידידנו הגאון הגדול דק"ק קאלווריא לתת תשובה לידידנו הגאון דק"ק שצוצין, אשר מסכימים אתם מצדכם לקבל את ר"י יעלין במספר המקבלים כפי נפשות ביתו. ואז הכל על מקומו יבוא בשלום. תקותי כי תשימו מקום לדברי אלה ולא תשתתפו לגרום ח"ו חלול השם והריסות הכולל.

ומרוב בטחוני וכבוד יו"ט קצרתי במקום שראוי להאריך. אוהבכם ומכבדכם דוש"ת בלו"נ מברכם בחו"ש וכט"ס

מרדכי ראזענטאהל.

ביום ערב פסח באתי לביאליסטאק ונתאכסנתי בבית מהותני הר"ר זאב סוכאוואלסקי ז"ל ושם בליתי כל ימי החג. בביאליסטאק אמרתי להשאר עד חג השבועות, ואז לשוב לשצוצין לראות תשובת הממונים. תיכף אחר החג בא אלי הר"ר פישל פינס ז"ל, אחי מהותני הגרי"מ פינס ז"ל, ויאמר אלי: „בבואי הנה לרגל עסקי נודע לי כי הנך מתארח פה, באתי להזמינך כי תסע אתי לעירי רוזינאי ושם תתודע אל כל בני משפחתנו אשר ישמחו מאד לראותך ולהכירך". קבלתי הזמנתו בתודה, וזמן רב ישבנו ונדברנו יחד וספרתי לו כל העובר עלי, ולמחרתו נסענו יחד לרוזנאי ושם בליתי עתותי בנעימים בחברתו ובחברת כל אנשי המשפחה היקרים שקבלוני בסבר פנים יפות מאד. כל אחד מהם הזמינני לבקרו בביתו, לספר להם מכל אשר בארצנו בכלל, ומכל העובר אתי ואת מהותני אחיהם וש"ב בפרט. כי גם הוא סבל הרבה

לצאת מזה להכולל, אך הוא באחה, באמרו: „מה לי ולהכולל, ידעו הם את אשר לפניהם, ובלי הסכמתם לא אעשה מאומה".

ע"כ פותח אני בשלום, יהדלו ממני הממונים ואל ירדפוני חנם על לא חמס בכפי. אחרי מי הם רודפים? מה עשיתי, ומה בידי רעה אשר גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'? העוד לא שבעו נקם? והיה אם לא יחדלו ממני, ובשנאתם חנם יתמידו לרדוף אותי ויתלו רדיפתם באילן גדול, ובקנאתם לה' יקימו מצות עשה „הרגו איש את אחיו" בזה יאלצוני לחפש לי הרבה דרכים להוציא כאור צדקי ולהגיע למטרתי כי לא אלמן ישראל ממשכילים על דבר אמת ודורשי אלקים אשר יבקשו את נרדף כמוני, ומי יודע אם אז לא תקבל כל החלוקה צורה אחרת לגמרי.

אנכי יצאתי ידי חובתי והעדותי בם, וכחפצם וכשכלם יעשו, ואחלה פני אדוני להשיבני דבר.

והנני ידידו ההו"ש, מבקש סליחתו ומיחל לתשובתו מוקירו ומכבדו

יהושע יעלין.

וזה העתק המכתב אשר שלח אלי הר"מ ראזענטאהל לשלה ירושלימה:

סובאלק יום ב' בחוהמ"פ תר"ן.

כבוד ראש אלופי ישראל הממונים וגזברים על כסף הקדשים וקופת הכולל דסוואלק ולאמזא, ה' עליהם, יחיו ויזכו לביאת גואל צדקנו במהרה בימינו.

בשכבר הימים הצענו לפני הדרת כבודם, אני ורעי הממונים מהו"ל הרבנים הגאונים יצ"ו, להשיב שבות העלוב והעשוק ה"ר יהושע יעלין נ"י ולקבוע לו מקום בתוך רשימת המקבלים חלוקה כפי נפשות ביתו, לדאבון לבנו בקשתנו שבה ריקם והצעתנו נדחתה בשתי ידים וטעמם ונמוקם היה יען שהעלוב הזה מסר את בנו לביה"ס של הגאון הר"ר עזריאל הילדעסהיימער, לכן קפח את פרנסתו ואבד זכותו, מפני כבודכם וכבוד הגאון הגדול הרי"ל דיסקין נ"י לא מצאנו נכון לעשות ריב ומדון ולירד לוכוח עמכם עד הנה, אולם זה מקרוב בא העלוב ברגליו לפה, ומדבריו אשר שמענו אנכי וידידנו הרב הגאון המפורסם הרא"ש ראבינאוויץ נ"י ראינו עין בעין כי עולה גדולה ויתירה אתם עושים לו, ראשית מה פשעו ומה חטאתו כי בנו שוקד למצוא היות ידו בכבוד ובהיתר, לבלי להיות תלוי בצואר הכולל אשר כל עוד נשמתו בו, ורב עליו המשא לכלכל את העניים הנמצאים מכבר כאשר ידעתם היטב גם אתם, בית הספר אשר בנו מבקר הוא בית נכון ונשא וקדוש לאלקים, וחס ליה להגאון החסיד הרע"ז הילדעסהיימער שדבר שאינו מתוקן יקרא על שמו ומה יוכל עשות העלוב הזה אם בנו באחת ומי ישיבנו, ויותר מהנה מקום שיש חלול השם אין לדקדק

המה בעברתם כי קשתה, ובמדת „שנאת חנם" השורדת מאז ועתה בעיר קדשנו— אשר היא החריבה את עירנו ושרפה את היכלנו—צעדו צעדי און, וזה כשתי שנים, אחרי אשר הגבאים בחו"ל חסו עלי ועל עוללי וירשמוני ברשימה, החזירוה והסירו את שמי. ולו עזרני ה' ולא נצרכתי ללחם העצבים, אז קבלתי גם זאת באהבה, ושמחתי בהיותי מן „הנעלבים ואינם עולבים".

עיניכם ועיני כל אנשי ירושלים רואות את דרכי ודרך בני בקדש, ענו בנו נגד ה' המצאתם בנו און? הסרנו ממצות ה' וממשפטיו? את מי עשקנו, ואת מי פגענו בכבודו הלילה אף כמלוא נימא. תואנתם עלי היא: כי בני אשר ראה בעני אבותיו המתפרנסים בצער ובדוחק מלחם החלוקה אמר לכונן לו בית חיים ומטה להם בכבוד בלי להצטרך לשאת עיניו ללחם העצבים של החלוקה, ובשביל זה נכנס לביה"ס ללמוד אומנות להיות מורה בשפת המדינה, וירדו להיי ולחיי עוללי, ולזאת נאלצתי אחרי שנתים להניח גם את אחיו בביה"ס בתתם לו כל צרכיו ואו"ש.

ובני בצעדו הצעד הזה לא עשה חלילה כעובר על דת וכפורץ גדר, אך על פי התורה והמצוה אשר הורוהו חכמי ורבני גאוני הספרדים הי"ו ובהתירם לו את נדרי וחרמי אבותיו כמבואר במכתבם, בכתיבת ידם ובחתימתם, המונח תחת ידי—הלא אין החי יכול להכחיש את החי, יכחישני נא על פני הרה"ג הרב ר' שמואל סלאנט אם לא אמר בפני להממונה ר' יצחק צבי: „לו ידעתי מראש כי יפתח בית ספר כזה המתנהג כֻּלו על פי הדת והתורה, ומנהליו אנשים כשרים כאלו, אז לא היינו אוסרים וגוזרים כלל". אך מה אדבר ומה אצטדק! האלהים מצא את עון עבדו ויסיתם בי לבלעני חנם.

ואנכי כל עוד אשר יכולתי להבליג על יגוני נתתי בעפר פי, ואמרתי טוב ויחיל ודומם לתשועת ה' אולי יש תקוה. אך בעונותי כי רבו הצר והמצוק אשר מצאוני אין לספר ואין לשער, ביתי נעור וריק, הזבותי עצמו משערות ראשי, וכבר באו מים עד נפשי, ואין כחי עוד לסבול, (ויוכל כבודו להתודע ממצבי ומעמדי בשאלו את פי ה"ר נטע צבי האמבורגר, והר' משה יצחק גאלדשמיד), ובצרה הזאת נסתי מביתי ובלחץ ודוחק באתי לחו"ל לבקש רחמים על עצמי ועל ב"ב, וסגר עלי הדרך לשוב אל ביתי בידים ריקניות.

ואף כי ת"ל מצאתי ואמצא גואלים רבים בחו"ל ואלופים וגבירים רבים כתבו טוב בעדי להגבאים פה, ואף גם הרה"ג הר"ר אליעזר שמחה ראבינאוויץ נ"י לא הוטב בעיניו מעשה הממונים בירושלים, וגם הוא כתב להגבאים פה; אך הרה"ג משצוצין אמר כי כל הגבאות הוא על אפו ועל חמתו, ואך בעל כרחו קבל עליו המשרה הזאת ואינו נהנה מזה אף פ"א, ועל כן איננו רוצה להזדקק לזה ולהכנס במחלוקת עם הממונים, ואף כי רע עליו המעשה מאד, כי יודע הוא כי מרה תהיה באחרונה, ומי יודע כמה מן ההרס והקלקול יכול

הגיד לפני הדושי תורה, וגם אנכי אמרתי לו איזה חדושי תורה ששמעתי מפי רבותי הגאונים הרב מקוטנא והרב מקאליש זצ"ל. וימצאו חן בעיניו מאד, ויזמינני לבוא להתפלל ביום השבת (שהיה שבת הגדול) בביהכ"נ ולשמוע את דרשתו, וגם הגביר ר' הירש שיינבערג (נ"כ מראשי הממונים) הזמינני אח"כ לסעוד אצלו סעודת הערב בליל ש"ק. ובבואי בבקר לביהכ"נ כבדני הרב לשבת על יד הכותל המזרחי וגם בעליה שמנה (ששי) כבדני, וה' שיינבערג הנ' אמר לי: „בשובך אחר החג תסעוד אצלי בכל ליל ש"ק".

טרם צאתי משצוצין בקשתי את הרב שיתן לי לעת עתה כסף להוצאותי ובקשי רב נענה ונתן לי שמונים רו"כ.

אחרי צאתי מאת הרב ערכתי מכתב להר"מ ראזענטאהל והודעתיו את כל אשר עבר עלי והבטחת הרב לכתוב לממונים בירושלים על אודותי, ועצתו שגם הוא (הר"מ רוזענטאהל) יכתוב אליהם. וגם אנכי בקשתיו שיכתב לממונים שם. ומפני שהיה עלי להכות עד בוא תשובת הממונים מירושלים וימי החג ממשמשים ובאים, החלטתי לנסוע לעיר ביאליסטוק, להוג את החג בבית הר"ר זאב סוכבולסקי אבי התני יחזקאל סוכבולסקי (דנין) הי"ו, ואבקש את הר"מ ראזענטאהל כי ישלח את מכתבו הנ' אלי לביאליסטוק ואנכי אשלחהו ישר לירושלים ליד הממונים שם. ויענני כי עתה בערב ימי החג הנהו טרוד מאד ובהוה"מ יכתוב וישלחם אלי, וכן עשה.

וגם אנכי כתבתי מכתב לירושלים אל הסופר והמזכיר של הכולל הר"ר שכנא זילבערמאן (אשר היה ידידי ואוהבי) והנני מעתיק נוסחתו:

בעזה"י יום א' ט' ניסן שצוצין תר"נ.

שלום לכבוד הרב הנכבד ההה"ש יקר הרוח כש"ת מוה"ר **ש כ נ א ז י ל ב ע ר מ א ן** הי"ו.

לאשר מבשרי אחזה, „כמים הפנים לפנים", כי כבודו איננו מהרודפים אותי על לא אָוֶן פעלתי, ורק לאשר אין בידו להושיעני עמד מרחוק, על כן אמרתי אבוא במכתבי זה להודיעו ולהציע לפניו—מעמדי ומצבי ולבקשהו להציע הדבר לפני הממונים דכוללנו בעה"ק ירושלים ת"ו להתיעץ ביניכם לטובת כוללנו לנטוש הריב לפני התגלעו.

הן ידוע לכבודו את אשר אפפו עלי הממונים רעות עד אין מספר וירדפוני חנם בגופי ובנפשי, ויציגוני מטרה לכל חצי נקמתם ואנכי סבלתי ונשאתי בדומיה, ועל כל גל וגל נעניתי בראשי, ולא רבתי את ריבי ולא פגעתי חלילה בכבוד אחד מהם, אך קויתי לאלקים אשר יבקש את הנרדף, כי יפקח עיניהם וינָחמו ממעשיהם; ויקרבו את המרוחק בזרוע, והכל על מקומו יבוא בשלום. אך

ובכן יצאתי מסובאלק ואבוא לשצוצין עמוס מכתבי המלצה מווארשא, לאמזא, קאלווריא וסובאלק. בבואי לבית הרב, שהוא הגבאי הראשון של הכולל, מסרתי לו בראשונה את שלשת המכתבים של ווארשא, לאמזא וסובאלק, ואת מכתב הרה"ג מקאלווריא השארתי בידי למסרו באחרונה, באמרי: יבא הכתוב השלישי ויכריע. ויהי בקראו מכתב הרה"ח מר „יוסף ראזענטאהל" ת"ך ואמר: „אמנם מליצך כותב במליצה יפה", ובקראו מכתב אלופי ונכבדי לאמזא, הניע בכתפיו כאומר: מה לבע"ב להתערב בענינים כאלה? ובקראו מכתב הגבאי מסובאלק מר מרדכי ראזענטאהל עוה פניו כאיש המבטל את חברו; וכאשר מסרתי לו באחרונה את מכתב הרה"ג מקאלווריא, אשר היה גדול ממנו בתורה ובחכמה, קמט את מצחו ויקראהו בשים לב. אחרי כן מסרתי לו את תעודת רבני הספרדים והיתרם ללמוד בבתי ספר, ובכלותו לקרא את כל הנז' פנה אלי ואמר: „אמנם לפי דעתי הפרטית אין עליך שום עון ואשמה בתתך את בנך ללמד בביה"ס אחרי שרבני הספרדים מקילים ומתירים את הלמוד הנז', הרי זו הלכה שנחלקו בה הפוסקים: זה אוסר וזה מתיר, ובאופן כזה הרשות לכל איש לאמר: קים לי כדעת המקיל והמתיר. אבל לחוות דעתי זאת בגלוי כמובן שלא אוכל, כי אז יתריעו גם עלי הקנאים שבירושלים ויכנוני בשם „אפיקורוס". אולם בדבר תבעך את „חלוקתך" אין בידי להושיעך ברב או במעט כי אנחנו הגבאים בחו"ל, הננו רק שלוחי הממונים שבירושלים למנות גובים, ולקבל מהם את הכספים הנקבצים ולשלחם לידם ירושלימה, אבל לעשות דין לעצמנו וליתן לך חלוקתך בלי ידיעתם ובלי רשותם, כאשר מציעים בעלי־המכתבים שהבאת לי, דבר זה הוא אי אפשרי מצדי בשום אופן; אם רוצים הם בזאת, יפטרוני מהעול הזה (הגבאות) אשר העמיסו עלי בעל כרחי, ואז יעשו הם בכסף החלוקה כרצונם".

אחרי המענה הקשה הזה, נפעמתי ונדהמתי ועמדתי נבוך ומשתומם, ובראותו את גודל מבוכתי שנה את טעמו ויתחיל לדבר אתי רכות, ויאמר „הלא גם אתה יודע כי מניעת הממונים לתת לך את חלוקתך היא לא מהפצם בעצמם, כי אם על פי פקודת הרב מבריסק ומאימתו עליהם, לכן אעשה זאת למענך: אנכי אודיע לממונים בירושלים את ההתרגשות הגדולה שהתעוררה במחוזנו בעקב הדבר הזה, ואת כל הבקשות והמחאות אשר הגיעוני על זה ואבקשם, שכדי להשקיט הרוחות הסוערות וכדי להמנע מדבת רבים, ירשוני (בלי ידיעת הרב מבריסק) לשלוח לך בכל שנה את חלוקתך ישר לידך, וגם אתה בקש את הר"ר מרדכי ראזענטאהל הגבאי בסובאלק שגם הוא יכתוב עליהם באופן כזה, ואם הממונים ימלאו את בקשותינו, אז אבוא הכל על מקומו בשלום".

אחרי כן הזמינני לבוא לסעוד אצלו סעודת הצהרים, באמצע הסעודה

לספח את הרר"י נ"י יעלין לחלוקה חוץ מדעת הממונים, ועל העבר לפייסו כפי ראות עיניכם, ובזה אסיים ובברכה כפולה ומכופלת כראוי לכה"ר ויראי ה' ולהושבי שמו.

דברי ידידם הדו"ש באהבה מברכם בלב בכ"ש **אליעזר שמחה רבינוביץ** חופ"ק.

וגם הרה"ג ר' מרדכי ראזענטאהל מסר לי מכתב לרב משצוצין, וזה נוסחו:

בעזה"י ג' ויקרא כ"ו אדר תר"ן לפ"ק פה סובאלק יע"א.

רב שלום ברכה לידידי הרב הגאון המפואר המפורסם לפאר ולתהלה כש"ת מו"ר הרב **יהושע העשיל שפירא** נ"י **האבד"ק** דק"ק **שצוצין** יע"א. ולכבוד ידידי הרב הגביר המפואר והמרומם כבוד שמו מוהר"ר הירש שיינבערג נ"י.

אחדה"ש כ"ת באתי להזכירכם בדבר הנכבד ר' יהושע יעלין נ"י מתושבי ירושלים ת"ו, אשר כבר באה צעקתו לאזנינו כי ממוני ירושלים מכולל „סובאלק ולאמזא" עשקו את מנת חלקו ולא נתנו לו זה שמנה שנים, וגם אחרי אשר כתבנו אליהם כי יתנו לו עמדו בדעתם ולא שמעו אלינו, והדבר הזה הכריח את הנכבד הנ"ל לבוא בעצמו הנה לבקש את הצדק והמשפט, וכל תושבי עיר לאמזא ותושבי עירנו עיר סובאלק כאשר הגיע דבר העושק והשוד הזה אחזם שער וכולם הכירו את צדקת האיש העלוב הזה הנרדף על לא חמס עשה. וגם ידידנו הרב הגאון ר' אליעזר שמחה ראבינאוויץ נ"י הכיר מעשה ממוני ירושלם למעשה גזל ועולה. לזאת באנו לבקש מלפניכם, אשר גם אתם תסכימו על ידינו אשר מהיום והלאה יותן להמוכ"ז ר' יהושע יעלין כסף תמיכתו ל י ד ו מ מ ש שלא עפ"י ממוני ירושלים; וגם יש להתפשר אתו על הסך אשר גזלו ממנו זה שמנה שנים, או עפ"י הסכם דעתכם ודעתינו, או עפ"י זבל"א. כי אם לא נעמוד כיום לצדקת האיש הזה ולא נתבע את עלבונו, עומדים הכן רוב המנדבים לצדקת רמבעה"נ לבטל לגמרי ממוני ירושלים כדי שלא יהיו חַיֵי האנשים החוננים עפר ציון תלויים בידי הממונים הקנאים האלה, הרודפים באף ובחמה את האיש אשר לא יאבה להיות למרמס תחת כפות רגליהם. ולפי שכן הסכימו רוב הנותנים, אין הצדקה מתחלקת אלא לפי דעת הנותנים ולא לפי דעת ממוני ירושלים. ואם לא נשתדל להשקיט את הריב לפני התגלעו, תוכל לצמוח מזה פרידת מחוזנו מעל מחוז לאמזא. ואינו כדאי הדבר להעלות דבת עם ולפרסם ברבים ענינים כאלה, ע"כ עצתנו לעשות כאשר כתבנו, ולכתוב אל ממוני ירושלים שנית ולהזהירם כי לא יקחו להם עוד קרנים לנגוח ענוי ארץ עפ"י שקול דעתם; ואם ימצאו עון או חטא במקבלי התמיכה יש להם לשאול חַוַת דַעַת גבאי חו"ל ועפ"י דעתם ודעת התורה והמצוה יקום דבר.

בטוחים אנחנו בצדקתכם ובישרת לבבכם אשר גם אתם תתנו אל לבכם להתפשר עם המוכ"ז על לשעבר ולתת חלקו לידו על שמו בכל שנה ושנה למען לא יופר השלום. וה' הפורס שלומו על עמו ועל ירושלים יפרוס סוכת שלומו גם עלינו „ולא מצא הקבה"ו כלי מחזיק ברכה לעמו אלא השלום". והיה זה שלום. ממני ידידכם המשתחוה לפני הדרת כבודכם.

אוהבם מוקירם ומכבדם כערכם הרם **מרדכי ראזענטאהל.**

ירושלים תובב״א הביא לי מכתבים מגדולי הנכבדים דק״ק לאמזא, יען כי הוא ידיד לאמזא, היינו שאביו מוהר״ד היה מגדולי העיר ומחשוביה, וגם מהרה״ג הר״מ ראזענטאהל והרה״ג ר׳ מרדכי אלטשולער מסובאלק, כולם כאחד מציעים יקרת ערך אבי המוכ״ז, וכי הוא היה מן הראשונים התומכים את הכולל, וגם גודל העול אשר נעשה לו להמוכ״ז בהלקח ממנו המגיע לו כפי החלוקה, בהשיא עליו עון בנו.

ולזה, אף כי עתה משכתי את ידי כמעט לגמרי להכנים את עצמי בענין הכולל, עם כל זה אמרתי אל לבי לא עת לחשות, והנני להציע לפניכם את אשר עם לבבי בזה. הנה טרם כל הנני להגיד לכה״ר כי יודע טעמם ותשובתם בזה, שאין רצונם לעשות מעשה נגד רצון הגאון הצדיק מוהרי״ל דיסקין, וגם כי כבר נדפסו עלים ונשלחו בכל הערים האיסורים מרבני קשישאי שלא ליתן הלוקה לאיש אשר יתן את בנו בבית הספר הנקרא „שקאלע״; וכאשר הרר״י יעלין עבר על זה על כן אבד זכותו. והנה בעיקר הדבר אין רצוני לירד לעמקה של הגזרה, כי תשובתה בצדה: אם כן הדבר מדוע לא נשמע כזה בכל הכוללים? ואם גזרו ולא קבלו מהם, יש הרבה לדבר בזה. אך נניח זה וניחזי טעם גזירתם: אי משום עצם הלימוד, אי משום יראת המורים המדריכים בדרך לא טוב. ולזה עתה כאשר לומדים שם אומנות אשר יוכשר הנער למלאכה אין ספק כי לא די שלא יקרא כזה פרצה בישראל, רק כי הם מדריכים לטוב; כי כל אב מחויב ללמד את בנו אומנות. ואם להאב פרנסתו קצובה ממנת בו״ד, הלא טוב לו וטוב להכלל כי בנו ימצא לנפשו פרנסתו, ולא יהיה פרדכת מימי חורפו. ואם ילמדו שם גם השפה המהלכת מה טוב, כי זולת זה לא ימצא חיית ידו. וידוע המאמר „אין הבור מתמלא מחוליתו״ על „לכו והתפרנסו זה מזה״. ואי משום חשש המורים המדריכים בדרך לא טוב, הלא בנו לומד בבית הספר של הרה״ג הצדיק המפורסם מוהר״ע הילדעסהיימער *), ובודאי שעליו נוכל לאמר: „מושל מקשיב על דבר אמת כל משרתיו צדיקים״; ואיך שיהיה אינו נכון לרדוף אחר האיש אשר נתן את בנו ללמוד בביה״ס אשר תחת השגחת הרב הצדיק הנ״ל, וביחוד כי עתה הבן גדול ועומד ברשות עצמו ואינו נכון לרדפו על העבר מחמת זה.

יאמינו לי כה״ר כי נזדקקתי לזה רק להשקיט דבת רבים. ואם כי ידידי מחותני הגאון האמיתי הצדיק מוהרי״ל נ״י דיסקין רב גובריה, עם כל זה ידוע לכל כי תוקפא שלו לא על פי הדור, כידוע על הפסוק: „זה דור דורשיו״.

על פי הדברים האלה וגם ליחוש לקפידא של אותו צדיק, הנני מסכים

---

*) בעת ההיא כבר יצא בני מביה״ס של „כי״ח״ ונכנס לביה״ס לְמֶל שעמד תחת השגחת הרה״ג ע׳ היילדעסהיימר הנז׳.

מכיר אנכי את האיש הזה; הוא אמנם איש ישר מאד, אבל פחדן גדול וקשה עֹרף". ויערך את המכתב וימסרהו לידי ואודה לו. ותיכף יצאתי ושכרתי עגלה ואשוב בערב לסובאלק, ובבואי שמה בבקר סרתי ישר אל האכסניה של ה' פרנק, ויקח ממני את הפספורט ויוליכהו אל המשטרה. והנה פתאום בערב בא שליח מהמשטרה ויוליכני אותי ואת ה' פרנק אל משרדם ויעמידני לפני ראש המשטרה. וישאלני ראש המשטרה על ידי מתורגמן יהודי: „מדוע אתה מסתובב פה על הגבול? ומה מעשיך פה?" ואענהו: „סוחר אתרוגים אנכי ובאתי להתחשב עם לקוחותי".

ראש־המשטרה: „ואיפה היית הלילה? הלא עוד אתמול רשמת כי הנך נוסע מפה?"

אנכי: „אמנם נסעתי בלילה שעבר לקאלווריה ושבתי היום בבקר".

ראש־המשטרה: „מדוע לא רשמת את הפספורט במשטרה בקאלווריה?"

אנכי: „מפני שלא לנתי שם. ובאופן הזה החוק פוטרני מלהרשם שם".

ראש־המשטרה: „מדוע שלשום נתאכסנת אצל יצחק חכם, והיום שנית אושפיזך?"

אנכי (בצחוק): „מפני שלא ערבה לי האכסניה של יצחק חכם לכן שניתי ואתאכסן אצל פרנק".

בראותו כי לא מצא לו כל תואנה לתפסני בה קצף מאד ויצעק ויאמר: „יָא תֶבְיָה אַרֶסטוּיוּ" (לאמר: אנכי אאסרך). ואשמע את קול הסופר העומד על גביו אומר לו בלחש: „טוּרֶצְקִי פּוֹדֶנָה (לאמר: הוא נתין טורקי). ואין לנו הרשות לאסרהו". אז צעק ראש־המשטרה ואמר לו: „כתוב על הפספורט נאַ וְיִיעזד" (לאמר: לגרשני מחוץ לגבול). ויענהו: „כדבריך אדוני". ויקח מידו את הפספורט, וירמז לנו שנלך הביתה. ולמחרתו בא הסופר אל האכסניה וימסור לי את הפספורט כמו שהוא בלי שיהיה כתוב עליו מאומה. ויאמר לה' פרנק: „הנה למענך מריתי את פקודת ראש המשטרה. קח את הפספורט ומסרהו לאורחך. רק צַוהו שלא יסתובב ברחובות פן יפגע בו המנוול ואז מרה תהיה אחריתי ואחריתו". ויודה לו ה' פרנק, ולאות תודתו נתן לו רובל אחד. אז נשתוממתי ואמרתי לו עשה אצלנו פקיד דבר כזה, לא היה מסתפק אף בהמשה נאפוליון.

וזה נוסח המכתב שמסר לי הרה"ג מקאלווריא ז"ל.

ב"ה היום יום ב' כ"ה אדר תר"ן קאלווריא.

שלום וכט"ס לידידי הרב הגאון המפורסם חו"ש כולו אומר כבוד כש"ת מוהרר"י **העשיל** נ"י **שפירא האב"ד** דק"ק **שצוצין** לו ולכל הנלוים אליו שלום, ושלום חנינא לידידי הרב הגביר המהולל בתשבחות כש"ת מוהר"צ הירש נ"י שיינבערג, המה האלופים הגבאים דכולל סובאלק ולאמזא בעה"ק ירושלים תובב"א. אחדש"ו הטוב באהבה, הנה המוכ"ז הר"ר יהושע יעלין מתושבי עה"ק

נאום חיים שטרוזבערג נאום יוסף מערעצקי
" ישראל איסר סלוצקי " אברהם יצחק ציעשליק

נכרים לנו השמנה עשר חתימות הנ"ל ובעלי בתים הנ"ל אשר היא חתימת ידם ממש ולראיה באעה"ח יום ד' כ' אדר תר"ן לפ"ק פ"ק לאמזא.

נאום **יהושע העשיל** בן א"א **ישראל** זללה"ה מ"ץ דק"ק הנ"ל,

חותם בית דין
דק"ק לאמזא

יצאתי מלאמזא ביום ה' בערב ובאתי לסובאלק ביום ו' עש"ק בבקר ובקשתי עגלון אחד שיוליכני לאיזו אכסניה טובה ונכבדה, ויוליכני אל אכסניה של איש אחד ושמו יצחק „חכם" (נקרא כך בלשון סגי נהור). אמרתי בלבי „סימנא מילתא היא" שהוליכני לבית „חכם". תיכף בבואי בקש ממני ה„חכם" את הפספורט שלי להוליכהו אל המשטרה לרשמהו ולהשאירו שם עד יום נסעי משם, כי כן הוא החוק שם. וישאלני אם אשבת אצלו ואומר לו: הן. משם הלכתי לבית הר"ר מרדכי ראזענטאהל, ומסרתי לו את מכתב בנו מווארשא, וגם הראיתי לו את מכתב נכבדי לאמזא הנ"ל ויקבלני בספ"י. וישאלני: „איפה אתה מתאכסן?" ואגיד לו: „באכסניה של יצחק „חכם". ויקצוף מאד ויקלל את העגלון ויאמר לי: „האכסניה הזו היא בזויה ושפלה; היא מקום מקלט לעגלונים ואנשים גסים ואיש נכבד ירחק ממנה". ובראותו כי הנני מצטער מאד אמר לי: „אין דבר! קח רובל אחד ושלם לבעל האכסניה עבור הוצאות יום השבת שיאמר שכבר הכין עבורך ואמור לו, כי הנך מוזמן אצלי וכי למחר בערב הנך נוסע מפה וע"כ ילך מחר ויוציא את הפספורט שלך מידי המשטרה ואתה קח את חפציך והביאם לביתי ותשבות אצלי, והיום אכין עבורך מכתב להרה"ג הרב מקאלווריא (אחד גדולי הרבנים בפולין) ואבקשהו כי גם הוא יכתוב לטובתך להרב משצוצין, ובמוצאי ש"ק תסע בעצמך לקאלווריא ותמסור לרב את מכתבי ותקבל ממנו את מכתבו, ובשובך לפה תסור אל האכסניה של ה' יעקב פרנק אשר שם יתאכסנו תמיד אנשים נכבדים, ואנכי אשלם לו מה שיגיע ממך". אז הודיתי לו על חסדו, ואעש ככל אשר צוני. ולמחרתו ביום השבת הביא לי ה„חכם" את הפספורט שלי, ובמוצאי ש"ק נסעתי לקאלווריא, ובאתי שם ביום א' בבקר. וכאשר הפצתי למסור לבעל האכסניה את הפספורט שלי להוליכהו אל המשטרה אמר לי: „אם אינך רוצה ללון פה אינך מחוייב לשלוח את הפספורט ולרשמהו". אז אמרתי, אחכה עד הערב אולי אשוב בערב. ותיכף הלכתי אל הרב ואמסור לו את המכתב של הר"ר מרדכי ראזענטאהל, וגם הראיתי לו את שאר המכתבים הנז' והרציתי לפניו את כל העובר עלי בירושלים. ויענה ויאמר לי: „חכה מעט ואכתב מכתב להרב משצוצין ואמסרהו בידך ויתן ה' ותצליח.

כנעני ארץ התחשב לשם, ויבחר לו למעון ארץ אבותינו ירושלם עיר הקֹדש. אולי למחיה שלחו אלקים, כי על ידו וטרחו ועמלו הורם כולל סובאלק ולאמזא, היות משען לאלפי עניים ואביונים גרי וחובבי הארץ. והנה זה הבן יקיר הרב הותיק ר׳ יהושע יעלין מילידי ציון הוא כי נולד בארץ הקדושה. ויהי אחרי מות אביו זצ״ל, ואחרי שהתחתנו אתו יקירי הארץ, הוקצב לו מנת חלקו מקֻפת הכולל מאה וששים וחמשה רו״כ לשנה. ואם אמנם חי חיי צער כידוע עוני ולחץ העניים אשר עיניהם תלויות לחלוקת הממונים, אכן עוז היה לו בה׳ והסתפק במעט הזה, ובזאת התנחם כי בארץ הקדושה יגור אשר מהרריה יחצוב נחושת ולא כסף וזהב. ויהי כי עלתה על דעת נדיבי עמנו חברת „כל ישראל חברים״ ליסד בית ספר לילדי העברים, כי ראו אשר טוב תורה עם דרך ארץ, ובנו של המוכ״ז הרב ר׳ יהושע יעלין הנ״ל בחור כבן שמנה עשר בראותו צרת אביו ועניו, איך יכלכל נפשות ביתו במצור ובמצוק, והוא העלם ידיו רב לו בשפת קודש, אחז על ידו ללמד את בני הנעורים קסת הסופר למען יהיה לו שכר בעמלו לבל יהיה למעמסה על שכם הוריו ולחם עצלות לא יאכל. ומאז זה שמנה שנה אשר הרחיקוהו הממונים מתת לו חלקו הקצוב, כי לדעתם ראו עמל ואון במעשה החברה „כל ישראל חברים״, וכנגע נראה להם בית הספר הזה. גדולים חקרי לב אשר לעגת הלשון תהי להיהדות כאחות, וכנכריה תהי לה הצחות. וגם על המתרגלים בשפת המדינה, לא נראה עמל אשר נחמוס מהם חנינה, וחלילה אשר נחזיקם למשל ולשנינה, זאת לא זאת! מה ענין אשמת הבן אצל האב?

סוף דבר. הממונים בפחזותם העבירו עליו את הדרך, גם מעט הישע אשר היה לו מקופת הכולל מנעו מתת לו, והוא העני הזה אובד בעניו זה כמה שנים כידוע לנו על ידי מכתבי תעודותיו, לחצו הנורא אלצהו לכתת רגליו עד הלום ולשפוך שיחו לפני יודעי האב ומכיריו.

ועתה ככל החזיון הזה הצבנו לפני רומעכת״ה כי בידו העוז והמשרה, ובלבבו החכמה לרפא שבר האיש הדגול הזה לשלוח לו מנת חלקו לבד על שמו, וזה על ימים העתידים, ולא למסור אותו תחת יד הממונים אשר לא יחמלו עליו ביום נקם. גם יראה כת״ה בחכמתו הגדולה להשלים לו גזל השנים אשר עברו כי נושים רבים עליו מהשנים הראשונות, כי אנחנו הח״מ למען המוכ״ז הר״ר יהושע יעלין נ״י לא נחשה עד יצא כנוגה צדקו, או מוכרחים נהיה לחפש בעדו דרך אחרת.

בטוחים אנחנו על ישרת לבב כת״ה אשר יראה לתקן המעֻות והכל על מקומו יבוא בשלום ושלום יהיה לנו ולכל ישראל כחפץ המדברים בצדקה המשתחוים מרחוק מול הדרת כבודו הרמה, באנו על החתום אנחנו אלופים בעה״ב, יום ה׳ זיין אדר בשנת „חפשו את ירושלם בנרות״, פק״ק לאמזא.

נאום משה ליב ראפאלאווסקי	נאום אברהם חלדניעוויץ
„ יצחק הירץ סאפירשטיין	„ דוד חלדניעוויץ
„ מרדכי ראזען	„ עקיבא ניסן שארקאנסקי
„ נחמיה בארקאווסקי	„ יהודא בלומאוויץ
„ שלמה ב״ר משה געלצינסקי	„ שמואל מאיר לאווסקי
„ חנוך זונדול בערמאן	„ חיים לעוויש
„ וואלף לעווינשטיין	„ משה ברעזינסקי

לא עת עתה להתמהמה עד אשר ח״ו תהיו מוכרחים להביא עגלה ערופה על הדם השפוך בארץ קדשנו ועל איש תמים וישר דרך כי יהרג במקדש ה׳. ישים נא כבוד גאונו הדבר הזה על לבו ויזדרז בעז אלהים להשבית השוד והשבר הנעשים בפרהסיא.

ענותנותו ח״ו בדבר הזה תהיה כענותנותו של ר׳ זכריה. מהראוי לשלם לו עתה חלוקתו במזומן בעד שלש שנים האחרונות לכל הפחות. הכסף הזה מגיע לו בדיני שמים ובדינם של בני אדם ממון שיכול להוציאו בדיינים הוא, כל הנותן לתרומת ארץ ישראל הוא נותן על דעת שתחלק נדבתו לכל המצטרכים, וביחוד אחרי אשר הרוב ממֻמוני חו״ל, הוא כבוד ידידי הגאון שיחיה וכבוד אבי נ״י, הסכימו כבר זה ארבע שנים לתת להעלוב חלקו ברשימתו. וטעות, ומכל שכן עוְלה, לעולם חוזרת.

אנא ידידי הגאון שיחיה, אל יהי הדבר הזה קל בעיניו ואל יגרום ח״ו בענותנותו חילול שם שמים והריסה לקופת ר״מ בעה״נ. יאמין לי כבודו כי מעמק לבי דברתי דברי, רואה אנכי מה יהי ח״ו אם לא יעשו משפט להעשוק הזה, ורואה אנכי גם כן מה גדולה העוְלה שעשו לו ומה מאד יתחלל בזה שם הכוללים. להעלוב הזה יש הרבה אוהבים בעלי שם ובעלי צורה גבורי חיל לעשות ומפורסמים בעולם אשר בודאי לא ינוחו ולא ישקוטו עד אם יריבו ריבו בכל האמצעים שיהי׳ ביכלתם.

תקותי כי דברי הנאמרים מלב ונפש ימצאו מסלות בלבב כבוד גאונו.

והנני עבדו הנאמן ואוהבו טהר לב מברכו בחו״ש וכל טוב סלה.

יוסף ראזענטאהל.

אחרי קבלי את המכתבים הנז׳ נסעתי לעיר לאמזא. שם נודעתי כי כמעט כל אנשי משפחתי נתפזרו ונסעו, מהם לאמריקה ומהם לאוסטרליה ולאפריקה, ונשארו רק אחדים מהנחשלים שבהם, זקנים ועניים שמתפרנסים בכסף הנשלח להם מבניהם ומקרוביהם שבמדינות הנז׳. אולם מצאתי שם זקנים וסוחרים נכבדים אשר הכירו עוד את אבי ז״ל, ובהשתדלותם ערכו נכבדי העיר את המכתב אשר הנני מעתיקו:

סיעתא דשמיא ונהורא מעליא, לכבוד הרב הגאון הגדול, מעוז ומגדול כש״ת מוהר״ר **יהושע העשיל** נ״י וויפיע אב״ד ור״מ דק״ק **שצוצין** יע״א ושם לו בציון תובב״א.

קול שאון מעיר ה׳, קול מהיכל, קול חמס ושוד שמענו ותרגז בטננו, כל השומע תצילנה אזניו, יאחזמו רעד, לא האמינו כי יסופר. ועתה לדאבון נפשנו הנה האיש העשוק נגד עינינו, ומכתבי עדותו בידו, על העושק והמרוצה אשר נעשתה אתו מידי ממוני החלוקה של כסף הקדשים אשר בארץ הקדושה, אמרנו אנחנו אלופי בעה״ב ח״מ דפק״ק לאמזא להציע הדבר לפני רומעכת״ה, ואדוננו ישפוט בצדק איך העבירו הממונים עליו את הדין וירדו עד לחייו. וטרם כל נעמיד לפני כ״ת תולדות וטיב גבר הנגש והנענה הזה.

הנה אבי האיש הלזה הרב הנכבד ר׳ דוד ב״ר יהושע יעלין ז״ל היה מיקירי ואפרתי קהל עדתנו. עוד זקנים יזכרוהו יהללוהו וירוממוהו, וכערך ששים שנה מאז נדבו לבו לעזוב את עיר מושבו, עיר לא חסר לו כל בה, מסחרו ישר הלך ובין

נוח לשמים ולבריות, מהור״ר **יהושע העשיל** נ״י אב״ד ד״ק **שצוצין** יע״א.

המוכ״ז הרב המופלג מו׳ **יהושע יעלין** נ״י מתושבי ירושלם תוב״ב בא הנה דרך מסעו לסובאלק ולשצוצין. כבוד גאונו בחכמת אלקים אשר בקרבו יעלה בנקל על זכרונו את העלוב הזה ואת כל המוצאות אותו בעיר אלקינו. הנ״ל אביו המנוח ז״ל היה האחד המיוחד שמסר נפשו והקדיש כחותיו ומעיניו ליסד כולל סובאלק ולאמזא. בהשתדלותו נוסדה האגודה הקדושה הזאת, אשר ממנה מקור חיים לאלפי זקנים הרבנים יחיו, החוננים עפר ציון ויושבים בחצרות ה׳ בתוככי ירושלם. ברא כרעא דאבוה; גם בנו הנ״ל הולך בעקבותיו; גם הוא השתדל כל ימיו לפאר ולרומם מקום מקדש אלקינו. באזנינו שמענו ואנשים נכבדים רודפי אמת ורחוקי שקר יספרו לנו ממדותיו החמודות. מעודו עד היום הזה התהלך בתומו, ויגבה לבו בדרכי ה׳. גם ממוני הכולל נתנו לפעלו צדק וברשימות החלוקה נתנו לו תמיד חלק בראש,—אולם זה שמנה שנים מעת אשר בנו ראה בעני אבותיו ואמר לכונן לו בית חיים ומטה לחם בכבוד, ובשביל זה נכנס לבית הספר של חברת כל ישראל חברים. מעת הזאת גמרו ע נ ו ת נ י ירושלם בדעתם לרשום את אביו בספר של אותם שמורידים ואין מעלין, מעת הזאת מחו את שם העלוב המוכ״ז מרשימת החלוקה. כמה מכתבים ובקשות שלח האומלל הזה לממוני הכוללים אשר בחו״ל לרחם עליו, כמה פעמים שלחו ממוני הכולל דעתם לבלי הוציאהו מכלל החלוקה, וברשימה הנעשית בחו״ל הכניסו את שמו מפורש, ויבקשו מממוני ירושלם לבל לרדת לחיי העלוב הזה על לא חמס בכפו. אולם קול ממוני חו״ל הי׳ קול קורא בערבה, ממוני ירושלם אטמו אזנם ושמו לבם שמיר משמוע לבקשתו הממונים אשר בחו״ל המיוסדה על אדני האמת והצדק; והעלוב הזה אובד ח״ו בעניו.

מפי אנשי אמת ידעתי כי הצר והמצוק אשר מצאו את העלוב הזה אין לספר ואין לשער. ואין כח עוד לסבול. בצרה הזאת נס מביתו ובלחץ ודוחק בא לחו״ל לצעוק חמס על עושקי משפטו ולבקש רחמים על עצמו ועל בני ביתו. העלוב הזה הוא מר נפש מאד ומבין אנכי מתוך דבריו כי סגר עליו הדרך לשוב אל ביתו בידים ריקניות, ובודאי לא ינוח ולא ישקוט עד יוציא לאור צדקו; ואין אדם נתפס על צערו.

לזאת בבקשה מכבוד ידידי הגאון שיחי׳ למען כבוד שמים לבל יתחלל ח״ו, למען קדושת ארץ תפארתנו, למען האמת והצדק, אשר כל יודעי כבוד גאונו יכבדוהו ויפארוהו בהם, ולמען אהבתנו, יתעורר נא ברוח־קדשו לחמלה על העלוב והעשוק הזה לבל ישוב ח״ו נכלם. לזה אין עצה אחרת בלתי אם לשלוח לו חלקו מהרשימה ביחוד, ולבלי למסור אותו ליד הדינים הקשים והמרים אשר בירושלם. אם לא נשכח מכבוד גאונו נ״י עלה כבר בהסכמתו בצירוף כבוד אבי שיחי׳ לעשות כן זה שלש שנים. אך כפי זכרוני אחד מהגבאים בפה עמד באמצע הדרך ולא נתן להוציא הדבר הזה מהכח אל הפועל. אולם אם עד הנה בטלתם דעתכם נגד המיעוט, לא היה זה כי אם מפני שלא ידעתם באמת עד היכן מגיע הלחץ והדחק של העלוב והעול מצד ממוני ירושלם. אולם כהיום הזה בא ההרוג ברגליו; עיניו תחזינה ואזניו תשמענה קול דמי האומלל הזה הצועקים חמס ושוד. עתה לא עת לחשות. אם לא תחישו לעזרתו עתה, לא תוכלו לתת דין וחשבון לפני אבי הנרדפים ודיין העשוקים.

שאם לא ימהרו להוציא לאור צדקי, לשלה אלי את המגיע לי, אז אצטרך לנסוע לרוסיה לדרש משפטי שם.

אך גם הפעם לא קבלתי כל מענה, וכאשר עברו עוד כשנתים (תר"ן) החלטתי לנסוע בעצמי לעיר מולדת מ"א ז"ל, לאמזא, כי אמרתי בודאי אמצא שם אנשים ממשפחתי ומידידי מ"א ומיודעיו אשר יעמדו לימיני ויריבו את ריבי עם הממונים בירושלים ויוציאו לאור את משפטי אצל הגבאים שם.

בבואי לטריסט נודע לי שהקונסול הרוסי איננו נותן רשיון ליהודי לנסוע לרוסיה, ובלי רשיונו אי אפשר לנסוע. אך לאשרי לא נזכר בתעודת מסעי שאני יהודי, ובעל מלוני מצא תרופה לחלצני מצרתי: הוא הלך ומסר תעודת מסעי לאחד ממכיריו, שהיה משרת בבית המלון היותר גדול בטריעסט, והוא הלך לקונסול הרוסי ואמר לו, כי סוחר אחד גדול מתאכסן אצלם ונחוץ לו לרגלי עסקיו, לנסוע בהקדם לווארשא, ולאשר הוא חולה קצת, שלההו אליו לבקש התימתו ורשיונו, והנה מסר לו מכתב המסע שלו יחד עם חמשה גולדין דמי ההתימה, ויהי כאשר התבונן הקונסול בשם „ישוע", ושם יהודי לא נזכר, חשבני לנוצרי ויחתם תיכף על תעודת המסע, והמשרת הנז' הסתפק בגולדין אחד לשכר טרחתו.

בערב יצאתי מטריסט ברכבת ההולכת לווין, ובעל מלוני לוני ויתן מתנה למשגיח ברכבת, רבע פלורין, ויבקשהו להשתדל שאוכל לישון בלילה במנוחה, ויכניסני המשגיח לתא ריק ויסגר עלי את הדלת ובכל תחנה ותחנה כשבאו אנשים להכנס לתא היה מקדים ואומר להם: היר איזט פול (לאמר, פה מלא) והנוסעים היו הולכים לתאים האחרים. כה ישנתי כל הלילה יחידי בתא לבדי וכל הספסלים ריקים לפני.

בבקר באתי לווין ומשם נסעתי תיכף לווארשא ועברתי את הגבול בשלום באין כל פוצה פה.

בווארשא בקרתי את הרב ההכם הסופר מר יוסף ראזינטאהל (עפ"י מכתב מליצה ממחותני הרה"ג ר' יהיאל מיכל פינס ז"ל), הוא בנו של הרב הגביר ר' מרדכי רוזינטאהל הנ"ל בעיר סובלק, אחד הגבאים של כולל סובלק ולאמזא והוא מסר לידי שני מכתבים, אחד לאביו הנ"ל ואחד להרב משצוצין הרה"ג ר' יהושע העשיל שפירא הנז', ראש הגבאים של הכולל הנז' אשר לידו באים כל הכספים של החלוקה והוא המקיים את הרשימות של הממונים שבירושלים ושולח לידם את הכספים.

וזה נוסח מכתבו להרה"ג משצוצין:

ב"ה עש"ו ווארשויא. יום ג' כ"ח שבט תר"ן לפ"ק.

ישאו הרים שלום לכבוד ידידי הרב הגאון המהולל צדיק מושל ביראת אלקים,

ללא הועיל. כן אמרתי לו האם רק בני לבדו מבקר את ביה״ס? הלא עוד רבים מבני האשכנזים, יותר מששים ילד, יבקרוהו ואין נגרע דבר מחלוקתם, ומדוע רק עלי שפוכה עברתו? ומאין לו הצדק לבלי השיב לי הכסף הנשלח לשמי? האיננו מועל בשליחותו? והכסף הבא מאמריקא מדוע יעצור תחת ידו?

על כל הדברים האלה השיב לי תשובה קצרה: הוא לא יוכל תת, ואם יאבו הגבאים בחו״ל לתת לי ישלחו חלקי לידי. הנה גם לליבוש וואלקאווישקר אינני נותן והגבאים שולחים לו *).

הלא יראה אדוני כי נפלתי בידי איש אשר כל טענות ודברים לא יועילו לו, ואך רצונו לו לקו וחפצו למשקולת, ולספות כספי חִנם. ומה לי לעשות עתה בעת צר לי, ופרנסתי היא בדוחק, ומעודי לא נסיתי לשאול נדבות מחו״ל כיתר אנשי כוללנו, וכל ימי חיי הנני מתפרנס מיגיע כפי אשר הנני עמל כל היום. אכן אבי בית הנני וההוצאה מרובה ושכרי לא יספיק לזה, לולא חלוקתי תסעדני, ועתה יאמר האיש הזה לקחתה ממני בחזקת היד, יען כי רצונו גוזר ככה, ואנכי יליד ירושלים אינני מכיר כל איש מקרובי בחו״ל לפנות אליו להיות לי לעזר בדבר הזה, ולולא את שֵמע אדוני הנני שומע, כי עתה אכלו כספי באין מפריע, ומי יוכל לדון את התקיף ממנו, העושה בכסף אחרים מה שלבו אומר לו: ברצותו נותן וברצותו מעכב. אכן שמעך אדוני שמעתי כי דורש משפט ומהיר צדק אתה, ולא תתן את האדם כדגי הים לשלוט החזק בחלש, ואפנה עוד הפעם אליך לבקשך כי תפנו לצדקתי ויושר דברי ותשלחו כסף חלוקתי לידי, אחרי כי אין תרופה אחרת עם האיש הזה האומר כי ברצות הגבאים בחו״ל לתת לי חלוקתי ישלחו לידי.

עשו נא הדבר הזה וכל דבר לא יהיה לי אתו, ואחשוב כי להרבות בבקשה אחרי כל הדברים האלה אך למותר, רק בקיצור מלים אומר: ירא נא אדוני וישפוט.

והנני מוקירו ומכבדו

יהושע יעלין

אך גם על מכתבי זה לא קבלתי כל מענה, וכאשר עברו עוד כשנתים ערכתי מכתב שני לראש ממוני כוללי הוא הרב משצוצין הג׳ ר׳ יהושע העשיל שפירא, בו הוכחתי לו עוד הפעם את העול אשר נעשה לי ומה גם עתה שבני חדל כבר להיות תלמיד בביה״ס והנהו שמה מורה, ובכן אין ספק שהוא עומד ברשות עצמו, גם תארתי לו את רֹע מצבי עתה בהיות שילדי הולכים וגדולים ודרישותיהם הולכות ומתרבות, ולעומת זה איך נשארתי בלי כל פרנסה בהיות ששותפי במסחרי עזבני כי נלאה לסבל בגללי מחסר קונים. בסוף מכתבי הודעתיו

*) הוא האיש ליבוש כהן אשר ספרתי לעיל את מעשיו אשר עשה במוסד התלמוד תורה בירושלים.

על המכתב הזה לא קבלתי כל מענה וחכיתי עד סוף שנת תרמ״ג, ואז כתב עבורי הר״ר מיכל פינס ז״ל (אשר עוד טרם היה מהותני אז) אל הר״ר מרדכי אלטשולר מסובלק, איש עשיר וחובב ציון גדול.

וזה נוסח תשובת הר״מ אלטשולער:

מחרת יוה״כ תרמ״ד.

בדבר ר׳ יהושע יעלין אשר יאמרו הקנאים להציק לו בגרעון החלוקה, דברתי עם גבאי א״י בפה והם ידידינו הר׳ מרדכי ראזענטאהל, ובנו הרה״ח ר׳ יוסף ראזענטאהל, ואחזם שער לשמוע אשר יעיזו מקבלי החלוקה לשלוט משלטת בגופי ונפשי אנשים כמוהם, ומי נתן הכח והעוז בידם לשנות מכפי הרשימה שישלחו להם מהו״ל? והבטיחוני אשר יכתבו היום להם מכתב אזהרה כוללת אשר לא יעיזו לרדוף שום איש בדבר גרעון החלוקה, וכל איש אשר יאמרו להרע לו, יוכל להודיע את הדבר להגבאים לפה והם ידעו מה לעשות.

„הם הראו לי כי מכסת החלק לר״י יעלין הוא סך 165 רו״כ והבטיחו לי שלא יגרע חלקו, רק אם אין מגיע סכום הכסף הנשלח מהו״ל בשנה ההיא לחשבון הוצאות החלוקה בכלל, אז יגרע לכל איש ואיש לפי חלקו, ואם יזידו לגרוע לר״י יעלין יודיע תיכף לפה וטרם שיעשו משפט עם הממונים שם ישלחו לו מפה במזומנים את הסך שיגרעו ממנו, ובדרך כלל הבטיחוני כי ישיתו ידם על הקנאים השוטים אשר לא יכניסו ראשיהם בענינים שאינם להם.

הנני ידידו וכו׳ **מרדכי אלטשולער**

כאשר עברו עוד שנתים ושום שנוי לא בא במצבי, כתבתי עוד הפעם לר׳ מרדכי רוזנטאל הנ״ל מכתב זה:

ב״ה ו׳ כסליו תרמ״ו, ירושלם ת״ו.

כבוד הרב הגביר ההה״ש דורש טוב לעמו כ״ו כש״ת מוהר״ר מ ר ד כ י ר א ז ע נ ט א ל נ״י.

„זה זמן אשר הריצותי מכתב לאדוני על דבר חלוקתי אשר ימאן הממונה לתת לי על לא חמס בכפי, ואף כי לא נתכבדתי להשיג מענה מאדוני, הנה נודעתי כי כסף חלוקתי נשלח ירושלימה על ידי הממונה ואשלח לו כמה פעמים לאמר: השיבה לי כספי הבא בידיך, ויענני בראשונה כי איננו מחלק הכסף עודנה, וכבוא העת להלק ידע אז מה לעשות. באורך רוח הכיתי עד היום הזה אף כי הייתי דחוק מאד. עתה הגיעה עת החלוקה, והוא עומד בדבורו לבלי נתנה לי. ואלך אליו לשאלהו אחרית דבר, ויאמר: „אמנם הכסף נשלח ושמך נזכר ברשימה, אבל אנכי לא אוכל תת אחרי אשר התמתי להתנגד לבתי הספר״. ואשאלהו במה כחו לעכב חלוקתי; האם יש עיקול התום מבית דין? ויענני כי אין לו עיקול ב״ד, ומה לו ולב״ד? הרביתי טענות ודברים אתו אך

הוללים הלוצי צבא לילית המרשעת, להרשיעני על לא המס בכפי. הן ידעתי כי הנגהו ה' בלב הכמה לדעת את אשר השעה דורשת מאתנו, והלילה לו לתת ידו עם מורדי אור ואוהבי מדון, ואמרתי בלבי אולי כה ישפוט מעכ"ת: הן הקנאים בירושלם רבים מאד, וזה האיש „יעלין" כי ימאן הלך בדרכיהם, הלא הוא בגורמי המריבה, נכניע נא אותו כי אחד הוא ותשקוט המריבה, והקולות יהדלון. אך יסלה נא לי מעכ"ת אם אומר, כי אם כה משפטו, אין משפטו צדק, אנכי עשוי לבלי חת ומדרכי לא אזוה. כי רבים הם אשר אתי ובימינם יתמכוני, וגם אם בודד אהיה במועדי במקומי אעמוד, כי מה לא יתן איש בעד אושר בנו, ואני אם כי עני אנכי, האחוס על מתי מספר שקלים ואמנע את בני מלבוא למטרתו, הלילה! כהנה וכהנה עוד אפזר, ולו אהיה אנוס למכור נפשי ממכרת עבד, את בני מלמודיו לא אפריע.

אך אולי כה ישפוט מעכ"ת: אם יותן לי כסף הלוקתי יעשו הקנאים מהומה בירושלם ובא הדבר לידי הלול הקודש ולידי הלול ה'. אך גם משפטו זה לא יצדק, כי אין כה הקנאים פה כאשר ישפוט מעכ"ת ממרחק, ואין כח בידם לעשות מאומה לאיש אשר יעשה הובתו, ועדים המה לי הרב הצדיק המנוח מוהר"ר מאיר מלוצין ז"ל ממונה מכולל מינסק, אשר לא שמע לקול הרבנית עצמה אשר הזהירתהו לבלי תת הלוקה לאחד מבני כוללו אשר שלח בנו לבית הספר; ולהבדיל בין היים למתים, הרב הגדול ר' מאיר מאניקסט ממונה מכולל ווילנא, אף הוא איננו שומע לקול הרבנית והקנאים, והר"ר יעקב ליב עצמו ממונה מכולל ווארשא אשר גם הוא היה ממהוללי ההרם הזה, גם הוא לא ימנע מתת הלוקה לאנשי כוללו השולחים בניהם לביה"ס, ואך אותי שמו הקנאים למטרתם יען יודעים אותי כי שתקן אנכי, כמאמר הז"ל: „סימן ליהוסא שתיקותא". אפס אם אמנם מהשה אנכי, אבל הלא לכל תכלה ראיתי קץ, ועתה לא בהנתן לי הלוקתי יבוא הדבר לידי הלול ה', אך להפך, במנעכם ליתן לי, כי סוף סוף הלא מוכרח אהיה לצאת המערכה על שדה מכתבי־העתים ולדרוש עלבוני, ובדברי דברי הלא לא אמלט מלגלות עמוקות מני השך אשר טובה היתה להם ההעלמה, ולמה רבותי תביאוני לידי כך? למה תעבירוני על דעתי? ולמה תהיו הגורמים להלול שם שמים בפרהסיא?

סוף דבר בצדקתכם וביושר לבבכם אבטה כי לא תעבירו עלי את הדרך, ואת הלק הלוקתי לפי השבון תשלחו ישר לידי, והיה שלום על ישראל, ולא ישמע קול פריץ וצוהה ברהובותינו.

עבדכם מוקירכם

יהושע יעלין

חכמי הספרדים הגדולים שלחו את בניהם שמה, כי בטח לבם במנהל היושב בראשו, כי איש ישר הוא וירא שמים, וידעו כי יכונן את ביה״ס על אדני התורה והיראה, ולא בושו כי בטחו בו; כי הנה זה כשנה וביה״ס עומד על תִלו, וכל רואיו יעידו ויגידו כי מתהלך הוא לרוח התורה ורוח חכמים נוחה הימנו. ויהי כראותי את תהלוכות ביה״ס ההוא ואמר אביא גם את בני שיחי׳ שעריו, ואמלא מאויי לבו על טהרת הקודש. ובשנים שעברו גזרו רבני האשכנזים בירושלם גזירה על הצבור לבלי יתן איש את בנו ללמוד לשונות זרות בבית־הספר, ואמאן להיות מפורצי גדר ואלך אל גדולי רבני הספרדים הי״ו לשאול מפיהם תורה, ויהי דבָרם אלי כי לא על בית ספר כזה נגזרה הגזרה, ויתירו לי הדבר, ועיני מעכ״ת תחזינה אמתת דברי בהעתק התעודה הרצופה פה, הנתונה על־ידי מאת הרב הגאון ראב״ד מְקדש מקהלת הספרדים הרב יעקב שאול אלישר הי״ו, ואעשה מעשה בהוראת בית דין ואתן את בני הי״ו ללכת אל ביה״ס ההוא, והמנהל קבלהו בשמחה, וירא כשרונו והריצותו ולא נתנהו לשבת בין התלמידים, וישכור לו מורה לבד אשר ילמדהו בביתו (בבית המורה) שפת ערבי למען ילמֵד הוא אחרי כן השפה הזאת להתלמידים. והשועלים הקטנים מחבלי הכרמים אשר בהררי קודש חרה אפם בי מאד, ויסיתו בי אחדים מרבני ירושלם לתת את שמי להרם. (ולא שמתי לב לדבר כי רוב בני העיר, רוב מנין ורוב בנין לא חשו לחרמם מאומה, ולא גרעו מכבודי כלום חלילה). ויסיתו בי את הר׳ יצחק צבי הממונה כי ירדפני הוא. ויהי כי אמרתי למכור את שטרותי אשר לקחתי בהכולל בגרעון עשרה למאה כנהוג, וילך הקונה לשאל את הרי״צ אם ישלמו השטרות במועדם, ויאמר: „לא אשלם״. ויסוג אחור מלקנות, ואשלח להרי״צ הנז׳ ארבע פעמים לאמר: „למה יגרע חלקי״? ולא ענה דבר.

גם דרשתי ממנו כי ישיב לי את הכסף האמריקני אשר נקבץ חלקי תחת ידו, ויען: „אנכי נשבעתי לבלי תת לך לא חלוקה ולא הכסף האמריקני, ולא אפר את שבועתי״. אמרתי: „יהי נא הגרש״ס ובית דינו לשופטים בינינו, אם תוכל להשבע לכבוש כספי תחת ידך״, ולא שמע אלי ללכת אתי לבית דין ויאמר, כי הוא לבדו ישאל את פי מורנו הגרש״ס וכאשר יורהו כן יעשה, ואנכי אמרתי: „נלך יחד אל הגרש״ס, ויתרצה ונלך יחדיו אל הגרש״ס ונציע לפניו את טענותינו״. ויאמר לו הגרש״ס: „אם אתה אסרת על נפשך לבלי תת לו הלוקתו הלא יש עוד ממונה שני, יתן לו השני״. ויחזק לבו ולא שמע לדברי הגרש״ס, ואני דחוק מאד, והכסף דרוש לי לפרנס את בני ביתי, וטרם אדע על מה יעשקוני.

והנה שמעתי אומרים כי גם מעכ״ת ידו תכון עם הממונים פה לעכב את חלוקתי, ואמאן להאמין, כי איככה אוכל לחשוד את מעכ״ת כי נתן ידו את

ועל דבר המו״ץ ח״ס פעה״ק ירושלם תו״ב בס״ח לחו׳ תמוז סתרמ״ג והכל שריר ובריר וקים, ולסיות סהמת נהדרת.

חותם הממשלה יר״ה

הצעיר רפאל מאיר
פאניזיל ס״ט

בינדיא רפאל מאיר
פאניזיל הי״ו, חכם
באשי קודש שריף
תואבעהא

הצעיר יעקב שאול
אלישר ס״ט
בא סי׳ יש״א ברכ״ה

כדי שיבין הקורא את הדברים במכתבי הבא, עלי להקדים ולהודיע מה הם השטרות הנזכרים בדברים הבאים.

בהיות שבירושלים ובשאר ערי ארץ ישראל מחוייבים שוכרי הדירות לשלם שכירות כל השנה למפרע בבת אחת ושליחת כסף ה„חלוקה״ מחו״ל אין לה זמן מוגבל וקבוע, וגם איננה נשלחת משם בפעם אחת כי אם לפרקים, בכל עת שיתקבץ אצל הגבאי איזה סכום הגון, תקנו הממונים תקנה לטובת היחידים המקבלים, ליתן לכל יחיד בראשית השנה שטרות בהתימת ידם, שהם מתחייבים לשלם לכל מוכ״ז סך כך וכך (לפי ערך חלוקת היחיד) אחרי עבור ששה חדשים החצי האחד, והחצי השני אחרי עבור שנים עשר חדש. והסרסרים מוכרים אותם למלוים ברבית בנכיון שמונה או עשרה אחוזים למאה לשנה, ולוקחים מהמלוה ומהלוה אחוז אחד למאה סרסוריא.

וכן קבלתי גם אנכי שטרות כנז׳ בראשית השנה, טרם שהכנסתי את בני לביה״ס הנ״ל. ואחרי אשר נמנע הממונה ליתן לי שטרות בראשית שנת תרמ״ג, ערכתי את המכתב הבא לגבאי כוללי הרב משצוצין ולגביר הר״ר מרדכי רוזנטאל בעיר סובלק, בשתי נסחות וזה נוסחו:

בעז״ה, ירושלם ת״ו בחדש אלול תרמ״ב לפ״ק.

כבוד הרבנים הנכבדים הראשים והאלופים גבאי כוללות סובלק ולאמזא בעה״ק ירושלם ת״ו.

מורי ורבותי!

שפטו נא ביני ובין עושקי ממוני כוללנו העושקים אותי על לא חמס בכפי.

מילידי ירושלם אנכי וה׳ חנני בבן יקר ונעלה השוקד על למודיו, ומיום נפקחו עיניו להבין בלמודים נתתי לו מלמדים טובים ללמדו תורתנו הקדושה. והוא בשקידתו הנפלאה מצא לו שעות פנויות ללמוד מאליו גם שפות ערבי וצרפתי ויפציר בי תמיד לתת לו מורה להשפות האלו למען ישתלם בהן, ואמאן כי בנפשי אביא לחמי, ואזלת ידי לכלכל הוצאות מורים כאלה. ויהי בשנה שעברה נפתחו שערי בית הספר אשר לחברת „כל ישראל חברים״. וכל

לבי יכאב לי מאד עליו, אבל אנכי מאמץ את לבי ואומר: הלא גם משה רבנו כבש את רחמיו מעם ישראל ואמר: „הרגו איש את אחיו, ואיש את רעהו, ואיש את קרובו". — פעם אחת בבואי להצר ביהכ"נ בערב שבת להתפלל מנחה, פגש בי הר"ר משה נחום וואלענשטיין מכולל אונגרן (שהיה אח"כ ראב"ד לעדת הפרושים) ויאמר לי: „ר' יהושע! הנה כבר גמרו בביהכ"נ את תפלת המנחה, והנני אוסף מנין, בוא ונתפלל בבית הועד (בבית מדרשו של הגרש"ס). ואלך אתו ונתפלל שם מנחה וקבלת שבת, וכאשר גמרנו קרא אותי הצדה ויאמר לי: „הן קראתי אותך להשלים המנין, אך שכחתי שאסור לצרף אותך למנין, וכדי שלא תחשוב כי „התירו הפרושים את הדבר" מצאתי לחובה להודיעך כי שגיתי בהפזי".

אחרי כל הדברים האלה באתי בשאלתי לפני הרבנים הגאונים הספרדים אם אמנם באמת עברתי על דין תורתנו הקדושה בתתי את בני ללכת אל ביה"ס הנז', וזאת היתה תשובתם אלי בכתב ידם ובחתימתם*)

ב"ה

אמת להגיד קשט דברי אמת, כי בחדש רחמים העבר שנת התרמ"ב בא לביתי מעלת האיש הרבני מוה"ר יהושע יעלין נ"י, ונמצא בביתי באותה שעה הרב הגדול, מעוז ומגדול, ראש"ל סבא דמשפטים מוהר"ר כש"ת **רפאל מאיר פאניזיל** נ"י, ועוד ת"ח אחד רשום, וכה אמר לפנינו הר"י יעלין נ"י הנ"ל הלא תדעו שנתיסד בית הספר מאת החברה הנכבדה **חברת כל ישראל חברים**, ללמד לתינוקות תורה וחכמה ואומנות, ובראותי הנהגת הבית הספר הנ"ל שמתנהג הכל ביראת ה', שלחתי את בני שיהיה למען ילמד תורה וחכמה דוקא.

ועתה קמו עלי איזה אנשים מהאשכנזים לרדוף אחרי, באמרם כי מזה זמן רב שגזרו אומר מעלת רבני האשכנזים ומכללם עט"ר הרב אבא מארי זללה"ה, ובהסכמה עלו בכל תקף שלא לשלוח את בניהם ללמד לשונות לאיסקול"ה, כי מזה יפרוץ פרצה להקל ביהדות ח"ו, ועל זה רודפים אותי שאני עובר ח"ו על איסור הרבנים והרב מ"א ז"ל בכללם, יען כי בבית הספר הנ"ל יש גם לימוד לשונות, וחלילה לי להפיל איסור וגדר שגדר הרב מ"א ז"ל ארצה אפילו כמלא נימא, אם הייתי רואה שהיה בבית הספר הנ"ל שום דבר נגד היהדות ח"ו, רק שאני רואה הנהגת הבית הספר הנ"ל ביראת ה' בכל האפשרי, ואם ח"ו אני ארצה על להבא שמן מנהו שלא כדת ח"ו, חס לזרעא דאבא להניח בני שם.

ואנן בדידן בשמעינו כל דברי הר"י יעלין הנ"ל כל לבו לשמים, נתננו לו היתר גמור שיניח את בנו הי"ו בבית הספר הנ"ל כל עוד וזמן שיתנהג בית הספר כנז"ל, ולא חל האיסור כלל, ועל זה היותר טוב עשינו לו התרת נדרים ואיסורים כד"ת וכתחז"ל במותב תלתא כחדא.

---

*) גוף המכתב מונח אצלי למשמרת.

מבריסק פקדו על הממונה של כוללי, כולל סובלק־לאמזא (ר' יצחק צבי), לבל יתן לי חלוקתי שעולה למאה וששים וחמשה רו"כ לשנה, וגם חלקי בכסף המגיע להם מאמריקא מאנשי סובלק ולאמזא, שהיה עולה בחלקי לשנה בערך 20 נאפ', וכאשר קראתי אותו לדין לפני הגרש"ס, והוא אומר לו שעל פי דין אין לו כל צדק למנע ממני את חלוקתי אחרי שבני כבר גדול בשנים ועומד ברשות עצמו, התעקש הממונה הנז' ולא רצה בשום אופן לשמוע בקולו.

באותו מעמד נמצא גם הר"ר שמואל מונא זילבערמאן ז"ל, איש פקח גודול בתורה, ממונה בכולל רייסין ובאחרית ימיו גם ראש ועד כל־הכוללים. הוא היה מורי ורבי בימי נעורי, ונשאר ידידי ואוהבי מאד, ויטני הצדה ויאמר לי: „מדוע אתה מטיל אשמת בנך עליך? אמור לַממונה כי אמנם אתה מנעת אותו ללכת לביה"ס, אבל הוא אין רצונו לשמוע בקולך ולמרות רצונך הוא הולך, והרי איננו עוד ילד קטן, הוא תלוי כבר בדעת עצמו ומה תוכל לעשות לו? ואז בעל כרחו יהיה הממונה מחויב ליתן לך חלוקתך, ותהיה בידו רק הרשות להחסיר חלק בנך". ואנכי עניתיו: „חלילה לי מחטוא בלשוני ולהוציא דִבה רעה על בני, לעשותו לבן סורר ומורה שאיננו שומע בקול אביו ואמו. אפסיד את חלוקתי ואלף מונים כחלוקתי, ואת כבוד בני לא אמיר בכל הון בעולם. אז נשקני על ראשי ודמעותיו עמדו ויברכני ויאמר: „יתן לך ה' אומץ לב, ועמדת נגד צרֶיך ומקנאֶיך, כי רבים קנאים ונוכלים קמים עליך, ולחם גדול והזק בהשתמשם בנשק ה„חרם" ובבערות ההמון פה, וגם בעיר מולדת אביך לאמזא, בתארם להם את הרב מבריסק למלאך אלהים, וכל היוצא מפיו להלכה למשה מסינַי".

והימים עברו מיום ליום ומחֹדש לחֹדש, והקנאים בשלהם. הם מתחכמים בכל מיני תחבולות להקניטני ולרדפני ככל אשר יכלו. הן את חלוקתי פסקו מליתן לי עפ"י פקודת הרב מבריסק, ורבים מלקוחותי נמנעו בחזקת היד ובאיומים שונים מלבוא אתי במגע ובמשא, ורבים מהם גם הדלו לשלם לי את חובותי באמתלאות שונות. רבים מהם שהיו קודם ידידי ואוהבי רחקו מעלי וירדפוני חנם, ואם אבוא לספר ולפרט את כל הרדיפות אשר רדפוני הקנאים לא יכילם הגליון, ואציג רק שתי דוגמאות, שמהן תבין קורא יקר את כל אשר סבלתי בימים ההם:

הר"ר זלמן בהרה"ג ר' נחום לעוי אשר היה מורי ורבי בימי נעורי, ותמיד היה ידידי ואוהבי, וגם עבדתי יחד אתו שנים אחדות ביסוד החברה „מאה שערים", נתחבר עתה גם הוא לשונאי ורודפי, וכאשר שאלוהו פעם אחת אחדים מידידי הנאמנים: „הלא היית ידידו ואוהבו, ואיך נהפכת מאוהב לאויב?" ויען: אמנם

והצלח בדרכך זה, ואל תשים לבך לחרפות ולגדופים אשר יחרפוך מקנאיך הפוחזים והחנפים, ותקותנו חזקה באלהים המבקש את הנרדף כי כמו שיוסף הצדיק אשר נרדף מאחיו עלה לגדולה, כן תשגא גם אחרית בנך ויעלה לגדולה, מעלה מעלה".*)

ועוד ספרו לי, ששמעו מפי גדולי הקנאים בעצמם, כי ה' נסים בכר מנהל ביה"ס בקש מהם שישלחו לו שני ת"ח שילמדו את התלמידים תורה ודת, ושישגיחו על הלמודים ועל כל ההנהלה שיהיו על טהרת הקדש והוא יקציב להם פרס הגון והקנאים לא נענו לו באמרם: „כל הלמודים החיצוניים הם „סם המות" לדת והנך רוצה להאכילנו סם מות מֻצְפה בנופת צוקר ודבש, הוֹה לא תהיה! ואנחנו נעמוד בקשרי־המלחמה עד טפת דמנו האחרונה, וכל איש אשר ימרה את פינו נרדפהו עד הרמה".

אחרי כל הדברים האלה ערכה אשתי נ"ע שלחן ערוך ביין ושכר לקדוש, ופשטידא ומרקחת ופירות לפרפרת, ויקדשו וייטיבו את לבם וידברו ויתוכחו הרבה על המאורע ועל התקוות לעתיד, ולבד מאלו המבקרים באו כל אותו היום אנשים רבים לבקרני, ואחרי הצהרים הלכתי להתפלל תפלת המנחה בבית מדרשו של הגרש"ס כדרכי תמיד, וילוו אותי רבים מן המבקרים ונתפלל יחד עם הגרש"ס, והגבאי קרא אותי לעלות לתורה, והכל עבר בשלום ובמישור.

למחרתו ביום הראשון הלכתי לחנותי וכבר התחלתי להרגיש את חִצֵּי הקנאים המורעלים; התבוננתי וראיתי כי הקנאים העמידו נגד חנותי מרחוק שני צעירים פוחזים מכולל אונגריה להשגיח על לקוחותי הבאים אל חנותי להניאם מלקנות אצלי סחורה, אמנם הלקוחות הסוחרים והחנונים וגם הרבה בעלי בתים השובים לא השגיחו בהם והביטו עליהם בלעג ובשאט נפש, אבל בכל זאת עלה בידם להניא לקוחות רבים מההמון הפשוט הקונים לפרטים, באַיְּמם עליהם בקנס מחיקת שמם מספרי ה„חלוקה", אף כי האיום היה בשקר יסודו; כי מכל ממוני הכוללים, לבד ממוני כוללי אונגריה, וסובלק־לאמזא, לא נענה אף אחד לגזור דינו של הרב מבריסק, וזה היה על פי פקודת הגבאים שבחו"ל, שאַל יהינו לקנות שום איש בחלוקתו על אשמת לכת בנו לביה"ס. ולפעמים אירע שבאו לקוחות לחנותי ולא הרגישו המשגיחים בכניסתם רק בצאתם, ואז הכריחו אותם באיומים הנז' להשיב לי את סחורתי ולקחת כספם בהזרה, ואנכי לא התנגדתי, ולא התוַכחתי, וקבלתי את סחורתי והשיבותי להם את כספם.

והקנאים לא אמרו די בזה, אלא שרצו לרדת ממש לחיי, בפקודת הרב

*) אודה לה' בכל לבבי שהחייני וזכני לראות באחרית ימי חלדי כי ברכתם נתקיימה במלואה.

ומפלגת הסוחרים והאומנים והצעירים הביטו איש אל רעהו ויחד התלחשו ואמרו: „מי יתן ויכולנו גם אנחנו להכניס את בנינו לביה"ס, בכדי שישיגו להם מטרה בחייהם, בלמדם שם דברי הכמה או מלאכה שתהא מפרנסתם בנערותם, ותתן להם תקוה לימי זקנותם כי בלאו הכי מה יהא בסופם? מהם יהיו למלמדים, לסרסרים, ולמשולחים, או סתם בטלנים וקבצנים". ואחדים מהם אמרו: „מדוע תתרגשו? חכו כמעט רגע ויעבור זעם הרבנים כקצף על פני המים, ואז נכניס גם אנחנו את בנינו לביה"ס, ונהיה גם אנחנו מאושרים".

וביום השבת יצאו מבית מדרשו של „הרב מבריסק" שני עטלפים, קנאים חצופים ועזי פנים מבהלים ודחופים בדבר „הרבנית" להחרים אותי וירוצו אל ביהכ"נ הגדול „בית יעקב" אשר בחורבת ר' יהודה החסיד, ובדרכם התלקטו אליהם נערים וילדים ריקים ופוחזים, ויכנסו אל ביהכ"נ פתאום בבהלה ובחפזון, ויעלו על הבמה ויַהסו את הקהל ויפסיקום מתפלתם, ויקראו מתוך גליון את נוסח החרם אשר נכתב קודם עשרים ושבע שנים בשנת תרט"ו, בעת שיסד הד"ר לודויג פרנקל את ביה"ס למל, ואחרי קריאתם החרימו בשם „הרב מבריסק" אותי ואת כל אשר ישלחו את בניהם לביה"ס, וגם הכריזו כי אסור לקנות כל דבר מחנותי אשר היתה לי אז בשותפות עם בן הרב"צ ליאון כנז', ובכלל אסור לכל איש לבוא אתי במגע ובמשא.

אנכי אשר הייתי מתפלל תמיד בהשכמה בבית מדרשו של הגאון הר"ר שמואל סלאנט ז"ל שהיה מתפלל עפ"י מנהג ותיקין, כבר הייתי בביתי בעת ההכרזה ולא ידעתי דבר מכל הנעשה בביהכ"נ, עד שראיתי והנה פתאום באו לביתי אנשים רבים ממיודעַי ומכירַי, סוחרים נכבדים ובעלי אומנות ומלאכה בבת צחוק על פניהם, וילחצו את ידי ויברכוני בברכת „שבתא טבא", ואנכי עמדתי מחריש ומשתאה ומביט בפניהם, ואומר בלבי „לשמחה מה זה עושה?" והם בהרגישם זאת הבינו שעוד טרם נודע לי מכל הנעשה, אז ספרו לי כל המאורע, וכי רבים מקהל המתפללים התרגזו מאד ויקללו את הרבנית וכל כת דילה, ובקושי רב עלה בידי הזקנים המתונים לעצור בעד הצעירים הנרגזים שלא יכו את המכריזים שוק על ירך, בהתחננם לפניהם לאמר: „אם אלה הפוחזים הללו את הקֹדש בביהכ"נ, בהפריעם את הקהל מעבודת ה', תחפצו גם אתם לעשות כמותם?" וכה הוסיפו לאמר לי: „ובכן באנו עתה לברכך ולהודות לך על הגאולה ועל התשועה שהבאת לנו ולבנינו, ועל אומץ־לבבך בפרצך את „חומת הסינים" אשר גדרו אבותינו הראשונים התמימים, שהאמינו בתומתם שתשאר הארץ לעולם עומדת כמצבה בימיהם, עזובה ושוממה, באין כל קשר מסחרי ומשא ומתן בינה ובין העולם הנאור, וכי לעולם ישאר הישוב הארץ ישראלי קטן ופעוט באיכות ובכמות, והננו אומרים לך, ישר כחך ועלה

יג.

תּוֹרַת הַקְּנָאוּת.

אחרי שהכנסתי את בני לביה"ס של „כל ישראל חברים", קמה מהומה ושערוריה אצל הני כלבי דחציפין המלחכי פינכא אצל „ה ר ב נ י ת ד ב ר י ס ק" אשר היתה אז המושלת בכפה בירושלים בשם בעלה הרב מבריסק, וירימו קול צעקה בחוצות ירושלים: אהה! „חרם בקרבך ישראל"! הנה אחד מנכבדי עדתנו הפר חוק ופרץ גדר והכניס את בנו אל ה„שקולה", ואם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר? אם בנו של הר"ר דוד לאמזר אשר הוא בעצמו נמנה בשנת תרט"ו בין המחרימים את לודויג פרנקל (מיסד ביה"ס למל בירוש')*) הכניס את בנו ל„שקולה" מה יעשה ההמון? הלא כלם יִגררו אחריו ויכניסו גם הם את בניהם אל ה„שקולה", ותורתנו ודתנו מה תהא עליהן? והמון השומעים נחלקו לשתי מפלגות: מפלגת הקנאים והזקנים הבטלנים החיים מכסף החלוקה והקבצנות שרקו ויניעו ראש ויספקו כפיהם ויאמרו: „אכן נבלה נעשתה בישראל! ההרימוהו, קנסוהו, רדפוהו עד חרמה! כי אסור לרחם עליו";

---

*) אז בימים ההם בהיותי בן שתים עשרה שנה זכורני כי יום אחד בלכתי עם מ"א ז"ל להתפלל בחורבה בביה"מ „מנחם ציון" ראיתי איך שאחר התפלה נתאספו אנשים רבים והתחילו לצעוק ורבים מהם גם בכו: אוי מה היה לנו! הבו עצה ותושיה, הנה שרפה בעיר! הנה בא לעירנו אפיקורוס אחד מווינה ורוצה ליסד „שקולה" וללמד את ילדינו אפיקורסות ולשרוף את נשמתם. ואחרי כל הצעקות הכריזו חרם על פרנקל ועל השקולה והעריכו את דברי החרם בכתב וכל הנאספים יחד עם מ"א ז"ל חתמו על הכתב הזה. וליותר תוקף סבב מורי הר"ר זלמן בן הרה"ג ר' נחום לעוי ז"ל (אשר היה מראש הקנאים) ברחובות העיר והכריז את החרם הנז' ואנחנו תלמידיו מצאנו לנו שעת רצון ושמחה להשתובב וכתבנו פתקאות באותיות גדולות באשורית: „אני לודויג פרנקל הנני מוחרם ומנודה" ונדביקן על גבי הכלבים המסתובבים ברחובות. ואז קבל הד"ר פרנקל על מורנו הנז' ועל עוד אחדים שהיו אתו לפני הקונסול האוסטרי „גראף קאבוגו", ובעת שעמדו התובע והנתבעים לפני הקונסול הצליח אחד מחברינו להכנס בחשאי ולהדביק פתקא אחת על גבו של ה' פרנקל בלי שירגיש עד שיצא לרחוב והסירו אנשים את הפתקא מעל גבו, והקונסול שם את מורנו וחבריו בבית הסוהר של הממשלה, אז הבאנו את הגמרות לבית הסוהר ומורנו קרא לפנינו שם את השעור. אחרי יומים הוצאו הנאסרים מבית הסוהר.

בננו הי"ו ללונדון, אשר שם דָרָה דודתה, אשת השר דוד ששון ז"ל, יחד עם אחדים מבניה, ובודאי ימלאו בקשתה להכניסו בבי"ס ולמלא כל מחסוריו.

אחרי שבועות אחדים נסעה אשתי נ"ע יחד עם בננו הי"ו ללונדון ואחרי שבתה שם ירחים אחדים, ואחרי עמל ויגיעה רבה, לא עלה הדבר בידה בנוגע לבננו הי"ו, ולא רצו קרוביה בשום אופן לקבל בקשתה; „לא נוכל לקבל אחריותו עלינו, ואין אנו פנויים להתעסק אתו", זו היתה תשובתם.

אז היינו במבוכה גדולה ודאגה רבה, והנה למזלנו הִקרה ה' לפניהם להִפָּגֵש פעם אחת בלונדון עם האדון נסים בכר, יליד ירושלים, אשר אותו שלחה אז חברת „כל ישראל חברים" בפריז לפתוח „בית ספר" בעה"ק ירושלם, ללמד את בָּנֶיהָ שפות, מדעים ואומנות, וכאשר סִפרה לו אשתי את דאגתה ומבוכתה, אמר לה: „למה לך להרחיק את בנֵך מביתך לבקש מטרתו, בעת אשר אנכי עתיד לפתוח בי"ס בירושלים, ואבטיחך כי אקבל את בנך ברצון ובאהבה, ותוכלי לבטוח בי שאדאג לטובתו ולהשתלמותו על צד היותר נעלה", וישמחו מאד על התמורה ועל הגאולה.

ואחרי ימים אחדים שָׁבו ירושלימה, וגם ה' בכר בא ירושלימה אחרי זמן קצר, ויפתח את־ביה"ס כאשר אמר, בהביאו אתו מפאריז מורים מומחים. הספרדים נענו לו תיכף בשלחם את בניהם אליו, רק האשכנזים נמנעו מלשלוח את בניהם, בפחדם מהרבנים והממונים שאימו עליהם, הראשונים בכח חרב־החרם, והאחרונים בכח החלוקה, ואנכי שמתי מבטחי בה' ואכניס את בני הי"ו לביה"ס הנז' ולא שמתי לב לחרמות הרבנים ולקנסות ורדיפות הממונים.

ספר „אבן ספיר". ומר בריל זכר את „חסדי דוד" (מר אבי ז"ל) אתו, כי בבואו בפעם הראשונה לירושלים, בהיותו עני ונעזב, מצא חן בעיני מ"א ז"ל ויביאהו לביתנו ויאכילהו על שולחננו שנה אחת, ואח"כ השיאו בכספו, ולכן בא לבקרנו תיכף בבואו, וכאשר ספרנו לו את דאגתנו, ונראה לו את כתבי בני ומאמריו בספרו „הר ציון", ואחרי דברו אתו, וגם בחנו אותו בלמודי התנ"ך, הדקדוק והתלמוד, נתפעל ממנו מאד מאד, ויאמר לנו בהתרגשות: „תודה רבה לכם יקירי וידידי על העונג הרב אשר הסבותם לי, בהכירי את בנכם היקר והמצוין, וחובה עלי להגיד לכם כי „אוצר נחמד" הפקיד ה' בידכם, וחובה קדושה מוטלת עליכם להשתדל בכל מאמצי כחכם להביאו לאירופא ולהכניסו שם בבי"ס גבוה ללמוד, שפות ומדעים, ובטוח הנני כי אחריתו תשגא מאד, ובמשך הימים יגיע למעלת „פרופיסור". ואל תחמיצו את הדבר כי נחוץ הוא, ויפה שעה אחת קודם".

ובאותה ישיבה ומועצה החלטנו, עפ"י עצתו, שאשתי נ"ע תסע יחד עם

נוכחנו כזאת מתרים רבים. ורבים ישנם אשר עוד ימטירו עלינו אלפי חרופים וגדופים וינאמו נאום לאמר: „נרפים אתם יושבי ירושלים, נרפים! עצלים, אוהבי לאכול לחם חסד"! וכאלה רבות עמם. ותחת אשר קוינו מהם לשלום ולהיות בתומכי מצב ירושלים, עוד יתחרו להפיל יסודותיו ולערות אותם עד היסוד, חכינו לעת מרפא והנה בעתה!—

ויען כי כרחוק מזרח ממערב כן רחוק „מראה־עינים" „ממשמע־אזנים", לכן החובה עלינו (אשר בירושלים נשב, והננו יודעים אל נכון אשר יולד בה יום יום) להציג לפני הקוראים, חובבי ארץ הקדושה וחפצים בישועתה, את מצב ירושלים מדור החולף והנוכחי בישובה, דבר דבור על אפניו; בחלוקת כסף הקדשים, באר היטב דברים כהויתם בלי שפת חונף; בבנינה קושט אמרי־אמת הנכוחים למבין, ובעבודת אדמה לגול חרפת „נרפים" מעל בני ציון היקרים! כי נחוצים הם, יגהו מזור ויעלו ארוכה לחולי הבת ירושלים, ולתאר את כל אלה בלי שום שמץ שקר או להטות אף כחוט השערה מדרך האמת, אך בשרד האמת ובמחוגת הצדק והמשפט.—ברצותנו עתה להודיע ממצב ירושלים עוד הרים סביב לנו, על כל מדרך כף רגלנו סלעי מגור יתיצבו לנגדנו אשר לא על נקלה נוכל לעברם וללכת בדרך הישרה הלאה, ונבאר דברינו אשר יתראו להקורא כדברי הספר החתום: אחינו יושבי ירושלים נחלקו למפלגות, וכל מפלגה יש לה סדרים אחרים, מעלות אחרות, וחסרונות אחרים, וברצות האיש לתאר במחוגת־הצדק את מצב־ירושלים בלי משא־פנים ולשון־חונף רבים יתקוממו לו, אויבים לא מעטים יקנה לו (על לא דבר). כי אם יטה חבל לשונו להמפלגה הזאת, השניה תריע אף תצריח עליו. לכן ברבים מהסופרים והספרים אשר חזינו תפוג האמת, ויכחידוה תחת לשונם, ואת אשר ירחש לבם לא יביעו במו פיהם לעין כל. לכן האיש אשר יחפוץ לדעת משלום עמו בארץ הקדושה תקותו תשאר מעל!—אכן אנחנו בה' שמנו מבטחנו, כי יוציא למרחב רגלינו להודיע לאחינו ב"י ממצב ירושלים ויושביה בקו־האמת ומשקולת־היושר בלי שום שמץ שקר, ולא לפנינו חונף יבוא, האמת תהיה נר לרגלנו ואור לנתיבתנו, וזה החילונו, בעזר אל נעריץ, בקיצור נמרץ.

עברו חדשים אחדים ואנחנו דואגים וחושבים ומתיעצים איך נוציא לפועל את שאיפתנו להשיג מטרתנו להכינו פה, למען ישתלם אח"כ בחו"ל, אחרי שבארצנו אין בתי ספר, כי אם רק אצל היונים והארמנים (כי אז עוד לא יסדו פה היהודים האירופים בתי ספר), אשר כל למודיהם הם בשפתם; ואם אמרנו לשכור לו מורים פרטיים הוא ג"כ מן הנמנע, מפני שדרושה לזה הוצאה מרובה, ולבד מזה לא נמצאו מורים טובים והגונים.

ובהיותנו ככה נבוכים ודואגים, הזדמן שבא לעירנו החכם מר יחיאל בריל ז"ל מו"ל מכ"ע „הלבנון" בעיר מאיינץ. הוא היה מקודם תושב עירנו ובה הוציא לאור את המ"ע הנז', ובפגעו פעם בכבוד הממשלה, גזרה הסגר על המכ"ע ויעתיקהו לעיר פאריז, ובאשר חדל להוציאו בימי המצור בימי מלחמת צרפת וגרמניה וגם סבל הרבה, לכן תיכף בסור המצור מעל פאריז העתיק ישיבתו לעיר מאיינץ, ושם נשתתף עם הרב ד"ר לֶעהמאן להוציא לאור את „הלבנון" בתור הוספה למכה"ע „דער־איזראעליט", שהוא (הרב) מוציאו לאור שם. ומשם בא אז לבקר את ארצנו ואת משפחת חותנו הר"ר יעקב ספיר ז"ל (בעל

לסקל המסילה מצורי־המכשול אשר יפריעו דרכם, כל איש לפי שכלו ותבונתו, יעמול עד המקום אשר תגיע יד בינתו. אפס! לַמְרות־רוחנו, ולדאבון נפשנו רק קול אנחנו שומעים ותמונה אין אנו רואים, המה יעמלו אך בדבר־שפתים, אולם לא בפועל כפים, יען מה? יען כי זה אומר ככה, וזה אומר ככה. לכן ירושלים אשר תצפה לעזרתם עוד לא נושעה ומצבה לא נרפא.

הביטו נא וראו קוראים נעימים! כמה גבורים אשר להם יד ושם באהלי החכמה והבינה עמלו וטרחו וכתתו רגליהם, לַנחותם אל ארץ מזרה למו מתמול שלשום לתור ולראות שלום עמם בארץ הקדושה, ולהתחקות במה יעלה בידם להיטיב מצב אחיהם אשר בציון ישבו, ולהרים קרן עמם, אשר בירושלם אוו מושב למו. כמה תלאות מאליפות סבלו עדי הגיעם אל המקום אשר אמר להם לבם ומגמת פניהם לשם, היא ארץ הקדושה. המעצורים אשר התיצבו להם לשטנה על דרכיהם היו לאפס ולאַל, המעקשים היו למישור והרכסים לבקעה, ולא עצרו כח לסוכך בעד דרכם זאת לדעת שלום עמם בירושלים עיר הצדק, אך אחרי בואם עמוסי התלאות, גם אז אחרי אלפי חקירות ודרישות לא הצליחה דרכם, ולא עלתה בידם את אשר נכספה וגם כלתה נפשם אליו; כי מה נודע להם בעת הקצר אשר ישבו פה? הן לא ידעו מה מהנעשה בעת הזאת, אולם אם חפצו לדעת מהעבר — אשר אך ממנו פנה ממנו יתד לטובת ארץ הקדושה — מאין יוָדע להם? הן נאלצו לשאול לאיש ירושלמי, ואז! משענתם משענת קנה־רצוץ, כי אם שאלו מאיש מן המפלגה הזאת, יאמר כי מפלגתו הטובה ובהשניה יתן דופי, וכן להיפך. לכן כל עמלם אשר עמלו לדעת משלום עמם בארץ הקדושה, נשאר מעל! ובפחי נפש שבו לביתם מבלי מַדַע ממצב ירושלם אשר אליו כלתה נפשם, וכאשר באו כן יצאו. אך לזאת מצאה בקן ידם לתאר את רחובות ושבילי ירושלים ומסעותם ואשר עבר עליהם, אשר לא לעזר ולא להועיל המה למצב ירושלים, כאשר

את כשרונות בננו זה המצוינים ראיתי במשך השנים האחרונות, הוא עשה חיל רב בשפה העברית, וכן הראה בקיאות רַבה בכל ספרי התנ"ך שידעם כמעט כלם בעל פה *), וכל זה בלמדו מעצמו בלי עזרת כל מורה; גם בשפה הצרפתית קנה לו מעצמו ידיעה הגונה, רק ע"ז שקניתי לו ספרי הלמוד של אולנדורף ושכרתי לו צעיר ספרדי שלִמד אותו חדש אחד תחִלת הקריאה והכתיבה. עוד בהיותו בן ארבע עשרה שנה (בשנת תרל"ה) ערך כבר מאמרים למכה"ע „המגיד" ו„המליץ", ונתקבלו ברצון גדול ונדפסו תיכף בלי איחור. לבד מזה ערך לו בכתב ידו בכתיבה יפה כעין מכתב עתי שהוציאו לאור פעמים בחדש, והמשיך בהוצאתו מכ"ב טבת תרל"ח עד ה' כסלו תרל"ט, וערך חמשה ועשרים גומרים. במכ"ע הזה הודיע כל החדשות שהתהוו בעירנו ובשאר ערי א"י, והביע השקפות שונות על הישוב, על הכוללים ומנהיגיהם ועל המוסדות ומנהליהם, וגם שירים לא חסרו בו. את מכה"ע קרא בשם „ה ר צ י ו ן", ומקום מיוחד הקציע בו לפיליטונים בשם „צלע ההר".

את מאמרו הראשי בגליון הראשון הנני מעתיק כאן לפניך קורא יקר:

שדה צופים

מבוא

לֵךְ הַעֲמֵד הַמְּצַפֶּה
אֲשֶׁר יִרְאֶה יַגִּיד:
(ישעיה כ"א)

בהחילונו לצעוד הצעד הראשון על מכון הר־ציון, החובה עלינו לתאר לעיניך, קורא נעים, מצב עיר קדשנו ותפארתנו, משוש כל הארץ לְפָנִים—ואשר אליה, בימי קדם, יום יום גוים מאפסי־תבל ידרושון, ואל טובה עמים רבים מקצוי־ארץ ינהרון, אשר היתה —בשבת יהודה על אדמתו—צבי ממלכות, נזר תפארה.

ואשר עתה—מעת הֻגְלַת יהודה הֻגְלַת שלומים—שַׁמָּה היא בתבל, ושאיה יוכת שעריה, דרכי ציון אבלות ונתיבותיה שוממים, לארץ הורידה ראשה ותעולל בעפר קרנה. אולם! אף אחרי אשר יצא ממנה כל הדרה, ופנה זיוה והודה, גם אז בני שפּוּלֶיהָ לא שכחוה, עוד ענדו על לוח־לבם אהבתם לארץ מולדתם, רבים מבניה יחוננו עפרה גם אחרי בלותה, ירצו אבניה, כי לא יוכלו שכוח את הטוב אשר גמלתם הורתם זאת בימי קדם בְּהִיל נר־ההצלחה עלי ראשה, ואת שלומה וטובה ידרושון, ורבים מבניה גם מארץ־מרחקים ארצות־פזוריהם ירצו בכל חפץ לבם להיטיב מצבה האיום אשר—הה—! ירד פלאים, לרפא הריסותיה, להפוך מדברה כעדן ולשים ערבתה כגן ה'!

אחרי המתאמצים להיטיב מצב ירושלים בהונם, יצאו חוצץ סופרים כבירים באונם, המושכים בקסתם לבות בני־ישראל לפנות למו דרך־הקדש מכל אבני־נגף,

*) כשנה לפני היותו בר־מצוה למד את כל התנ"ך שתים עשרה פעם בשנה אחת, בכל חדש פעם אחת.

שנה ראשונה | # הַר צִיּוֹן | נומר א׳.

שָׁלוֹם | יְרוּשָׁלַיִם

מכתב עתי יוצא לאור:

פעמים בחודש.

מבשר טוב, משמיע שלום, מודיע לבית-ישראל בארבע פזוריהם, מהנעשה והנשמע בהררי ציון, ומשלום ירושלים ויושביה.

מאת

דוד ב״ר יעלין

שכן ויליד ירושלים.

ירושלים.— כ״ב טבת התרל״ח. | יְפֵה נוֹף מְשׂוֹשׂ כָּל הָאָרֶץ הַר צִיּוֹן יַרְכְּתֵי צָפוֹן קִרְיַת מֶלֶךְ רָב: (תלים מ״ח ג׳:)

פרי-מגדים: שרה צופים. שלום ירושלים. משרה הקרב. שערי צדק.—

צלע-ההר: סיפור „נוה הצדק!" מאת המו״ל..

„HARSION"

JOURNAL HÉBREU,

1e ANNEE | DE | NUMÉRO 1.

DAVID JÉLLIN

JÉRUSALEM 28 DECEMBRE 1878

שער מכה״ע „הר-ציון"

מאומנות. בכל זאת הלא לכה״פ לא ירעבו ללחם. אולם שאיפת אלו העומדים במדרגה יותר גבוהה מההמון הפשוט (והם בעלי הבתים החשובים, והמיוחסים וחצי המיוחסים, אשר המלאכה והאומנות בזויה בעיניהם) היא למטרות אחרות לגמרי. ההורים ה„מיוחסים" משתדלים להשיג לבניהם משרות סופרים, משגיחים וכדומה אצל ממוני הכוללים וגבאי המוסדות אשר רבים המה; ובני בעלי הבתים המקבלים קצת נדוניא, נהיים לחנונים קטנים המוכרים צרכי מזון ומכולת ואחרי כי רבים הם ואיש ברעהו יתחרו, נותנים הם בהקפה לכל מי שיבוא ועי״ז הולך כספם ומתמזמז עד שהם נשארים בלי סחורה ובלי כסף, ואז יעזבו את מסחרם ויצאו למדינות הים: לאמריקה, לאוסטרליה, ולאפריקה, בתור משולחים מאיזה מוסד או ישיבה, על מנת לקבל ארבעים או חמשים אחוזים ויותר מהכסף אשר יקבצו, הכל לפי פקחותם וערמומיותם להוציא כסף מההמונים התמימים שם, אשר יאמינו לכל דברי הגוזמאות והשקרים אשר יגיד להם המשולח של המוסד או הישיבה אשר נשלח מצדם. ויש מהם שימצאו שם עבודה ומסחר להתעסק בהם, ובהצליחם ישארו שמה. ועוד יש מהם אנשים נוכלים ורמאים שאינם נצרכים לכתת רגליהם לצאת לחו״ל; הם המציאו להם עבודה קלה „ולא נקיה", בהשתדלם להשיג מחו״ל את ספרי האדרסאות של הנדיבים והעשירים שבכל עיר ועיר, ואז הם שולחים לכל אחד מכתב בקשה בצרוף איזו מתנה, כגון: צעצוע מעצי זית נרתיק למזוזה, או ארנקי לסיגרות וכדומה, ויתארו לפניו את מצבם בזיופים ובשקרים: אחד כותב בשם אלמנה ושבעת בניה העטופים ברעב, ואחד מבקש נדבות להשיא שלש בנותיו הבוגרות וכו׳. וכך הם מפזרים מכתבים ומתנות למאות לכל קצוי ארץ, ואף אם יענו רק שלשים או ארבעים למאה מן הנתבעים, ומצאו ג״כ שכר טוב לפעולתם; כי במה נחשב מחיר המשלוח והמתנה הדלה לעומת השקלים אשר יקבלו מהנתבעים ונותנים.

בהתבונני אל כל זאת, ולעומת זה בהתבונני אל מצב צעירי הנוצרים היְוָנים והארמנים בעירנו, שלמדו בבתי ספריהם את השפות הערבית והצרפתית על בוריָן, ושבעזרתן השיגו כלם משרות טובות במשכורות הגונות בכל בתי המשפט והמוסדות של הממשלה וגם בבתי המסחר הגדולים של האירופים בארצנו ובמצרים, אמרתי יעבור עלי מה, והובה קדושה מוטלת עלינו ההורים לדאוג לעתידו של בננו, ולהשתדל בכל מאמצי כחנו ללמדו שפת המדינה (השפה הערבית) ושפה אירופית, כדי שיוכל אח״כ ללכת לאירופה ולהכנס לאיזה בי״ס גבוה להשתלם במדעים, ולבור לו איזה מקצוע שעל ידו יוכל אח״כ למצוא דרכו בחיים בכבוד ולא יהיה „תועה בדרך החיים" כשאר בני גילו אשר בירושלם.

יב.

דאגת גדול בנים.

במלאת אז (שנת תרמ"א) לבני דוד הי"ו שבע עשרה שנים, התחילה לנקר במוחנו, אנכי ולהבדיל בין חיים למתים אשתי נ"ע, הדאגה לעתידו, ואיך למצוא עבורו איזו מטרה ותכלית, ולבור לו את דרך החיים הנכונה שבה ילך ושעל ידה יוכל להיות אח"כ בכבוד וברוחה; בפרט בזכרי את כל התלאות וההרפתקאות שעברו עלי במשך חמש ועשרים השנה מיום נשואי, שכמה וכמה עסקים ומסחרים שונים החלפתי בהן מבלי לבסס לי בכלם מקור מחיה קבוע.

כמה מאושר הייתי בימי עלומי בעיני ובעיני כל בני עירי אשר רבים התקנאו בי. הן נשאתי אשה בת גביר ונדוניה רבה, הן במזומן והן בתכשיטי זהב ואבנים טובות, וגם מר אבי ז"ל נתן לי נדוניה הגונה במזומן וכלי כסף רבים כלם מקשה מעשה חושב; ונוסף על כל אלה גם התחיב אבי לכלכלנו ולמלא כל צרכנו אנכי וב"ב, למשך כל ימי חייו. בימי נשואי היה אז בן חמש והמשים שנה, וצא והשוב כמה היה מתרבה הוני מהרוָחים במשך כל השנים הבאות, לולא נהפך עלי הגלגל פתאום במשך שנים אחדות: מר אבי ז"ל נלב"ע ובמקום שיפרנסני הוא הוצרכתי לפרנס גם את מרת אמי נ"ע, כי כל אלה העשירים שבלומזא, אשר היו מיודעיו וידידיו של מר אבי ז"ל ואשר היו תומכים אותו ביד רחבה, פסקו לתמוך את מרת אמי ז"ל בשמעם כי נפטר אבי ז"ל; ואחרי שנים אחדות נפטר גם מר חותני ז"ל, זמן קצר אחרי שאחיו בכַּלְכַּתָּא אבד בענין רע את כל כספו שהיה שמור בידו, ונשארתי אז בודד כערער בערבה, חצי כספי אשר נתתי בנשך להקונסול האנגלי הלך לאבדון, כאשר פשט הקונסול את הרגל ולא שלם לנושיו אף פרוטה אחת; ומחציתו השניה אשר הספקתי להוציא מידו טרם הִשָּׁבְרו השקעתי בנחלתי במוצא, אשר עוד שנים רבות תעבורנה עד שתהיה הכנסתה מרובה על הוצאותיה, מחוסר אמצעים לשכללה ולהרבות בה נטיעות אילנות.

ועתה, בעלות המחשבה על לבי מה לעשות בבננו, כמה המו מעי בהתבונני אל מצב הצעירים שבעירי, ועל המטרות אשר אליהן שואפים הוריהם למענם. אמנם רבים מההמון הפשוט שאיפתם ומטרתם רצויות הנה, לאשר מטרתם היא ללמד את בניהם אומנות ומלאכה; כי אף אם אין עשירות

תעודה מהם, וכך שלמתי רק חמשה פונט, ואחרי ששלמתי למארחי המגיע לו, חלקי בהוצאות הבית לכל עת היותי אצלו, ואחרי כל ההוצאות, הבאתי אתי לבית ערך ששים נאפ׳, וזה היה כל פרי עמלי בנסיעתי.

אחרי שובי לביתי, באותה שנה (תרמ״א), ברצותי לכונן לי איזה עסק ומסחר להמציא לי ממנו פרנסתי נאלצתי למכור את שני הגומרים שהיו לי בשכונת „אבן ישראל״, מפני שחשבתי שהסך ששים נאפ׳ שהבאתי לא יספיק לזה, בעד שני הגומרים האלה קבלתי שמנים נאפ׳ (לאמר שקבלתי עליהם ריוח עשרים נאפ׳), ואחרי ששלמתי השלשים נאפ׳ שלויתי טרם נסעי, נשארו בידי מאה ועשרה נאפ׳, אז נשתתפתי עם מר נפתלי ליאון ז״ל במסחר החלפנות ובעסק מכירת הטבק, בהיות לאָבי שותפי, מר בן ציון ליאון ז״ל בית חרושת גדול של פרימת טבק ובית מסחר גדול למכירתו בסיטונות, כי אז עוד לא היה עסק הטבק ביד הרג׳י.

ואמר אליו: „תנו לי רק הוצאות הדרך ואשוב לביתי טרם יגיעו הימים הרעים לנסיעת הים (כי שם בימי הקיץ יורדים גשמים מרובים, והים כל כך סוער וחזק עד שסכנה לעבור בו אז) ולבד מזה אינני דורש מכם כלום". והוא כבר חכה לזה ויקם ויסדר כעין מכתב בקשה ממני והוסיף מדיליה, כי אנכי יש לי איזה שייכות למשפחת „דוד ששון", אך לא פירש איך היא השייכות. ועל הבקשה הזאת חתם הגביר סלמאן ליתן שלש מאות רְפִיה (הרפייה היא בערך פרנק וחצי כנ"ל), וששון גבאי אמר לי: „יש לך מזל טוב שנותן לך סך כזה", ועל זה לא עניתיו כלום. ואח"כ חתם אחיו (שלא מאם אחת) הגביר אליהו בסך מאה וחמשים רפייה. אח"כ שלח אתי ששון גבאי את אחד הסופרים במסרו לו את הניר הנז', ויסובב אתי על אנשי המשפחה וכל אחד חתם את שמו כפי רצונו.

עוד יהמו מעי בזכרי העובדא, שבאתי אצל אחד מהמשפחה, והוא איש אמיד, אבל רִננו עליו שכספו נובע ממקום שאיננו טהור. בהגישי אליו את הגליון הנז' חתם את שמו בסך עשרים רפיות, וכאשר אמרתי אליו: „זוהי עזרתך לבעל קרובתך?" ענני: „הן לחכם שולמן לא נתתי יותר, והוא קבלם ברצון ואתה אינך מרוצה?" ואנכי ידעתי מי הוא זה ה„חכם שולמן"; זהו מוכר פחמים שכל גדולתו היתה לרקד היטב ולשיר שירי עגבים ערביים, ואשר עתה לבש לו שם מצנפת גדולה ושאר בגדי החכמים ונהיה „ל ח כ ם שולמן". אז קפצתי ואמחק את שמו ואומר לו: „כספך בא ממקום הטנופת, ולמקום הטנופת ילך", ואצא בחרי אף וירדוף אחרי ויתפסני ויבקש סליחתי. ויקח בחזקה את הגליון מידי ויחתום שמו בסך ארבעים רפייה ויאמר: „הנה הוספתי כפלים לכפר על שגגתי". אז ראיתי ונוכחתי כמה מדת ההוצפה מעליא.

לפני שובי ירושלימה יעצני ידידי הר"ש טוינה הנז' לנסוע לכלכתא, באמרו כי שם יש עשירים רבים והם נדיבים וטובי לב. ואולם אנכי כבר מאסתי בלחם הנבזה הזה ונפשי קצה בו ולא נסעתי לכלכתא. רק כתבתי מכתב, עפ"י עצת ידידי הרש"ט הנז', לקרובת אשתי נ"ע הגבירה מוזלי מב"ת בכלכתא, והודעתיה מי אני, וגם הודעתיה כי באלה הימים אשוב לביתי. ואם הפצה היא לעזרני בדבר מה תשלח לי בהקדם, כי אין אנכי לדרכי מפני סכנת הים. ונדיבת הלב הזו שלחה תיכף למהרתו טלגרמה למר יהזקאל שוע שיתן לי שמנים רפייה. יהי זכרה ברוך.

כאשר התכוננתי כבר לשוב ירושלימה, נתנו לי מה„אופיס" של בית ששון פתקא לסוכנות אחת מאניות, שיורידו לי עד חצי מחיר הנסיעה, וכזאת הם נותנים לכל השליחים. לאשר בית דוד ששון שולחים תמיד על ידי הסוכנות הזאת סחורות רבות לאירופה ולסין, התחיבה להוריד את חצי המחיר למי שיביא

נסע לאיזו עיר וישוב בעוד שבועים, וייעצני להכין מכתב בקשה, אשר בו אבאר מצבי ובקשתי בפרטות, ואביאהו אליו והוא ימסרהו להגביר בשובו מדרכו ואעש כן, ואחרי שבועים שבתי אליו עוד הפעם וידחני לשבוע הבא, וכן דחני מיום אל יום ומשבוע לשבוע.

במשך הימים האלה הזמינני הגביר סלמאן לבוא אל ביתו לסעודת הערב, וגם גבירים נכבדים היו מוזמנים. והאיש המזמין אותי אמר לי, כי הגביר צוה עלי שאַל אזכיר בביתו את עניני בקשתי. שם בביתו היתה תבוסתי שלֵמה, כי אחרי הסעודה כבדני הגביר בברכת הזִמון, ואנכי שלא למדתי את הטכסים של השליחים לאמר: „ברשות השר והטפסר, הגביר המרומם וכו׳ בעה״ב הזה, וברשות הגברת וכו׳ בעלת הבית, וברשות כל המסובים כל אחד ואחד לפי כבודו, נברך וכו׳״ אמרתי כמנהג האשכנזים: „ברשות הרב בעה״ב, וברשות מורַי ורבותי נברך וכו׳״ הרי שגיאה אחת, ושנית לא ידעתי מנהגם: שכל המסובין שותקים ועל המזַמן לאמר כל ברכת המזון בקול רם, ורק התחלתי את תחלת הברכה „בא״י אלהינו מלך העולם הזן את העולם כֻּלו בטובו״ ואת השאר אמרתי בלחישה, ופה שגיתי בשלישית, כי דלגתי על נוסחתם ולא אמרתי: „הזננו ולא ממעשינו, המפרנסנו ולא מצדקותינו, המעדיף טובו עלינו וכו׳״, ולא רק זאת אלא שגם ברכת: „הרחמן הוא יברך את בעה״ב הזה ואת בעלת הבית״, לא אמרתי בקול רם ובטכסים כנז׳. על כל אלו השגיאות הייתי בעיניהם כמתעתע וכעם הארץ, לולא היא שעמדה לי, שתיכף אחר ברכת המזון שאלה אותי הגבירה פרחה בעלת הבית, האם אמת הדבר שעפ״י הדין מותר לאכול גבינה מתולעת? אז אמרתי לה שתביא לי ספר שלחן־ערוך „יורה דעה״, והראיתי לה שאם לא פֵּרשו התולעים מהגבינה מותר לאכול, אז אמרה לבעלה ולהמסובין: „אמנם חכם שוּע (ככה הם מבטאים את השם יהושע) הוא חכם חשוב״. אז בקשני הגביר לשיר איזה שירים; ואשיר את שיר „צור משלו אכלנו״ בנגון ספרדי, ושיר „יה רבון עלם״ בנגון ההמנון האוסטרי, ופזמון של ר׳ ישראל נג׳ארה „לנדודך ידיד נעלה שֵנה מעיני נגזלה״ בנגון יפה טורקי, וימצאו שירַי חן בעיניהם מאד וישמחו כל המסובים, והדברים האלו חִפו על שגגותי הראשונות.

אח״כ הוזמנתי לביתו עוד פעמים אחדות, ותמיד הותנה התנאי שלא אזכיר שם בדבר בקשתי. ובין כה וכה עברו כמה וכמה שבועות והדשים, עבר גם חג המצות וששון גבאי הנז׳ דוחה אותי באמתלאות שונות משבוע לשבוע ומחדש לחודש, וזוהי חכמתם לעַנות את כל הבא אליהם עד שיתיאש ויתרצה במה שיתנו לו, וכן התנהג גם אתי ענה אותי בלך ושוב, עד שקצתי בחיי ואאור את יום צאתי מירוש׳, ואֹמר: „טוב לי לעבוד בעירי עבודת פרך ולאכול פת חרֵבה מלבקש מתנת בשר ודם״. ובכן באתי אליו אחר החג בפעם האחרונה,

קבוע, שהוא דר בביתו וסועד על שלחנו ומלמד לילדיו ומקבל גם פרס חדשי. והשוחט החזן הנז׳ הר׳ שלמה טְוֶינָה ז״ל, תיכף ביום הראשון בבואי לביהכ״נ הנז׳, מצאתי חן בעיניו, ויתקרב אלי וישאלני על מעשי פה ומטרת בואי, ואספר לו את כל אשר אתי. במשך שיחתנו נגש אלינו הגביר יחזקאל שוע אשר כבר שמע בבית התנו מר סלמן מביאתי, ויתן לי שלום. וישוחח אתי מעט וילך לביתו. ואח״כ סִפר לי הר״ש טוינה כי הרי״ש צוהו לתהות על קנקני ולבחנני אם אני יודע ספר, לאשר התפלא בראותו שאינני צונף מצנפת כמו החכמים השליחים, וגם שאני מתאכסן בבית איש פרטי ולא באחד מחדרי הצר ביהכ״נ כדרך ה„שליחים לעצמם״.

כשתי שעות אחרי שובי מביהכ״נ למעוני בא הר״ש טוינה הנז׳ לבקרני ונשתעשע יחד כשלש שעות. הוא ספר לי על כל דרכי העשירים היהודים בארץ הזאת וקמצנותם בנוגע לעניני צדקה, ופזרנותם הרבה למוסדות שאר העמים לקנות להם שם טוב בעיניהם. ואנכי מלאתי את רצונו לספר לו מעניני וחיי היהודים בא״י בכלל, ובירושלים בפרט. בהמשך הדברים נדברנו גם בדברי תורה, ואגיד לו איזו חדושי תורה שנשארו בזכרוני ששמעתים מפי הרה״ג דקאליש הר״ר מאיר אוירבך זצ״ל, וימצאו חן בעיניו מאד, ויפרד מאתי באהבה רבה בהבטיחו לי לבוא אלי בכל יום לבלות עתותינו יחד; כי רוב הימים הוא פנוי אחרי למדו עם ילד הריי״ש הנז׳ שעות אחדות, ואחרי גמרו שחיטת העופות.

בשוב הר״ש טוינה אל בית בעליו, הג׳ יחזקאל שוע, הללני מאד לפניו. וברצות הגביר להראות לי שהוא ג״כ למדן ויודע תורה, שאלני למחרתו בביהכ״נ לבאר לו המאמר בתלמוד: „אין אדם נקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה״*), איך לבטא את המלה „נקף״: „נוֹקף״ או „נִיקף״? השבתי רגע ואענהו: „אדוני, לו היתה כונת בעל המאמר לאמר „ניקף״, היה צריך לכתוב „אין אצבעו של אדם ניקפת וכו׳. ויאמר לי: „אמנם כן צדקת בבאורך, וצדק מר טוינה בהללו אותך לת״ח רשום״ ויספר לי כי פעם בא „שליח לעצמו״ מירושלים והוא לבוש סודרא דרבנן, וצנוף מצנפת גדולה ומתנהג ברבנות, ובבואו אל הגבירה מוזְלִי בכלכתא שהיא מלומדת הרבה בתנ״ך ומשניות ואגדה, שאלתהו לבאר לה פרושו של השם „קרבן עולה ויורד״, והמסכן הזה בהיותו „עם הארץ״ בא במבוכה ויען: „אם המקריב את הקרבן חזר בתשובה שלמה, אזי קרבנו עולה לריח נחוח לפני ה׳ היושב בשמים, ואם לאו ירד קרבנו למטה, להסטרא אחרא״, אז הכירתהו לבור ועם הארץ ותגרשהו מלפניה. (אח״כ נודע לי כי השליח הזה היה מוכר צנון והזרת בירושלים).

בשבוע השני באתי אל ה׳ ששון גבאי כאשר יעדני, ויאמר כי הגביר

* חולין ז׳, ע״ב.

באים ונכנסים. בהכנסי פנימה והנה תאים וחדרים רבים מלאים סופרים יושבים אל שלחנותיהם ופנקסיהם פתוחים לפניהם, וכלם עסוקים בכתיבה ובצירוף השבונות. לפני כל חדר עומדים שני הודים לבושי מכלול ועל שולי מעיליהם פסי כסף וזהב (אלו הם המשרתים). וסוחרים רבים: הודים, אירופאים, סינים, פרסים וערבים נכנסים ויוצאים.

טרם צאתי מבית מארחי, אמר לי שעלי לפנות קודם לראש הסופרים, מר ששון גבאי, ובהכנסי לבית המסחר הזה נגשתי אל אחד המשרתים ואשאלהו למר ששון גבאי, ויוליכני אליו וַאראהו את המכתבים, ואבקשהו להציגני לפני הגביר סַלְמָן בן דוד ששון (אשר הוא ראש כל בית המסחר בבומבי). ויקם ויוליכני דרך תאים ואולמות רבים, עד אשר באנו לפני ולפנים להדר הגביר. וידבר אתו בשפת הודו, אשר לא הבינותי. ואמסור ליד הגביר את מכתבי חותנתי היא דודתו ומכתבי הרה״ג ר׳ אליהו מני וכו׳. ויפתחם ויסקר בהם סקירה קצרה וימסרם למר ששון גבאי הנז׳, וידרוש בשלומי וישאלני על שלום דודתו. במשך הרגעים המעטים נכנסו אליו אנשים רבים, זה שואל וזה עונה. בעת כניסתי מצאתי יושב אצלו סוחר הודי לבוש כעשירים הגדולים עם צמידי זהב משובצים באבנים טובות על זרועותיו ונזמים כנז׳ על אזניו (כן דרך ההודים שגם הגברים לובשים תכשיטים), והוא מראה לגביר ששון הרב עם תיק מצופה זהב, ומשובץ באבנים טובות ומרגליות. בצאתו אמר לי מר ששון גבאי שמחיר החרב והתיק הנז׳ הוא ששים אלף רְפִּים (הרְפִּיה היא בערך פרנק וחצי) שהגביר קונה אותם לתת מתנה לבן „רַאגְ׳ה״ (נסיך הודי) אחד ליום התונתו. אחרי שבתי מעט בחדר הגביר רמז לי מר ששון גבאי לצאת, ונצא ונבוא להדרו, ויאמר לי כי אבוא אליו בשבוע הבא, ואשוב לבית מארחי.

סלח לי קורא יקר שהארכתי בתארי לפניך את גודל תפארת גדולתם ורוב עשרם, כדי שתבין איך נצטערתי, וכמה סבלתי, בראותי אח״כ את גודל קמצנותם ורוב צרות עינם, כאשר הגיע הדבר לעזור ולתמוך את משפחת שארת בשרם, בת דודתם, כאשר תראה להלן בהמשך דברי.

למחרת יום בואי הלכתי עם מארחי להתפלל בביהכ״נ הסמוך למעוננו, הנקרא ביהכ״נ של „מר יהזקאל שוע״, לאשר הוא יסדו בכספו ונושא כל הוצאותיו. הוא איש זקן בא בימים, סוחר נכבד ועשיר גדול, והוא חותנו של הגביר מר סלמאן ששון הנז׳. בביהכ״נ התודעתי לחזן, איש ת״ח ומשכיל ובעל לב טוב מאד. הוא היה גם מלמד לבניו ובנותיו *) של העשיר יחזקאל שוע הנז׳. וכן הוא גם שוחט קבוע לעופות (כי לגודל החום השורר שם הם משתמשים רק בבשר עופות). כי כן דרכם של העשירים שם, שכל אחד יש לו שוחט

*) מנהגם בהודו ללמד גם את בנותיהם תורה: תנ״ך, משניות, ועין יעקב.

לגבירים הנז' מחותנתי נ"ע, ומהרה"ג הר"ר אליהו מני הרב מהברון, אשר מסר לי ג"כ מכתב בקשה לַגביר המפורסם מר רפאל לוי בעיר בירות (אשר עמד עם בית דוד ששון בקשרי מסחר), שיתן לי גם הוא מכתבי מליצה אליהם. ולזאת נסעתי מיפו לבירות וקבלתי מהנז' את מכתבי המליצה, ושבתי ליפו ומשם נסעתי לפורט סעיד. ובלכתי לסוכנות האניות לשכור לי מקום באניה ההולכת לבּוֹמבֵּי, בקשו ממני שנים עשר פונט ובכיסי נשארו רק שמונה נאפ'. אז אמרו לי המסרסרים כי עלי לחכות עד שתזדמן אנית מסחר ההולכת לבומבי ובה אוכל להשיג מקום יותר בזול, ובכן נאלצתי להכות שבועים עד שנזדמנה אניה המובילה פחמים לבומבי ובה שכרתי מקום בסך חמשה נאפ'.

בפורט־סעיד נמצא צעיר יהודי עני שברח מרוסיה וחפץ ג"כ לנסוע לבומבי. וכאשר לא היה לו כסף, הפצירו המסרסרים ברב החובל ונתרצה לקחתו באניה בתתו לו את שעונו של כסף וגם התחיב לעבוד באניה בכל ימי הנסיעה. אז עלינו שנינו על האניה, וקבענו לנו מקום לשבתנו על גב האניה. מבלעדנו לא היה עוד כל נוסע. למחרתו יצאנו מפורט־סעיד.

בכל יום בבֹקר היו מביאים לצעיר שק תפוחי־אדמה לקלפם. ובנגמרו את העבודה הזאת הביאו לו לנקות מנורות, כפות, ומזלגות, וסכינים לחדדם, ושאר מלאכות. וכאשר הביאו לו העבודות האלה ביום השבת ומאן לעבוד, באמרו שאסור לו לעבוד ביום השבת, עזבוהו לנפשו. וכאשר בא למהרתו ביום הראשון לבקש עבודה גער בו רב החובל ואמר: „ביום שַבתך לא רצית לעבוד, וגם אנחנו לא נתן לך עבודה ביום שַבתנו". ולהקניטו עוד יותר צוה לתת לו קופסת סרדינים, וביצים מבושלות, ולחם־סולת חם, לאכול ולהתענג ביום שבתו, והמסכן הנז' קבל עליו את גזר הדין באהבה.

הנסיעה היתה טובה מאד; הים היה שקט, האויר היה נעים ויפה ולא סבלנו, לא חום ביום, ולא קור בלילה. ואחרי נסיעה של חמשה עשר יום הגענו לשלום לעיר בומבי. שם היה לי מכיר אשכנזי אחד מירושלם, מתקן שעונים, שבני ביתו בירוש' מסרו לי את אדרסתו. ואלך ישר לביתו. הוא ישב שם בגפו, והיה לו משרת וטבח יהודי אחד מקוטשין. ואשב בביתו ואשתתף אתו בהוצאות הבית ונאכל יחד.

אחרי נוחי מעמל הדרך, רחצתי ואלבש בגדי ההדשים, ואלך אל בית המסחר הגדול (אוֹפִיס) של „בית דוד ששון". בבואי שמה לא ידעתי נפשי, אם זהו בית מסחר או איזה היכל של איזה שר גדול משרי הממשלה. הנה ברחוב לפני השער עומדות מרכבות יקרות מרופדות שש וארגמן, ועל כל אחת שני רַכבים לבושי מכלול: אחד יושב לפניה ואחד עומד מאחריה, צופים ומחכים לאדוניהם. והנה שרים ורוזנים יוצאים מההיכל ונוסעים להם, ואחרים

הנקבצים על ידם, בעוד שהשליחים לשאר המדינות יקחו רק משלשים עד ארבעים אחוזים, ואסור לו לשליח לבקש נדבות לעצמו, אפילו אחרי שכבר קבל את הנדבות עבור הכולל, פן יתרשל בתביעותיו לטובת הכולל, בדאגו לטובת עצמו; רק הרשות בידו לבקש מטלטלים ובגדים עבורו ועבור ב״ב, וגם זאת אחרי שיגמור קבוץ הנדבות של הכולל.

ויש שהשליח משתדל אצל גביר אחד, או קהלה אחת, לנדב ספר תורה עם תיק עשוי מִקשה כסף וזהב, או פרוכת מרוקמת בחוטי כסף וזהב, לאחד מבתי הכנסיות שבארץ ישראל, אז מחויב הגבאי של בית הכנסת בא״י לשלם לו חלקו, כפי שווי הנדבה.

בשוב השליח לביתו, עליו ליתן למנהלים דין וחשבון, עפ״י פנקסו, מכל הכספים אשר קבץ ומהוצאותיו אשר הוציא, ועליו להִשבע שבועה חמורה על צדקת השבונותיו אשר הוא מראה, אבל רובם משתוים עם המנהלים באיזה סך מסוים ונפטרים מן השבועה.

ויש אשר אין לו השפעה מרובה על המנהלים, וגם כסף אין לו להלות לכולל כדי לקבל הבטחה על להבא, אבל מרגיש הוא בנפשו כי מוכשר הוא לשליחות, בהיות פרקו נאה וקולו נעים, והוא שלם בַלמודים הדרושים לשליח כמבואר לעיל, וגם הוצפה יתרה (שגם „כלפי שמיא מעליא״) לא חסר לו, אזי יעזוב את בקשת שליחות הכולל ויאמר: „אם אין אני לי, מי לי״. ויצנוף מצנפת גדולה, וילבש „סודרא דרבנן״, וילך בתור „שליח לעצמו״, והרי כל המדינות פתוחות לפניו, אז יסובב מעיר לעיר, וממדינה למדינה, ויקבץ נדבות לעצמו; ויש אשר יצליח עוד יותר משליח הכולל.

הנה הלאיתיך קורא יקר בתאורי ה„חכמים״ וה„שליחים״ ואתך הסליחה, ועתה אשובה לדרכי הלאה.

אנכי אשר מעודי לא הסכנתי בדרכי חיי הספרדים, לא במנהגיהם, ולא בנוסחות תפלותיהם ובנגוני שיריהם, ואף לא בהברתם, ומעולם לא עלה על לבי, כי יבוא יום אשר מסבות הזמן יביאוני שאצטרך לנוע ולהתגורר בבתיהם ולדרוש טובתם ועזרתם, הייתי נבוך מאד ומסופק אם אצליח בדרכי, אחרי שכל הטכסים החיצוניים הנ״ל של המשולחים זרים המה לרוחי, ונפשי תקוץ בהם. בכל זאת אמצתי את לבבי בחשבי: הלא אינני הולך בתור שליח לקבץ נדבות, רק הולך הנני לבקש עזר וסעד ממשפחת אשתי, משפחת הגבירים לבית דוד ששון; ומה לי ולכל הטכסים הנז׳. אולם שגיתי כאשר תראו הלאה בהמשך דברי.

ובכן יצאתי מירושלים בחודש טבת שנת תרמ״א נתמך במכתבי המלצה

תמיד בהלואה מאת כל איש המתעתד להיות שליח, מאה או מאתים נאפ׳ בלי רוָחים, אשר יגבם אח״כ מהכסף אשר יקבץ בהגיע תורו. ויש אשר המלוה המתעתד להשלח צריך לחכות חמש או שש שנים עד אשר תִּפָּנה אחת מהמדינות הנז׳ מהנבטחים הקודמים אשר גם הם הלוו כסף לכולל.

כל הדברים האלה נאמרו רק על החכמים שאינם ממשפחות המיוחסים והמנהלים; אבל לאלה שהם מבני משפחתם, לפניהם אין כל מעצור ומניעה, ותיכף אחרי גמרם חוק למודם ישיגו את מבוקשם, את ה„שליחות״.

בכל עיר ועיר יתאכסן השליח בבית העשיר היותר גדול, שהוא מכין לו חדר מיוחד עם משרת לשרתו, וכל צרכיו מוכנים לפניו. לכבודו עורך העשיר כפעם בפעם סעודות גדולות, ובכל פעם מזמין אחדים מעשירי העיר. ואחרי הסעודה משתעשעים הנאספים בעשון סיגרות ובשתית קהוה; ואז מבדח השליח את האורחים בדברי הדודים ובמשלים ובספורים יפים, ובשירת שירים ופזמונים, בנגונים ובסלסולים נעימים. ובעת הדוה, כטוב לב העשירים, יברך ברכת „מי שברך״ לכל אחד ואחד; ובהגיעו להזכיר שמו, יכנהו בתוארים גבוהים ורמים כמו: השר והטפסר, הנדיב ומרבה להטיב, רודף צדקה וחסד, וכדומה, ובאמרו „בעבור שנדב״, אז מעריך בעל הבית את נדבת כל אחד ואחד מהמבורכים לפי עשרו ורכושו, ושום איש לא ימרה את פיו, וגומר השליח בברכות רבות שיזכה לאריכות ימים ושנים, לעושר וכבוד, לבנים ובני בנים וכו׳ וכו׳. ואח״כ מעריך בעה״ב יחד עם המוזמנים את נדבות כל אחד ואחד מהסוחרים הבינונים והאומנים ובעלי מלאכה שבעיר, כל אחד לפי ערכו, איש לא נעדר, מלבד העניים והאביונים.

השליח צריך לדרוש בכל שבת, אחר קריאת התורה, באחד מבתי הכנסיות שבעיר, ולעבור לפני התיבה להתפלל תפלת המוסף. ואחרי גמרו לדרוש בכל בתי הכנסיות ימנה הגביר שני אנשים נכבדים להיות לעוזרים לשליח, לסובב עמו על בתי המנדבים, לקבץ את נדבותיהם כפי אשר נערכו ע״י הגביר וסיעתו. ואוי לו לאיש אשר יחפוץ להפחית מן הערך אשר נערך; כי אז יגער בו החכם השליח ויאַים עליו שיקללהו לפני המקומות הקדושים שבא״י, כמו לפני כותל המערבי, קברי אבותינו, קבר רחל אמנו וכו׳. ואז תפול על הנתבע וב״ב אימתה ופחד וינשקו את ידיו, ויתחננו בבכיות לבקש סליחתו, ויקבלו עליהם לפיס אותו גם בהוספה על הקצבה, רק שיברך אותם. ואז יתפיס ויברכם ב„מי שברך״, ויזכיר בברכה את שמות המקומות הקדושים אשר אִיֵּם בהם, ותהפך הקללה לברכה, להם ולו.

תנאי השליח הם שונים לפי רחוק המדינות וקרבתן; לאמר: מי שנשלח למדינה רחוקה, ושדרכיה קשות וגם מסוכנות,—כמו לערי מערב הצון והפנימי, פרס, בוכארה, והודו,—אלו יקחו מארבעים עד המשים אחוזים מכל הכספים

מנהלי הכולל לשלשה חלקים: השליש מהם יקבלו החכמים כסף חדשי, ויכונה „תפארת ישראל". מהכסף הזה יקבל כל אשר יכונה בשם „חכם", בין עשיר ובין עני, כפי ערכו אשר יעריכוהו מנהלי הכולל. השליש השני יחלקו לאלמנות, לזקנים חלשים, לתמחוי וכדומה. ואת השליש האחרון יוציאו לצרכי העיר: שכירות הרבנים, והדַינים, וצרכי בתי הכנסיות, חזנים, שמשים וכו' ומסי הממשלה.

אז, בדורות הקדמונים, היו גם בכל ערי המדינות הנז' הרבה ת"ח גדולים ומופלגים. ולכן לא הרהיבו בנפשם החכמים בא"י לשלוח משולחים שאינם גדולים בתורה וביראה. אבל בדורות האחרונים שבעונותינו הרבים כבוד התורה הולך ומתמוטט, ולומדיה נתמעטו גם בא"י וגם בחו"ל; לקחו העשירים והתקיפים בידם את רסן הממשלה וההשתררות על הצבור במקום הרבנים הגדולים, ויכניסו תחת ממשלתם גם את זכיות השליחות. וזה הלא הוא כלל גדול כי „חייך וחיי קרוביך קודמים". ולכן אין שום איש מבלעדם ומבלעדי בניהם וקרוביהם ומיודעיהם יכול לזכות במשרת השליחות ולו גם יהיה גאון וחסיד. ומה גם בדעת המנהיגים שגם בחו"ל חדלו להבחין בין שליח הגון לשאיננו הגון.

ובכן מי שעלה במזלו להיות בן להורים השייכים להחבריא הזאת או למיודעיהם, אביו מכינו עוד בהיותו צעיר, להיות ראוי למשרת השליחות ע"י שהבן מתמיד לשֶבת בישיבה ולומד שם מעט תלמוד ומפרשיו והרבה מספרי השו"ת למען יוכל לצלצל אח"כ בשמות מחבריהם: הריב"ש, הרדב"ז, הרשב"ץ, התשב"ץ וכו'. וכן מרבה ללמוד אגדות חז"ל, עין יעקב וכדומה, ומעתיק לו במחברת לקוטים מספרי דרוש, דרשות שונות לשבתות ולמועדים, לשמחות ולהספדים, ורושם בה גם כל מיני מילי דבדיחותא ופתגמי הדודים שקורים „פּוּנטִיקוֹס", הן במילי דשמיא, והן במילי דעלמא; גם ספורים יפים לא יחסרו בה, עד שנוכל לקָראה ספר „כל בו". וכן הוא מתלמד ג"כ ומתרגל לעבור לפני התבה ולקרוא בספר תורה, ולשיר פזמונים ושירים בנגונים ובסלסולים יפים. ואשריו למי שקולו נעים; כי אז יהיה בטוח שימצא חן בעיני הגבירים והגבירות, ושליחותו תצליח באופן היותר טוב, לו ולשולחיו.

ואחרי גמרו את כל למודיו והכנותיו הנז', יתחיל להשתדל להשיג את ה„שליחות". ולא כל כך בנקל ישיגנה, מפני שמעט הוא מספר המדינות הנז' לעומת מספר האנשים המבקשים להשלח אליהן. וגם כי ברוב המדינות הנז' על המשולחים הקודמים להתמהמה שנתים או שלש עד שיגמרו שליחתם. ולכן יש שמבקשים יצטרכו לחכות שנים רבות עד אשר יגיע תורם להשלח.

ובהיות שאין הקומץ של הכספים המתקבצים ע"י המשולחים מספיקים לכל הצרכים של הכולל, וקופתם היא תמיד בדוחק, נהגו המנהלים לקחת

נקרא „תקון כרת". וביום השבת מכינים האבלים על שלחן: כעכים, ביצים, פירות, וירקות, ובאים הקרובים והמכֻּרים ומחלקים ביניהם את כל ספר התהלים לפי מספר הבאים; ובגמור כל אחד חלקו הוא קורא קדיש, ואח"כ טועמים כלם מכל המינים הנז' כדי לברך לעלוי נשמת המת כל הברכות: מזונות, פרי העץ, פרי האדמה, ושהכל. ואח"כ מביאים להם קהוה, ונפטרים לבתיהם. והעשירים שבהם נוהגים ככל הנז' בכל שלשים ימי האבלות. והעשירים הגדולים שבחו"ל יש מהם ששולחים כסף לאחד ממכריהם פה לשכור עשרה חכמים שילמדו כנז' במשך שנה תמימה, בחליפין בכל שבוע עשרה חכמים אחרים. וכן יש גבירים מופלגים שקובעים על שמם עוד בהיותם, או על שם אחד ממשפחתם שמת, „ישיבה" קבועה לעשרה חכמים לכל ימי חייהם, שיבואו בכל יום שעות אחדות להגות בתלמוד ובפוסקים וכו'. וקוצבים לכל אחד מהם פרס קבוע שנתי, מעשרה נאפ' ומעלה, הכל לפי עשרו ונדיבותו של המקדיש, וגם מפריש כסף לקנית ספרים, לשכירות הבית, לשמש ושאר הוצאות. כמובן יזכו בישיבות הללו רק החכמים הגדולים, אף שהם לפעמים עשירים בעצמם, (כי „בתר ע נ י א אזלא עניותא); עד שיש רבים מהחכמים הגדולים שלכל אחד מהם יש ישיבות אחדות, שהכנסתן תעלה להם לשנה כמאה נאפ' ויותר, הכל לפי יחוסו ולפי השפעתו על קהל החכמים הגדולים והתקיפים אשר לוקחים לעצמם את משרות השליחות למדינות: תורכיה, ערב, מצרים, פרס, הודו, מערב החיצון (טונים, אלג'יר וטריפולי), מערב הפנימי (מרוקו) וכו', שבהן נמצאות קהלות גדולות של ספרדים. כי הם (השלוחים) הם המשפיעים על הגבירים הגדולים שבחו"ל לקבוע הישיבות הנ"ל, וכמובן שהם ממנים ל„יחידי הישיבה" את עצמם, בניהם, קרוביהם וידידיהם, כדי שגם ידידיהם ימַנו אותם (בתורת „שמור לי ואשמור לך").

וזה דבר „השליחות" אשר היא מקור העושר של החכמים הגדולים והתקיפים:

עוד מקדמת דנא, בטרם עברו אניות הקיטור בַימים, ומסילות הברזל עוד לא היו, ובתי הדואר עוד טרם נוסדו, נהגו קהלות הספרדים שבארץ ישראל לשלוח מערי ירושלם, חברון, צפת וטבריה, משולחים מיוחדים (ונקראים כ"א „שליח כולל") לכל מדינה מהמדינות הנזכרות, בכל שנתים או שלש, לפי רִחוק המקום, וגודל המדינה אשר אותה הוא צריך לסובב לקבץ הנדבות. אז בחרו החכמים מביניהם את החכמים היותר גדולים ומופלגים בתורה וביראת שמים, והיו קובעים להם פרס למחית ב"ב בכל ימי שהותם בשליחותם בחו"ל. ובעד טרחתם ועמלם לטובת הקהל הקציבו להם אחוזים אחדים מהכסף הנקבץ על ידם. כל הכספים הנקבצים מכל המדינות הנז' ע"י המשולחים, נחלקים ע"י

מעבודות שונות, ביניהם אומנים, בעלי־מלאכה, סבלים, והחנונים המוכרים מילי דמיזן ופירות וירקות. אלו מסתפקים במועט, במקום קהוה, חלב, יין ושכר, יסתפקו במים פשוטים, במקום ביצים, בשר, דגים ומיני תרגימא, יסתפקו בלחם והתיכת גבינה בבקר, ובלחם ותבשילי קטניות או ירקות בצהרים ובערב. רק בשבת מוסיפים בבקר: ביצים מבושלות, ולביבות ממולאות בחתיכות סלק, ובצהרים: תבשיל של פולים ומעט בשר, לקדוש ישתמשו ביין צמוקים. במקום חדרים מיוחדים לישיבה, לאכילה ולשנה, ורהיטים שונים: כסאות, שולחנות, מטות, וארונות,—הם יושבים רק בחדר אחד, אשר על רצפתו פרושה מחצלת ועליה מרבדים וכרים ממולאים בקש לישיבה, להסבה, ולשכיבה. על רצפת החדר עומד שרפרף קטן, ובעת הסעודה שמים עליו טס גדול של נחושת (שקורין „סיניה") ועליו פורשין מפה לבנה וסביב השרפרף הזה מסובין כל בני הבית. אך בני הכת הזאת כלם נהנים רק מיגיע כפיהם, ומכספי הנדבות אינם נהנין אף בפרוטה אחת.

ב) כת העשירים והסוחרים הגדולים, השולחנים והמלוים ברבית. אלו אינם מתערבים לא בעניני הצבור והנהלתם, ולא במשלוח המשולחים, כי את רסן המשרות האלו החזיקו בידם אחדים מהכת השלישית, הם ה„חכמים".

ג) כת החכמים, הם אינם מתעסקים בשום עסק ומסחר, רבים מהם עניים ואביונים ומתפרנסים בדוחק, בקבלת סכומים קטנים בכל חדש מכספי הנדבות הנקבצים בחו"ל על ידי המשולחים, הקצבה הזאת תקרא „תפארת ישראל". מקורות פרנסתם האחרים הם מזה שהם מתפללים בעד שלום חולים ע"י קריאת תהלים, ובהיותם נעורים לילות שלמים בבתי־אבלים אשר בהם הם משלימים בכל לילה את כל ספרי „הזוהר" ומרבים באמירת „קדישים" בין הפרקים לעילוי נשמות הנפטרים, וכל המרבה ב„קדישים" הרי זה משובח. בעד התפלה, או הלמוד הזה הם מקבלים כל אחד חצי בשליק או בשליק שלם. על זה יאמרו החכמים בדרך הלצה: „ו מ ק ב ל י ן ד י ן מ ן ד י ן ו א מ ר י ן ק ד י ש".

התפלה והלמוד לנשמת הנפטר, הם כמעט לחובה אצל כל הספרדים שבארץ ושבחו"ל, בין עשירים ובין עניים, כאשר ימות אחד מהמשפחה, הם שוכרים עשרה חכמים להיות נעורים בכל לילות האבלות (לבד מלילות שבת) מהערב עד הבקר ולגמור בכל לילה את כל ספרי ה„זוהר", אשר הם כבר מוכנים, מחולקים לעשרה חלקים, את הקריאה מחלקים עשרת החכמים ביניהם באופן כזה: אחד מהם קורא לפני חבריו את החלק הראשון ואומר קדיש, ואח"כ נחים מעט ומביאים להם קהוה וסיגרות לשתות ולעשן, אחריו קורא השני והשלישי וכו' כנז' עד תום כל עשרת החלקים. אח"כ משלימים גם את כל ספרי התהלים עפ"י האופן הנז', ואסור להם לישן אף שינת עראי, וזה

יא.

נסיעתי להודו

(תרמ"א).

במשך השנתים אחרי עזבי את משרָתי במקולין הייתי תמיד עסוק וטרוד במשפטי עם גיסי ה' בנימין ז"ל, כמבואר לעיל, ולא נפניתי לבקש לי עסק או מסחר להתפרנס ממנו. גם את הכסף שקבלתי מגיסי על פי פסק הדין כנ"ל, נאלצתי להוציא על תקונים בַּנחלה ב„מוצא", אשר מצאתיה עזובה והרֵבה, וכמובן שגם היא לא הכניסה לי אז דבר. אזי, לסבת דוחקי ודאגתי לעתיד, לא מצאתי דרך אחרת כי אם לנסוע למדינת הודו. לבקש עזר מבנֵי השר דוד ששון ז"ל, ש"ב של אשתי נ"ע, (בהיות אמה ואמם אחיות), בחשבי שבודאי יחושו לעזרתנו ויעניקו לנו ביד רחבה ובעין טובה סך הגון שאוכל לסדר לי בו איזה מסחר להתפרנס ממנו.

ובכן התכוננתי לנסיעה הרחוקה הזו, נסיעה אשר היתה למורת רוחי ולגועל נפש, בזכרי כי עתה עלי לבקש טובת אחרים, אף אם הם מקרובי אשתי, דבר אשר לא הורגלתי בו מעודי. אבל ההכרח לא יגונה, כי מה לא יעשה האדם הטובע בים של דאגות למען מצוא טרף לביתו?

ובכן נאלצתי ללוות שלשים נאפ' במשכנתא על שני הגומרין שלי ב„אבן ישראל", ואחלק את הכסף ביני ובין אשתי נ"ע שיהיה לה להוצאות הבית. ואנכי הוצאתי לפני צאתי לדרך סכום כסף על מלבושים הדשים פשוטים, כמו המלבושים שהייתי לובש תמיד, ולא שניתי אותם כדרך שליחי הספרדים: „שליחי הכולל" וה„שליחים לעצמם", המחליפים את מלבושיהם במלבושי הרבנים הגדולים; על בגדיהם ישימו מעיל עליון (שקורין „גִ'בָּה) ארוך ורחב עם שרוולים רחבים, על ראשם בד („לֶפֶה") הכרוכה סביב ל„תרבוש" בכריכות רבות,—כי כל המרבה בכריכות הרי זה מְכֻבּד—, על צוארם סוּדר ארוך הנקרא „סודרא דרבנן" ואשר שני קצותיו יורדים מלפניהם על לבבם, מימין ומשמאל, על רגליהם גרבים לבנות והצאי נעלים, ובידיהם מטות אשר גולותיהם כסף.

בדברי על חכמי ושליחי הספרדים ומלבושיהם, אמרתי לתאר את תכונות וסדרי החיים של הספרדים בכלל, ושל החכמים ושליחיהם בפרט. הספרדים נחלקים לשלש כתות: א) כת ההמון הפשוט, והם הרוב. הם מתפרנסים

בקיאים כמה תעלינה הוצאות על בנין בית, בעל חדר אחד ולפניו מסדרון, מצאו שבאם יבנו החדרים בשורה אחת ודבוקים אחד לחברו יספיקו שבעים נאפ' לבנין כל בית, בהיות שעל ידי זה ירויח כל חדר שני הצאי כתלים בכתלים האמצעיים, מימין ומשמאל. על פי החשבון הזה תקנו את התקנות האלו: „כל נומר מחויב להביא אל הסוכן במשך עשר שנים סך שבעה נאפ' בכל שנה, למען שיתאימו לַסכום הדרוש לבנין בית אחד כנז', וכדי שיתאספו בכל שנה שבע מאות נאפ' לבנות בהם עשרה בתים לשנה. והיה בהגמר בנין עשרת הבתים יפילו גורל בין מאת החברים. ועשרה מהם יזכו בכל שנה להתנחל תיכף בבתים אשר זכו בהם. ולטובת הנשארים אשר לא יזכו בגורל, מחויב כל אחד מהזוכים לשלם לקופת החברה שכירות ביתו מיום זכִיָתו עד תום עשר השנים סך שני נאפ' לשנה, ומהכסף הזה יבנו צרכי צבור כנ"ל. אבל אחרי שלש שנים נתיקרו החמרים והעבודה, והזוכה בגורל נאלץ להשלים עוד עשרים נאפ' לגמר בנין ביתו.

ובכן נמניתי גם אנכי בקבלת שני נומרים, ושלמתי בשנה הראשונה, כפי התקנה, מחיר האדמה שנים עשר נאפ' ולבנין בתים ארבעה עשר נאפ', ואח"כ שלמתי עוד שתי שנים, בכל שנה ארבעה עשר נאפ', וכן שלמתי בשלש השנים ס"ה ארבעה וחמשים נאפ'.

אחרי עבור שלש השנים הנז' נתכוננה עוד חברה אחת ליסוד בתים על פי התכנית של חברת „מאה שערים", מספר הבריה היה שלשה וחמשים, ותִקָרא החברה בשם „א'ב'ן' ישראל", כי מלת „אבן" עולה לשלשה וחמשים. ובהיות אדמתה על אם הדרך, עלה מחיר האדמה יותר מכפלים מכפי מחיר האדמה של חברת „מאה שערים", החברה הזאת נתכוננה ע"י המנוח הר"ר יוסף ריבלין ז"ל והמנוח ר' בינוש סלאנט ז"ל ואבדל לחיים אנכי. ולאשר המקום הזה מצא חן בעיני מאד מכרתי את שני הנומרים שהיו לי ב„מאה שערים" ולקחתי במקומם שני נומרים בחברה הזו. ובהיות התשלומים גדולים נאלצתי להשקיע עוד סך הגון.

מנחלתי כפעם בפעם חתיכות אדמה לבנין במחירים שונים: החל בגרוש אחד וחצי וכלה בשני בשליקים (עשרה גרוש) האמה. במחיר האחרון, שהיה היותר גבוה שהשגתי, מכרתי בשנת תרל"ה אלף אמה על אם הדרך לרב אחד מפַּלְטְשָׁן, אך טרם שהספקתי להצדיק את המכר בערכאות כדת, ירד מחיר הבשליק לחצי ערכו הקודם, היינו לשני גרוש וחצי. בירידת הערך הזאת רצה הקונה להשתמש ולהפחית מחיר אדמתי לחצי, באמרו: „אחרי שקניתי ממך האדמה במחיר שני ב ש ל י ק י ם האמה, עלי לשלם לך רק אלפַּים בשליק". אז עמדנו לדין לפני מרא דאתרא, הרה"ג ר"מ אוירבאך, הרב מקאליש, וזכיתי בדין והוכרח לשלם לי עשרת אלפים גרוש.

בשנה ההיא, היא שנת תרל"ה, נוסדה החברה הראשונה לבנין בתים בשותפות מחוץ לחומה, היא חברת „מאה שערים", ובכסף שקבלתי ממכר חלקי האחרון ב„נחלת־שבעה" השתתפתי גם אנכי בקנין שני נומרים.

וזה דבר יסוד החברה: כאשר התבוננו אחדים מיקירי ירושלם, ובראשם המנוח הרה"ג ר' זלמן בן הרה"ג ר' נחום לעוי זצ"ל והמנוח הסוחר העשיר הנכבד ר' בן ציון ליאון ז"ל, כי הישמעאלים בעלי הבתים בעיר משתמשים בסבת רבוי הישוב להעלות משנה לשנה את שכירות הבתים על הדיָרים, התעוררו ויסדו חברה בת מאה חברים (לכן נקראה השכונה שבנו אח"כ בשם „מאה שערים") לקנות כברת ארץ מחוץ לחומה, ולבנות עליה בשותפות מאה בתים למאת החברים. ויודיעו במודעות לתושבי ירושלם, כי כל החפץ להמנות על החברה הנז', עליו להביא אל הסוכן המנוח רב"צ ליאון ז"ל סך ששה נאפוליון לקנין האדמה והוצאותיו. ורשות לכל חבר להמנות גם על שני נומרים ואז עליו להביא שנים עשר נאפ'; ואחרי הִגמר דבר הקניה יעריכו המנהלים הנז' חשבון מדויק כמה עלה מחיר כל נומר, ואח"כ יעריכו תכנית איך להוציא לפועל את בנין הבתים בשותפות. ויהי כאשר נשלם מספר מאת החברים ונתאסף מהם כל הכסף הנז', השתדלו בדבר קנית האדמה, ויקנו מצפון העיר בקעה גדולה ורחבת ידים, בת שלשים אלף אמה במחיר שש מאות נאפ', ומזה הקציבו לכל נומר מאתים אמה, לאמר, רצועת אדמה של המשה ועשרים אמה אורך על שמונה אמות רוחב, ולנומר הכפול חמשה ועשרים אמה אורך על שש עשרה אמות רוחב. את עשרת אלפי האמות הנשארות הקציבו לסלול דרכים, ולבניני צרכי צבור: בתי כנסיות, בורות, חנויות, תנור, בית־מרחץ וכדומה. גם החלט כי אם תשאר עוד אדמה פנויה ימכרוה אח"כ בְרֶוַח, ואת הכסף יקדישו לקרן קימת לצרכי הוצאות השכונה.

אחרי גמרם את הקניה ואת עריכת החשבונות בפרטות התחילו המנהלים להתעסק בדבר בנין הבתים בשותפות. ואחרי הקרם ודרשם אצל קבלנים ובנאים

הדרך וגם מצד בית הקברות הנז' ונתנחל בגורל לשבעת החברים הנז'. ויצא הגורל הראשון לצד מזרח לר' מיכל כהן ור' יוסף ריבלין שני חלקים, ואחריהם ר' יואל משה סלומון וחיים הלוי שני חלקים, ואחריהם ר' ליב הורוויץ (לאמזר) ואנכי שני חלקים, ולסוף ר' ביינוש סלאנט אשר צרף אליו גם את דודו ר' ליב סלאנט, כי כן התנינו בינינו שכל זוג מהנ"ל יתנחלו סמוכים זה לזה. ולחזוק הישוב הפרנו ובנינו, אנכי ור"ל לאמזר הנז' ושני הסלאנטים בור גדול, שעלה לכל אחד מאתנו בערך 40 נאפ'. ולבד מזה הוספנו כל שבעת החברים לעשות לטובת הישוב, ע"ז שמכרנו לאחד (עוד קודם החלוקה) חתיכת אדמה בת שלש מאות אמה במחיר הקרן; ונוסף על זה הלוינו לו כל חבר, עשרה אדו"ז (שהם יחד בערך 840 פרנק) שישלמם לנו במשך עשר שנים בלי כל רוָחים, על מנת שיבנה לו תיכף בית לדור בו, אף שיהיה יחידי בכל המגרש; כי בהיות המקום סמוך למגרש הרוסים לא היה לו כל פחד לגור שמה. ולמזלו של הקונה הזה לא ארכו הימים, וגם אחדים מהחברים התחילו לבנות להם בתים ולהתישב שמה לרגל גמר עשית דרך־המלך ליפו עפ"י פקודה נמרצה מקושטא למהר לגמרה בראשית שנת תרל"א, לרגל ביאת הקיסר האוסטרי לירוש' מחג פתיחת תעלת סואֶץ.

החברים הראשונים שבנו היו ר' מיכל הכהן ור' יוסף רבלין, אחריהם בנו גם יתר החברים מלבד אנכי היחידי אשר לא בניתי: ראשית מפני שלא היה לי כסף דֵי בנין בית, ושנית כי מצאתי ליותר נחוץ לבנות במוצא, אחרי שכבר היו מוכנות אצלנו אבנים שעלו לנו בערך מאה נאפ' ושהיו מפוזרות על פני השדה, ואשר לו עזבנון ככה היו אובדות ונגנבות.

אומרים בדרך הלָצה על הבונים בתים, את המאמר: „הבונה כמה יבנה ויהא חייב? הבונה כל שהוא", כלומר, מי שמתעסק בבנין מוכרח להיות ח י י ב כסף שילוה ברבית. וכן היה סוף כל החברים הבונים הנז', כי כלם נאלצו ללוות כסף ברבית, אשר עלתה הרבה יותר מהכנסת השכירות, עד שהוכרחו למכור הבתים עם חלק אדמתם בהפסד, לבד אחד מהם, הוא ר' יואל משה סלומון, אשר היו לו רוָחים מעסקים שונים; וביחוד מעסק הדפוס. (הוא היה אחד המדפיסים הראשונים בירושלים, אח"כ היה גם אחד ממיסדי „פתח־תקוה" הראשונים). הוא היה היחידי אשר לא מכר את חצרו בנחלת שבעה וגם הורישה לבניו אחריו.

במשך שבע השנים, משנת תר"ל שנת פטירת מר חותני ז"ל, עד שנת תרל"ט, שנת עזבי את משרתי במקולין, נולדו לי עוד ארבעה ילדים: בני המנוח שלמה ז"ל, ותבדלנה לחיים שלש בנותי רחל, מרים ושרה הי"ו. אז גדלו הוצאותי מאד, ואפילו משכורתי במקולין לא הספיקה לי. ואז הוכרחתי למכר מחלקי ב„נחלת־שבעה" אשר עלה לערך שלשת אלפים אמה, והייתי מוכר

י.

ראשית הישוב היהודי מחוץ לעיר

(תרכ"ט—תרל"ח).

בימים ההם עוד לא היה כל זֵכר של ישוב, ולא נבנה עוד כל בית מחוץ לחומת ירושלים, לבד מ„מגרש הרוסים" אשר נבנו בו זה מקרוב כנסיה גדולה ובתים רבים להיות למִשכָּן לתירים הרוסים הרבים אשר יבואו בכל שנה לימי חגיהם, ובתי מונטפיורי שעל יד תחנת הרכבת.

אז (בשנת תרכ"ט) התעוררנו שבעה אנשים מילידי ירושלים, וקנינו מגרש על אם הדרך מול „מגרש הרוסים", כדי לבנוֹת שם שכונה חדשה, ונקרא את שם המקום „נחלת שבעה", על שם שבעת הקונים החלוצים. ואלו הם: ר' מיכל הכהן, ר' חיים הלוי, ר' ביינוש סלאנט, ר' ליב הורוויץ (המכונה ר' ליב לאמזר), ר' יואל משה בהר"מ סלומון, ר' יוסף ריבלין, ואנכי, הכותב, יהושע יעלין. כל אמה מרובעת עלתה לנו בכ"ה פרוטות.

אז באנו אל הממונים של הכוללים ואמרנו להם: „הנה אבותינו חטאו לישוב בהִמנעם מלקנות בתים בתוך העיר במחירים זולים מאד, בה בעת אשר ראו את הנוצרים רוכשים להם רחובות שלמים עם בתים רבים, עד שאפילו נתנו דירות חִנם לכל בני עדתם. עכ"פ הם חטאו ואינם וה' יסלח להם. אך עתה מתהווה ישוב חדש מחוץ לחומה ע"י בניני הרוסים הרבים במגרשם, וכבר התחילו גם נוצרים רבים אחרים לקנות מגרשים סביב למגרש הרוסים, שבודאי יבנו עליהם בתים, וכך יתפשט הישוב ויתרחב. לכן אל תחמיצו את שעת הכושר וכל זמן שהאדמה עודנה בזול, קנו לכה"פ באיזה אחוזים מן החלוקה, ובנו בתים עבור העניים שישלמו לכם במשך השנים אותם הסכומים אשר הם משלמים לגויים בכל שנה בעד שכירות בתיהם, שהשכר עולה בכל שנה ושנה". אך לדאבוננו אטמו הממונים את אזניהם ולא שמו לבם לדברינו באמרם: „גדולים חיי שעה מחיי עולם". אז יצאנו מלפניהם בפחי נפש ובשברון לב.

מפני שגבול המגרש מצד צפון הנמצא על אם הדרך המוביל ליפו הוא משובח ומעולה מן הגבול הדרומי שיש בו חסרון וגרעון בהיותו סמוך לחומת בית־הקברות של הישמעאלים (קבורת „מַמילא") חלקנו את המגרש לשבע רצועות ארוכות לאורך המגרש מצפון לדרום, באופן שכל חבר יוגבל חלקו גם מצד

וההוצאות במשך חמש השנים, על פי הפנקסאות, ויהי לי היום למשמר במקולין, והלילה לעבודת סדור החשבונות.

והממונים אחרי קבלם מאתנו את כתב התפטרותנו, העמידו את זכות העסק ומס ה„גבלה" לחכירה פומבית עפ"י התנאים האלה: א) החוכר יש לו הזכות להוסיף על מחיר הקרן של הבשר שלשה גרוש על כל רוטל (היינו הוספה של חמשים אחוזים על מה שלקחנו אנחנו), וחמשה גרוש על כל רוטל שומן וכן על כל אגודה של פסולת; ב) החוכר מחוייב לשלם כל ההוצאות יחד עם ההוספה של שכירות לעוד ארבעה שוחטים וארבעה שומרים ושני מנקרים שנמנו מחדש (מקרובי הממונים); ג) לבד מכל ההוצאות הנז' על החוכר ליתן על יד הממונים סכום כסף מזומן לטובת צרכי העיר ומוסדותיה, והמוסיף האחרון הוא הוא שיזכה בחכירה.

ובכן היו המוסיפים האחרונים, בעלי המקולין של בשר הבקר, בהיות אחד מהם גם ממונה וחברו סופר הכולל כנ"ל. והעומדים על המקח בראותם שהממונים נוטים לטובת החוכרים הנז' סלקו את ידם מלהוסיף עליהם, והחכירה קמה בידי הנז' למשך שנתים בסך של אלפים פרנק. למרות שבשטר החכירה נכתב שאין להם רשות להוסיף על מחיר הקרן כי אם שלשה גרוש, מכרו החוכרים את הבשר בתוספת של ארבעה וחמשה גרוש על כל רוטל, והממונים העלימו עיניהם באין דורש ואין מבקש על מעלליהם.

ואנחנו הזמנו את כל הממונים ואת רבים מנכבדי העדה ליום המיועד ונמסור להם את כל החשבונות, ויבדקו אותם, ויחתמו בחתימת ידם כי בדקו וראו את כל החשבונות וימצאום נכונים וישרים, אחרי כן מסרנו להם את המפתחות ויצאנו בדימוס.

והכנסיה נסגרה, ונתפרדה החבילה.

בכל תוקף ותשיב להממונים: „בדבר דרישתכם הכנסה להוצאות צרכי העיר ומוסדותיה כמו שנוהגים בכל העירות שבחו"ל, אין הנידון דומה לראיה, מפני שהעיר ירושלם כל יסודה ובסוסה מיוסד על כסף הנדבות מהנדיבים שבכל העולם, והנה שלוחיכם מפוזרים בארבע כנפות הארץ ומקבצים כסף תועפות לכל צרכי העיר ומוסדותיה, ומדוע זה תחפצו להכביד על העניים, שלא יוכלו ליהנות מאכילת בשר בזול? ובדבר טענותיכם של „כשרות"—הנה בראשית ההתיסדות של המקולין נמנו השוחטים והשומרים הנמצאים כעת עפ"י הסכמת הרבנים הגאונים, והם הסתפקו בהם ומה נשתנה עתה שתרצו להעמיס עול כבד כזה על העניים?".

ונוסף על הסכסוכים הנז' אירע מעשה שהגדיל המדורה והרחיב את הפריץ והוא שהממונה של כולל רייסין, ר' זאב וואלף וואלפינזאהן, הלך יחד עם מזכיר כוללו, ר' נתנאל לוריה, והשתתפו עם אחד שהיה קצב בחו"ל בעיר פינסק, ויפתחו מקולין בצד חנותנו לממכר בשר בקר אשר קנו לשחוט על אחריותם; כי חשבו שאף אם יפסידו בבשר הטרפות, בהאלצם למכר בהפסד מרובה, בכל זאת יֵצֵא הפסדם בשכָרָם ממכר הבשר הכשר שימכרו לתושבים החדשים במחירים גבוהים בהיותם כ"כ מתאוים לזה, וידרשו מהכנסיה שתרשה לשוחטים לשחוט להם בלי לקחת מהם „גבלה" כי לפי דבריהם הם עושים טובה רבה לקהל בהמציאם להם בשר בקר, אך הכנסיה מאנה לוַתר על „הגבלה" מפני שבגדל כמות בשר הבקר תִגָרע כמות מכר בשר הצאן, ואז תגרע גם ההכנסה, אז נתחברו אל הקצבים הנז' גם התושבים החדשים וידרשו להוסיף מס ה„גבלה" על בשר הצאן ולוַתר את ה„גבלה" על בשר הבקר; ואחרי דין ודברים וטענות ומריבות נתפשרו לשלם חצי מס ה„גבלה", היינו גרוש אחד לכל רוטל. אבל גם בזה לא חדלו הסכסוכים; כי מוכרי בשר הבקר הנז' בחשבם כי גם הגרוש האחד שלוקחים מהם הוא שלא בצדק, התירו לעצמם להעלים ולהפחית ממדת המשקל ביחוד מאחרי ששחיטת הבהמות היא תמיד בלילה והכנסיה לא יכלה להעמיד משגיח על המשקל בלילות, זה גרם עוד הפעם תמיד למריבות וסכסוכים. וכה עבר רוב השנה החמשית בטו"מ.

ובראות חברי הכנסיה שגם הממונים הם כפויי טובה, ועוזרים למוכרי בשר הבקר בחשאי, הרה אפס מאד וסוף סוף פקעה סבלנותם, ויתאספו יחד כל החברים ויחליטו פה אחד להתפטר מכל עבודתם, ולפזר את הכנסיה; וישלחו אל הממונים את כתב התפטרותם וויעידו להם את יום מסירת המקולין לאחר שלשים יום למען תספיק להם העת לסדר החשבונות ולמסור להם יחד עם המקולין גם חשבון מפורט ונקי כדי להראותו גלוי לכל העם לקיים „והייתם נקיים מה' ומישראל". ויטילו עלי לערוך השבון מפורט ומסודר מכל ההכנסות

את פעולתם ועבודתם לטובת הכלל, בלי שום נטיה עצמית ותועלת פרטית, ובפרט בהוקירם את עבודת שני המנהלים הראשיים הלא הם הרב אברהם מדוברצין,—איש עשיר ונכבד, עוסק בצרכי צבור באמונה ומפורסם לאיש ישר ונאמן בכל מדינת אונגריה, עד שהרבנים הגאונים במדינתו מִנוהו לממונה יחידי בכולל אונגרין בירוש׳ כמובן שלא על מנת לקבל פרס, וחברו הסוחר הגביר ר׳ בן ציון ליאון, אשר היה השתדלן היחידי לכל עסקי קהלות האשכנזים שלא ע״מ לקבל פרס; כי בישרו ובנאמנותו קנה לו אהדה ואמון אצל כל האפנדים הגדולים ושרי הממשלה.

אמנם כן, המוני העם היו שבעי רצון ואסירי תודה לכנסיה, אך הממונים (לבד אלו שהיו גם חברי הכנסיה) היו מתנגדים לפעולתנו בקנאתם בנו, וגם בפחדם על ממשלתם הבלתי מוגבלת, כי יָראו שברבות הימים יפקחו המוני העם את עיניהם כי בראותם את הסדרים והחשבונות הגלויים של הכנסיה ובקשו גם מהם סדרים וחשבונות גלויים. מלבד זה חפצו אחדים מהם לזכות את קרוביהם, שלמדו אומנות השחיטה והנקור במשרות על חשבון קֻפַּת הקהל.

אך בשנים הראשונות הסתירו הממונים הנז׳ את התנגדותם, כי לא הרהיבו להתנגד באופן גלוי, בפחדם מדעת הקהל שהיה עוד מלא רגשי כבוד ותהלה ותודה לכנסיה. רק אחרי עבור ארבע השנים הראשונות נמצאו להם תומכים רבים בהתנגדות לכנסיה, והם התושבים החדשים אשר נתרבו במשך ארבע השנים אשר לא טעמו את מרירות השעבוד תחת הספרדים, ובהיות שהתושבים החדשים האלה הורגלו במדינותיהם לאכול רק בשר בקר ובבשר הצאן געלה נפשם, התלוננו עלינו לאמר: „תנו לנו בשר בקר ונאכלה כי קצה נפשנו בבשר הצאן”. אבל אנחנו לא יכולנו למלאות דרישתם מפני שהקצבים הישמעאלים אינם שוחטים בקר, לאשר לא ימָצאו דורשים לבשר הבקר הטריפה.

ובראותם כי אין שומע להם, פנו בתלונתם אל ממוני הכוללים, והם הבטיחום כי בעת שיתוסף מס ה„גבלה” אז ידאגו גם לבקשתם. אז מצאו להם הממונים שעת הכושר לצאת בגלוי בתלונותיהם על חברי הכנסיה על המעיטם את מס ה„גבלה” רק לשני גרוש על כל רוטל, שלרגלי זאת ההכנסה מועטה מאד וגם הוכוחים על השתמשם תמיד גם בהכנסה המועטה להוריד המחיר, ובזה גורמים שהקופה היא תמיד ריקה, למרות שצרכי העיר ומוסדותיה הם מרובים מאד. לכל זאת דרשו שיעלו את ה„גבלה” לשלשה או ארבע גרוש לכל רוטל, ולהשתמש בהכנסה לצרכים הנז׳, כמו שנהוג בכל קהלות ישראל בחו״ל. ואחדים מהם, וביחוד אלו שהפצו להשיג משרות לקרוביהם, הסתירו מטרתם ובאו בטענה של כשרות והיא: צריך להוסיף על מס ה„גבלה”, כדי שיוכלו להוסיף שובי״ם ומנקרים ושומרים, לנהיצות „הכַּשרות”. אך הכנסיה התנגדה

גרוש, תחת אשר אנו משלמים לקבלן שלנו גם בעונה ההיא שמונה עשר גרוש הרוטל. אולם דאגתנו לא האריכה זמן רב, וההצלחה האירה לנו פניה גם בזאת. כי כאשר הגיעו ימי החום הגדולים בחדשי תמוז אב, הימים אשר בהם מרבות השחוטות להטרף ע"י סרכות, גם הדרישה לבשר טרפה מתמעטת כמבואר לעיל, קצרה יד הקבלן להספיק לנו בשר כשר דֵי ספוקנו כפי אשר התחייב בשטר ההתקשרות. ואנחנו הציקנו לו כל הימים באמרנו לו כי כל הקהל מתלונן עלינו בצעקתו: „הן אנו משלמים יתר על המחיר חמשה וששה גרוש לכל רוטל, ובשר אין ניתן לנו די ספוקנו". עד שסו"ס קצרה נפשו, ובהששו פן יפקע כח־הסבלנות של הקהל ויקנו בשר כשר משאר הקצבים ופן אם יעמיד אותנו לדין יחולל כבודו,—לכן ענה אותנו לאמר: „אם תפייסוני בפצוי הגון לפי ערך הרֶוַח אשר הייתי מרויח מן העסק הזה, אזי אוַתר על ההתקשרות, ותהיו חפשים לנפשכם לקנות בשר ממי שתרצו". כמובן לא חפצנו להכנס עם תקיף גדול כמוהו בדינים ומשפטים, ובחרנו להתפשר אתו, וסוף סוף נתפשרנו אתו לתת לו פצוי של מאתים נאפוליון, וגם התחיבנו לתת לו בכל שנה בימי חג ה„רמדן" עשרים רוטל צוקר, ונקרע את כתבי־ההתקשרות ונפטר ממנו ומשעבודו בשלום וידידות.

ותיכף אחרי זה התחלנו לשחוט אצל כל הקצבים במחירים נמוכים, וככה יכולנו גם אנחנו למכר ללקוחותינו ב 14—13 גרוש הרוטל, וכל מוצאי ש"ק היינו מתאספים אנכי ורואי החשבונות הנז', ואם מצאנו שההכנסה היתה יתרה על ההוצאה היינו מורידים מעט את המחיר בשבוע השני, כי כל מטרתנו היתה רק להתאים את ההכנסה לפי ההוצאה, לטובת הקהל שיאכלו בשר בזול.

וכאשר הזלנו את המחיר נתרבתה כמות המכר; וברבות כמות המכר רבתה ההכנסה של ה„גבלה", וברבות ההכנסה הזלנו את המחיר עוד יותר, וכן חוזר חלילה. והגיע הדבר לידי כך שבמשך ימי הקיץ הזלנו את מהיר האונסה בשר לסכום של 35—30 פרוטות ($^3/_4$ גרוש), כי נתקבץ אצלנו סכום הגון מרֶוַח השומן שמכרנו בכל ימי החורף לצורך חג הפסח.

ובכל מוצאי ש"ק, אחרי אספתנו והחלטותינו כנז', הייתי כותב פרטי־כל של חשבונות ההכנסה וההוצאה של השבוע שעבר, וכן החלטתנו על דבר המחיר בשבוע הבא. ורואי החשבונות קימו את הפרטי־כל בחתימת ידיהם, והייתי שם אותו לפְנַי בהמקולין בכל ימי השבוע, כדי שיוכלו כל הלקוחות לבדוק את החשבונות ולקרא את החלטותינו. אמנם נמצאו ביניהם אנשים השדנים שהלכו בהשאי אל הקצבים הישמעאלים להקור על המחירים אם מכֻוָנים הם לרשימותינו, אך תמיד מצאום מכֻונים וישרים.

כה עברו ארבע שנים וכל אנשי קהל האשכנזים, פרושים וחסידים, היו שבעי רצון ואסירי תודה לחברי הכנסיה בכלל ולועד הפועל בפרט, בהכירם

מנת לקבל פרס) והם: הסוחר הנכבד מר בן ציון ליאון, הר"ר אברהם מדוברצין (הממונה של כולל אונגרין), והר"ר אברהם מבריסק, הגבאי בבקו"ח וש"ץ בביהמ"ד „מנחם־ציון". והם היו מתאספים בביתי בכל מוצאי ש"ק לבקר החשבונות ולהתיעץ על תקונים.

ההוצאות עלו בכל שבוע בערך מאתים וחמשים פרנק. ולעומת ההוצאות האלו היו לנו הכנסות: 1) מהוספה על מחיר הבשר על כל רוטל שלשה גרוש; 2) מרוה של מכר „אגודות הפסולת" לנפרדים; 3) ממכר חלקנו ב„מתנות"*).

אחרי המנותנו הסתדרנו כל אחד מאתנו בעבודתו ומעמדו, ובירח שבט לשנת תרל"ד, ביום ג' (יום שהוכפל בו „כי טוב") לסדר „משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו", יצאנו אל בית המטבחים בלוית הרבנים הגאונים הגרמ"א והגרש"ס וכל חברי הב"ד, וכל הממונים וחברי הכנסיה; וגם קהל גדול, אנשים נשים וטף מעדת האשכנזים נלוו אלינו לקחת חלק בשמחת הגאולה, והשמשים מחלקים יין ושכר ומגדנות לרוב, וגם הממשלה שלחה שוטרים רבים להשגיח על הסדר ולמנוע כל ריב וקטטה בין הספרדים והאשכנזים. והקבלן רבאח אפנדי הנז' הכין הרבה צאן טלאים וגדיים להספיק לנו בשר כשר די צרכנו, ואחרי כלות השחיטה והבדיקה נשקל הבשר בהדרנו אשר בבית המטבחים והובל העירה לחנותנו בשירה ובזמרה, וכל העם שבו לבתיהם שמחים וטובי לב.

כאשר כבר הודעתי לעיל התחיבנו לקנות מהקבלן בשר במשך חמש שנים במחיר 18 גרוש הרוטל במשך כל השנה, וכדי למלאות ספוק ההוצאות כנ"ל נאלצנו להוסיף על המחיר שלשה גרוש לכל רוטל, ולמכרו במחיר 21 גרוש, והספרדים אשר קנו משאר הקצבים במחיר 15—14 גרוש הרוטל מכרו במחיר 18—17 גרוש הרוטל ויתחילו להתחרות אתנו, בכל זאת לא הרהיב אף אשכנזי אחד לפרוץ גדר ולקנות מאתם, ולא זאת בלבד, כי אף רבים מהספרדים היראים והמהדרים בחרו יותר לקנות בשר אצלנו אף כי עלה יותר בהיות שלפי דבריהם הספרדים מקילים מאד.

ואף אם גדלה שמחתנו בהטבת מצבנו המוסרי, כי הוסרה מעלינו חרפת שפלותנו בעיני הישמעאלים וגם נחלצנו מאחינו הספרדים, בכל זאת לא נחה רוחנו במצבנו החומרי בראותנו שבעונת הקיץ הלך מחיר בשר הטרפה הלוך ופחות עד שהגיע למחיר עשרה גרוש הרוטל; ולו היינו חפשים לקנות בשר משאר הקצבים, כי אז היינו משלמים בעד בשר כשר לכל היותר שנים עשר

*) וזה דבר ה„מתנות": מקדם קדמתא הנהיגו הספרדים לקחת חנם מהמטבחים הישמעאלים מכל כבש או עז כשרה שתי חתיכות בשר מהצואר, משני צדי החתך של הסכין, והטחול וחלקים אחרים, וכן גם חתיכת שומן מכל אליה. ה„מתנות" האלו נתחלקו בין החוכר ובין השוחטים. וכמנהג הספרדים התנהגנו גם אנחנו, ויהי לנו חצי חלק ה„מתנות".

העונה הזאת תמשך עד חדש סיון ובה ימצא ליהודים בשר כשר די ספוקם והותר; כי בהיות הצאן נשחטות כשהן צעירות תצאנה כל הנשחטות כשרות בבדיקת הריאה, כי אין בהן כל סרכות.

בהחל עונת הקיץ אשר בה יכלו כבר הטלאים והגדיים בעבר הירדן מזרחה, יאלצו הטבחים להביא ממרחק „לחמס" (על דרך ההלצה, שבלשון ערבי יִקָרא לבשר „לַחם"), מסביבות ארם־צובא וממדינת קורדסתאן העשירות במקנה יותר מכפי צרכן. ובהיות המרחק רב לא יוליכו צאנם בהיותן גדיים או טלאים כי אם בגדלן יותר, בהיותן אלים ותישים, ובהיות שמחיר בשר האלים והתישים קטן ממחיר הצאן הרכות, יוזל מחיר הבשר בעונת הקיץ בערך 5־6 גרוש על כל רוטל וימכר ב 10—12 גרוש.

ובכל זאת יסבלו היהודים בעונה ההיא ממחסור בשר כשר די צרכם. לאשר רבות מהצאן הנשחטות יוצאות טרפות בבדיקת רֵאותיהן מרוב הסרכות אשר תתהוינה בהן בעת לכתן בדרך הרחוקה בסבלן צמאון לגודל החום, וברעותן קוצים ודרדרים. ונוסף על זאת הסרון קונים רבים לבשר טרפה, כי בעונת הקיץ אין כל אורחים בארצנו, וגם התושבים ימעיטו לאכול בשר בהסתפקם במאכלי ירקות וחלב אשר ירבו בימים ההם. וכמובן כאשר ישחוט הטבח כבשים או עזים אחדות, ותצאנה הציץ ולפעמים גם רובן טרפות, יִמָנע מלשחוט עוד.

ועתה אשוב לסֵדר השתלשלות המאורעות שנתהוו במפעלנו.

אחרי אשר יצא לאור דינֵנו והשחיטה הותרה לנו, מסר ה' עבד רחמן אפנדי בן השיך אסעד הנ"ל לנו ולרבאה אפנדי את שטרי ההתקשרות אשר הושלשו אצלו, ואז התחלנו להוציא לפועל את עבודתנו. ראשית כל שכרנו ברחוב היהודים, מול חנות הספרדים, חנות גדולה ומְרֻוָחָה, כדי שלא יצטרכו עוד הקונים לעמוד צפופים באמצע הרחוב. וע"י השתדלותנו יֻחדה לנו העירִיָה חדר מיוחד בבית הטבחים הכללי אשר מחוץ לעיר. על פי הסכמת הרבנים הגאונים הגרמ"א והגרש"ם הנ"ל, מֻנתה הכנסיה שלשה שוחטים ושלשה שומרים מעדת הפרושים, ושוחט ושומר אחד מעדת החסידים, וקצב לקצוב ולחלק מנות הבשר, ואחד לממכר „אגודות הפסולת" לנפרדים, ואחד עם חמורו להוביל הבשר והאגודות הנז' מבית המטבחים אל המקולין (חנות המכר) שלנו. וכן מִנתה הכנסיה את ה' שמואל בק, בן הר' ניסן בק (הממונה של עדת החסידים), למנהל בבית המטבחים, ואותי מִנתה למנהל ראשי וסוכן כללי על כל העסק. עבודת ה' ש' בק היתה לקבל את הבשר מהקבלן הנז' במשקל, ולמסור לי את הרשימות מדי יום ביומו. ועבודתי היתה לקבל את מחיר הבשר ולשלם לכל השוחטים ושאר המשרתים את משכורתם, ובסוף כל שבוע להתחשב עם הקבלן לשלם לו מחיר הבשר. כן מִנתה הכנסיה גם שלשה רואי השבונות (שלא על

ישראל; כי היתכן שהחכם־באשי בעצמו מכיר את כל יחוסי השוחטים? והנה כפי הכרתי וידיעתי יודע הנני כי הספרדים והאשכנזים תורה אחת להם, וכלם מתיחסים לאומה אחת, הן בדיניהם ובתפלותיהם, והן בהתחתנם אלו עם אלו באין כל הבדל, רק בדינים ובמנהגים אחדים יבדלו כאשר נמצא אצלנו כתות ה„חנפי" וה„שאפעי", ובכל זאת הננו כלנו מושלמים מאמינים.

„ולכן לפי דעתי, אם קהלה גדולה מעדת היהודים כקהלת האשכנזים, תעיד על אחדים מבני קהלתם שהם מיוחסים לבני ישראל, אין לנו להשויש כלל לאכול משחיטתם, אם יברכו על הזבח כפי דתנו, כמו שאין אנו חוששים לאכול משחיטת השוחט עפ"י עדות החכם־באשי".

והפחה וחברי המועצה אחרי שמעם את דבריו ומצאום שנאמרו בהגיון ובצדק, הסכימו בעל כרחם גם המתנגדים, ויִכָּתב בספר המועצה פרטי־כל בהתימת הפחה וכל חברי המועצה וגם השיך אסעד הנז' כי: „הכל שוחטין ושחיטתן כשרה", אם עדת השוחט תעיד עליו כי הוא מזרע „בני ישראל" ויברך על הזבח כנז'; וכל הישמעאלים מותרים לאכול משחיטת הנז', וכל המוציא לעז על הפסק דין הזה יוקנס כחוק.

ובהִשמע דבר ההחלטה לכל קהל האשכנזים הנאספים שם, הרימו כלם קול שמחה: „יחי אדוננו השולטן! ויחי ממלא מקומו הפחה! יחיו השרים השופטים באמת ובצדק! ויחי גואלנו השיך אסעד!" וישובו כלם לבתיהם שמחים ועליזים, ויודו לה' על פדות נפשם וגאולת עדתם, וכלם ברכו אותנו חברי „הועד הפועל" בתודה וב„ישר כח".

למען יהיה לקורא מושג נכון בפרטים רבים, אשר אזכיר בהמשך דברַי הבאים, מצאתי לנכון להקדים ידיעות כלליות מתרבות מקנה הצאן העומדות לשחיטה, ומקומות מוצאן, ואח"כ אשוב לסֵדר השתלשלות המאורעות שנתהוו.

בהיות שאדמת ארץ ישראל מנהר הירדן קדמה עד הים התיכון ימה היא ברובה אדמת סלעים בהרים ואדמת חול בשפלה, ובהיות כי רב גשמיה יורדים רק במשך חדשים אחדים בחרף, והחֹם בכל ימי הקיץ גדול מאד, לא תצמיח האדמה כל עשב בקיץ ואין בה כל מרעה לצאן, לכן אין התושבים מתעסקים בתרבות המקנה במדה שיוכלו להספיק בשר לעירונים.

אך לא כן הבדואים היושבים על אדמת עבר הירדן מזרחה, הפוריה והעשירה במימיה, הם יתעסקו הרבה בתרבות המקנה, ובהיות שצרכיהם מְרֻבים מאד ביחוד בראשית ימי החרף, יבואו העירה ויקבלו מהטבחים דמי קדימה על מכר טלאיהם וגדייהם אשר יָלדו לעדריהם, ובאמצע החורף, מחדש שבט ואילך בהיות הטלאים והגדיים בני שלשה או ארבעה חדשים, ימסרום לטבחים לשחיטה,

בזה לטובת בני עדתו, אנחנו לא נזוז מפה, אף אם תגרשונו בחרבות ורמחים, עד אשר תוציאו לאור דיננו, יבוא נא החכם באשי הנה ויעיד בפנינו, כי אין אנחנו „בני ישראל", וכי הוא מכיר רק את השוחט שלו לבן ישראל". והקהל הלך ונתוסף עד שמִלא את כל החצר הנז' וגם את כל חדרי השופטים, ואת כל הרחוב אשר לפני החצר הנז'. וההיָלים והשוטרים עמדו נדהמים ולא יכלו לעשות מאום לקהל הגדול ההוא, עד שיצא הפחה בכבודו ובעצמו, ויהס את כל העם וידבר אליהם רכות ויאמר: „אל תרגזו ואל תפחדו, לכו לשלום לאהליכם ולבתיכם, ואנחנו נחקור ונעין בדינכם, ונוציא משפט אמת וצדק, ובטחו בה' כי תצא כנוגה צדקתכם, וקרובה ישועתכם לבוא". אז שבו כל העם לבתיהם שבעי־רצון ומלאי תקוה להגאל משעבוד הספרדים.

ואמנם לא בושו משִׂברם, כי אחרי ימים אחדים נתאספו בבית הפחה כל חברי ה„מג'לס אידרה" לעין במשפטנו, וקהל גדול נתאסף עוד הפעם ביום ההוא בחצר בית המשפט לדעת תוצאות משפטם. ויהי בהקרא בקשתנו לפני חברי ה„מג'לס" נפלגו החברים בדעותיהם. הקאדי ועוד אחדים (עפ"י השתדלות הספרדים על ידי ידידיהם) התנגדו בכל תוקף; ולעומתם עמד לצדנו המופתי (עפ"י השפעת רבָּאח אפנדי) ושאר חברי ה„מג'לס". וירבו הוכוחים והמו"מ ביניהם, אז קם רבאח אפנדי (אשר ישב ושתק בכל עת הוכוחים) ויאמר: „הלא אין לנו גדול בידיעת תורתנו ודתנו מהשיך אסעד אל מוגרבי, וכלנו מכירים אותו לאיש נקי כפים. נשלח אחריו ונציע לפניו את כל הדברים ונבקשהו כי יחוה לנו את דעתו וכאשר יגזור אומר כן יקום". והצעתו מצאה חן בעיני הפחה וחבריו השרים התורקים: הקאדי, ה„מַחְסבג'י" (שר האוצרות), וה„נאזר אל אַוְקאף" (שר־ההקדשות) ובעל כרחם הסכימו גם שאר חברי המועצה ומיד שלחו אחריו, ובבואו, בעברו בין הקהל הנאסף ברחוב ובחצר ה„סראיה" צעקו כלם בקול „אנא! הושיעה אדוננו לקהל גדול ועדה שלמה!".

אחרי ששמע השיך בבית המועצה את כל המו"מ והוכוחים, ובשאלם אותו לחות דעתו ענה ואמר: „הן נביאנו ומחוקק דתנו התיר לנו לאכול בשר אף אם לא נשחט בידי מושלמי, בתנאי שהוא מן „אהל אל כתאב", ושיברך ברכת הזבח „באסם אללה אל אכבר". והנה הודיענו בתורתו שבני ישראל הם נחשבים ל„אהל אל כִּתָאב". וכאשר בדורות שלאחריו הגלו היהודים ממדינתינו, מדינת ערב, ונפזרו בין עמים שונים ואין אנו יודעים מי הם מזרע בני ישראל הקדמונים, הננו סומכים על עדותם של קהל עדת ישראל שבכל עיר ועיר, שהשוחט אשר מעמידים אותו הוא מבני ישראל האמתים, וכדי להקל מעלינו החקירה והדרישה מפי כל הקהל שבכל עיר, הסתפקנו בעדות החכם־באשי, אשר בודאי גם הוא רק חקר ודרש מבני קהלתו שמכירים את השוחט לבן

ה) בהיות שיש איזה הבדלים בינינו בדיני שהיטות ובדיקות, (כמו שיש אצל המושלמים בין כתות ה„חַנָפִי" וה„שָׁאפִעִי"), הלכו והשרישו בלב אחינו הישמעאלים שאסור להם לאכול את בשר הטרפה משחיטתנו, ולזאת אין הקצבים מרשים לנו לשחוט אצלם, וכנגד זה אנו מכרחים לקנות בשר מהספרדים אף כי שחיטתם איננה מתאימה בשלמות למנהגינו.

בסוף דברינו בקשנו את הפחה לדון אותנו על פי האמת הצדק והיושר ולפי מדת הדין והמשפט, וכן לשרש מלבות אחינו הישמעאלים את שבוש היחוס אשר השרישו הספרדים בלבבם, ולהכריז ולהודיע גלוי לכל כי כלנו בני איש אחד אנחנו: בני אברהם יצחק ויעקב ויחוס אחד לכלנו.

אחרי הגשת בקשתנו הוכרז ביום השבת בכל בתי הכנסיות מטעם הרבנים והדינים בכה התורה ובהרם, כי לע"ע אל יהין שום אשכנזי לקנות בשר מהספרדים, ויסתפקו בבשר עופות עד אשר יצא לאור דיננו ונוכל לאכול בשר משחיטת אשכנזים.

ויהי למחרתו ביום הראשון והספרדים, אשר עוד לא נודע להם דבר הכרוז, הכינו בשר כמנהגם תמיד, והיות שבכל ימי השבוע נמכר תמיד רוב הבשר רק להאשכנזים (כי הספרדים נוהגים לקנות בשר רק ביום החמשי די ספוקם ליום השבת ולכל השבוע שלאחריו כי הם מטגנים את הבשר עם בשמים ופלפל שלא יתקלקל, ואוכלים ממנו עד יום ה' השני) חכו לביאת האשכנזים לקנות, ואין בא, ובהִוָדע להם דבר האסור חרה אפם מאד, וישבעו לנקום את נִקמתם באמרם: סוף סוף יאלצו לשוב ולבקשנו למכור להם בשר, ולעת עתה נאלצו למכור את הבשר לגויים במחיר זול מאד.

והאשכנזים עמדו בעקשנותם ולא קנו בשר בכל ימי השבוע, ואף לא ליום השבת, ויחדלו הספרדים לשחוט בכל ימי השבוע וישחטו מעט רק ביום החמישי כפי שדרוש לספרדים, והקצבים הישמעאלים, אשר רוב פרנסתם הוא ממכר הבשר הכשר, בראותם את הגֵרעון הרב אשר נהיה במכר הבשר הכשר, הקימו מהומה גדולה ויאיימו על הספרדים כי יהדלו לגמרי למכור להם בשר כשר, ויגרשו את כל שוחטיהם מבית המטבחים; ורק בעמל רב יכלו הספרדים להשתיקם, בהבטיחם כי בקרוב ישובו אליהם האשכנזים.

ויהי כאשר חכינו ימים אחדים ולא קבלנו כל מענה מהפחה ומחברי בית־המועצה של ה„מג'לס אידָרָה", עוררנו את כל הקהל (עפ"י עצת רַבָּאח אפנדי הנז'), ויקהלו בחצר ה„סַרַאיָה" (חצר בית המשפט), עַם רב אנשים ונשים וטף, ויצעקו „מי יאכילנו בשר! התירו גם לשוחטינו לשחוט כי גם הם מיוחסים „בני ישראל", כפי אשר יעידו לפניכם אלפי יהודים מעדתנו, האם עדות החכם באשי שקולה יותר מעדות אלפי אנשים בני ישראל ?, הלא הוא רק משתמש

„הנה הראיתיכם לדעת בחשבון הנז' כי אתם לא תפסידו כלום ותקנו חופשתכם וגאולתכם לעולם. ולכן אם תאותו להתקשר אתי כפי התנאים אשר הצעתי לפניכם, הנני מוכן להורותכם את הדרך אשר תלכו בה, ולפעול ע"י השפעתי לפנות מפניכם את כל המכשולים אשר ישימו מתנגדיכם על דרככם, ו„אִנְשַׁאלְלַה" (אי"ה) נגיע למטרתנו באופן היותר טוב. כמובן כי כל הדברים אשר נדברנו צריכים להשאר בסוד כמוס עד עת מצוא; כי לע"ע עלי להתראות בפני חברי המג'לס כאיש העומד מהצד בלי כל נטיה לאיזה צד שהוא. ועתה לכו והתיעצו עם ראשי עדתכם והשיבוני דבר החלטתכם והסכמתם, כדי שאדע את אשר לפני".

בצאתנו מאתו באנו והצענו את כל הדברים לפני אספת כל הממונים, וכמובן בשם איש פלוני אלמוני כאשר הוזהרנו. ואחרי המועצה הסכימו כלם פה אחד להצעה הנז' ונשב אליו ונכתוב את כתבי ההתקשרות בינינו כנז' ונשלישם ביד בן שיך אסעד הנז' עד יום הגמרו ואז התחלנו לעבוד עפ"י הוראת רבאח אפנדי הנז'. ראשית כל דבר הגשנו להפחה בקשה בחתימות מיותר מחמש מאות איש, ובחותמות כל הכוללים וכל המוסדות והחברות. וזהו תוכן הבקשה:

„א) בהיות שכל היהודים, בין ספרדים ובין אשכנזים, כלנו בני איש אחד אנחנו, בני ישראל בן יצחק בן אברהם, ותורה אחת מן השמים לנו תורת משה רבנו, אשר תורנו להאמין באחדות הבורא; וגם מתחתנים אנחנו בינינו באין כל מניעה, וההבדל אשר בשמות עדותינו „ספרדים ואשכנזים" וכן ההבדל בשפותינו המדוברות הוא רק באשר אבותינו הֻגלו לארץ אשכנז, ואבותיהם הגלו לארץ ספרד; ולעומת זה שפת תפלותינו ותורתנו אחת היא: השפה העבריה.

ב) לא נכונים הם דברי הספרדים כי רק השוחטים הספרדים הם מיוחסים ל„בני ישראל", והאמת היא שכל היהודים, בין ספרדים ובין אשכנזים, כלם מתיחסים ליחוס אחד של „בני ישראל", ואין לשום איש מהם כתב יחוס יתר על חבירו.

ג) בכל המדינות, עפ"י דיני ישראל „הכל שוחטים ושחיטתם כשרה". על השוחט רק ללמוד לדעת דיני השחיטה והבדיקה ולהשיג תעודה מרב עירו כי מותר לו לשחוט, אבל אין דורש ואין שואל על תעודת יחוס, כי בזה הכל שוים.

ד) הספרדים בהשתמשם בתחבולות היחוס אשר המציאו להנאתם ולטובת עצמם, הם מכניעים ומשעבדים אותנו לסבול יסורי כפל: „הומרי" ו„מוסרי"; א) הם מכבידים הרבה עלינו בקחתם מאתנו מחיר הבשר ארבעה וחמשה גרוש על כל רוטל יתר על מחיר הבשר אשר בשוק, בעוד אשר לצרכי הוצאת השוחטים והשומרים וכדומה יספיק גרוש אחד על כל רוטל; ב) הם משפילים בזה את כבודנו בעיני שאר העמים באמרם: כי רק הם המיוחסים לבני ישראל.

עשוקים מידי עושקיהם. וליתר תוקף הבטחנוהו לתת לו מתנה הגונה ויֵעתר לבקשתנו ויבטיחנו להשתדל בכל מאמצי כחו להשפיע על אביו להוות דעתו לטובתנו.

בצאתנו מאתו פנינו אל החבר ב„מֶג'לס האידָארָה" (המועצה העליונה של הממשלה אצל הפחה) רַבָּאח אפנדי אל חוסייני, הוא הגדול שבמשפחה המיוחסת היותר גדולה, משפחת ה„חוסֵינִיֶה", והוא עשיר גדול והשפעתו מרובה על כל התושבים, וגם נכבד מאד בעיני הפחה ושרי הממשלה. ונציע גם לפניו את כל הדברים הנז', וגם ספרנו לו שפעלנו עפ"י בקשתנו שגם השיך אסעד הנז' יעמוד לימיננו. ונשמיעהו כי מוכנים אנחנו ליתן לו שכר טרחתו כפי אשר ישית עלינו, רק שישתדל להוציא דיננו.

ויען אותנו לאמור: „אמנם טוב מאד עשיתם בהקדימכם ללכת ולבקש את השיך אסעד שיעמוד לצדכם, ולקבל הבטחתו על זה, אבל עליכם לדעת כי עוד רבה העבודה לפניכם, ולא על נקלה תוכלו לפרוק עול הספרדים מעל צואריכם. הנה חפצים אתם להרוס מבצר חזק ואמיץ עתיק יומין, אשר התבצרו בו מתנגדיכם משנות דור ודור, ובודאי מתנגדיכם לא ישקוטו ולא ייעָפו מלשים מכשולים על דרככם. והנה עתה באתם גם אלי לבקש עזרתי בפעולתי, וגם הנכם מבטיחים אותי לתת לי שכר פעולתי ככל אשר אשית עליכם. על זאת עלי להגיד לכם: אמנם רוצה אני לבקש את הנרדף ולעזרהו, חנם אם הוא עני, ואם עשיר הוא לקחת שכר פעולתי כפי שָוְיָה, אך לא בדרך אשר אתם מציעים לפני. דרכי היא להרויח שכר פעולתי ע"י „היתר עסקא" (ובדברו צחק בעצמו). הלא תכירו אותי כי הנני איש סוחר, ולבי נוטה תמיד למסחר ולא לקבל מתנות. ובכן בעסקכם זה אציע לפניכם אופן מִסְחָרִי, שיהיה דבר השָוֶה לשנינו, אופן אשר אנכי ארויח ואתם לא תפסידו כלום, ועוד תרויחו שתִוָשעו תשועה עולמית.

וזאת היא הצעתי: אנחנו נתקשר בינינו למשך חמש שנים עפ"י האופנים האלו: אנוכי אתחייב להקדים לכם בכל חמש השנים בשר כשר לפי כל צרככם מצאן שנשחטו ונבדקו ונשמרו ע"י שוחטים ושומרים אשכנזים במחיר אחד לכל השנה והוא שמונה עשר גרוש הרוטל, בין בקיץ ובין בחורף; ואתם תתחייבו לקנות הבשר במחיר הנז' רק ממני ולא מאחרים, וכל צד שיעבור על התנאים הנז' ישלם קנס משך חמש שנים, כל שנה מאתים נא"פ. זאת היא הצעתי, וכאשר תדייקו בחשבון תמצאו ותראו כי לבד שלא תפסידו אלא עוד תרויחו. הנה הספרדים מוכרים לכם הבשר בעונת הקיץ במחיר ששה עשר גרוש וחצי הרוטל, ובעונת החורף במחיר אחד ועשרים גרוש הרוטל. לפי זה יעלה להשבון ממוצע לכל השנה ערך תשעה עשר גרוש הרוטל, ואנכי אמכור לכם בשמנה עשר גרוש הרוטל.

למסור לספרדים או למי שהרבה ליתן בקשיש להקצב המחלק. ואוי ואבוי היה למי שלא הרבה ליתן בקשיש להמחלק, כי אותו היה מניח לעמוד ולחכות שעות אחדות, ולסוף היה נותן לו בשר כחוש ורובו עצמות. מ"א ז"ל היה נותן לו בכל שנה לירה טורקית ובכל חג שני רוטל יין משובח עם משפחת מלאה מגדנות (והנז' היה מחמיר לחשוב גם את ימי חנוכה ופורים למועדים); וכן היה לוקח מכל הבעלי־בתים האשכנזים.

כה נדכאו ועָנו וסבלו האשכנזים מאחיהם הספרדים באין יכולת בידם להעמיד שוחטים משלהם ולפתוח מקולין לעצמם, מפני שהקצבים הישמעאלים לא רצו ולא יכלו להאכיל את בשר הטרפה להישמעאלים מחסרון תעודה להשוחטים האשכנזים. פעם נִסו ממוני כוללות האשכנזים לקנות בעצמם כבשים ועזים וישחטום, ובבקשם למכור בעצמם את בשר הטרפה להישמעאלים לא נמצאו קונים אף ברבע המחיר ויאלצו להשליכו לכלבים, ויפסידו בהנסיון הנז' יותר ממאה נאפ' ויאלצו לשוב ולהשתעבד תחת יד הספרדים.

כה עברו שנים רבות, עד שנתיסדה הכנסיה „כנסת ישראל" הנז'. ובהתאחד הפעם הפרושים והחסידים יחד ויתעוררו לעבוד יחד לטובת כל העדות הנז', נִמנו וגמרו באחת לפרוק מעליהם עול השעבוד הנז' בכל אופן שהוא, אף אם יעלה עליהם בסכומים עצומים ובעמל רב. אז מסרו הדבר לידינו, לועד הפועל של הכנסיה, וירשונו להוציא כמה שיִדרש רק להגיע למטרה הנז'. ויצרפו אלינו גם אחד מצד החסידים, ר' שמואל ב"ק בן ה"ר ניסן ב"ק הממונה בכולל החסידים, ונחל לעבוד במרץ.

בדעתנו כי הישמעאלים תושבי העיר מושפעים הרבה משיך אחד, שיך אסעד פְשְפֶש אל מוגרבי,—באשר הוא איש עשיר ונקי כפים ומלומד גדול בתורתם ואדוק מאד בדתם, ונחשב בעיניהם לאיש קדוש—הלכנו אל בנו עבד אל רחמן אשר היה איש סוחר ואוהב להרויח גם „מן הצד" והיה גם מכירנו, בבואנו אתו לפעמים בקשרי מסחר. ונפן אליו ונציע לפניו את גודל הלחץ אשר ילחצונו הספרדים, ואת העול והחמס אשר נסבול מהם, וגם אי הצדק והיושר להעמיד גורלה של עדה שלמה לשבט או לחסד ביד איש אחד הוא החכם באשי, כאלו הוא לבדו מכיר את כל היהודים ויחוסיהם. והיתכן כי עדותה של עדה שלמה לא תקובל כעדותו של איש יחיד? ובזה הלא גלוי ונִכר לכל בר־דעת כי זוהי רק תחבולה וערמה מהעדה הספרדית להשתמש בה לשעבד תחת ידם את העדה האשכנזית. ובהיות שכל האשכנזים רוצים עתה להגיש משפטם לפני הממשלה, ובהיות שהדבר נוגע לעניני הדת, ובודאי ישאלו השופטים את חות דעת אביו בזה, לכן הננו פונים אליו בבקשתנו כי יסביר לאביו את כל הדברים הנז' וישפיע עליו שלמען הצדק והיושר יציל

הראש, המעים, והכבד הטחול והרגלים—הנקראים בערבית בשם הכולל „סַקַט״ (פסולת)—היו משלמים לפי המספר ולא המשקל. וכן היו נוהגים משנות דור ודור. ובהיות רשיון השחיטה מסור ביד החכם באשי השתמשה בזה עדת הספרדים להטיל על מכר הבשר מס הנקרא בשם: „גַבֶּלָה״ בהוסיפה על המחיר שלשה גרוש על כל רוטל, כדי שיספיק להוצאות השוחטים והשומרים ולשאר ההוצאות, ושישאר גם סכום הגון הכנסה לצרכי הקהלה. את המס הזה היתה העדה מחכירה בכל שנה בהכרזה לכל המרבה במחירו ליתן לכולל כסף מזומן לבד כל הוצאות השחיטה והשמירה וכו׳, ועל פי רוב עלה מחיר החכירה לערך מאתים נאפ׳ רֶוח נקי לכולל. ובהגמר מועד ההכרזה נתן לחוכר שטר כתוב וחתום מהחכם־באשי וראשי העדה שאין רשות לשוחטים לשחוט עבור שום איש, רק עבור החוכר הנז׳, וכן אסור לשום איש להתעסק במכר הבשר וכל השייך לו מבלי רשות החוכר. על פי הרוב היה החוכר אחד מהמנהיגים בעצמם או מקרוביהם ומיודעיהם, ולזאת לא היה החוכר ממלא חובתו בהקצבת המחיר אשר קבעו לו לקחת רק שלשה גרוש על כל רוטל נוסף על קרנו, והיה מוסיף על המחיר כחפץ לבבו באין מוחה בידו; כי חבריו מנהיגי העדה העלימו עיניהם ולא שמו לב לשועת העניים על יוקר המחיר.

ויותר מכולם סבלו מזה האשכנזים מקנאת הספרדים בהם, בראותם כי באשכנזים יתמכו אנשי מדינתם בכסף „החלוקה״, וגם קרוביהם יתמכום בנדבותיהם הפרטיות, ולהם אין כל תומך בהיותם ילידי הארץ מימים קדמונים ואין להם עוד כל קשר עם תושבי ערי אבות אבותיהם בחו״ל. ורק בכל שנה (עד היום) שולחים שלוחים לקבץ נדבות במדינותיהם, ומזה לוקח השליח ערך חמשים או ששים אחוזים תמורת הוצאותיו ושכר טרחתו, ואת האחוזים הנשארים מחלקים החכמים ביניהם, ולהמון התושבים לא יתנו אף פרוטה אחת. ולכן רַבָּה אז שנאתם לאשכנזים, ובהיות ידם תקיפה בעסק מכר הבשר עִנו אותם בנתינת הבשר הן בכמותו, בעת הדוחק, והן באיכותו.

שערו בנפשיכם! רק חנות אחת היתה בכל ירושלם למכר הבשר („ברחוב היהודים״ בצד ה„חורבה״) ודלתה היתה סגורה בפני הקונים ונפתחה רק ליחידי סגולה מאנשי שלומם הספרדים, אשר תיכף בהכנסם מקדימים ליתן להם מבוקשם מנה יפה, בשר שָׁמֵן וטוב. ושאר הקונים, ובפרט האשכנזים, היו מוכרחים לעמוד ברחוב צפופים ונדחקים על יד החלון שבצד הדלת, אשר רחבו בערך ארבע אמות, ולצעק: תן לי שתי אונסות, תן לי ארבע אונסות וכדומה. ועל יד החלון מבפנים היה יושב לו החוכר על אצטבה במנוחה שלמה ומאזין לצעקתם בשִׁויון נפש כאלו איננו שומע, ועל ידו עומד הקצב וחותך ושוקל החלקים ומסדרם לפני החוכר. והוא היה בורר את המנות היפות ומקדים

ט.

סכסוך בענין השחיטה.

(תרל"ד—תרל"ה).

„הכל שוחטין ושחיטתן כשרה".
(חולין א', ע"א)

ראשית עבודת ראשי הכוללים בהתאספם יחד, היתה לטכס עצה בדבר השגת רשיון הממשלה לשוחטים אשכנזים שיוכלו לשחוט, דבר אשר נסו ממוני האשכנזים כמה פעמים להוציאו לפעל ולא עלתה בידם, ורק הפסידו כסף רב ללא תועלת, והפעם החליטו פה אחד לעבוד יחד במרץ ולהשתדל להגיע אל המטרה, וטרם ספרי את אשר פעלנו אנחנו חברי הועד הפועל של „כנסת ישראל" בענין הזה—עלי לבאר את הסבות אשר גרמו לכך:

בראשית התישבות האשכנזים בעה"ק ירושלים, כאשר היו רוב התושבים ישמעאלים ומעוטם יהודים ספרדים ונוצרים ערבים ילידי הארץ, היה כל עסק הקצבות ומכר הבשר בידי הישמעאלים, על פי דתם לא הותר להם לאכול בשר רק מבהמה אשר נשחטה בידי שוחט שהוא מן „אהל אל כתאב" (לאמר: שיש לו תורה מן השמים), ומאמין באחדות הבורא, והמברך את ברכת הזבח במלים: „באסם אללה אל אכבר" (בשם האל הכביר), ובכלל „אהל אל כתאב" נכללו גם בני ישראל, רק בתנאי שיהיה לישראל, תעודה שהוא מזרע אברהם יצחק ויעקב, שהם בני ישראל האמתים, והממשלה היתה נוהגת לסמוך בזה רק על תעודת החכם באשי, שהוא ראש העדה הישראלית הרשמי.

וברצות הקצבים הישמעאלים לזכות את היהודים בבשר כשר וגם להרויח מזה רֶוח הגון, נתקשרו עם היהודים עפ"י התנאים האלו: הם (הקצבים) מחויבים לשחוט את צאנם ע"י שוחטים יהודים וכן להניחם לבדקם אחר השחיטה כדת ישראל, והיה העזים או הכבשים (ילידי הארץ אינם אוהבים בשר בקר) אשר יצאו כשרים יקבלו היהודים את חלקי חצי גופם הקדמי לאמר: הצואר, החזה והצלעות עד הירכים (הערבים יקראו לחלק הזה „מוקדם"), וחצי גופם האחורי, אשר חלקיו דורשים ניקור שעל ידו ופחתו הרבה, ישאר לבעלי הקצבים יחד עם הטרֵפות למכרם לישמעאלים ונוצרים, ולעומת זה התחיבו היהודים להוסיף על מחיר הבשר הכשר גרוש אחד על כל רוטל יתר על מחיר בשר הטרפה, ובעד

אשתו, והשגנו שטר מקנה רשמי על שם גבאי הת"ת. אולם כאשר התבוננו הגבאים יחד עם הכנסיה, כי אם תשאר החצר בידם, יעמיסו על המוסדות הנז' חוב של סך רב, כי לבד אשר היה עליהם לשלם סך רב לבעלי החובות אשר השתרגו על החצר על ידי רש"ב, עלו גם הוצאות המשפטים והשגת שטר המקנה לסך הגון, לזאת החליטו למכור את החצר ולסלק את כל החובות וההוצאות, ומותר הכסף נשאר לטובת המוסדות הנז'.

ובזה תם ונשלם פרק „החצר" וקונהו רש"ב וחבריו.

אחר הדברים האלה נסע הרש"ב לערי סביריה, ברצותו לעשות שם תעמולה נרגנית נגד מוסדי הת"ת והישיבה; וה' הפר את עצתו וימת באמצע הדרך באיזה כפר של נכרים. וכאשר ה' ליבוש כהן לא מצא לו כל עסק נסע לעיר סובלק (מקום מושב הגבאים של כולל) ויאיים על הגבאים שאם לא יספיקו לו בכל שנה די צרכו מכסף החלוקה ימסרם להממשלה, כי הם מקבצים כסף בלי רשיונה ושולחים אותו למדינת תורכיה לא"י, וזאת יוכל לברר ע"י מכתביהם אשר בידו. (וע"ז יש שם עונש המור). ובפחדם על נפשם נאלצו לתת לו סך הגון כפי דרישתו, ולהבטיחהו גם להבא לשלוח לו מדי שנה בשנה סכום אשר יספיק לו למחיתו ברֶוח, כפי אשר קצב להם הוא בעצמו; ומכתביהם הנז' השאיר בידו למשכון.

אז נפזרו גם שאר חברי הכנופיא לכל רוח, וחמת שתי העדות שככה, ולאט לאט הדלה המחלוקת, ועדת החסידים התחילה להתקרב אל עדת הפרושים לעבוד יחד לטובת הכלל.

„נכבדתי מכבודכם הרמה לשלוח אלי המכתב גלוי עבור החמס ועושק של מו"ה שאול בנימין, ועדותכם נאמנה שרש"ב מעל בקדש, וכל העדה רובם כבולם קדושים, ועוזרי ריש"ב כלימתם ישאון, ומלבד כי עדותכם נאמנה, אף גם כל גדולי ירושלים יעידון ויגידון כי רש"ב יעוות משפט לגזול את הרב ר"פ לאפין ולמעול בקדש, ולהוציא דבה על צדיקים ותמימים, גם הגאון החסיד מגריידיץ מתחרט שחשד בכשרים את ר"פ לאפין והממונים וכתב אלי שראוי לקרוא בקול רעש גדול שרש"ב יעשה קץ לריבו, וגם הוא יעשה כן, ותמחלו לשלוח מכתב הלוטה אל רש"ב, וגם ראוי שכל רבני קודש יגזרו בחרם גדול עליו לעמוד בדין תורה בתביעה על החצר דוקא, בלי עכוב ובלי דחיה, הלא צריך לברר מאין בא לו הרכוש הזה לקנות החצר על שמו, אביו מטמון מצא? או מעושרו של קורה עלה בידו? ואם ח"ו לא ישמע לקול החרם, אז הותרה הרצועה להביאו בבית אסורים אותו ועזרתו — הלא אם ישמע ישאירו לו כדי היוו לפי דין תורה, ואם לא אז אשמו בראשו וכֻלם נקיים במעשיהם נגדו,

„כה דברי עבדכם המתאבק בעפר רגלי החכמים ומצפה לשלום וישועה ונחמה,

הק' צבי הירש קאלישער".

„למהר"מ אוירבך נ"י.

ושלום ביחוד לשארי הגאון הגדול כ מ ה ו ר " מ א ו י ר ב א ך נ"י.

„צר לי בצערו שהיו הושדין מה שאין בו, ועתה האמת ניכרת, והשקר נעדרת, ויראה שהשלום יהיה נעזרת, שיהיה לציון לתפארת, ולדעתי שהשטן מרקד לדברי ריבות בשערי קדש, עבור התרשלות בעסק ישוב הארץ, לכן נא עצתי ישמע להיות לעזר עם השר הג' יקיר גירון למקנתו אצל יפו, להושיב שמה אביונים ודלים לעבודת הארץ ולקיום המצות התלויות בארץ לתשלום רמ"ח אברי רוחני הנשמה התלוים בקיום כל המצות ובזכות קיום המצות תתקרב הגאולה מהרה כאמור במדרשים וד"ל, כמו"ב, כ"ד ידידו ואהובו הנ"ל, וכן יאמר למהרש"ס הנ"ל".

ובכן קורא יקר, אחרי קראך את שני המכתבים הנז' מגאוני ארץ ישראל והז"ל בודאי נוכחת לדעת כי לא הפרזתי על המדה ולא הגזמתי בתארי את הכנופיא הנז' בצביונה האמתי.

ואחרי שהודעתיך כל זאת אשוב אל הסדר לספר ולתאר את כל פעולות הכנסיה עד בא יום פקודתה ועת סתירתה והריסותה ע"י מיסדיה ובוניה בעצמם.

אחרי עמל ויגיעה רבה זמן רב בדינים ומשפטים לפני הקונסולים ושופטי הממשלה, עלתה סוף סוף בידינו להוציא בלעו מפיו, ולבטל שטר המקנה שביד

„גם זה מקרוב מסרו הממונים הי"ו שטר ברורין (קאמפראמס) בחתימת ידיהם וידי ר"פ לאפין גבאי הת"ת, וסמכו על ארבעה אלה: הרה"ג מר הרץ הונטער, הרב הגביר מו"ה מרדכי יפה, הר"ר חיים ליב אייגעש והר"ר אליעזר דן ברלב"ג; וענה רש"ב כי לא יזכר בשטרי הברורין שם „החצר" רק סתם „תביעות", והתרצו גם לזאת רק לשים קץ, וכבר התחילו הטענות, ויעידו גם ארבעתם או השנים אשר מצדו בשל מי הסירובים והדחויים בכל יום, עד אשר נלאו הבוררים ונלאו מורשי הממונים, ובכל זאת עודם בעמדם יעמודו.

„והנה רש"ב ואשתו כבר הם בביתם על פי הבטחתם להקונסול האמריקני החדש שלא יסעו מזה עד יוגמר משפט החצר.

„ועתה יאמרו נא יראי ה'! גאונים וצדיקים אם יש מקום לזעקתם על הממונים הצדיקים הנאנחים והנאנקים על כל אלה, והנם נעלבים ואינם עולבים, בידעם כי עד ארגיעה לשון שקר ושפת אמת תכון לעד, ואם גם כלנו נחריש בעת הזאת יגידו שמים צדקם ואמונתם מארץ תצמח, וישועה קרובה לבא.

„והדר"ג והה"ג הצדיק מגריידיץ מו"ה אליה גוטמאכער נ"י בקנאתם באש עברה יקנאו לציון קנאה גדולה ויעלו על במת כתבי העתים, וכה יאמרו לירושלים: „כל כלי יוצר עליך לא יוצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי, זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם". וה' הטוב יכפר בעד הדר"ג כי בשגגה קלטה אזנם ופלטה קולמסם דברים אשר לא כן—אף כי נפלאנו: הלא מאמר ר"ש בן שטח, אראה בנחמה וכו' (שהביא הה"ג דגריידיץ נ"י) היה בכחו לעצור מהירות משפטם, אך יודעים אנחנו כי לשם שמים נתכוונו, ועל כן רגלי חסידיו שמר מלהדפים על המגיד דברים שהיו מהר מתחרטים ומתנחמים בלא יועיל, וה' נתן הכמה בלבם לשאול ראשונה, כי לא יאונה לצדיק כל און, ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור.

הצעיר **אברהם אשכנזי ס"ט, ראשון לציון**, (מקום גושפנקא דמלכא).
מאיר אוויערבאך ראב"ד דכוללות אשכנזים הי"ו פעה"ק ירושלם ת"ו.
שמואל סלאנט (מקום חותמו)

ב.

„בעזה"י פה טהארן ט"ז בשבט, **שלום אז ברכה וטוב**, לפ"ק.

„אל גאוני עולם גדולי הדור, אנשי אמת, דורשי שלום ואמת, אוהבי משפט צדק תפארת ציון וירושלם ה"ה הגאון מוהר"ר אברהם אשכנזי הכם באשי נ"י והגאון שארי מוהר"ר מאיר אויערבך נ"י והגאון מוהר"ר שמואל סלאנט נ"י ויזרח לנצח.

יר"ה כי החצר הוא של תלמוד תורה דכוללות פרושים, כי בקונסולאט ההוא כתב רש"ב את קנית החצר ואת כל מכירת הבתים והגורלות הכל באר היטב, והעמידו את רש"ב למשפט. ובראשונה בקש ממנו קונסול אמעריקא ערבון שלא יצא מירושלם עד יוגמר משפט החצר, והשיג שטר ערבות מאת ר' ליבוש ארנשטיין מפאלטשאן ונתן ליד הקונסול. והקונסיליש עסוקים להוציא משפט ברור על החצר, ורש"ב מתעסק ליסד לו בית דין והוא אחד מהם ועמו ר' ליבוש הנז' ועוד שלישי וליסד חברה בשם „עזרת ישראל" כי יעזרוהו להחזיק החצר בידו וביד אשתו; והם נשבעו בפני הממשלה יר"ה שהחצר מקנת כסף אשתו הוא, ואין לכולל או לתלמוד תורה כל חלק ושייכות בו. עוד זאת עושים לחרף מערכות גדולים וצדיקים בדברי בלע בכתבי העתים, אולי בזה ינערו הצנם מהתביעה וישאר החצר ביד רש"ב.

ויהי ביום ד' תשרי לעת ערב והקול נשמע כי רש"ב נאסף שנית אל משמר, וירע הדבר מאד בעיני העם והגדולים וילך הה"ג ר"ש סלאנט נ"י החותם השלישי בזה ועמו הרב ר' מאיר מאניקשט נ"י ור' פישל לאפין נ"י, ולקחו עמם את הרב ר' אליעזר דן ברלב"ג נ"י מחותנו של רש"ב (למען לא יוכלו בני חברת רש"ב לטוח טפל על ההליכה ההיא ולשום צדקה לצעקה כדרכם וכעלילותם), ויבואו אל קונסול אמעריקא לשאל לו ולבקש מלפניו על רש"ב להוציאו מבית משמרו. ויען הקונסול ויאמר: „הפקודה הזקה עלי לגמור משפט החצר ועלי לשים משמר על הנשפט, אחר כי בא הערב אורינשטיין והוציא הערבון, יתנו אחרים ערבונם בעדו שלא ילך מירושלים אנה ואנה ואניחנו בביתו". אז נודע הדבר כי עצת חברתו ועוזריו עשתה זאת להתגולל על הרבנים היקרים בתואנה זו כי הושיבו איש בבית הסוהר בעשי"ת. והגרש"ס נ"י בקש בלילה ההוא מאת הר' יעקב מרדכי הירשנזאן מפינסק מחותנו השני של רש"ב שיהיה הוא ערב כי לו אחוזת ארץ, וכל דבריו לא הועילו לו, וכן הלכו רבים לבקש את אשת רש"ב לתת ערבון בעד אישה ולא נתנה, ובעוד ימים אחדים הקול נשמע בבית הקונסול כי אשת רש"ב מוכנת לשום לדרך פעמיה, ויאסוף גם אותה אל משמר; ולתת שטר ערבון על החצר לא נתנוה, ובחרה לשבת היא ואישה בבית משמר, למען תתגעש ותרעש הארץ ממרחק ובני חברתו יוכלו לפעור פיהם בלי חוק, ולצאת מגבול האמת והצדק והמוסר הרחק מאד.

„ובכל אותם הימים לא הדלו הממונים הי"ו לבקש דרכי שלום בכל אופן שיהיה, החותם השני בזה, שלח אל החותם הראשון, כי הוא ישליש כל מה שתובע רש"ב, ורש"ב יכתוב החצר על שם הת"ת, ולא אבה (הרש"ב) כי אם שיותן כל הכסף שתובע ב י ד ו, ואם יתחייב יופרע ממנו, וזה עולה לכמה אלפים רו"כ, שבך הוא תובע, והיפרע?—ואת שלוחי הממונים דחה כדרכו, וסוף אין,

קוני הבתים וזוכי הגורלות לשם התלמוד תורה ונותני הנדבות בשמעם, הלא ייטב יחר להם, ועל ירושלם וגדוליה וטובי קהליה יקצופו.

„והרב הגאון ר' ברוך מרדכי ליפשיץ נ"י אבד"ק נאווידהארדאק שהוא הגבאי הראשי של הת"ת במדינת רוסיא, והוא אשר מִלא את ידי רש"ב הכהן בשליחות להשמיע בנדבות לשלם חובות החצר, כשמעו את דבר שטר המקנה שהוציא רש"ב, נתן בקולו קול עוז ויצו במפגיע על הר"פ לאפין שהוא אחד מגבאי הת"ת להגור כל כח ועוז להוציא החצר בכל ממון שיצטרך באמרו: „אני אנה אוליך את חרפתי מפני הנדיבים אשר שקלו שקליהם על ידי", והרבנים הממונים הי"ו אספו אספה גדולה מכל נכבדי היחידים ועשירים ות"ח, וכלם הכריעו כי חובה מוטלת על הממונים להסיר מכשול מסוכן כזה מירושלם, ולא יתנו למלאות ח"ו את עה"ק חמס באין מציל והוסכם להגיש המשפט לפני הקונסוליש, ובשגם כי מבואר בספר כנסת יחזקאל סי' צ"ז כי אם האחד התחיל ללכת בעש"ג מותר לבעל דינו ללכת גם הוא בלי היתר ב"ד, ופה ישנם גם שניהם אחרי שהתחיל בעש"ג להוציא שטרי המקנה ולב"ד, או לבוררים לא אבה הלוך.

„ויבא דבר משפט הכולל לפני קונסול אשכנז יר"ה ומשפט ר"פ לאפין לפני קונסול רוסיא יר"ה, ושני הקונסוליש שלחו תביעותיהם אל קונסול אמריקא, כי רש"ב הכהן בשובו מאמריקא הביא בידו תעודה כי יליד נויורק הוא, ונכתב פה בקונסולאט אמריקא, אבל להוציא שטר מקנה על החצר לא יכול בלתי אם בא להסות בצל ממשלת הארץ יר"ה, וקונסול אמריקא שלח אחריו על דבר התביעות ולא הלך אליו; ושלח שנית להביאו בחזקה, והוכה סריסו מידי בני חברתו, והכעיס את קונסול אמריקא תמרורים, ופקידי הממשלה יר"ה דפה הגינו עליו. אז פנה הקונסול בחמת רוחו אל הגבוה עליו בקאנסטנטינופול ויעמול ארבעה הדשים עדי הביא את רש"ב אל תחת מחסהו, ויאספהו אל משמר ירח ימים, מיום ז' תמוז עד יום ה' אב על הטאתו נגד ממשלת אמריקא, ובמשפט החצר לא נעשה עדין דבר, כל עוד לא נודע לאיזה ממשלה שייך רש"ב הכהן.

„ובכל אותם הימים בטרם נאסף אל משמר לא הדלו ממוני הפרושים לשלוח מלאכי שלום לברור בוררים ולישים קץ אל התלאה ומגינת לב הלזה, והוא התהפך בתהבולות, לבלתי לכת לפני דינים או בוררים, ולהטעות את הבריות כי הולך הוא, וכמה פעמים, כי אמר זה יהיה בורר מצדי וכתבו הממונים והתמו על זה, ומהר חזר בו מזה ובחר באחר והחליפם יותר מעשר פעמים, פעם בראותו כי הממונים טרודים בעת ההיא וכדומה, שלח שטר ברורין לידי החותם הראשון, ועד שהיה להם שהות להשיב, חזר בו.

„אבל הקונסוליש ברורו היטב מתוך ספרי הזכרונות של ממשלת אשכנז

שטרי מקנה על שם אשתו בעש"ג נקנה ונבנה מכסף עזבונות והקדשות ונדבות ומכירת בתים וגורלות, והכל בעד התלמוד תורה דכוללות פרושים הי"ו ומלבד זה לוו מה"ר פישל לאפין ערך עשרת אלפים רו"כ, ומשכנו החצר בידו, בינתים סלקו לו ערך ששה אלפים רו"כ, והחצר נשאר במשכון ביד ר' פישל לאפין על יתר החוב, וגם ספרדי אחד טאבעט נשה בהחצר ערך אלף ומאתים רו"כ, אשר כבוא החצר במשכון ביד ר"פ לאפין קבל עליו את החוב הזה ונתן שטר קאמבייאל כנימוס על עצמו.

„ויהי בעת הוציא רש"ב ספר המקנה בעש"ג על שם אשתו, ותרעש הארץ, כי עוד לא נעשה ולא נשמע כזאת. ר' פישל לאפין הנושה בהחצר חוב גדול הזמינו לדין תורה ולעג לו, ממוני כוללות הפרושים שלחו לו התראות בעדים שיעמוד לד"ת ולא שמע, והרי עדי ההתראות חיים וקיימים ב"ה, ככה עמלו עמו כשני חדשים ע"י שלוחים ומכתבים וריקם השיבם, ודאו הכל כי לא יצא החצר מידו רק ע"י עש"ג, כי רק בכח העש"ג בוטח הוא, ויודע כי אין בית דין יכול לבטל מעשה וכח העש"ג.

„בעת ההיא תור תשלום שכר דירות לשנה הגיע, ושלחו בית דין הפרושים וכל גדוליהם הי"ו התראה אל כל שכני החצר ההוא שישלישו שכר הדירות ביד הגביר ר' דוד רייז אחד מאוהבי רש"ב עד שיעמוד לדין, וגם אני הח"מ הראשון שלחתי השמש שלי עם שמשי ב"ד הפרושים על דבר ההתראה ההיא, ורש"ב השיב להם: „אני יש לי שמשים אחרים". בפיו דבר ובידו מילא, והביא שוטרי הממשלה יר"ה לקחת בחזקה שכר הדירות לידו.

„אז ראה והתבונן ר' פישל לאפין כי יאבד כספו אם החרש יחריש. ובעודו מתיעין והושב מחשבות להציל כספו וגם כסף התלמוד תורה כי הוא אחד מגבאיו, ולבבו יכאב באבדן החצר הזה אשר הוא בידיו עזר לרש"ב בהיותו בחו"ל לאסוף נדבות עליו, והנה קונסול רוסיא יר"ה שלח אחריו והראהו תביעת קונסול צרפתי את חוב הספרדי טאבעט והרין משפטו לשלם או יאסף אל משמר עדי ישלם. אז צעק לפני הקונסול: „הלא תביעתו על החצר והחצר נגזל מידי, יושב לי החצר ואשלם במיטב". ויצוהו הקונסול להושיט לו כתב קובלנא בנימוס, ויעש כן, ומי זה ירשיעהו?—והרבנים היקרים ממוני כוללות הפרושים הי"ו אשר בקש מהם ר"פ לאפין כח והרשאה למען יתבע כל החצר מיד רש"ב בתביעה אחת, היו נבוכים במבוכה זו ימים רבים, כי להכנס במחלוקת עם רש"ב וסיעתו געלה נפשם, ולאידך גיסא להניח בידו חצר של התלמוד תורה, על שלש אלה לא יוכלו זאת: א) הפסד הת"ת חצר גדול כזה, ב) כי יאמרו מתקוממים „ידינו רמה" וזה ההילם לעשות ואם היא תצלח מהר יעשו כדבר הזה בחצר אחרת של הכולל ואין מידם מציל, ג) מה יאמרו אחינו בחו"ל

בבית האסורים בעטים של ראשי כוללות הפרושים שחשדוהו כי ימסר אח"כ את החצר לכוללות החסידים, והוא ניצל רק ע"י שממשלת טורקיה קִבלה כנגד הסותו האמריקנית. לא יכל אז אביו להוציא השטר אשר תחת ידו לעיני הקהל כי זה היה נותן יד לקונסול האמריקני להראות כי הריש"ב הבריח נכסיו ע"ש אשתו, אשר על זה יש ענש גדול באמריקה.

אחרי מכתב זה בא בלוה הנ"ל מש' תרע"ד, מכתב מבנו של הר"פ לאפין הוא הר' אליעזר לאפין, ובו הוא מבקשהו לתת מקום לשני מכתבים בשאלה זו, אחד שנדפס אז בירושלם בשם „מכתב גלוי" מהרבנים האשכנזים והספרדים שכתבו בתור תשובה להרצ"ה קאלישר מטאהרן על שאלתו בענין זה, והשני תשובת הרצ"ה הנ"ל שלא נתפרסמה עדין.

וזה נוסח המכתב הגלוי:

א.

מכתב גלוי

בעז"ה פעה"ק ירושלם תובב"א יום ה' י"ב טבת שנת תרל"ד לפ"ק.

ה' ממעון קדשו ישלח חסדו ואמתו, ויצו את הברכה חיים אל הוד כבוד הרב הגאון הצדיק, מוהר"ר צבי הירש קאלישער נ"י, אב"ד ור"מ בק"ק טהארן, אשר בפרייסין המדינה, ולכל אשר לו שלום.

„למראה עיני שלישתנו הה"מ בא מכתב הדר"ג אשר להחותֵם הראשון בזה, גם ראינו את מכתב הרב הגאון דגרידיץ נ"י להרבנים הג' ממוני ומנהלי כוללות הפרושים הי"ו, והנה גם הדר"ג גם הה"ג דגרידיץ נ"י בקנאם קנאת הצדק והאמת וקנאת כבוד ירושלם מבלי משים שפכו כאש חמתם על הממונים הנז' הי"ו, ויתנו אותם לבוזזים, ולהולכי בעש"ג ולא לדייני ישראל. ואולם הדר"ג הותיר שריד לספק רחוק אולי לא כצעקתה הבאה על הממונים עשו, רק זאת שמו להטאת לא תמחה מהממונים כי על ידיהם איש ואשה ברזל באה נפשם, אשר על אלה לא יכול ההותם הראשון להתאפק בראותו כבלע את האמת לעיניו, ובהראותו את מכתביכם הנז' להחותמים עמו בזה, גם הם מקרב לב עמוק מר צרחו, עד מתי ה'! עד מתי השקר יאפיל האמת, והשכחת מרמה תכסה ארץ, עד אשר גאוני ישראל וצדיקים נלכדו ודם נקיים ירשיעו! ועל כן, זאת מצאנו עלינו בחובה להודיע גלוי, מה עשה ר' שאול בנימין הכהן, ומה עשו לו ממוני כוללות הפרושים, כי חובה עלינו להצדיק צדיקים דמעיקרא!

„נודע למשגב כי החצר הידוע שהחזיק בו רש"ב אשתקד ע"י לקיחת

תרל"ב) שב הרה"ג כמוהר"ר שאול בנימין הכהן הנ"ל ממסעו באמריקה וישלם חלק מחובותיו וירשם את החצר הגדולה שהזכרנו (שנכתבה בהבד"צ על שמו) בערכאות הממשלה על שם אשתו. הוא התנצל אמנם כי בדעתו היה שאחרי אשר יסלק את כל החובות יכתבנה הקדש על הת"ת; ולמען יהיה בטוח שלא ידחוהו כלל ממשמרת ההנהלה של הת"ת שעליו עמל כל כך עשה זאת. אך עצם המעשה היה מכוער וכעין מעילה בקדשים, ולמנגדיו חרה הדבר במאד ויחליטו ללחום כנגדו.

והדבר הזה הסב מחלוקת עצומה בינו ובין חבריו גבאי הת"ת שארכה יותר משנתים, ותהי למחלוקת עדתית, לאמר בין עדת הפרושים והחסידים, וגרמה בזיון וחלול השם לעדת ירושלם".

בהלוח הנז' של שנת תרע"ג, במאמרו הנז', ופרסם העורך מכתב שהגיעו מחתן הרש"ב ר' חיים הירשענזאן בשם: "להצדיק את הצדיק".

במכתב הזה משתדל הכותב להוכיח כי הרש"ב לא רשם את החצר על שם אשתו לשם מטרה עצמית כי אם מצד ההכרח, ולולא קמו מהרהרים אז במשך זמן קצר היתה הרבנית מקדישה החצר להת"ת. הוא מבאר כי החצר נקנתה ע"י חוזים ושטרות מהמוכרים הבעלים חוין מערכאות ונקראים בערבית בשם „חיג'א בּרָנִיָה" (שטר חיצוני), כי לא היתה רשות ליהודי נתין זר לקנות קרקעות בא"י. הרש"ב שלם להר"פ לאפין בדווינסק וחשב כי בזה נפטרה החצר מחובותיה, אך בשובו לירושלם מצא כי לא נגמרו הסכסוכים והוא יהיה מוכרח ללוות עוד כסף על בטוחות החצר, וחשב לצאת עוד הפעם לחו"ל לקבץ הכספים ולשלם להמלוה החדש. כדי להשיג הלואה כזאת היה מוכרח לרשם הקניה בערכאות כנימוס *), והב"ד הרשוהו לתכלית זאת ולמען הוציא את כל קנית החצר שהיתה בסכנה מפני שלא היתה ע"י שטר מכירה כחק—לכתב החצר על שמו. אך מפני שלא היתה הדבר אפשרי בהיותו חוסה בצל ממשלת אמריקה, התיעץ עם ידידיו יודעי דת המדינה והם יעצוהו כי ירשם החצר על שם אשתו שהיא חוסה טורקית ואחרי גמר הסכסוכים ותשלום חוב המשכנתא תקדיש היא את החצר על שם הת"ת. הרש"ב כתב לרבנים שונים בחו"ל והם הסכימו לזה בתנאי כי יניח כתב חתום בחתימת ידו ויד אשתו הרבנית כי החצר שייכת להת"ת וכי יקדישוהו אחרי תשלום חוב המשכנתא, וכן עשה, ועדים רבים התמו על הכתב הזה והקיום נעשה אצל ב"ד של כוללות החסידים, והכתב נמסר למשמרת אצל אבי הכותב. אך באשר עשו מתנגדיו קובלנא בערכאות קונסול אמריקה כי העביר הנהלה ע"ש אשתו להפקיע החובות והוא ואשתו הושמו

*) לא לרשם בערכאות הרשוהו, כי אם בשטר החיצוני הראשון שנכתב ע"י ביה"ד. ור' דברי עורך הלוח הנ"ל. (המעתיק)

ווֹעדנו הזמין בשם הכנסיה את כל נכבדי עדת הפרושים לבוא ביום השבת הראשון אחרי התיסדותה, להתפלל בביהכ״נ הגדולה „בית יעקב״ ולנדב נדבתם לטובת הכנסיה, ויתקבץ קהל גדול ורב (לגודל אהבתו להכנסיה), וכל כך רבו הבאים עד שרבים מהם נאלצו לעמוד ולהתפלל באולם של ביהכ״נ מאפס מקום להכנס פנימה, ומה גדלה פליאתנו בראותנו כי באו גם הרש״ב ומחותנו, ליבוש והתנו וכל קרוביהם ומיודעיהם להתפלל בביהכ״נ הנז׳ אף שמימיהם לא התפללו שם; כי כנראה השבו לעשות איזו שערוריה בעת התפלה, אפס בראותם את הקהל הגדול אשר נקבץ פחדו על נפשם, ויעמדו בכל עת התפלה ופניהם מוסבים אל הקיר, ועוד טרם כלתה כל התפלה נשמטו ויברחו לבתיהם.

הש״ץ הקבוע (איש זקן ומוג־לב) בראותו את האורחים הלא קרואים האלה, פחד על נפשו ולא רצה לעבור לפני התבה ולהתפלל. ובהיות הקהל עומד ומחכה ומפציר בהש״ץ לעבור לפני התבה והוא מסרב, צלחה עלי רוח אומץ ואקום ואעבור לפני התיבה, והצלחתי עמדה לי להתפלל ברגש ובנעימה רבה, וגם בעת הקריאה בספר תורה עמדתי על הבימה לפני הקורא ואסדר את כבודי העליות עם הוספות רבות, בהלקי שלשה פסוקים לכל עולה; ואברך את כל אחד בברכת „מי שברך״ ובעבור שנדב לכבוד הגאונים הרבנים הגרמ״א והגרש״ס ולכבוד הכנסיה, ותרבינה הנדבות ותעלינה לסכום הגון מאד. וכאשר תמה התפלה, נגשו אלי כל נכבדי הקהל ויברכוני בלחיצת ידים בברכת „ישר כח״ ותודה על העונג אשר הסבותי להם בתפלתי הנעימה, וגם הגאונים הרבנים שלחו ידם לאמר לי „ישר כח״ ותודה.

ווֹעדי הכנסיה החלו לעבוד עבודתם במרץ רב, ואנחנו חמשת חברי הועד הפועל היינו הרוח החיה, ועבודתנו רבה אז למאד בהיותנו נאלצים להשפט עם הרשב״כ וסיעתו בתחלה בהזמיננו אותו לדין לפני בית דין, ואח״כ בסרבו, להשפט עמו בערכאות של גויים, כאשר יבואר להלן מתוך העתקת תמצית מכתבי שני הצדדים, ומכתבי הגאונים שבירושלם ובחו״ל שנדפסו בלוחותיו של ה׳ לונץ ובהערותיו שריה נטיותיו לחברתם של רש״ב וסיעתו נודף מהם.

בהלוח הנז׳ לשנת תרע״ב במאמרו: „ירושלם בארבעים שנה האחרונות״ בהמאורעות של שנת תרל״ב, אחרי שספר מבואו של רשב״כ לירוש׳ ומפעולותיו במוסד הת״ת ובבנין ההדרים, כותב בהערתו: „עמו נלוו במשא בנין הבתים ובהנהגת הת״ת הרב הישיש כמוהר״ר ליב יעבין מקולנא והר״ר ליב הכהן מואלקוישק״. ובהמשך דבריו אומר: „אך עוד לפני קנותו את החצר הזאת כבר החלה הקנאה למצוא מסלות בלב הרבנים וראשי העדה להתנגד לפעולותיו ועבודתו, ועי״ז לא נמנה בשובו בין גבאי הת״ת וגבאיו״ — בשנה הזאת (שנת

ותגדל הצעקה על הגזל והחמס אשר נעשה לעין השמש באין מוחה. וילונו כל עדת הפרושים על גבאי הת"ת על אשר מסרו מפעל כביר כזה בידי איש בל נודע, אשר מקרוב בא לגור וישפוט שפוט לעשות בהמוסדות כאדם העושה בשלו; וגם על הרבנים הגאונים התלוננו על מנותם לגבאים אנשים זקנים ובטלנים אשר לבד מארבע אמותיהם של תורתם ותפלתם אין להם כל מושג וידיעה בהוויות העולם. ויקומו ויתעוררו כל נכבדי העדה ויקראו לאספה את הרבנים והממונים ואת גבאי כל המוסדות והסוחרים והעשירים לטכס עצה להציל את העשוקים מיד עושקם ולהוציא בלעו מפיו, וכן לקדם פני הרעה ליסד תקנות להבא שלא יארעו עוד מאורעות כאלה. ואחרי מו"מ ארוכים ובכוחים רבים בין כל הצדדים תקנו את התקנות האלו:

מָנו ועד אחד של כ"ג אנשים (כמנין סנהדרין קטנה), מהם סוחרים בעלי מרץ ובעלי בתים השובים אנשי מעשה, וממונה אחד מכל כולל, וגבאי אחד מכל מוסד; והועד הזה מנה מתוך חבריו חמשה סוחרים אמידים מילידי הארץ, לועד הפועל אשר עליו להוציא לפועל את כל החלטות הועד. ועוד ועד נמנה של שבעה מופלגי תורה, בהם שלשת הדיָנים של ב"ד. על הועד הגדול להתאסף פעם א' בשבוע לדון על כל צרכי העדה ומוסדותיה, ולדון אדותם ועל פי רוב דעות יקום דבר. ואחרי ההחלטה יובא לפני הועד הקטן ועד הרבנים להוות דעתם אם ההחלטה איננה מתנגדת לחוקי התורה, ואז תמסר לועד הפועל להוציאהָ לאור. המוסד יקרא „כ נ ס ת י ש ר א ל".

הועדים הנז' נקראו בשם ועדי „כנסת ישראל". על התקנות האלו הסכימו ובאו עה"ח כל הנאספים הנז' איש לא נעדר, וכל חבר התחיב לשלם בכל שנה עשרה פרנק. לחמשת חברי ועד הפועל נִמנו: ה' בן ציון ליאון, ה' בינוש סלאנט (בן הגרש"ס), ה' ליב לאמזר המכונה אחי, ה' יואל משה סלומון ואנכי.

ויהי בהִוָדע להחסידים דבר הכנסִיָה הנז' קמו וייסדו גם הם חברה בשם „עזרת ישראל". להחברה ההיא נלוו גם אחדים מעדת הפרושים, ר' יעקב מרדכי הירשנזאן הנז' ומחותנו רשב"כ הנז' וכל קרוביהם, ליבוש וחתנו ר' ישראל דוב פרומקין, בעל העתון „הבצלת", אשר דבר בעתונו כנגד הרבנים הגאונים וכל עדת הפרושים, וישותפו מיכל כהן (אשר היה סופר במוסדות הת"ת ובקור חולים של עדת הפרושים, וכאשר יסדו הספרדים את ביה"ח „משגב לדך" עזב את משרתו, ואת ספר האדרסין של הנדיבים בחו"ל התומכים את המוסדות הנז' מסר לעדת הספרדים שהבטיחהו לו לתת לו אחוזים מכל הכסף אשר ישיג להם מהנדיבים הנז', וכן לתת משרות לו ולקרוביו), ושנים מתלמידי ישיבת עין חיים אשר הציצו בספרי השכלה ונפגעו ויתימרו כביכול ל„משכילים" ויסיתו את חבריהם להיות כמוהם, וידחו אותם הגבאים מהישיבה הנז'.

ואחרי השיג הרשב״כ ואנשיו את שטר המקנה כנז׳, ואחרי עשותם גם את המשכנתא, שלחו פתאום עדת החסידים לעדת הפרושים להודיעם על דבר יסוד בית דינם, ואת עקולם בתביעתם את חלקם בהחצר.

בהזכירי לעיל בין חברי המועצה הזאת עוד חבר שלישי, הוא מחותנו של הרש״ב ר׳ יעקב מרדכי הירשנזאן, מצאתי לנכון להפסיק מעט מספורי ולתאר לפניכם את טפוסו, כמו שהוא, בכל מעלותיו ומגרעותיו.

ר׳ יעקב מרדכי הירשנזאן היה איש תלמיד חכם ומופלג בתורה, אך כגודל למדנותו קננה בו במדה יתרה מדת ת״ה, להיות נוקם ונוטר כנחש, נראה כתם וכעניו, אך בלבו הוא נוטר שנאה ורודף למתנגדיו.

הוא עשה את תורתו קרדום לחפור בה, באספו אליו עניים אחדים בטלנים ויבטיח לתת להם פרס קצוב, על מנת שיבואו לביתו לשמוע ממנו שעור בתלמוד אשר יערוך לפניהם, והם נעתרו לו ויכתירוהו בשם „ראש ישיבה״, ואחרי יסדו את ישיבתו נסע לחו״ל לקבוע לו שם נדיבים תומכים למוסדו, וכאשר בקש מהרבנים הגאונים הג״ר מאיר אוירבאך והג״ר שמואל סלאנט לתת לו תעודתם על מוסדו ולא נעתרו לו, לאשר המוסד הזה יגרום הפסד גדול לישיבת עין חיים ות״ת אשר בהת״ת לומדים יותר מארבע מאות ילדים ובהישיבה כמאתים לומדים מופלגים וחכמי תורה, אז הלך וקבץ חתימות רבות מהנמנים על ישיבתו הנז׳ ומעוד אנשים רבים ידידיו ומיודעיו, ורבים כנו עצמם בשם מוצ״ים ודצ״ם באיזו עירות קטנות ונדחות במדינת רוסיה, וישם פעמיו למדינת אשכנז הברוכה באנשים תמימים וישרים, אשר בעת ההיא היו מעריצים ומקדישים את תלמידי החכמים אשר בירושלים, והשעה הצליחה לו להטות אליו את הרב מעיר גריידיץ, הרה״ג ר׳ אליהו גוטמאכער, איש זקן ותמים חובב תורה ולומדיה, ובהלקלקות לשונו קנה את לבבו לאהבה אותו ולהאמין בכל דבריו על אנשי ישיבתו הצדיקים והמופלגים היושבים בישיבתו והוגים בתורה יומם ולֵיל, ויקבל עליו הרב הנז׳ להיות גבאי ראשי למוסד הרי״מ הירשנזאן ויתן על ידו מכתבי מליצה לעשירים ונדיבים רבים בכל מדינות אשכנז, ויאסוף הון רב וישב לירוש׳, ויקנה לו על שמו חצר גדולה וייסד בה את ישיבתו הנז׳, ועד היום נשארה החצר קנין בניו ויורשיו.

ועברתו להרבנים הגאונים הנז׳ ולמוסדותם הת״ת וישיבת עין חיים נשארה שמורה בלבו, וכאן מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו ולהנקם בהמוסדות ובהרבנים הגאונים, וייעץ לרש״ב הכהן למעול בכסף הקדשים של המוסדות הת״ת וישיבת עין חיים ולכתוב את החצר על שם אשתו כנז׳, ולסכסך את עדת החסידים בעדת הפרושים.

ויהי בהודע בעיר דבר המעל, ותהום כל העיר ותהי שערוריה גדולה,

הנז׳, באמרו להבטיח בהכנסת השכירות את מצב המוסדות. ואת שטר המכר, שטר היצוני מקוים בבית דין הספרדים, כתב על שמו, באמתלא כי יצטרך לע״ע למשכנה מחסרון כסף, וכאשר יקבץ את הכסף לפדותה אז יקדישה בערכאות לשם המוסדות הנז׳. ואחרי גמרו את כל הבנינים והתקונים והחובות רבו ועצמו, הציע לפני הגבאים להוציא שטרי גורלות על חדרי החצר, באופן שכל מי שיזכה בחדר אחד מהם, יקרא שמו עליו ויהיה קדש להמוסדות הנז׳, ויזכו את הזוכה באמירת קדיש ובלמוד משניות לעלוי נשמתו אחרי פטירתו. ולמען הוציא לפועל את הדבר הזה נסע בעצמו עם שטרי הגורלות לחו״ל, לאירופה ולאמריקה, והגבאים מסרו לידו שטר הרשאה מקוים מהגבאים והרבנים ובתי הדין של האשכנזים והספרדים. ויתעכב בדרכו שנים אחדות עד שמכר את כל הגורלות, ויקבץ סכום רב גם מסתם נדבות.

אחרי שובו מנסיעתו הארוכה דרשו ממנו חבריו הגבאים לערוך לפניהם השבון מכל הכספים אשר אסף בחו״ל ושמות המנדבים והזוכים בהגורלות, למען יוחק שמם בספרי המוסדות, וגם למען הקדיש את החצר לשם המוסדות. אך הוא דחה אותם מיום אל יום באמרו, שדרוש לו זמן של חדשים אחדים עד אשר יסדר את השבונות הוצאותיו והכנסותיו, ואז יערוך לפניהם השבון מסודר נקי וברור. והגבאים הנז׳ בתומתם האמינו לדבריו ויחכו למועד אשר הבטיח להם.

במשך החדשים האחדים האלה התאספו בסתר הוא והברו ליבוש הנז׳ ונוסף עליהם מהותנו של רשב״כ, ר׳ יעקב מרדכי הירשנזאן, ויתיעצו על צפונותיהם איך ומה לעשות כי הרשב״כ יהיה בטוח במשרתו, משרת מנהל ראשי לכל ימי חייו, וגם כי יוסיפו על משכורתו הוספה הגונה, וגם כי ליבוש הנז׳ ישאר על משמרתו לכל ימי חייו להיות המשגיה הראשי ומנהל ספרי החשבונות במוסדות הנז׳. ויחליטו להשתדל ע״י מתן שוחד רב לפקידי הממשלה שינתן לאשת הרשב״כ שטר מקנה רשמי על שמה על החצר הנז׳, על ידי זה שהוא (הרשב״כ) ימכרנה לה עפ״י שטר המכר החיצוני אשר בידו. וכדי לטהר מעשיו שלא ירננו עליו כל אנשי העיר, ישתדלו ויפעלו על עדת החסידים (ע״י אשר יבטיח להם הרשב״כ לתת להם הלק בנהלת החצר הנז׳, בזה שתכתוב להם אשתו בערכאות שטר משכנתא על שם אחד ממכוניהם ר׳ יודל ראמינער על סך המתאים לפי הלקם אשר יבטיח להם), כי יתפרדו מעדת הפרושים ויקבעו להם בית דין לעצמם ודינים הסידים מעדתם, ולא יצטרכו עוד להיות נזקקים וכפופים לעדת הפרושים; ואחרי עשותם כל זאת תשלה עדת ההסידים ע״י בית דינם לאשת הרשב״כ עיקול על מסירת החצר לעדת הפרושים, כי הם תובעים הלקם בההצר אשר נקנה בכסף הנקבץ בחו״ל מנדיבים פרושים והסידים. וכל הדברים הנז׳ רוקמו ונעשו בסתר ובהשאי בלי הודע לכל איש מעדת הפרושים.

המוסדות הנז' ולהעמידם ע"י עבודתו על בסיס מוצק ואיתן, וישלה מיד ויאסוף את חבריו הגבאים ויציע לפניהם את כל הדברים, וישלחו תיכף להביאו (להרש"ב), והוא בהלקלקות לשונו ובתארו לפניהם את כל אשר הוא חושב לעשות ולפעול, קנה את לבבם, ויאמינו בכל נפלאותיו אשר לפי דבריו עשה בעירו ועתיד הוא לעשות גם פה, ויכתירו אותו בכתר הגבאות, וימנוהו למשגיח ראשי בהנהלת המוסדות האלה, ואת ליבוש למשגיח על עבודת הבנינים והתקונים ולמנהל ספרי ההשבונות של ההוצאה וההכנסה; ולכל אחד מהם קצבו פרס הגון די פרנסתם.

ביום השבת בבקר בשעת התפלה הכריזו השמשים בכל בתי התפלה, כי היום אחר הצהרים ידרוש בביהמ"ד „מנחם ציון" הרב הגאון מראדשקוויץ, הר"ר שאול בנימין הכהן, ומטעם הגבאים מתבקש הקהל לבוא ולשמוע את הדרשה. ובשעה המיועדת נתאסף כל הקהל ויעלה הרש"ב על הבימה ויתבל את דרשתו במאמרי חז"ל ובמשלים ומליצות, דברים המסוגלים לקחת את לב ההמון, וישחר למוסר אזנם על העזובה השוררת בבתי הת"ת והישיבה, ואת הנהיצות לשכלל ולהגדיל את המוסדות בכלל ואת ההדרים בפרט; ובכן חוב קדוש מוטל על כל הקהל שכל אחד יביא את נדבת־לבו כפי יכלתו, וכל המרבה „לספר" הרי זה משובח, ובזכות זה „ובא לציון גואל", ויברכהו כל הקהל ב„ישר כח".

למחרת השבת יצא הוא וחברו ליבוש ואחריהם שמש הת"ת ובידו פנקס גדול וחדש אשר הקדישוהו לרשום בו את הנדבות אשר יקבצו, ויחזרו על כל בתי עשירי העיר וסוחריה והמוניה ויקבצו סכומים הגוגים, ורבים התנדבו בחתימת ידם בפנקס הנז' לשלם סכום קצוב מדי חדש בחדשו. ולבד מזה הדפיסו מספר גדול של מכתבי „קול קורא" בשם הגבאים ויודיעו שהאדרס למשלוח הכספים הוא הר"ר שאול בנימין הכהן הגבאי הראשי של המוסדות הנז', ויפיצום בכל קצוי ארץ להגדיבים שבכל המדינות, והנדיבים נעתרו לבקשתם וישלחו כספים רבים לטובת המוסדות האלה.

וכאשר נתקבץ סכום הגון התחיל (הרשב"כ) להתעסק בתקוני ההדרים, ויהרסו את הבנינים העתיקים ויבנו במקומם בנינים הדשים של הדרים גבוהים ורחבי ידים; וכן הגדילו והרחיבו את ביהמ"ד „מנחם ציון", וממעל לו בנו עליות גדולות ומרְוָחות, ויהי בראות שאר הגבאים את רוב פעולותיו ובניניו אשר בנה ותיקן ואת מרצו הגדול, האמינו בו אמון גמור וימסרו לו את הותמות הת"ת והישיבה, וירשוהו ללוות על השבון המוסדות סכומים רבים בבטחונם במרצו כי ישיג לשלם את החובות, ואחד מן הגבאים איש עשיר ונכבד הר"ר פישל לאפין, מרוב אמונו בו הלוה לו ערך עשרת אלפים רו"כ.

ובהיות ביד הרשב"כ סך הגון הלך וקנה מספרדי אחד חצר גדולה ברחוב המֵיידָאן בסך אלף נאפ', והוציא עוד סך מסוים על תקונים ובנינים בחצר

הרבות בספרי החשבונות ואת חסרון הכספים בקופת הכולל ואת מענותיו החצופים על שאלותיהם, ותגעל נפשם להטפל אותו במו"מ ודין ודברים, ויעזבוהו וישובו וינהלו את הכולל בצדק וביושר.

הצגתי לפניכם את טפוס האיש הזה ואת מעלליו כדי שתכירו אותו ואת הנלוה אליו במאורעות הבאים אשר אספרם, ואשר הם הביאו את רבני ירוש' ליסד את המוסד „כנסת ישראל" אשר הזכרתי בראשית מאמרי.

אחרי שנים אחדות, בא לירוש' גם ר' שאול בנימין הכהן אשר כנה עצמו ראב"ד מעיר „ראדשקוייץ". העיר הזאת היא אחת מהעיָרות הקטנות שברוסיה, ורבניה אינם מהרבנים הנודעים לשם. הוא היה מטבעו איש מעשה ובעל מרץ, ובראותו כי כל המוסדות שבעיר עומדים תחת השגחת רבנים גאונים וגדולי הדור, ה"ה הרה"ג מקאליש והרה"ג הר"ר שמואל סלאנט וכדומה, וברצותו למצוא לו גם הוא איזו משרה ומקום להתגדר בו וכי „יגעת ולא מצאת אל תאמין", חפש ובדק ומצא את המוסדות של הת"ת וישיבת עץ חיים אשר בחורבת ר' יהודה החסיד ז"ל שהדריהם היו קטנים ונמוכים וצרים מהכיל את כל הילדים ובני הישיבה הלומדים בהם, ובעת הלמודים היו נאלצים לשבת כפופים ודחוקים; גם ראה שגבאי המוסדות הם אנשים זקנים וחלשים, וקצרה ידם להשיג אמצעים להגדילם ולהרחיבם בבנינים גדולים ורחבי ידים כפי הנאות למוסדות כאלה. וכפי אשר הודעתי לעיל היה גם הזקן ר' ליב יעבין אחד מחברי גבאי המוסדות האלה. ויהי כאשר נודע לרש"ב כי האיש ליבוש הנז' הוא ידידו ונאמן ביתו של הרל"י, התחבר אליו וימצא מין את מינו, וימתיקו סוד. ויציגהו ליבוש לפני הזקן בתור רב גאון וגדול בישראל, וכי בחו"ל בעירו יסד ישיבה גדולה ובתי ת"ת ועוד מוסדות רבים, ועתה בבואו לעה"ק ובמצאו את הת"ת והישיבה כי ברע הם, הן בסדריהם ולמודיהם והן בחדריהם הקטנים והצרים, וכל זה הגיעם מרפיון כח ואומץ הגבאים הזקנים להשגיח וגם להשיג כסף להטיב המצב. התחמץ לבבו על כל העזובה הנז', וידבנו לבו להשתתף במפעל הקדוש הזה ולעבוד ולפעול בהשתדלות להשיג את הכסף הדרוש לבנות ולשכלל הדרים יפים ומרֻוָחים ורחבי ידים. ובטחונו בה' כי בעבודתו הנמרצה ישיג את הכסף לזה וגם לקנות חצר גדולה, שפרי הכנסתה יהיה קדש להוצאות המוסדות הנז'; ומוכן הוא לקבל עליו את הטורח לנסוע לחו"ל לקבץ כספים לכל הדרוש להמפעל הקדוש הזה. ובאשר הוא (הזקן ר' ליב) הנהו אחד מחברי הגבאים, „ומגלגלים זכות על ידי זכאי", מוטל עליו החוב הקדוש להציע הדבר הנכבד הזה לפני חבריו שאר הגבאים ולהשתדל להוציא את הדבר לאור.

וישמח הזקן מאד על המציאה אשר הזמין להם הקב"ה, איש צדיק ומֻכשר כזה שרוצה להקריב את נפשו ולהקדיש כל עתותיו וכחותיו לטובת

ובהיות בנו הרז"י הנז' אחד מגבאי הכולל בווארשא, בקש מחבריו הגבאים למנות גם את אביו להיות אחד מן הממונים בכולל הנז' בירושלם שלא על מנת לקבל פרס, רק שיהי' לו ענין מה להתעסק בו ולבלות עתותיו בלי שעמום.

בעת ההיא היו ממוני הכולל ווארשא בעה"ק ירוש': הרב ר' יעקב יהודה לעווי ראב"ד בק"ק „גומבין" פולניה, והר"ר מרדכי מאיר ראב"ד בק"ק „ביאלא", ומצד החסידים היה הר"ר ברוך וואלף; כלם אנשים נכבדים יראי ה' ומופלגי תורה. השנים הראשונים היו גם גם דייני העיר. ועפ"י בקשת גבאי הכולל בווארשא קבלו הממונים האלה את הר' ליב יעב"ץ בסבר פנים יפות, ויהי הרל"י הנז' לאחד מחברי הממונים, ושם בנו הטוב עמד לו שנם גבאי הת"ת של עדת הפרושים כבדוהו במנותם אותו לגבאי במוסדם.

אחרי ירחים אחדים בא לעירנו אחד מעיר וואלקוישק במחוז סובלק ושמו ליבוש כהן, הוא היה איש תככים ובעל מזימות, איש המוני ועם־הארץ, ויתודע אל הזקן ר' ליב הנז', ובדברי חנופה ובלשון חלקלקות קנה את לבבו לאהבה אותו וליתן אמון בו ולדבריו, ויהי לאיש סודו. ותהי ראשית מעשהו להלשין לפני ר' ליב הנז' על חבריו הממונים הנז' כי הם מעריכים את קרוביהם וידידיהם לקבל „כסף קדימה" יותר משאר אנשי הכולל, וכי ספרי השבונותיהם הם לקויים ומבולבלים ביתרונות וחסרונות, והזקן האמין לכל דבריו, וזה גרם לסכסוכים ומחלוקות רבות בינו ובין חבריו, וישלח מכתבי שטנה על הממונים לגבאי הכולל בווארשא, ובהיות בנו ר' זוסמן יעב"ץ הנז' אחד מן הגבאים, הציע לחבריו הגבאים עפ"י בקשת אביו למנות את ה' ליבוש כהן למנהל ספרי השבונות הכולל בירוש', ויעתרו לו וימנוהו לסופר הכולל. ועוד יתרה עשו שהתחילו לשלוח הכספים רק על שם ר' ליב יעב"ץ, וכאשר הוא לא ידע דבר מעניני הכולל, היה ה' ליבוש השליט היחידי בכל כספי הכולל: הוא המוציא והוא המביא, הוא הרושם והוא המוחק, ובפחדו ממ"א ז"ל פן יפתח את עיני הזקן על כל מזימותיו התמיד לפתות את הזקן בהניפותיו, עד שפעל עליו לעזוב את ביתנו ולגור ולסעוד בביתו ועל שלחנו, ומ"א ז"ל עזבהו לנפשו, רק הודיע לידידו הנאמן הרמ"ק את כל אשר נעשה, והוא ענהו: „שבקיה לרויא דמנפשיה נפל".

והממונים הנכבדים הנז' התרחקו מכל עניני הכולל, וישארו הזקן ואיש סודו הנז' השליטים לבדם, וכה עברו שנים אחדות, עד שנתעוררו כל נכבדי הכולל ויודיעו לכל גבאי הכולל בכל ערי פולין את כל תעלולי ליבוש ואת כל מזמותיו, ויתאספו שם כל הגבאים ויפטרוהו ממשרתו ויפקידו איש ישר אחר במקומו, וישובו וישלחו את הכספים על שם הממונים הראשונים ויבקשו סליחתם על שגגתם בהאמינם לדברי הזקן, ויודו כי אמנם כבר הכירו את ליבוש ע"י פעולותיו במשך הזמן הקצר. ומה גדלה השתוממות הממונים במצאם את הערבוביות

ט.

דברי ריבות בירושלם.

תרל״ב—תרל״ד.

אמר לה ינאי לדביתיה: אל תתיראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין, אלא מן הצבועין שדומין לפרושין, שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס. (סוטה כ״ב ע״ב).

בשנת תרל״ד נוסד בירושלם ע״י הרבנים והממונים ונכבדי עדת הפרושים מוסד חשוב מאד שנקרא בשם: „כנסת ישראל״, ולו התמיד בקיומו, היתה עדת עירנו לשם ולתהלה בכל ארצות הגולה, אך לדאבוננו לא האריך ימים רבים, ואחרי עבור שנים אחדות ליסודו הרסוהו בוניו בעצמם, בפחדם לכה שלטונם וממשלתם על עדתם שלא יוחלש על ידו, כאשר אבאר בהמשך דברי, ועל זה ידוה לב כל אוהב עמו וארצו בראותו כי הקללה „מהרסיך ומחריביך ממך יצאו״ עודנה שוררת בתוכנו, וטרם שאבאר תולדות המוסד הזה עלי לשוב אחורנית לספר מאורעות שקרו בשנים אחדות לפני התיסדות המוסד הנז׳.

בשנת תר״ך עלה לירוש׳ מעיר קאלנא ממחוז לאמזא איש אחד ושמו ר׳ ליב יעב״ץ (הוא אבי זקנו של החכם ר׳ זאב יעב״ץ בעהמ״ס „תולדות ישראל״), הוא היה איש זקן ותמים ונוח להתפתות, רוב ימיו בלה בעירתו הקטנה הנז׳ במסחרה, וכפעם בפעם היה נוסע לעיר המחוז לאמזא לערוב ערובתו והיה קונה סחורותיו ממ״א ז״ל שהיה סוחר בסיטונות, ולעת זקנותו (אחרי אשר מתה עליו אשתו ואבד כל כספו) עלה לבלות שארית ימיו בעה״ק ירושלם, ובנו הר״ר זוסמן יעב״ץ איש עשיר ונכבד תושב עיר ווארשא היה שולח לו כסף די ספוקו להיות ברחבה, ובבואו בא ישר אל ביתנו, בהביאו מכתב מליצה מאת בנו הנז׳ אל מ״א ז״ל אשר בו יבקשהו לקרב את אביו ולהשגיח עליו בהיותו איש זקן ונגלמוד ובאין לו כל מכיר ומודע בלעדו, ואסיר תודה יהיה לו אם יוכל ליחד לו דירה בביתו ולסעדו על שולחנו, והוא ישלם בתודה רבה כפי אשר ישית עליו, וגם שותפו הר״ר משה קאלינסקי (אוהבו הנאמן של מ״א ז״ל) המליץ בעדו, ויעתר מ״א ז״ל לבקשתם ויקציע לו דירה בביתנו ויסב אתנו יחד על שלחננו.

לא תגענה בראשי היושבים תחתיהם על המדרגות השניות. אורך המדרגות המשתרעות ממזרח למערב הוא בערך חמש מאות אמות. ואחרי כל אורך חמשים אמה נחצבו מראשי ההר עד שפולו מדרגות קטנות באורך אמה וגובה חצי האמה. באלו המדרגות השתמשו המשרתים להגיש מגדנות ומשקאות לפני העשירים והנכבדים היושבים על המדרגות הגדולות מימינם ומשמאלם. ונקבה ארוכה הצובה בבטן ההר על פני כל ארכו ממזרח למערב, אשר בה היו אצורים המגדנות והמשקאות. ולעומת כל טורי המדרגות הקטנות הנז׳ פתוחים בהנקבה פתחים אשר בהם היו נכנסים ויוצאים המשרתים. ועל קצה ראש ההר באמצעיתו חצוב בתוך הסלע חדר גדול ויפה, אשר על המשקוף ועל המזוזות מפותחות מקלעות פקעים ופטורי ציצים, ופתחו נשקף אל מול ה„זירה״. החדר הזה היה מיוחד למושב המלך ובני ביתו.

בארץ הזאת בעת הזאת אשר גם בעבר הירדן תדרוך כף רגלנו בלי מגור, אף כי מהירדן והנה, גם את טיב הארץ ההיא הראיתי לפניכם ואקוה כי הדברים האלה יכו שרש בלבות אחינו הדואגים לאחיהם יושבי ירושלים לפעול לטובתם בכל אשר תמצא ידם, ולמען אהבת ציון לא ישקטו ויתעודדו לפעול גדולות ונצורות, וה' אלהים היה עוזר לנו".

* * *

בשנה השניה הזמינו שותפינו השיכים אותי ואת שותפי למסע אל ארץ סיחון ועוג אשר בעבר הירדן מזרחה לתור את „הר נבו" (גַבַּל נְבָּה) והורבות שרידי העיר „חשבון" (חִיסְבָּן) הנמצאים שמה. ונצא בבקר מירושלם ונעבור את הירדן ואת כל ככר הירדן הדרומי, הנקרא „ג'ור רמה", ונלן בתחתית הר נבו על יד המעינות הגדולים אשר יַשקו את הככר ההוא, הנקראים בפי הערבים „עְיוּן מוּסָה" (מעְיָני משה); ובבקר עלינו אל ראש פסגת הר נבו.

אין לתאר את גודל התפעלותנו ורוב רגשותינו בעמדנו על ההר אשר עמד עליו אדון הנביאים משה רבנו, אשר משם הראהו ה' את כל הארץ, ואשר עליו נמצא מקום קבורתו. ומרוב התפעלותנו עמדנו וקראנו את כל הפרק של סיום התורה, מ„ויעל משה" עד „לעיני כל ישראל".

משם באנו אל חורבות „היסבן" אשר עתה היא משכן צ'רְקֶסים מהגרים, אשר נתן להם הסולטן עבד אל חמיד את אדמתה במתנה. שם ראינו הורבות עתיקות, שארית בניני היכלי מלכים המפליאים את עין רואם, אשר נשארו לפליטה מימי הרומאים. ביניהם ראינו שארית היכל אחד בעל שלש קומות, ועל הקומה השניה עומדים עמודים אשר גבהם כחמש אמות והוט של שלש אמות יסוב את העמוד, ועל ראשי העמודים כותרות מעשה שושן.

אחרי כן בהגיענו אל עַמָאן (היא רבת־עמון) באנו אל המקום אשר יקראוהו הערבים „מלעב (טיאטרון) הורדוס". למראה הטיאטרון הזה ישתומם ויתפלא כל רואהו. על יד הר של שן סלע מוצק, משתרע לצד צפוני ממזרח למערב, מישור גדול ורהב ידים על שטה של ערך אלף אמה אורך וחמש מאות אמה רוחב אשר הקציעוהו לזירה, מוקף עמודים גדולים כעמודי ההיכל הנז', העומדים במרחק של חמש אמות בין אחד להשני, והיו מרותקים במוטות ברזל (עוד נִכָּרים הנקבים שהיו המוטות תחובים בהם), לגדור בפני העומדים בחוץ מלהכנס לתוך הזירה. וארבעה שערים היו לארבע רוחותיו.

לעומת הזירה הנז' נהצבו על פני כל אורך ההר הנז' מראשו עד שפולו מדרגות אבן, אשר ישבו עליהן העשירים והנכבדים לראות במחזות מלחמות שְׁוָרֵי האצטדין ולהתענג על שפיכות דם האנשים הלוחמים, או השְׁוָרים הנלחמים. גובה כל מדרגה היא אמתים, באופן שרגלי היושבים על המדרגות העליונות

התאפקתי מלהרים קולי אליכם כל עוד אשר פחד הבדואים היה לנגד עינינו, אבל עתה הן הנכם רואים בעיניכם כי סר צל הפחד מאתנו גם בעבר הירדן, ואף כי מהירדן והָנה, עתה עת רצון ושעה מוכשרת לפעול לטובת ארצנו הקדושה, ולו ישכילו אחינו בעת הזאת לדרוש מהממשלה הרוממה לתת לנו אחוזות אשר לא הלה בהן עוד יד עובד, בלי תפונה היתה נדרשת לדורשיה וממלאה בקשתם.

ולשוא יפחדו עתה פחד־הערבים (הבדואים), כי אין פחד, ואם לפעמים רחוקות תשמע אזניכם כי הערבים שללו ויבזו אחד הנוסעים מבני אירופא, הנה רב השמועות האלה מסופרות מאנשים אשר קלטו אזניהם שמועות בדויות, כאשר נשמע זה כשני שבועות כי נשללו שלשה נוסעי־אירופה מארץ בריטאניה בנסעם מעבר הירדן והערביים בקשו מהם שש מאות לירה סטערלינג כופר נפשם, ובהודע זאת לשר העיר שלח כרגע מחיל הצבא להצילם, למען השיבם אל מקומם; ואחרי כן התברר כי השמועה הזאת בשקר יסודה, ואך האנשים שהלכו אתם, במאנם ללכת בדרך אשר אבו הנוסעים לנסוע, המיסו את לבבם בהפחידם אותם כי יאלצו לתת להערביים השוכנים שם שש מאות לירה, למען יכריחום ללכת בדרך אשר חפצו הם. וזולת זאת לא היה דבר רע, ואם לפעמים רחוקות תאונה איזה רעה לעוברי אורח מאנשי אירופא, והערבים יעטו אל שְׁלל הנוסעים בישימון לא דרך אשר מעבר לנהר הירדן, הנה גם בארצות הנאורות תקראנה כאלה מזמן לזמן, והננו קוראים במכתבי עתים על הרציחות, החמס והעושק מדי פעם בפעם.

שנית, רק נוסעי־אירופה יסבלו לפעמים על הלכם בגדולות, ודבור קל אשר יֵצא מפי הערבי יעורר חמתם, ויש אשר לא יחשכו מהם גם מכת שוט. לא כן הדבר בנוגע לנו; יליד הארץ הזאת מבין אל כל מעשיהם ובמתת מצער, בדברים רכים, יקח את לבבם יתר הרבה מבכסף וזהב אשר ירבה האיש האירופי לתת להם; ואם אך את לב ראש המשפחה נקח באהבה, אז אין עוד מניע יד לרעתנו, וגם אם יסע בין ערביים אשר אין להם כל משלה יד (אלה נקראים „בני סַכַר" ולדברי חוקרי קדמוניות יתיחסו על שבט יששכר*)), אשר ירעו וישחיתו לפעמים, הנה אם אחד מן הערביים יושבי אהל יִלְוֶה אל הנוסע יליד הארץ, אז ילך בטח באין פחד לנגדו.

אֲדַמה כי בדברי אלה בארתי לנגדכם ידידי־ציון את מעמדנו ומצבנו

*) ולאות נאמן כי החוקרים האלה לא שגו ברואה, מצאתי בשפתם מלה אחת עברית „תחבולה" על לשונם, הנחשבת כמוזרה בלשון ערבי המדוברת בפי העם אשר אנחנו יושבים בקרבו.

את הסוס וארכב בחברת שותפי ואראה כל המקומות אשר זרעו בם, ולשמחת נפשי ראיתי כי אין בנפשם רמיה, אפס הצטערתי על כי אנכי ושותפי בנימין ביינוש בהרה״ג מוהר״ר שמואל סלאנט וגיסו ור׳ משה יצחק גאלדשמיט לא מסרנו להם סך מסוים, מפני כי לא ידענו את ישרת לבב הערבי ואמון רוחו.

ראיתי כי למעני גמלו חסד איש את רעהו, אחד הערבים העובד באדמתנו תמו המים משדהו, ויאמר להשוך עבודתו לתקופת השבוע כי לא האמין כי רעהו יתן לו הרשיון להטות את המים אל שדותיו ביום הקבוע לרעהו, והנה ראיתי כי בלי הרבות בתחנונים — אך למען כבודי — הרשהו חברו להוביל את המים אליו היום, ולקחת תמורתם ביום המיועד להעובד הלזה.

ככלותי את עסקי שמתי עיני ולבי אל כל הארץ הטובה הזאת, והנה ראיתי כי עד היום היא ברוכה, כאשר היתה בימי אבותינו, ולא להנם אמרו, „כי באה נחלתנו אלינו מעבר הירדן מזרחה“, אך כל עוד אשר היתה הארץ הזאת סגורה לפנינו, כמו זרה נחשבה לנו, לא כן עתה, בחמלת ה׳ נפתחו שעריה לפנינו ובלב נכון ובטוח תדרכנה רגלינו בה, עתה, באש התשוקה הבוערת בלבי לראות את הארץ הקדושה נושבת ונעבדת בידי בניה, לא אוכל עצור במלים, ולשום דברתי מול אחינו ב״י המשתוקקים ליסד „ישוב בארץ ישראל“, הנה אנכי נולדתי בירושלם על ברכי אבי הרב המופלג בתוי״ר מוהר״ר דוד טביא מעיר לאמזא, והוא נהלני בארחות מישרים ומטהר לבבו השפיע גם עלי, וימלא אותי רוח אהבת ציון, ובאהבה הנמרצה ההיא הביאני ביתה חותני הרב המפורסם הגביר המרומם המנוח מוהר״ר שלמה יחזקאל זצ״ל; ובעד הכסף הרב אשר הרבה חותני לתת לי במוהר ומתן, קנה בעדי נחלת שדה וכרם על יד כפר „קאלוניא“ על אם הדרך ההולכת מירושלם ליפו, ומני אז התלקחה בהדרי לבבי אהבת עבודת אדמת הקדש ביתר שאת, נטעתי אילנות, זרעתי שדות, ולו היה לאל ידי לשבת שם בתוך קהל ועדה מבני אחינו אשר ישימו גם המה למו עבודת אדמת ה׳ למטרתם, כי אז בחרתי באות נפש הסתופף באהל רועה ואכר, מגור בהיכלי עונג בעיר הומיה, עבדתי את האדמה, ידי אוחזות במחרשה ועיני נשואות לשמים כי ישלח ברכה במעשה ידי העובד ארץ נחלת אבותינו*).

*) ביום י״ב לחדש טבת שנת תרס״ב במלאת לבתי רחל תי׳ שלשים שנה, שלחתי לה למזכרת ליום הולדתה העתק ממאמרי הנז׳ „מסע בערב“ ובו הוספתי את ההערה הזאת:

„אודה לה׳ בכל לבבי כי האזין לתפלתי ויחייני ויזכני, עתה אחרי עבור שלשים שנה, לראות בעיני מושבה ישראלית מיוסדה מעדת כורמים ויוגבים מאחב״י, אשר יינם כבר קבע לו שם טוב בכל קצוי ארץ לתהלה ולתפארת, מושבה בת שתים עשרה משפחות, וגם מקומות קבועים לעבודת ה׳ לתורה ולתפלה; ורבים מאחב״י מוכנים לקנות שדות ולנטוע כרמים ולהתאחז בה“. (הכותב)

היוצר בתמונה מוכפלת למען תחלק גם היא לשני השותפים, ולא יבריח ולא יעלים האחד אף חצי החטה מחברו".

„עתה—אמר אלי ראש המשפחה והוא שותפי—עתה הגיעה העת אשר תכבדני גם אתה לבא אל המשתה אשר עשיתי לכבודך ולכל בני משפחתי. הכיתי עד מוצאי הערב הזה, למען תוכל גם אתה לארוח לחברתנו. לא נכחד ממנו—הוסיף לדבר—כי לא תאכל מזבחנו, אך כבדנו נא נגד משפחתי ובא אתי לשבת בתוך הבאים". בעת אשר דבר אלי ראש המשפחה את הדברים האלה, עמד אחד הערביים בחוץ נוכח פתח האהל, ובצאת הראש החוצה, נגש אליו ויאמר: „מדוע לא יאכל אתנו האדון הזה? הלא השקץ והעכבר פגול הם לנו; גם החזיר טמא הוא לנו, כמונו כמוהם מבשרם לא נאכל, ובמה איפה נפלינו מהם?" „אך בזאת—השיבו הראש—כי המה לא יאכלו בשר כי אם מזבחי אחיהם המיוחסים בבני ישראל". (כי אך בזאת יתרון השוחט בעיני הערבי על כל העם, בהיותו מיוחס לבני ישראל). אנכי לא מנעתי מהם הכבוד ואשב בתוך מעגל המסובים סביב קערת עץ גדולה עד מאד במקום אשר פנו בעדי. אחרי אכלם ושתותם משקה הקהוה קמו כלם לברכני, כאלו אנכי הוא הנותן להמם ושקויים; וילכו איש איש לאהלו.

עפעפי שחר אך נבקעו, והנה באו הערבים אשר הלויתי להם כסף בימות הקיץ במהיר החטים אשר יתנו לי בעת הזאת, (כי אז מקח החטים יותר בזול, ועל כן ילוו אז כסף לצרכי ביתם ולא ימכרו אז החטים אשר באסמיהם, כי אם יבטיחו לשלם תמורתם חטים ושעורים במהיר אשר יושת עלימו בעת ההלואה. ואנכי מלבד אשר עשיתי חוזה עם הערבים לזרוע שדות בשותפות,—בתתי להם זרע לזרוע ובקר לחרישה והם יעבדו את השדות,—הוספתי לבא עם ערבים אחרים מהמשפחה הזאת בברית המסחר הזה, ונתתי להם כסף בימות הקיץ למען ישלמו לי לעת הזאת חטים), הערבים האלה באו כנושים ויאיצו בי לאמר: „קומה ונלכה אל „בורות" התבואה בטרם עלות השחר; כי בצאת השמש אז יצא איש איש לעבודתו". וראש המשפחה נתן עליהם בקולו: „גשו הלאה! האדון הזה איננו עושה מאומה טרם ישפוך שיחו לפני האלהים". ויחרישו ולא ענו אותו דבר, ויתמהמהו עד אשר התפללתי. ואצא מאהלי והנה סוס חבוש עומד גם בעדי וארכב בלויתם עד בואנו אל גבעה קטנה ובה בורות הצובים מלאים בר ומכוסים היטב. ויגלו את המכסה מעל פי הבור ויעלו את החטים וימודו במדה גדושה ובעין יפה כמספר האמור בכתב ההתקשרות, לא נעדר דבר. ויעמיסו על הגמלים ויביאו האהלה אל שותפי, ראש המשפחה, וכרגע פרשו מכסה לאהל גדול להביא בו את החטים.

אחרי כן שמתי פני לראות את השדות אשר זרעו בעדי, ואצו להבוש

בראותם אותי מרחוק ויחרדו כל בני הבית לקראתי. ידי כלם עמלות לנקות את האהל, לפרוש מרבדי שערות עזים על הארץ, ולהכין מטה לשבתי. ואבא אל האהל כמו שר רם אל בית אחד העבדים. קול הסירים נשמע תחת כלי בשול הקהוה, המכתשת השמיעה גם היא קולה (כי הערביים באַותם למשקה הקהוה, אז ברגע ההוא יביאו את גרעיני הקהוה באש, יכתשו ויבשלו, ולא יכינו מעת לעת), וכל בני המשפחה באו אל האהל, עד אשר מלא מפה לפה, לקבל פני האורח, וביראת הכבוד נגשו אלי לשרתני. אחרי טעמי מעט מהמשקה הזה (כי בכוסות קטנות מאד ישתוהו) צויתי להוציא מעלי כל הנאספים למען אנפש מעמל הדרך; וכרגע הרחיק בעל בית מלוני כל איש מעלי, ואצו להכין בעדי לחם ליום המחרת. „הלא ידעת אדוני, כי בבֹקר בבֹקר הננו אופים את הלחם למען יטעם לחך?" שאלתני בעלת הבית. „הלא ידעת גם את", השיבותיה, „כי יום המחרת קודש הוא לנו ושבת שמו? הלא גם בפיכם יקרא היום הזה שבת?". ותמהר למלאות בקשתי. ולעיני הביאה כירה קטנה עם גחלים ועליה טס נחושת, ותעיש לביבות לעיני ומצות אפתה בעדי מסֹלת נקיה.

השמש נטה לערוב ואנכי הדלקתי נר שבת ונר חנוכה, ואין איש אשר יהיב בנפשו עוז לשאלני פשר דבר, אף לא להראות בפני שמץ דבר השתוממות והתפעלות; עד אשר לאחרונה מצאה לה בעלת הבית עוז לשאלני בדרך הכבוד: „מה זאת? שרגא בטיהרא למה?". ובעל הבית מִהר להבינה ענין הנרות הללו אשר אנהגו עם ישראל מדליקין.

יום השבת בא ואנכי ישבתי תהתי בדד כל היום, יען כי הערביים דמו בנפשם כי יֵחשבו בעיני למפריעי הדת, אם יפריעוני היום הזה משבת בית, ומהשוב בעניני הדת והאמונה ביום הקדוש הזה; על כן לא דרכו רגליהם באהלי כל היום ההוא.

יום השבת עבר, ולנר הבדלה והנוכה נקבצו ויאתיו כל בני המשפחה אל אהלי לשאול בשלומי. על שאלתי „כמה שדות זרעתם בעדי?", השיבוני: „מדוע תשאל כזאת אדוני! ברכת ה' תחול על מעשה ידינו, וכאור הבֹקר תראה בעיניך". מפי אחד הערביים נשמעה תלונה על חבריו על אשר לא הרשו היום וראש המשפחה ענהו: „הטרם תדע כי שותף ישראל גם הוא לישראל יחשב בדבר הזה לבלתי עשות מלאכתו ביום השבת? ומה גם—הוסיף להבינהו—„כי כה כתוב בכתבי ההתקשרות אשר אתנו עם האדון הזה".

לא יאומן כי יסופר, איך הערביים האלה ישמרו בכל אַות נפשם כל הדברים אשר נדברו בינם ובין שותפיהם, לבלתי שַנות דבר מהם; ולא מרֹך לב אף לא מיראת עונש המשפט, כי אם ממדות המוסר הנטבעות בנפשם, עדי היה למשל בפי הערבי: „גם החטה תאלפנו יושר וצדק; כי על כן בראה

וארכב על סוסי ונלך בין שדמות הככר עד בואנו אל ארץ לא נושבת, כי עצלים המה הערביים, ולא תעשינה ידיהם כי אם את אשר ידרש לפיהם. ונעבור עוד כחצי שעה, והנה נהפכה הארץ הפוריה לארץ מלחה, וכאשר ירד הטל בבקר בבקר על הארץ הזאת יראה לעין הרואה כמראה הנהר, וגם רגלי החמורים תמעדנה בדרכם, כי המקום הזה איננו הרחק מים־המלח, ונעבור הלאה עד בואנו אל הנהר הגדול ה י ר ד ן.

הירדן איננו מלא בעת הזאת על כל גדותיו והערביים שהלכו אתי עברו הם וסוסיהם ברגל, ורק אנכי לבדי מאנתי לעשות ככה, כי אם הלכתי הלאה לצד צפון אשר שמה גאו מי הירדן והיו מי שחו, ואעבור בסירה במחיר מצער אשר נתתי על יד הסוחרים השוכרים זאת מהממשלה, ובתוכם גם איש יהודי היושב לבטח שמה. הגבר אשר ראה בימים עברו ענות נפש הנוסע בבואו אל הירדן לעברהו, ובשחותו במי הנהר העצומים,—ואשר לא ידע שחות וניתן על צדיו שני נודות נפוחים וחבל קשור סביב לגֵוו תחת אצילי ידיו, ובחבל ההוא ימשכוהו הערביים להביאו אל עבר הנהר השני ונפשו תרעד לרגָעים פן ינתקו מוסרותימו ותרד שאולה—מה ישמח לבו היום בעברו באנית שיט ברוח נאמנה ובלב בטוח את הירדן הזה.

בעברי את המים והנה גם על שפתו השניה ארץ מלחה; אבל לא ארכו רגעי השממה ומראה דמות החיים נראה שנית לעינינו, אך הארץ איננה נושבת, כי תקצר יד הערביים מעבוד את כל ארץ החמדה הזאת. כה עברתי מהלך ארבע שעות עד הגיענו אל מחוז חפצנו, אל ארץ ברוכה הנותנת יבולה בשפע רב. וכמהלך יום כה ויום כה נראתה פה לעינינו אדמת הככר משתרעת מצפון לדרום ונישענת לרגלי הרים גבוהים ותלולים הנקראים „הרי בַּלְקָא“, על שם בלק מלך מואב (עיין כפתר ופרח פרק י'). השטח הגדול הזה נקרא „גור“, והארץ הזאת תחלק לשלש מחלקות לפי מספר המעינות השוטפים ובאים לתוכה בהמולה ושאון מרגלי ההרים ההם. החלקה הראשונה תקרא בשם „גור נמרין“, והתיכונה תכונה בשם „גור אל כַּפְרֵין“, והאחרונה „גור רמה“. ביום הששי לעת הצהרים סרתי אל אהל ראש משפחת „ערב אל נמר“ אשר אתו עשיתי חוזה בעבודת האדמה.

כל תרי הארץ הזאת תארו את גודל לבב הערבים ואת אהבת „הכנסת אורחים“ אשר בקרבם, והלוכם ביושר וצדק. אמנם יכולים להשוב כי באשר הנוסעים האלה יפזרו כסף כאפר ימצאו עונג ונחת באהל הערבי אשר הכסף יקר בעיניו. אך אנכי אתאר לפניכם את הליכתם ואורח ישרם בדרכי החיים, ותבינו כי לא למען תאות הכסף ואהבת הזהב ילכו בדרך ישרה, כי אם המדות הישרות האלה הטבעו בנפשם.

המים אל שדותיהם יום אחד בשבוע; ויש אשר לשדותיהם דרושים מים רבים, ועל כן יתנו המעין לבא אל שדותיהם שני ימים בשבוע. ראיתי והנה מרבית שדותיהם נזרעו עוד טרם בואי הנה. כמשתאה עמדתי מחריש על המראה המוזר בעיני. „מדוע מהרתם לשדד אדמתכם ולזרעה טרם ירד הגשם מן השמים להשקותה?“ שאלתי. „לא כארץ הרים ובקעות ארצנו, השיבוני; ארץ הככר הגדול הזה כלה משקה, לא למטר השמים תשתה מים כי אם כגן הירק נשקנה מהמעין הגדול. על כן נמהר ונחיש מעשינו, למען נוכל למכור תבואתנו לפני הִמָּכֵר תבואת יתר חלקי הארץ, במחיר יותר יקר“.

משם אחזתי דרכי לתור את כל הארץ לארכה ולרחבה. פה ראיתי ארץ ברוכה מאד. אילני זית אשר נִטעו לפני שלש שנים (ע"י כהני הנוצרים) ישאו פרִים לגאון ולתפארת, יתר הרבה מאד מנטיעות בנות עשר שנים הנטועות בארצנו; גפנים נושאות אשכלות ענבים גדולים אשר לא ראיתי כמוהם בכל הארץ. הערביים הראו לי גפן אחת טעונה אשכלות ענבים רבים, עד אשר אבו לתת בעד חלק העשירי מהם שמנה מאות גרוש; ובראותי בעיני את הגפן אדרת הזאת, השתוממתי לתוקף עצמת השריגים. זמורותיה משתרגות מסביב לעצים רבים ותעלינה על סכות ומשם תרדנה מטה על הארץ ותסובנה מארבע רוחות הסוכה. אז אמרתי מי יתן והפיץ ה' יצליח בידנו, ובידי חברת ישוב ארץ ישראל לקנות במקום הזה שדות, ולנטוע כרמים; אז נהיה מאושרים בארץ, כי ארץ זבת חלב ודבש היא, אף כי לא חלה בה יד הרוצה.

בשובי בערב האהלה אל הערביים סבוני כל הערביים למשפחותיהם, וקנה המקטרת בפיהם; וכמתפלאים הניעו ראש על הנר אשר הדלקתי לזכר גבורת המכבים, וישאלוני פשר דבר הנר. ספרתי למו כל הקורות לאבותינו בימים ההם בשבתם על הארץ הזאת בהלחמם מול צורריהם—וכלם ששו לקראת הספור הנפלא הזה, ובהתבוננם כי אגלי דמע התיצבו סביב בת עיני עת התגלגלו מפי המלות „אבותינו“ ו„בארץ הזאת“, נחמוני בדברים טובים; כי עוד תקוה לעמנו לעתיד.

מה נעים מראה הערב באהל הערבי. כלם נקבצו באו אל אהלנו לספר הגדות עתיקות ימים. בעל הבית לקח מגדיי העזים ויתן לעשות אותם להכין מטעמים לכל הנאספים ולהאורחים, וגם אני נקראתי אל ארוחתם. אחרי שסעדתי את לבי בירקות אשר לא נראו בארצנו בימים האלה, ובשמן זית זך אשר ישיגוהו במחיר תבואות הארץ, שכבתי לנוח: יריעות עזים למצעי, ובגד צמר למכסי, ותרדמה נפלה עלי ואישן.

טרם עלה השחר ויעירוני ללכת לדרכנו, ואיקץ, והנה לצלעי הוזים שוכבים הערביים, ואברך את ה' מקירות לבי על החליפו את הזמן לטוב לנו.

בעדי; ובלב בטוח רכבתי על הסוס וארכב בלויתם. בצאתי את העיר הק' ירושלם בדרך הפונה ליריחו, והנה מראה חדש משמח לב ונפש לנגד עיני. עוד היה לנגד עיני מראה הדרך הזה, בנסעי לפני שנתים ימים בלוית השר המרומם ששון הי"ו מלונדון, אשר בהיותו פה לקח אותי לארוח לחברתו לבא עד הירדן. בלהות צלמות הבהילוני אז בהיותי כל רגע מושלך בידי המקרה, ובכל מדרך כף רגלי הסוס כפשע היה ביני ובין המות; כי אם יחטא הסוס את המטרה רגע אחד, יתפרדו כל עצמות רוכבו; הרים גבוהים מימין ועברי פי פחת משמאל. הה! הדרכים הרעים והמטים עקלקלותם ההם עוד לא סרו מזכרוני ויוסיפו לבהלני. ומה שמח ורחב לבבי בראותי עתה דרך רחבה וישרה מירושלם ליריחו. שבע ברגע ברכתי את אדוננו הסולטן יר"ה אשר בחסדו נתן אומר להכין מסלול ודרך עד יריחו. ובבטחה נאמנה דפקתי את הסוס לעבור את קלי מרוץ ההם, וכה התענגתי בלכתי כל היום.

השמש יצא על הארץ, ואנחנו באנו אל הכפר „עֶזָארְיֶה" העומד כצפור בודד על ראש הר גבוה ותלול מאד. משמה ירדנו במורד ההר כחצי שעה עד בואנו אל עין המים, והערבים האורחים אתי ירדו מסוסיהם וישבו להנפש, ואומר להתפלל שם אל ה' להצליח את דרכי. משם נסענו כשעה וחצי ונבוא אל המקום הנקרא „כָּאן אל חַתְרוּר". המעלה המוביל אל הכאן הוא „מעלה אדומים", והערבים יקראו לו „טלעת אלדם" על כי בימים הראשונים היה מקום מוכן לשפוך שם דם אדם. ואנכי אשית בימינו על דם נוספות: „דממה" שוררת במקום הזה, עתה לא ישמע עוד קול זעקת נרצח ושדוד במקום הזה אשר בימים הראשונים לא האמין העובר בחייו. במקום ההוא ישבנו עתה לאכל ולהחליף כח והיים. לעת הצהרים באנו אחרי עברנו בין ההרים אל יריחו עיר התמרים.

פה, ביריחו, מצאתי את לבבי נכון להתחקות ברוח שקטה על כל שרשי הככר הגדול אשר ברצון הממשלה האדירה יר"ה למכרו. (כי גם אנכי אמנה בין ההפצים לקנותו ברצות ה'; אך לא למען בצוע בצע הלילה, לשוב ולמכרהו אף לנכרי, כאשר שם אחד עלינו עלילות דברים, כי אם לעבד את האדמה ולשבוע מטובה) ואבקש את הערבים כי יוליכוני אל כל המקומות הדורשים עין בוחנת בהככר הזה, ויביאוני אל המעין הגדול הנובע משן סלע כבד, ושוטף ועובר על פני כל השדות להשקותם ולהרותם. והנה מי הקלוה הם ברוחב אמה, וחצי האמה הגובה; ומשם יעברו המים בשאון אל כל אשר יחפצו בעלי השדות, ודגים קטנים יפרו וירבו שמה.

כמנהגי ארצנו בגנים וירקות, כן גם מנהגם ביריחו בשדה תבואות, לחלק את שטף המים לפי מספר השדות וגדלם, יש אשר למו הרשיום להטות צנורות

„מסע בערב".

ממני **יהושע יעלין** מילידי ירושלם ת"ו.

שנים רבות נגוזו ועברו, ואנכי דמיתי כי מאושר כמוני אין. חלומות הזיתי לי בהקיץ כבהלום; ברוח דמיוני ראיתי כל הככר הגדול אשר רכשתי לי בנפשי ובמאודי, על יד הכפר „קאלוניא" (מוצא) והנהו ככבר הירדן. המעין הקטן היוצא מעמק ההר ובא גם אל שדותי וכרמי אשר א"א הרב המנוח מוה"ר דוד טביא זצ"ל מלאמזא הוריש לי בחכמתו, (בחכמתו ולא בעשרו, כי לא היה עשיר; ורק חכמתו עמדה לי לרכוש את כל אלה יחד עם גיסַי, בני הרב הגביר המפורסם המנוח מוה"ר שלמה יחזקאל זצ"ל). על המעין ההוא הבטתי באהבת הארץ הק' הבוערת בלבי, כעל הנהר הגדול „הירדן". את אשכולות הגפן אשר לי בהככר הזה, הזיתי במחזה נועם והנה הם גדולים כאשכלות הגפן אשר נשאו במוט בשנַים—האח! מה נעמו לי הימים ההם. כל ישעי וחפצי לא היו כי אם לשבת שם ולהתענג על שדי החמד, על גני עדנים, ועל פני המים אשר כעין הבדולח יצהירו, בתקוה טהורה לאכול מיגיע כפים ולהתרועע עם אחינו בני ישראל אשר גם נפשם משתוקקת לעבוד את האדמה.

פתאום לפתע, והנה הראני ה' את כל ככר הירדן את מי הנהר העצומים במראה בהיר, לא במחזות שוא.—לרגלי הנסיבות הרבות ולכבד משאן, תוחלת ממושכה ותגרת יד המחסור, באתי במסורת ברית המסחר עם ערבים יושבי אהלים אשר מעבר הירדן, כי באהבת עבודת האדמה אשגה תמיד. ואשא את רגלי ואבוא עד יריחו ומשם הירדנה, ואעבור את הנהר ואבא בארץ סיחון ועוג, לזרוע שדות בארץ הברוכה ההיא. אז נפקחו עיני ואראה כי רק צל ההצלחה ראיתי בארצנו, לעומת ברכת היבול בשפעת טובה אשר תריק הארץ לעובדיה מעבר הירדן. ובאהבתי את הארץ ועבודתה אמרתי מה טוב הדבר לשום ספור מסעי לפני קהל קוראי „החבצלת" (אשר גם מעריכיה מאוהבי הארץ ודורשי טובתה), למען יתענגו על נועם המחזה, אולי תתלקח איש אהבת הארץ בלבם להחיש מעשיהם להוציא מחשבתם לפעולת אדם, וזה הָחֵלִי:

ביום כ"ד כסליו התרל"ב, באו אלי שנים מראשי משפחת הערבים המתיחסים לשבט „ערב אל נמר" (על כי עזים הם כנמרים) וסוס חבוש גם

החורף ולעשות את כל העבודות: החרישה והזריעה, הקצירה והדישה וכו' על השבון עצמו, ועל הסוחר ליתן רק הצי החטים לזריעה, בתבואות יחלקו ביניהם להצאים, והבדואי יפרע מחלקו לסוחר את חובו שהוציא עליו.

במדותיהם תשמשנה מדות הטוב והרע בערבוביא. בפגשם בדרכם בעובר אורח אשר לא יכירוהו ישודדו אותו ויבזו את כל אשר אתו עד אשר יציגוהו ערום כיום הולדו. ולעומת זה גדולה וקדושה אצלם מדת הכנסת אורחים, וכאשר יבוא איש אל ביתם, אף אם הוא זר ואינם מכירים אותו, יקבלוהו בסבר פנים יפות מאד, ויאכילוהו וישקוהו בנדיבות לב כל ימי שבתו אצלם; אף אם יתמהמה זמן רב, לא יכבד עליהם; ואף אם יהיה כיסו מלא כסף וזהב לא יגעו בו לרעה, כי כל מי שאכל אתם פעם לחם ומלח נכרתה בינם „ברית מלח" ויכנוהו בשם „אחינו". וכן הם בטבעם תמימים ונאמנים בדבריהם, ובפרט רבה אמונתם עם שותפיהם בפלחה, בהאמינם בכל לבם שאם שותף אחד יבגוד ויעלים מחברו אף חטה אחת, אז ישלח ה' את המארה ואת המגרעת באסמיו, הם יראו למשל את גרעין החטה איך הוא נסדק באמצעו לארכה, שהוא ללמד את האדם דעת כי אפילו אם תשאר בידו חטה אחת משותפת, עליו להלקנה להצאים ולחלק עם שותפו.

ובכן התקשרנו עם שיכים אחדים של שבט ה„נמרי" עפ"י האופנים הנז'. ובינינו, שלשת הסוחרים היהודים, התקשרנו עפ"י התנאים האלו: אנכי התחייבתי לנסוע בעונות החריש והקציר למקום העבודה להשגיח על העבודה ולנהל את השבונות ההוצאה וההכנסה של ההלואות והתבואות ולגבות את חובותינו. ושותפי התחייבו להמציא את כל הכספים הדרושים לעסק מבלי לחשוב עלי רוחים, וגם להתעסק בקבלת התבואות ובמכירתן.

בעת שבתי שם בחורף הראשון בשנת תרל"ב, נולדה לי בתי רחל תי' ובשובי יחד עם שותפי השיכים הנז', אמרתי להם בבואם לברכני בברכת מז"ט כי נקרא שמה „רחל". אז העתירו עלי להוסיף לה השם „מסעודה", לאמר „בת מזל טוב", לאות ולזכר לשותפותנו שתהי' במזל טוב, ואעתר לבקשתם ונקרא שמה בישראל „מסעודה רחל".

ומרוב התפעלות, אז מהארץ הטובה והברוכה הנז', אשר בחטאות אבותינו גורשנו ממנה, ובחטאינו אנו לא זכינו עוד לשוב אליה זה כאלפים שנה, פרסמתי בשנה ההיא מאמר אשר קראתי את שמו „מסע בערב", שנדפס במכ"ע „החבצלת" שנה שניה (מנומר 19 עד נומר 23), בעריכת עורכיו „בעלי המליצה". בו תארתי את טיב הארץ ויבולה, ועוררתי את אחינו שבגולה להוציא לאור את הרעיון הנשגב של „ישוב הארץ", לקנות שדות, ולנטוע כרמים, ולכונן מושבות ולהתאחז בהן, ואמרתי עתה להעתיקהו בקצור פה בזכרונותי:

ח.

בעבר-הירדן מזרחה.

תרל"ב.

בימים ההם השתתפתי עם ה' בינוש סלאנט (בן הגרש"ס), ועם ר' משה יצחק גאלדשמיד, בעסק התקשרות עם הבידואים השוכנים בעבר הירדן מזרחה, בעבודת הפַלְחָה (שם כולל בערבית לעבודת זריעת תבואה) על אדמתם אשר בכבר הירדן המזרחי.

מצב הבדואים ההם איננו כמצב הבדואים העניים שביריחו וסביבתה. הבדואים ההם, הודות לנחלאותיהם הגדולות והפוריות אשר להם בהר ובשפלה, רכשו להם מקנה רב של סוסים וגמלים, בקר וצאן, גם עבדים רבים אשר יעבדו את אדמתם ושאר עבודתם.

משכנותם רחוקים מערי הישוב, והם שוכנים באהלים, וחיים חיי חופש ודרור. מעבודת הצבא הם פטורים, עפ"י צוָאת מחמד נביאם בתורתם. וגם מסֵי האדמה „וֶרקו" ו„עושור" לא העמיסה עליהם הממשלה, ורק משנה לשנה ישלם כל בית אב מס מצער וקבוע. כל הפצם ומאוָים הוא להרבות ולהגדיל מקניהם, ולרכוש להם סוסים אצילים יקרים (מין גזע מיוחס). הכסף אצלם הוא יקר המציאות, כי כל מסחרם וקנינם הוא בחליפין. תבואתם יחליפו בצאן ובקר, ובקרם וצאנם יחליפו בסוסים והמורים, בעבדים וגמלים; וכן הכל ע"ז הסדר, ואף מוהר נשותיהם במקנה ימהֵרו.

בראשית ימי הקיץ בעת הגורן יבואו אליהם סוחרים קטנים מירוש', משכם ומדמשק, הם מביאים אתם כל הסחורות הנחוצות להם ומחליפים אותן בתבואות הבידואים, ובאחרית הקיץ כאשר כבר שָבו כל הסוחרים הנז' לעריהם וימי החורף ממשמשים ובאים ונדרשים להם (לבדואים) סכומי כסף רבים להכין להם את כל צרכיהם, למזרע אדמתם ולכלכלת ביתם לכל ימי החורף ולמלבושים וכו'.—אז פונים הם אל הסוחרים הגדולים לבקש מהם הלואות, ואז הם משיגים את דרישותיהם באופן כזה: הסוחר מתחיב להספיק לבדואי כל צרכיו בהקפה, במחיר הנהוג בלי כל תוספת רוָחים בשביל אחור זמן הפרעון עד סוף ימי הקיץ באחרית הגורן, ולעומת זאת מתחייב הבדואי להקציב לטובת הסוחר חלק מאדמתו אשר יָכיל זריעת חטים לחרישת צמד בקר (הנקרא „פַדָן") לכל

ולראיה ח"ש יום י"א אדר תרל"ו ירושלם.

נאום בעז"ה מרדכי יפה על שני קיראט נאום משה גראף מבריינסק 1 קיראט

נאום פישל הכהן לאפין גראד אחד *) ונאום יואל משה בהר"ם ז"ל 1 קיראט

*) ונאום בן ציון ליאון 3 קיראט *) ונאום מענדיל כ"ץ א' קיראט

*) ונאום אריה ליב הורויץ 1 קיראט *) ונאום בעזה"י יוסף רבלין 1 קיראט

ונאום בעז"ה דוד מאיר בן מו"ה טובי' גוטטמאנן 1 קיראט.

ונאום שיל"ת יהושע בלאאמו"ר מו"ה בנימין נ"י שטאמפפער 1 קיראט.

*) ונאום בנימין בייניש סלאנט עם הר' ליב סלאנט *) ונאום יהושע יעלין 1 קיראט

ונאום משה ב"מ 1 קיראט ונאום שמואל אייזיק מקאמיניץ 1 קיראט

ונאום ליבער ב"ר דוד $^1/_4$ קיראט ונאום נתן זלמן הלוי ספיר $^1/_4$ קיר'

ונאום שמואל דוב בלא"א מו"ה אהרן ז"ל $^1/_2$ ונאום ישראל בן יואל מקאמניץ רביע קיראט

---

*) שבעת האנשים האלה המה אלה עצמם שיסדו לפני זה את חברת „נחלת שבעה", היא החברה הראשונה למקנה אחוזה ולבנין בתים מחוץ לחומת עירנו.

עלי להזכיר פה עוד פרט אחד טפוסי לענין הקניה הנז' כי אחרי לפי מה שנזכר ביהושע ה' י' עברו בני ישראל את הירדן בחדש ניסן ועשו את הפסח בערבות יריחו לפני כבשם אותה, והקיפוה שבעה ימים בכל יום פעם אחת, וביום השביעי שבע פעמים עד נפל החומה תחתיה ובני ישראל כבשו את העיר—קבלנו אז עלינו, כל חברי החברה הנז', לקרא בכל ימי הפסח אחרי התפלה את הפרק ו' בספר יהושע אשר בו מסופר כל הענין הזה, וביום שביעי של פסח קראנו פרק זה שבע פעמים בלב בטוח כי גם הפעם יתן ה' את יריחו בידנו.

ונמסר בדאבון לב את הרשימה הנז׳ ליד הפחה וישלחה לקושטא. ואחרי חדש ימים הודיעו מקושטא להפחה, כי הסולטן עבד אל חמיד בחוסו על אדמת ארצו שלא למסרה לידי נתינים זרים, הואיל בטובו להוסיף על המחיר עוד חמש מאות לירה ולקנותה קנין פרטי לעצמו; ולכן על הפחה לשלוח שטרי מכר רשמיים, שהממשלה מכרה לו את האדמה הנז׳.

אז אמרתי בשברון לב ובדאבון נפש: „מהרסיך ומחריביך ממך יצאו". „ויריחו" נשארה „סוגרת ומסגרת מפני בני ישראל".

התבילה התפרדה, לב רבים מהחברים כאב מאד על הבלם כל מעשה ידיהם בשגגה אחת קטנה שיצאה מלפניהם. אך שאיפותיהם לא סרו מלבם, ואחרי שוטם בעולם הדמיונות כ„נשמות ערטילאות" משך שנים אחדות שבו אחדים מהם וייסדו את המושבה הראשונה באדמת השפלה, ויקראו לה בשם אשר אמרו לתת למושבתם ביריחו, היא מושבת „פתח תקוה" עד היום הזה*).

*) בעתון „המליץ" בגליונות 270 ו 272 ל״ש תר״ס כתב בני דוד הי״ו מאמר מפרט על הענין הנז׳, ובו הוא מביא ג״כ את נוסח שטר ההתקשרות אשר התקשרו ביניהם האנשים אשר אמרו לקנות את אדמת יריחו ואשר גוף הכתב שמור בבית הספרים הלאומי בירושלם. וזה נוסח השטר:

„בעזה״י.

אנחנו הח״מ השתתפנו בקנית אדמת יריחו אשר תקרא בעז״ה „פתח תקוה" ונתנו כל אחד מאתנו תח״פ כל איש לפי חלקו כפי שטר הקבלה שיש לכל אחד מאתנו מהרב״צ ליאון נ״י, והנה כלנו הח״מ קבלנו עלינו מרצוננו הטוב בטרם נכנסנו להשותפות, אשר הדבר הזה יתנהג לע״ע ע״י אלו שבעה האנשים הנקובים ה״ה הר׳ מרדכי יפה נ״י, הר׳ בן־ציון ליאון נ״י, הר׳ בנימין בינוש סלאנט נ״י, הר׳ יוסף רבלין נ״י, הר׳ יהושע יעלין נ״י, הר׳ יואל משה בהר״מ נ״י[1]). האנשים האלה יתעסקו בגמר הקניה בעזה״י, ואח״כ יתיסד ועד נבחר ברוב דעות נעלמות, וכל מי שיש לו קיראט[2]) אחד יש לו דעה אחת, ואם יש לו שנים או שלשה יש לו דעות כפי מספר הקיראטים, וכל הענין יתנהג על פיהם, והרשות בידם לבנות ולנטוע לטובת הכלל, ואין לנו עליהם אח״כ שום טו״מ. כן קבלנו עלינו אשר כל אחד מאתנו מחויב להשלים את הכסף המגיע על חלקו תומ״י כשיתבעו אותו לשלם בעת הצטרכותו. ואם ח״ו יהיה העכוב מצדנו אזי להם רשות למכור חלקנו לאחר, וכל אשר יפסידו ינכו מכסף תחלת הפרעון שמסרנו.

וה׳ הטוב יהי בעזרנו ויבחר לנו את נחלתנו, ויקים לנו הבטחתו על ידי נביאו „ונתתי לה את כרמיה משם, ואת עמק עכור לפתח תקוה, וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים" בבי״א.

[1]) בפרטם אינם אלא ששה. ואולי חשבו אז את הרב ז״ל לראש הועד אך לא כתבו שמו בפרוש כל עוד טרם נגמר הדבר. וככה אנו מוצאים למטה מקום החתימה הראשונה של החברים חלק, ושם הרב חסר בין מספר החברים.

[2]) כל נחלה תחלק בתרקיה לארבעה ועשרים חלקים, וכל חלק נקרא בשם קיראט (גראד).

השקפתנו ומטרתנו בקניתנו זו היתה רחבה מאד. לא רק לרכוש לנו אלו הארבעת אלפים דונמים היתה מטרתנו; אנחנו קוינו לרכוש לנו ע"י קניתנו זאת במשך הזמן את רבבות אלפי הדונמים החרבים והשוממים שעל גבולנו עד הירדן, שעל פי החוק יכולנו לזכות בהם חנם, אם נהפכם מאדמת בור לאדמה מֻעבדה. וזה חשבנו לעשות על ידי זה שנמשוך אלינו עשירים גדולים בעלי הון באירופה שישתתפו אתנו בסכומים עצומים לקנות בהם מכונות גדולות להעמידן על הירדן לשאוב מֵימיו, למען השקות בהם את כל, או רוב האדמה השוממה הסמוכה לגבולנו עד שפת הירדן. ואחרי שהאדמה בעצמה היא דשנה ופוריה מאד ורק דורשת מים להשקותה, חשבנו שבמקום להשתמש בה לתבואה, אשר עבודתה מרובה וקשה והכנסתה מועטה, נשתמש בה לנטיעת גנים ופרדסים, אשר אפילו חמשים דונם יספיקו לפרנס משפחה גדולה בְּרֶוַח; כי יתר שְׂאֵת לאדמת יריחו על כל האדמות שבארצנו בכמות פֵּרותיה ובגדלם וטיבם. וכך חשבנו שבמשך הזמן היו מוצאות להן אלפי משפחות פרנסה בְּרֶוַח. ומלבד כל זה עוד חקרנו ומצאנו שכל האדמה אשר על שפת הירדן ושפת ים-המלח מכילה בקרבה כמות מרובה מאד של גפרית; וגם מהעסק הזה היו יכולות להתפרנס עוד משפחות רבות.

אחרי עבור כשלשה חדשים, שלח הפחה ע"י מתורגמנו להודיענו, כי שואלים אותו מקושטא להודיעם מי ומי המה הקונים, ואיזה נתינים הם, אם נתיני עותמניה או נתינים זרים. ובכן אספנו את כל החברים להתיעץ מה לענות להפחה, כלומר, להחליט על שם מי נבקש לכתוב את שטרי המכר: אם על שם אחדים מחברינו העותמנים, או הנתינים הזרים. אז נפלגו חברינו לשתי מפלגות: אנחנו שלשת חברי הועד ורבים מחברינו ילידי הארץ שיודעים ומכירים את יחסי הממשלה לנתינים הזרים אמרנו: „מדברי שאלת הממשלה ניכר כי אין דעת הממשלה נוחה למכור לנתינים זרים; לזאת עלינו לרשום עתה המכר על שם עותמנים, ולהוציא האדמה מיד הממשלה הקושטאית, ואחרי כן במשך הזמן ישובו העותמנים וימכרוה לנתינים הזרים, כי אז לא יצטרכו לשאול רשיון מקושטא". אך רוב החברים החדשים אשר מקרוב באו לא"י התעקשו ואמרו: „בשום אופן לא נאמין למסור כספנו על שם עותמני. אדרבה, עלינו להודיע שהקונים הם נתינים שונים, כדי שבעת הצורך יהיו לנו הקונסולים השונים למגן, והממשלה בראותה כי אין קונים אחרים בלתנו תסכים סוף סוף לקניתנו". אחרי משא ומתן ארוך ווכוחים רבים הוחלט לדאבוננו, ברוב דעות, להגיש לפחה רשימה של שמות הקונים שהם: הרה"ג ר' מאיר אוירבך ור' נתן גרינגארט הנתינים הרוסים, ור' דוד גוטמן ור' אברהם מדוברצין הנתינים האוסטרים, ורב"צ ליאון ואנכי הנתינים האנגלים, (כי אז הייתי עוד נתין אנגליה), ור' יואל משה סלמון הנתין הגרמני.

ראש העדה האשכנזית, ויקבלנו בסבר פנים יפות מאד ובכבוד גדול; ואחרי שתית הקהוה ודרישת השלום כנהוג, הצענו לפניו את בקשתנו ונאמר: „הנה עדתנו הפצה לקנות את אדמת יריחו להנהילה לעניֶיהָ להתפרנס מיגיע כפם. אך באשר שמענו שאחד העשירים מבני עדתך עומד על המקח לקנותה ולתתה מתנה לבני עדתֶך,—ואחרי אשר עדת הארמנים עשירה מאד בשדות ובמגרשים ובגנות ופרדסים בסביבות ירושלם ויפו, והיא קטנה ומצב בניה טוב מאד, כי כל אחד אומנתו בידו והם מתפרנסים בְרוַח, ובודאי לא יעזבו את פרנסתם וישיבתם בעיר ללכת ולהתענות בערבות יריחו, מקום שהאויר הוא רע והחום גדול מאד—, לכן באנו להתחנן לפניך כי תואיל ברחמיך ובטוב לבבך להשפיע על בן עדתך הנ״ל שיסלק את ידו מהקניה הנז׳ לטובת ענייֵ עדתנו, כאשר הסתלק גם האפנדי הגדול מוסה פאשה אל חוסֵיני ברחמו על עניי עדתנו״, כמובן שלא הגדנו לו את הבטחתנו להנז׳.

אז ענה לנו הבטריק: „רעיונכם מצא חן בעיני מאד, בהפצכם להתחיל להתנחל בארץ, באדמת יריחו, כאשר התחיל יהושע בן נון לפני שלשת אלפים שנה לכבוש את הארץ מיריחו״. ובצחוק נעים הוסיף לאמר: „אמנם זה רעיון אידיאלי יפה מאד, אבל אשאלכם מה תעשו לקללת יהושע בן נון, אשר השביע וקלל ב„ארור האיש אשר יקום ויבנה את יריחו; בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה?״ אז ענינו לו (כדרש חז״ל) „כי יהושע קלל אך את הראשון אשר יבנֶהָ; ואחרי שכבר נמלאה קללתו בחיאל בית האלי, ככתוב במלכים א׳ ט״ז, כבר הופרה הקללה, ונקוה לה׳ כי ישובנו יהיה לברכה ולא לקללה״. וימצאו דברינו חן בעיניו ויבטיחנו למלא את בקשתנו, ונִפרד מעליו בתודות ובברכות רבות. ואמנם הוא מלא את הבטחתו כאשר ספר לנו סופרו, כי כתב להעשיר הנז׳ כי אויר המקום ההוא הוא רע וחם מאד ולא יתאים לטובת בני עדתו, ויותר טוב להשתמש בנדבתו לבנות הנויות ובתים בהמגרשים הרבים אשר להם הסמוכים לחומת העיר. והעשיר הנז׳ נענה לו וינער את כפיו מן הקניה ביריחו.

אז הלכנו והוספנו על המהיר אשר קצב ממלא מקום הארמני, והוא הסך אלף ושמֹנה מאות לירות טורקיות, עוד מאתים לירה, והאפנדי מוסה פאשה, וגם מ״מ הארמני התמו על שטר ההכרזה כי אין הפצם להוסיף עוד והם מסלקים את ידם. וישאר המקח רשום על שמנו בסך אלפַים לירה טורקי. והמכריז התמיד בהכרזתו עד תום שלשה הדשים כפי החוק, ואז שלח הפחה להודיע לקושטא בפרטיכל התום מחברי האִדָרה (המועצה הממשלתית), כי אחרי ההכרזה במשך שלשה חדשים כדת, נשארנו אנחנו המוסיפים האחרונים, וכי שאר המוסיפים נערו את כפיהם, ובכן שואל הוא את רשיונם לגמור את המכר ולתת לנו שטרי מכר כדת.

שני שלישי אדמת יריחו לכל אשר יוסיף במחירה; כי אחרי אשר לא נהגו הבדואים כי אם משליש תבואות האדמה. פקעה זכות הזקתם בשני השלישים הנותרים, ועליהם לשוב לזכות הממשלה כפי החוק. ובכן העמידה הממשלה בירוש' את שני שלישי אדמת יריחו להקנותה לכל מי שיוסיף במחירה.

ויהי בהודע דבר המכר בעיר, עמדו על המקח שני אנשים: האחד מהם הוא האפנדי מוסה פאשה אל הוסיני, עשיר גדול וראש נכבדי העיר המושלמים, והשפעתו רבה וגדולה גם בין שרי הממשלה הגבוהים שבקושטא; ולעומתו עמד להוסיף על המקח עשיר גדול ארמני, תושב מצרים, איש זקן מאד ועדירי אשר בהודע לו מהעתונים דבר המכר, הודיע לראש עדת הארמנים בירוש', הבטריק, שרצונו לקנות את המקום ההוא ולהקדישו לטובת עדתו הארמנית שבירושלים.

אז נתעוררו אחדים מבני ציון איש אשר א״ש אהבתם והבתם לאדמת ארץ אבותינו בערה בקרבם והם: ה' בן ציון ליאון ושותפו ה' נתן גרינגארט, בן הגרש״ם ה' בינוש סלאנט וגיסו ה' ליב סלאנט, ה' יואל משה סלומון, ה' משה יצחק גאלדשמיד, ה' ליב לאמזר המכונה אחי ואנכי. ונתאגד ונכונן חברת מניות בנות מאה נאפ' כל אחת לקנות מהממשלה את האדמה הנז' להתאחז בה. ויתחברו אלינו גם אחדים מעשירי העיר: הרה״ג מקאליש, הרב ר' מאיר אורבאך, ה' יוסף קריגער (שהיה אז מתורגמנו של הפחה), הר' דוד גוטמן (שהיה אח״כ המיסד הראשון של מושבת פתח תקוה), הר״ר אברהם מדוברצין (ממונה הראשי של כולל אונגרין שלא על מנת לקבל פרס) ועוד אחדים מנכבדי העיר, בס״ה חמשים איש שהכניסו והשלישו לתחלת פרעון חצי מחיר המניות ביד הסוכן הרה״ג מקאליש הנז'. אז נתאספו כל החברים ויבחרו שלשה אנשים מאתנו לועד הפועל: את הרב״צ ליאון, את הרי״מ סלומון ואותי, לגשת אל הפעולה בהקניה הנז'. וטרם גשתנו להוסיף על המקח הבטחנו להפחה ע״י חברנו ה' י' קריגער מתורגמנו, סך אלף נאפ' למען יעמד על צדנו לטובתנו, בעת הדרושה לחות דעתו. כן גמרנו עם האפנדי מוסה פאשה הנז' שיסלק את ידו אחרי אשר נוסיף על מחירה, ותמורת זה הבטחנו לתת לו חנם חלק העשירי מהאדמה, כי השבנו גם להשתמש בו ע״י השפעתו הגדולה על הבדואים בעת שנצטרך להלק עמהם את האדמה וכדומה. ובכן לא נשאר עלינו רק לפנות את הקונה הארמני מעל דרכנו, שלא יעמוד לשטן לנו; וגם לזה מצאנו תרופה: הלכנו ובקשנו את הר' אריה „נאמן" (כנו אותו כן בהיותו סוכן הכספים בכולל ווילנא; איש בעל הדרת פנים עם זקן גדול, והיה לובש על ראשו כובע של בד שחור וצנופה עליו מצנפת גדולה, כעין שהיו לובשים החכמים הגדולים של הספרדים) ללכת אתנו אל הבטריק הארמני. ונציגהו לפני הבטריק בתור

אצל כל המעינות המערבים התישבו שבטי בֶּדוּאים שונים אשר החזיקו באדמה מסביב לעֲבֹדה ולִזְרעה. ולאשר השבטים האלה הם עצלים ונרפים וגם עניים ואין ביכלתם ובכחם לעבד את האדמה בעצמם, נהגו תמיד להשתתף עם הפלחים העשירים מתושבי ההרים שכניהם, באופן שהפלח יעבוד את כל העבודות מתהלת ההשקאה והחרישה והזריעה עד סוף הקציר והדַיִש. והיה בעת הֵחלק התבואות, יקבל הפלח שני שלישי התבואה חֵלף זריעתו ועבודתו, והבדואי יקבל שליש תמורת זכותו במים ובאדמה.

עונת ההשקאה נחלקת ביניהם לפי משפחותיהם, ולפי אשר ירשו מאבותיהם הקדמונים. להרב הִרבו את נחלת אדמתו וממילא גם את עונות ההשקאה ולהמעט המעיטו. וכאשר תגיע עונת החרישה שמתחילה אצלם מר"ח תשרי, עוד טרם שירדו הגשמים, ישקה הראשון את אדמתו בעונות הקצובות לו בירושתו; וכאשר יגמור יקבלנה השני וכן השלישי והרביעי כסדר, עד שיגמרו כלם ואז הוזר הלילה כנ', וכן יתמידו להשקות גם את הזרוע עד בוא עת הקציר, לאשר התבואה תקדים להתבשל בערך שני חדשים קודם מתבואות שאר האדמות. ואז יתחילו להשקות את אדמתם לנטיעות תבואות הקיץ שומשמים ודורה (חיטי תירס). וכן על זה הסדר ישקוה כמעט כל השנה.

לפי חוקי תוגרמה כל אדמת מדינתה חוץ מאדמת הערים שייכת לממשלה ונקראת בשם אדמת „מירי", ולבעליה יש רק הזכות של „חזקה"; וכל זמן שהבעל עובד אותה אין הממשלה יכולה לנשלו מעל אדמתו. וכן יש לבעל הזכות למכר, למשכן ולהוריש את זכות חזקתו; אבל אם יעזב את האדמה שלש שנים בלי עבודה, אז אבדה זכותו, והאדמה תשוב לקנין הממשלה, שתמכור את זכות החזקה לכל המוסיף במחירה.

לא כן היא אדמת הערים והבנינים, שהיא קנין הבעלים לצמיתות; ובין אם הם בנויים, ובין אם הם הרוסים או עזובים, לא תוכל הממשלה לנשל את בעליהם, וזהו הנקרא אדמת „מולך".

בימים הקודמים לא הטילה הממשלה מס על האדמה, רק היתה מקבלת מס הגולגלת. כל משפחה היתה חייבת לשלם סכום קצוב לפי מספר נפשותיה הגברים. אך בשנה הנ' ש' תרל"ב, בִטלה הממשלה את המס הזה, ותמורתו קבעה מס על האדמה לפי מדתה ולפי ערכה ושָׁויָה, ותשלח פקידים לכל ערי מדינתה למוד את הארץ ולהעריכה, ועפ"י זה לקבוע את המס הנקרא „וֶרְקוֹ".

ובבוא הפקידים לאדמת יריחו למדדה ולהעריכה, מהאו והתלוננו כל תושביה הבדואים באמרם: „הלא אין אנו נהנים מאדמתנו רק משלישיתה; כי שני שלישֵׁי התבואות לוקחים הפלחים הבאים תמיד לזרעה". ויודיעו הפקידים את טענת הבדואים לקושטא, ותבוא מקושטא פקודת הממשלה למכור את

ז.

משא ומתן בדבר קנית אדמת יריחו ליסוד המושבה הראשונה בא"י. (תרל"ב).

„ויהי כהיות יהושע ביריחו... ויריחו
סגרת ומסגרת מפני בני ישראל".
(יהושע).

בשנה ההיא היא שנת תרל"ב, העמידה הממשלה לממכר פומבי (לכל אשר יוסיף על המחיר, וזה נקרא בערבית „מַזָאד") את שני שלישי אדמת יריחו בככר הירדן, המכילים בערך ארבעת אלפים דונם. וטרם שאבאר את הסבה ולמה הגיע הדבר עד כבה, עלי לתאר את גבולות האדמה הזאת, טיבה ואופני עבודתה.

שם המקום בערבית הוא „ג'ור", ובתנ"ך „ערבה" (כמו „ע ר ב ו ת הירדן" וביהושע ה', י': „ויעשו את הפסח בארבעה עשר יום לחדש בערב בערבות יריחו"); רק במקום אחד בדברי הימים ב' כ"ה, ז', כתוב: „ועל הערבים היושבים „ב ג ו ר בעל". הירדן יחלק את ככר הירדן לשנים: לצדו המערבי „ערבות יריחו", ולצדו המזרחי „ערבות מואב" (כמו שכתוב בדברים ל"א: „ויעל משה מערבות מואב"). גבולות הצד המזרחי הם: צפונה, ים כנרת; דרומה, ים־המלח; מזרחה, הרי מואב (הנקראים בתנ"ך „אשדות הפסגה") ומערבה: נהר הירדן. וכן כתוב בדברים ג', ז': „והערבה והירדן וגבול מכנרת ועד ים הערבה ים המלח תחת אשדות הפסגה מזרחה". וגבולות צדי המערב: צפונה ונגבה כנז', מזרחה: נהר הירדן, ומערבה: הרי יהודה וירושלים.

כל אדמת ככר־הירדן היא דשנה ופוריה במאד מאד, וְכֻלָּה משקה כגן ה' בארץ מצרים; כי ישקוה מֵי המעינות הרבים והגדולים הנובעים בשפולי ההרים אשר בקצותיה המזרחי (הרי מואב „אשדות הפסגה") והמערבי (הרי יהודה וירוש'). אמנם מֵי המעינות, בין המזרחיים ובין המערביים, לא יספיקו להשקות כי אם רק חלק מן אדמת הערבה, שהוא לערך ששת אלפים דונם לכל מעין הרחוק מחברו בערך עשרה קילומטר. ומותר האדמה המכילה רבבות אלפי דונמים, ישאר שממה ובור וכל עשב לא יעלה בו; כי כן טבע האדמה ההיא שלא תצמיח כל ירק ועשב בלי מים, לסבת אוירה החם מאד המיבש את אדמתה. ולעומת זה כאשר ישקוה, תצמיח ותפרה את נטיעותיה ותבואותיה בכמות מרובה וגדולה מאד, יתר על כל האדמות שבארצנו.

הראשונים נהלו ונפלו, ונרכב יחד עד בואנו העירה בתחלת הלילה. בבואנו אל שער העיר המזרחי, הנקרא שער האריות, מצאנו כבר את שאר החיָלים שידעו כבר ע״י הדגלים ממציאותנו, וגם חיָלי השר ורבים ממשרתיו עומדים עם פנסים גדולים בידיהם להאיר לנו את הדרך ומחכים לבואנו. ונאחז דרכנו מחוץ לחומה ישר אל בית השר. בשער המגרש יצאו לקראתנו קַוָּסֵי הקונסול וכל משרתי השר באבוקות ומשואות, ויכניסונו אל בית השר בשירים ורננים ובמחיאות כפים.

ובבואנו לפני השר וסיעתו נפלו כלם על צוארינו בנשיקות וידרשו לשלומנו; גם הקונסול ומתורגמנו דרשו בשלומנו בלחיצות ידים חמות, ויבקשונו כלם לספר לפניהם את כל אשר עבר עלינו מרגע פרידתנו עד המְצאֵנו ע״י החילים, בפרטות מדֻיקת. ואחרי שספרנו להם את כל העובר אותנו, ספר לי השר שבכל אותו הלילה לא נתן תנומה לעפעפיו ובכל שעה שלח שליח לבית הקונסול לשאול אם הגיעה איזו בשורה ממציאותנו, וכי לבית חותני ולאשתי שלחו לאמר, כי אנחנו נשארנו ללון ביריחו להתבונן בבקר על בנין עתיק קדמון, וכי נבוא בערב השני. ומיד בבואי אל ביתו שלח שליח לאשתי להגיד כי כבר באנו, ואותי עכב לסעוד אצלו סעודת הערב. ואחרי אכלי בביתו הלכתי העירה לביתי בלוית שני משרתים עם פנסים עדי הגעתי לביתי. ובבואי הביתה נתרעמה אשתי עלי באמרה: „הלא הלילה הוא ליל בדיקת חמץ ועתה קרוב לחצות הלילה, וכבר עבר זמן בדיקת חמץ“. אז ספרתי לה את כל העובר אתי; ותוכלו לשער את גודל שמחתה ורוב רגשותיה בעת ההיא.

אח״כ ספרו לי אנשי סיעת השר, כי עלו הוצאות העסק הזה ליותר ממאה פונט: לשר־החיָלים נתן שעון ושרשרת זהב שמחירם שלשים פונט, לבד מה שנתן לחיילים וכו׳. והשר אמר כי לו הפסיד אלף פונט, לא היה מצטער כאשר הצטער מהמאורע הזה.

אחרי חדשים אחדים נפטר מ״ח וצ״ל מרוב צערו שאחיו בבלכתה אכל את כל כספו ויחלה מ״ח ימים אחדים וימת ביום שמחת תורה בשנת תרל״ב. תנצב״ה.

ואצים להגיע למר סבה טרם יגדל החום. ובהיות שהשירה היתה גדולה ורבת אנשים, לא שמנו לב לפקד אם חסרים איזה מהם. רק אחרי בואנו והסתדרנו לסעודת הצהרים, הרגיש השר וסיעתו בהסרוננו, וישלה תכף את אחד מאתנו לקראת הנחשלים לזרז אותם למהר לבוא, כי מחכים עליהם לסעודת הצהרים. וירץ אחד מאתנו על סוסו במהירות רבה לפגש את הנחשלים. עברה בערך שעה אחת ואנחנו מחכים בכליון עינים לשובו ומתפלאים מדוע אחר לבוא, והנה הוא שב לבדו ואין איש אתו. ויבוא לפני השר ויאמר: „הנה רצתי בכל הדרך אשר באנו בה וקראתי וצעקתי ואין קול ואין עונה, עליתי על ההרים והפשתי וקראתי אך לשוא, כאילו בלעה אותם הארץ". ויהי כשמוע השר וסיעתו את הדברים האלה, אחזתם רעדה גדולה, ויהיו אובדי עצות מה לעשות. ויעזבו את הסעודה וכל ההכנה, וימהרו ללכת העירה להודיע להקונסול את אשר קרה ולזרזהו לבקש מהממשלה שתשתדל למצוא את האובדים; ואותנו החילים צוה לשוב בדרך אשר באנו לים־המלח ולירדן ולירחו, ולהקר בכל הדרך אולי ימצא מי שראה או פגש באובדים. אנחנו מלאנו את פקודתו ושבנו על כל הדרכים הנז' עד בואנו בהצי הלילה ירושלימה, בלי כל תועלת.

„בבוא השר ירושלימה הלך תיכף אל הקונסול ויספר לו את כל המאורע; וילכו יחד אל הפחה ויספרו לו את כל הדברים. וימהר הפחה וישלח אחרי שר החילים ויצוהו בכל תוקף למהר ולשלוח חילים רבים לכל הכפרים אשר על דרך יריחו, לכוף אותם לשלוח פלחים הבקיאים בכל המקומות והדרכים אשר סביבותיהם, לחפש ולהקר ולהשתדל למצוא את האובדים, ולהביאם אם חיים או מתים".

כל הדברים האלה ספרו חילי דמשק לחילינו, ועתה הוסיפו חילנו לספר: „מפקדנו שר החילים הביא עשרה חילים מאתנו, ויצונו ככל אשר פקד עליו הפחה כנז', ויחלקם לחמשה זוגות וישלח כל זוג לעבר אחר, ונעבר על כל הכפרים הנז' ונוציא את התושבים לחפש אחריכם; ואנחנו נתפרדנו כל זוג לעבר אחר, ונסבב את כל סביבות הירדן וים המלח, ואנחנו השנים שמנו פעמינו ללכת למר סבה, והנה לאשרנו מצאנוכם".

אז התחנן לפני הברי מתורגמן החכם באשי שלא אספר סבת אחורנו, מפני ש ה ו א היה שאמר לי, שאין לנו צורך לרוץ יחד עם השירה, אחר שהוא בקי בכל הדרכים בהיות שנסע כבר פעמים ר ב ו ת; כי אם אספר המעשה כנז' אז יפטרו אותו ממשרתו ויגוע ברעב. ואבטיחהו למלא בקשתו. ואומר להשר כי סבת אחורנו ותעותנו היתה לאשר באמצע הדרך נקרע קשר האוכף של סוסי והיה עלינו לעמד לתקן את הקשר.

מיד אחרי אכלנו שכרו לנו החילים שני סוסים חדשים, כי סוסינו

השר כי אבדנו. ויהי בראותם אותנו שמחו מאד, ומיד נתנו לנו „וויסקי" וקוניאק להשיב נפשנו ולחזק לבנו, ואח"כ נתנו לנו לחם והלב ותפוחי זהב. ונודה להם על טוב לבבם, ויבקשונו לספר להם בפרטות את כל אשר עבר אתנו מעת פרידתנו עד השעה ההיא. ואחרי מלאנו את בקשתם, לחצו את ידינו וידי החילים בחבה רבה ויתנו להחילים בקשיש טוב, ויבקשונו עוד לרכב על סוסינו והחילים ירכבו על סוסיהם כנגדנו ורוביהם מכוונים אלינו כדמות העת אשר פגשו אותנו בהגאי, למען יצלמו אותנו להיות אתם לזכרון. אחר כך נפרדנו מאתם בתודה ובאהבה, והם פנו להם צפונה לירדן, ואנחנו פנינו ישר ימה.

בערך שלש שעות עלינו על הר גבוה ורם עד שהגענו למקום קבר „נבי מוסה" (הנביא משה), אשר לפי דברי הישמעאלים נקבר שם משה רבנו. פעם אחת בשנה, בחודש ניסן, בעת אשר יחוגו הנוצרים את חגיהם, יתאספו שמה ישמעאלים רבים מירוש' ומכל הכפרים, ויסירו את המקום הזה ויחוגו שם שבוע שלם. אך בכל השנה המקום שמם באין עובר, כי עומד הוא במקום מדבר שממה. בבואנו למקום הזה אמרו לנו החילים: „פה נוכל לנוח ולסעוד סעודת הצהרים, ואנחנו נבשר מפה את השר כי מצאנו אתכם, ואחרי עבור חצי שעה תגיעהו הבשורה". בשמעי דבריהם כי „אחרי עבור חצי שעה תגיעהו הבשורה", נשתוממתי והשבתי כי מצחקים הם לי, בחשבי: היתכן? האם צפור השמים תוליך לו את הקול? הלא טלגראף אין עוד בכל ארצנו, ואף כי במדבר השמם הזה! החילים הבינו לתמהוני ויצחקו ויאמרו: „עתה תראה בעיניך ואז תבין ותאמין". והנה הלך אחד מהם ויביא מוט ארוך, ויקשר בראשו מטפחת גדולה ונהיה כעין דגל, ויעמידהו ויניעהו בחוזקה לפנים ולאחור בערך עשרה רגעים, ויקראני ויאמר: „הבט נא ישר למרחוק נגד הדגל אשר בידי". ואביט ואראה והנה למרחוק מאד על ההר מתנענע ג"כ דגל כזה. אז אמרו לי כי זה נעשה בפקודת השר להעמיד אנשים צופים על ראשי ההרים אשר סביבות ירוש', וכל אחד יהיה לו מוט ודגל, ויסודרו כן עד חומת העיר. והיה הראשון אשר ימצאנו יניף ויניע את דגלו עד אשר ירגיש בו אחד מן הצופים ויניף גם הוא כנג', עד אשר יגיע לאחרון העומד על החומה, אשר ילך ויבשר את השר. אז אמרתי כי ההמצאה הזאת היא ממש כהמצאת הז"ל בשבתם על אדמתם, להודיע לכל הגולה ע"י משואות את ליל התקדש החדש.

אחרי כן ישבנו לנוח ולסעד סעודת הצהרים. ובהיות הימים ההם ימי הסיור של הישמעאלים, מצאנו לקנות להם ופרות ושאר צרכי אוכל ושתיה. אחרי גמרנו לאכל ספרו לנו כל מה שנתהווה אצל השר וסיעתו אחרי פרידתנו, כפי מה שספרו להם החילים מדמשק שלוו את השר. וכה ספרו להם: „בכל עת נסיעתנו למר סבה לא הרגשנו כלל בחסרון האובדים, כי היינו טרודים

(שידענו ע"י זריחת השמש) אזי סוף סוף נגיע בודאי אל ים־המלח או אל הירדן; ובהגיענו אל אחד המקומות האלה, אף אם יפגעונו שודדים הלא ישודו רק את סוסינו, ואז נלך רגלי ליריחו ושם כבר נשיג סוסים לשוב ירושלימה; וכן עשינו, ונשׂם את דרכנו מזרחה, ובאין כל דרך לפנינו עלינו הרים וירדנו נחָלים ובקעות, אחרי רָכבנו כשתי שעות קדמה נראה לפנינו מרחוק ים־המלח ותחי רוחנו, בידענו כי סוף סוף נגיע למטרתנו, ולאשר נסענו בלי דרך, רק עפ"י מוצא השמש, היה ים־המלח מתראה לפנינו לפעמים, ולפעמים בעת היותנו בעמק היה נעלם מאתנו, וכה רכבנו עוד כשתי שעות, ובהיותנו רוכבים בעמק, והנה ראינו פתאום שני רוכבים רצים על ההר אשר מצדנו מימין במרוצה מהירה, וכאשר הרגישו בנו הסבו את דרכם לרדת אלינו אל העמק, אז אמרנו: אלה שודדים רצים אלינו לשודדנו, אבל רוחנו לא נפל בקרבנו, ואדרבה שמחנו באמרנו אולי יתרצו להֲביאנו לכה"פ עד ים־המלח; ובכן לא ברחנו ונרכב לאטנו ישר כנגדם, עד אשר הגיעו אלינו באחזם בידיהם קני־רובה מכוונים ישר נגד לבנו, ונצעק אליהם: „אנא! אל תורו בנו, קחו את כל אשר אתנו, רק יד אל תשלחו בנו". אז צעקו עלינו ויאמרו: „מי אתם, ומאין באתם, ולמי אלה הסוסים אשר בידכם?" כי בצאתנו מירוש', לבשנו כָּפִּיות ועגלים כלבושי הבדואים, ובראותם אותנו חשבו שהננו בדואים, וכי שדדנו את הסוסים משני האנשים שאבדו (כי כאשר יבואר עתה ידעו את אשר קרה לנו), אז ספרנו להם את כל המוצאות אותנו, ובהוָכְחָם כי אנחנו הם האובדים שמחו שמחה רבה ויאמרו: „אל חמד לאללה (תהלה לאל) שאנחנו הננו המאושרים שמצאנו אתכם, הלא כל הלילה לא ישנו וחפשנו אתכם עפ"י פקודת הפחה בכל סביבות הירדן וים־המלח, ולא רק אנחנו לבדנו, כי עוד ארבעה זוגות חילים נתפזרו לכל כפרי ירושלם וסביבותיהם לחפש אחריכם ולהביאכם אם חיים או מתים, והננו מאושרים שאנחנו נביאכם לפני ה„בֵּיק" (השר) האנגלי, כי נקבל ממנו בקשיש גדול ורב". ואחרי תתם לנו חתיכות פת חרֵבה ומעט מים להשיב את נפשנו, כי זה כארבעים שעה שלא בא אל פינו כל אוכל, האיצו בנו לרכב אתם במרוצה, באמרם: „אזרו שארית כֹּחכם ונמהר ונחישה פעמינו לשוב בדרך קצרה אשר נוליככם בה, כי כל רגע יקר לנו מפז, לאשר השר מחכה לבשורת מציאתכם בכליון עינים; ובדרכנו נספר לכם את כל העובר אחרי הפרדכם מאת השירה בשובה למר סבה".

אחרי נוחנו מעט, ואחרי אשר גם הסוסים העיפים שאפו רוח, התאמצנו ונהגר שארית כֹּחנו ונרכב אחרי החילים, ויעלו אתנו ההרה, ואחרי נסֹענו בערך שעה אחת הגענו אל שפת ים המלח, ונברך ברכת הגומל, שם פגשנו שירה אחת של סָיָרים אנגלים אשר באו דרך מר סבה, ואשר כבר שמעו שם מפי

מצאנו בעמק אחד מעט מַיִם שנקוו מִמֵי הגשמים וירדנו בו ושתינו לרְוָיָה, וגם את הסוסים השקינו. אבל זה הועיל לנו רק לשעה קלה, כי אחרי הצי שעה בערך גבר עלינו הצמאון עוד הפעם. בכל זאת עשינו לנו צִיוּנִים לעמק ההוא לדעת מקומו בעת הצורך.

ויהי בראותנו כי כבר פנה היום ועוד מעט ויהיה לילה, תרנו לנו מקום ללון בו באחד מן ההרים הגבנונים סמוך לעמק המים הנז׳. אז ירדנו מעל סוסינו העיפים והרעבים, והסירנו את האוכפים מעל גביהם להיות לנו למכסה בלילה; כי במקומות ההם ישלוט בלילה קור עצום כמדת החום אשר ישלוט ביום. ונשב עצובים כנזופים, בלי אוכל ובלי מים ובלי מספוא לבהמותינו. ולא נמצא אתנו כי אם הבילה אחת של טבק וקופסא של גפרורים שנשאר בה רק גפרור אחד (בלי גוזמא) אשר היה לנו בעת ההיא יקר מכל הון. ובפחדנו לישון בלילה ההוא מפחד לסטים והיות רעות, וגם בפחדנו להדליק מדורה, פן יש קרוב לנו איזה שבט של בידואים שודדים אשר יוכלו אולי להרגיש בנו, החלטנו לבלות הלילה בעִשון ציגארות למען לא תתקפנו השֵנה, ואחרי אשר לא היה אתנו כי אם גפרור אחד, הכינונו מכל הטבק אשר היה אתנו ציגארות, ונחלקן בינינו לחצאים, ובגפרור האחד הדלקתי ציגארה ועשנתיה עד כלותה, ובכלותה הדליק חברי את ציגארתו ועִשן אותה עד כלותה, ואח״כ שוב הדלקתי אנכי, וכן חוזר חלילה, ככה בלינו כל הלילה עד אשר תמו כל הציגארות. אף כי עשוננו היה לנו למורת רוח ולענוי נפש, בהיות שפתותינו יבֵשות, הנה בכל זאת הבלגנו על ענוֵינו והיינו מעשנים מן השפה ולחוץ, כי אין לך דבר העומד בפני ההכרח והפחד. כה נשארנו שוכבים עֵרים כל הלילה; ובגבור עלינו הקור התכסינו באוכפים. ובהיות שאורך האוכף היה רק כאורך הצי גופנו, נאלצנו להתכסות בו חליפות. פעם על הרגלים והברכים, ופעם על הידים והחזה. כה בלינו כל הלילה ההוא בענויים אשר לזכרם תסמר שערות ראשי.

בעלות השחר קמנו רצוצים ושבורים ונדודי שֵנה, ונחבש את סוסינו ונרד אל עמק המים הנז׳ ונרחץ את ראשינו וידינו, ונשקה גם את סוסינו. ונתפלל אל ה׳ תפלה היוצאת מעומקא דלִבא, ונרכב על סוסינו לבקש את דרכנו. גם הפעם נִסינו לרכב שעות אחדות לכל עֵבר, אך באין כל מוצא. אז עמדנו להוָעֵץ מה לעשות במצב הנורא הזה, כי ראינו כי נבוכים אנחנו בארץ וסגר עלינו המדבר. ובהיותנו כה עומדים נבוכים עלה בפי המזמור „אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי? עזרי מעם ה׳ וכו׳“ עד—„ה׳ ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם“. ומצאתי בזה אות לטובה, כאבותינו חכמי התלמוד בשאלם לתינוק: „פסוק לי פסוקך“. ובאמת מיַד אחרי זה עלה על לבי רעיון אשר הוא הוציאנו למרחב, והוא, שהצעתי לסוב דרכנו קֵדמה, בהשבי כי אם נסע כסדר מזרחה

ולנו שם באֹהלים, ולמחרתו קמנו בבקר ושתינו קהוה וחלב ואח״כ נסענו להירדן, ומהירדן לים המלח, ומשם, דרך מדבר יהודה, למַר סַבָּה, שם הכו כבר המשרתים והמבשלים אשר הקדימו לבוא שם, למען הכין עבורנו את סעודת הצהרים.

הדרך במדבר יהודה בין ים המלח ובין מר סבה היא דרך עקלקלות, בין הרים רבים נמוכים הממלאים את כל השטה ההוא, והדרך נוטה פעם נגבה ופעם ימה, פעם קדמה ופעם צפונה, והדרכים צרות ועקלקלות; והיה בהרחיק הרוכב הראשון ללכת צעדים אחדים מחברו שלאחריו, כבר לא יראהו עוד האחרון, כי ההרים יפסיקו ביניהם. ואוי לו לאיש אשר יסע במדבר ההוא בלי מורה דרך, כי אזי יאבד דרכו ויתעה במדבר ההוא, בלי מצוא דרך לצאת ממנו.

השר וכל הנלוים אליו, בהיותם רעבים ועיפים מחום השמש אשר בוער שם במדה מרובה מאד (פעם אמר השר: „האח! הנה פה האויר כאויר ארץ מולדתי, ארץ הודו״), מהרו לרכוב כדי להגיע בהקדם למר סבה להנָפש שם ולסעוד סעודת הצהרים, אז פנה אלי מתורגמן הח״ב הנז׳, ויאמר: „הנה נהירים לי הדרכים האלה כשבילֵי ירושלים, כי עברתי פה הרבה פעמים עם אורחים סירים, למה לנו לרוץ ולהַתיש כחנו במרוצתנו בחום הבוער הזה? ירוצו הם לפנינו ואנחנו נשיגם מהר בידעי דרכים יותר קצרות, ונעמֹד מעט לעשן ציגארות, ואח״כ עשינו דרכנו הלאה, אך שגינו; כי במקום שהיה עלינו לסוב מערבה סבנו נגבה, וכן נשארנו נוסעים נגבה בערך שתי שעות, בחשבנו שהשירה לפנינו, ואנשי השירה מצדם חשבו שהננו קרובים להם, ונוסעים אחריהם, ובכן התרחקנו בכפלים דרך ארבע שעות.

עברנו עוד כחצי שעה, והנה פתאום לדאבוננו ראינו כי סגר עלינו הדרך והננו עומדים לפני הר גבוה וזקוף כחומה, בלי שנוכל לנטות ימינה או שמאלה, בהיותנו מסובים משלש רוחות בהרים גבוהים וזקופים. אז נוכחנו כי תועים הננו במדבר ציה ושממה, ולא נשאר לפנינו דרך אחרת כי אם לשוב אחורנית בדרך אשר באנו בה, אך גם בזה לא נושענו, כי למרות שאחרי שובנו אחורנית בערך שעה אחת יצאנו למרחב, באין עוד לפנינו ולצדנו הרים רמים הסוגרים את דרכנו, נוכחנו לדאבוננו כי עוד לא נחלצנו מן המצר, לאשר באנו עוד הפעם לשטה גדול של הרים גבנונים וגבעות ועמקים ודרכים עקלקלות המובילות לכל צד; ולכל עבר אשר פנינו ורכבנו בערך חצי שעה לא מצאנו שום שנוי לטובה, למצוא איזו דרך סלולה ללכת בה.

ובין כה וכה כבר נטו צללי ערב, אך השמש עודנה בוערת כאש, ואנחנו עיֵפים, רעבים וצמאים מאד, כי זה קרוב למעת־לעת שלא בא אוכל אל פינו, כי בבקר בירחו שתינו רק קהוה עם חלב בחשבנו לסעוד במַר סַבָּה, ומרוב הצמאון דבקה לשוננו לחכנו, ושפתותינו יבשו וצמקו, רק נס היה לנו שבעת תעותנו

ו.

התועים במדבר יהודה.

„ברוך שעשה לי נס במקום הזה!"

בימים ההם, בשנת תרל"א, בא לסַיר את ארצנו וארץ סוריה בן אחות חותנתי, השר אברם שלום (ארתור), בן השר דוד ששון ז"ל. הוא נסע מהודו עד בירות באניה, ומבירות לירושלם ביבשה, דרך דמשק ושכם. בנסיעתו התנהג כמנהג הלורדים והמליונרים האנגלים. בהיותו בדמשק קנה לו סוס אביר מסוסי הבדואים המיוחסים, הנקראים „אצילים", בסך מאה פונט שטרלינג. שם הזמין ג"כ את הגביר מר יוסף עַמְבַּר ואת כל משפחתו, בערך שתים עשרה נפש, לנסע יחד אתו לסַיר את ירושלם והברון וכל סביבותיהן על הוצאותיו. הממשלה בדמשק שלחה אתו שר צבא אחד עם המשה פרשים ללוותו על דרכו ולשמרו. ואורחה גדולה של מבשלים ושוחטים, משרתים שונים ומחַמרים, לותה אותם, וסוסיהם ופרדותיהם נושאים אוהלים ומטות־שדה, כרים וכסתות, כלים שונים לבשול ולשאר צרכים, תיבות מלאות כל טוב דמשק ממיני מאכל ומשקה, ולולים מלאים עופות ויונים.

בבואו לעירנו יצאנו לקבל את פניו, חותני גיסי ואנכי וחכמים רבים. הוא נטה אהלים מחוץ לחומה במגרש אחד השיך ליהודי סמוך למגרש הרוסים (כי אז כבר החלו היהודים לקנות מגרשים מחוץ להומה). בכל יום היה בא לבקר את בית חותני ולדרוש בשלום דודתו. הוא התמהמה בירוש' ערך ארבעים יום, מאחר הפורים עד אחר חג המצות.

בלכת השר עם אורחיו לסיר את יריחו והירדן וים המלח, הזמין גם אותי ואת גיסי ה' בנימין לנסוע אתם. בנסיעתנו זו נלוה אלינו ידידי ומכרי ה' יוסף סתהון אשר היה מתורגמנו של ההכם באשי ונשלה מאתו לכבודו של האורח. לדרך סְבוב הנסיעה הזו יש שני אופנים. יש מן התירים שיוצאים מצפון העיר ונוסעים מזרחה ליריחו ולָנים שם, ולמחרתו נוסעים לירדן ומשם פונים נגבה לים המלח, ומשם נגבה ימה למַר סַבָּה (מקום מנזר של כומרים יְוָנים), ושם סועדים סעודת הצהרים, ומשם פונים צפונה לירושלים; ויש מהם שמהפכים סדר הסבוב: יוצאים מדרום העיר למַר סַבָּה ולָנים שם, ולמחרתו נוסעים לים המלח, ומשם להירדן וליריחו. השר ארתור בחר בדרך הראשונה. באנו ליריחו

תכף אחרי פטירת מ"ה ז"ל, הלך גיסי הה' בנימין ז"ל והחזיק בידו את הלקי השליש בנחלת מוצא אשר נכתב בההג'ה על שם מ"ה (בהיותו נתין אנגלי אמתי), למען יגבה את חוב השטר הנז'.

הוא החזיק בחלקי משך שבע השנים אשר הייתי טרוד בעניני המקולין (כאשר יבואר להלן); ורק כאשר נפניתי תבעתי אותו לדין לפני דַיָני זבל"א. אז נקראו העדים הנ"ל החתומים על השטר, וכאשר העידו שבפניהם הודה מ"ה ז"ל שנתן לי הכסף במתנה, יצא פסק הדין שחִיֵב את גיסי לשלם לי סכום ההכנסה שעלה על חלקי במשך שבע השנים, ולחלק את כל התיכות הנחלה לשלשה חלקים ולהטיל גורל למען יֵדעו המקומות השיכים לי כדי שיצדיק לי עליהם ב„קושנים" רשמיים. כל המשפטים האלה ארכו במשך שנתים.

ובכן עתה בהשיגי את הכסף ממ"ה ז"ל הייתי עוד הפעם „עשיר השמח בחלקו", ותכף התחלתי להתעסק בבנין בית־המלון במוצא. בראשונה תקנתי ונקיתי את המרתף הנז' ואח"כ בניתי עליו את שתי העליות הגדולות עם גזוזטרא יפה ויעל חלקי לסך ערך המשים נאפ'. בגמרנו לבנות את הבית השכרנו אותו לנוצרי הנז', והוא אמנם הרויח הרבה; כי במשך ארבע השנים נשאר לו רֶוח נקי סך ארבע מאות נאפ'. כי בהִבָנות המסלה היו עוברות מדי יום ביומו בערך שלשים עד ארבעים עגלות עם נוסעים, לבד מסוחרי העופות, שהיו לנים בהמרתף.

אחרי גמרי את עבודתי הזאת במוצא נתתי את מותר כספי ברוָהים עד אשר אמצא לי איזה עסק להתעסק בו. ואחרי חדשים אחדים התקשרתי בעסק עבודת־האדמה בעבר הירדן מזרחה, כאשר אבאר בפרקים הבאים.

שכירות השנה הראשונה, ואח״כ ישלם בכל שנה 25 נאפ׳ במוקדם עד תם ארבע השנים הנז׳. אחרי כל הדברים האלו הסכים גם חותני לבנות הבנין הנז׳, אבל בתנאי שאנכי אתן את חלקי השליש בראשונה, במזומנים.

אז הצעתי לפניו את מצבי הרע ואמרתי לו כי כידוע גם לו הוצאתי 94 נאפ׳ על עשית החג״ה במוצא, אבל עתה בקנותי את המגרש בנחלת־שבעה הנה תקוה־רבה נשקפת לי להרויח הרבה, במכרי אחרי שנים אחדות את כל חלקי או חלק מחלקי בו (כי כבר מאז עלו מחירי האדמה בסביבות ירוש׳ וקויתי שבודאי עוד יעלו יותר), והנה אחרי שגם כל חלקי במוצא כתוב על שמו, וכמובן שגם הבנין אשר נבנה ישאר על שמו, בקשתיו שילוני מאה והמשים נאפ׳ בלי רוָחים, שאשלמם במשך שנים חלק אחוז לכל שנה, כדי שאוכל ליסד לי איזה מסחר להתפרנס ממנו, וגם לשלם חלקי בהוצאות הבנין הנז׳ במוצא. אז כעס עלי ולא הטה אוזן לבקשתי, ויצאתי מלפניו בפחי נפש.

אמנם אנכי לא אמרתי נואש לדרישתי, ואפנה אל הרה״ג מקאליש הר״ר מאיר אוירבך זצ״ל לבוא לעזרתי, בדעתי כי הוא היה ידיד נאמן לא״מ ז״ל וכי הוא גם דורש טובתי, ובדעתי ג״כ כי חותני ז״ל מוקירו ומכבדו מאד ביחוד מפני שעזר לו הרבה לטובת קרובו ר׳ יוסף שלום בעת מריבתו עם חכמי ירושלים נב״ל. ואבקש את הרה״ג הרמ״א כי בחכמתו הגדולה ישפיע על חותני שימלא את בקשתי הנז׳, והוא נענה לבקשתי ויזכור את חסדו לבית דוד, וישלח אחרי חותני וישפיע עליו בדברים כבושים כיד ה׳ הטובה עליו, וגם הוכיחו „שאל יתעלם מבשרו״ וכדומה, עד אשר התרצה חותני ז״ל לתת לי ב„מתנה״ הסך מאה והמשים נאפ׳, לעשות לי מסחר להתפרנס בו, רק ־דבר אחד בקש חותני ז״ל ממנו כי אל יִוָדע לי כי הסך הנז׳ נתון לי ממנו במתנה, באמרו כי בהודע לי זאת אזי אשוב ואוציאו בקנית עוד נחלאות במוצא או סמוך לעיר. לכן בקשהו כי יאמר לי שנותנהו לי בהלואה לזמן בלתי מוגבל, ושאסור עלי להוציא מהקרן מלבד להלקי בבנין המלון במוצא, ומהשאר עלי ליסד לי איזה מסחר אשר מותר לי לקחת רק הרֶוח, וכן היה שכתבו עלי שטר עפ״י התנאים הנז׳, בלי זמן מוגבל לתשלומים; והעידו עלי עדים את הר״ר יוחנן צבי שלאנק ז״ל (אשר היה ידיד מ״א ז״ל ואשר למד אתו שנים אחדות בראשית בואו לירוש׳ כאשר הזכרתי לעיל), ואת הר״ר זלמן בן הר״ר יעקב ליב לעוי ז״ל, אשר שניהם היו בעת המוה״מ בין הרה״ג ובין חותני ז״ל, ושמעו כי התרצה חותני לתת לי הכסף במתנה; ורק למראית עין כתבו עלי את השטר הנז׳. והרה״ג הרמ״א בדאגתו לטובתי על העתיד — כי מי יודע מה יולד יום, — סִבֵּב בחכמתו להחתים את העדים הנז׳ שיודעים הם כל מה שנדבר בעל פה בדבר המתנה הנז׳, על כגון זה אמרו הכמינו ז״ל: „איזהו חכם הרואה את הנולד״, כי אמנם

ועל השבון מר הותני מאה וששה נאפ׳, ועל השבוני החמשים וארבעה הנאפ׳ הנותרים, אך גם את הסך ארבעים נאפ׳ שעלה על חלק הר״מ קאלינסקי הנ״ז נאלצתי לשלם מכיסי; כי בהיותי בווארשא (בדרכי ללאמזא), בלכתי אליו לבקש ממנו את הסך שבעים נאפ׳ שהשלים מ״א ז״ל לקנות הנהלה הזאת, וכן גם ההוצאות שתעלינה על הלקו בעת עשיתנו את שטרי המכר הרשמיים, ענני: „אינני רוצה לדעת מהנהלה, לא מעוקצה ולא מדובשה", ובכן הוצאתי אנכי מכספי ארבעה ותשעים נאפ׳.

ויהי כאשר הוצאתי את רוב כספי בעשית ה„חַג׳ה" על נחלאותינו במוצא, ובקנית הלקי ב„נחלת־שבעה" ובבנין הבור בשכונה הזאת (כאשר יבואר להלן), והנה עזבני גם שותפי ר׳ ליב לאמזער, המכונה אחי; כי בהתכוננו גם הוא לבנות לו בית בנחלת־שבעה הוציא את כספו מהשותפות במסחרנו, וכה התפרדה חבילתנו והדלנו מלסחֹר, אז ישבתי נבוך ואחשב על מצבי העגום: את מסחרי הרסתי, את כל כספי הוצאתי בקנית נחלאות במוצא ובנחלת־שבעה, וההכנסה ממוצא דלה ורזה מאד, אשר הלואי שתספיק להוצאותיה, והנה בא אלי החוכר של נחלאותינו במוצא ויספר לי, כי בחָרשו היום בחלקה אחת מנחלאותינו, הנמצאת על אם הדרך והעומדת בגבה ערך 4 מטר מהדרך, נתקעה אֶת המחרשה בטבעת ברזל גדולה הטמונה בארץ; ויהי כחפרו סביבה וימצא כי הטבעת קבועה באבן אחת מרובעת אשר שמשה למכסה לארובה אחת מרובעת הפתוחה באמצע תקרת מרתף גדול וישן שארכו 13 מטר ורחבו שבעה מטר; שליש התקרה הזאת הרוס, אך שני שלישיה הנותרים קימים ועומדים, אז קמתי ונצא אנכי וגיסי חכם בנימין ז״ל (אשר כבר התחיל להתערב ולהתענין בעניני מוצא), ונמצא כי כל דברי החוכר אמתים, ונראה ג״כ כי הבנין הוא בנין הדור, וכי מתוך אבניו הגדולות נִכר שהוא שריד מבניני הרומאים, ששִמש כנראה אֻרוה לסוסי החַיָלים שהשאיר שם קיסר רומא לשמֹר על היהודים שלא יעלו לבקר את ירושלם (כאשר בארתי לעיל), אז אמרנו כי המקום הזה מתאים מאד לבנות עליו עליות להיות למלון ולבית־קהוה להעוברים ושבים, וכי המרתף הנז׳ מתאים לארוה לבהמות סוחרי העופות והביצים הבאים מעיר עזה ונאלצים ללון במוצא יחד עם חמוריהם לפני הכנסם ירושלימה למחרתו בבקר, כל זה החלטנו ביחוד בראותנו כי המקום הוא גבוה ונשקף על פני כל כרמי וגני „עין־כרם" המהודרת במראה ובאוירה הזך.

ובשובנו העירה הצענו את הדבר לפני הותני ז״ל, והראנו לו שכדאי להוציאו לפעל אחרי שכבר יש לנו אבנים מוכנות לבנין, וביחוד אחרי שנמצא נוצרי אחד שרוצה לשכר הבית הנז׳ בסך מאה נאפ׳ על משך ארבע שנים לפי התנאים האלה: הוא ישלם 25 נאפ׳ בכל שנה, ויתן לנו תיכף 25 נאפ׳ במוקדם על

ובכן החילותי בעבודה באופן כזה: ראשית כל יצאתי למוצא יחד עם האפנדי דינ' והוא סִמֵן את כל נחלאותינו וחִלְקן לאחת עשרה חתיכות, כל חתיכה וחתיכה במצריה, וגבולותיה; וכן רשם גם סכום הכסף ששלמנו בעד כל חתיכה ושמות כל המוכרים. עפ"י זה כתב אחד עשר שטרי מכר חיצונים (לא רשמיים) מתאריך שנת 1278 למספרם, שהיא בערך שנת תר"ך. את השטרות האלה הולכתי להשיך הגדול מהמד אבו ג'ויש, בן הג' מוסטפה אבו ג'ויש הנ"ל (שכבר מת); ובתתי לו עשרים נאפ' ועשרה רוטל סֻכר והמישה רוטל קהוה, קִיֵם את שטרי המכר בהותם אביו ובחתימת עדים ממקורביו, שבפניהם הודו כל המוכרים (כמובן שהמוכרים לא ידעו דבר מכל זה) על כל המכירות שמכרו לאשה כָתון נתינת עותומניה, בת דודו של מר הותני. בזה בנינו כבר את היסוד הראשון; כי עתה היתה הקוֹנָה נתינה עותומנית (אעפ"י שקנתה בשטרות הצוניים).

הצעד השני שעשינו היה זה: האשה כָתון הנז' הגישה מכתב בקשה להקאדי ובו נאמר, שבהיות שקנתה בכפר „מוצא" אחת עשרה חתיכות אדמה בשנת 1278 למספרם מהמוכרים פלוני ופלוני בכסף 56000 גרוש, כפי המבואר בשטרותיה, היא מודה עתה שכל הקניות האלה נקנו בכסף שאר בשרה ר' שלמה יהזקאל הנתין האנגלי, וכי בכל השנים שעברו משנת הקניה החזיק הוא באדמה, ועל זה יעידו, ליתר תֹקף, גם כל המוכרים. לזאת היא מבקשת שעתה, בהִנָתֵן הרשיון לנתיני אנגליה לכתב על שמם שטרי מקנה, יִנָתְנוּ שטרי מקנה רשמיים להר' שלמה יחזקאל הנז'.

עפ"י זה נאלצתי להביא כמעט את כל אנשי הכפר (כי כמעט לכלם היו הלקים במכירות האלה) לפני הקאדי, להעיד שהרש"י החזיק בנחלות האלה בכל השנים שעברו מיום הקניה, וממילא יצא שדרך אגב הודו גם על מכירתם הנז'. ימי הבאָתם לפני הקאדי נמשכו בערך הדש אחד, כי בכל שלשה־ארבעה ימים הייתי מביא רק ששה־שבעה מוכרים, למען לא יֵעשה פרסום גדול. במשך כל הימים האלה היה ביתי כבית מזון; בכל יום הכינו בביתי יורָה גדולה מלאה תבשילי אורז ובשר, כדי להאכיל את הפלחים המוכרים יחד עם נשותיהם ובניהם וקרוביהם אשר הוזמנו על ידם להנות מהסעודות האלה. לבד מהאוכל נאלצתי לתת לכל אחד מהם חבילה של טבק לעשן, וגם „מעות קטנים" להוצאותיהם בעיר.

ככה השגתי „חֻגְ'ה" (שטר מקנה רשמי) על שם הותני, שנכתב בה „מהכמה" בשלשה עשר להדש שַוָאל שנת 1285 למספרם. בה פורטו כל אחת עשרה החתיכות הנז'. ה„רַסְם" (מס־הממשלה), שכר טרחתם של האפנדי הנז' ושל השיך אבו גוש, והוצאותי על המוכרים, עלו לערך מאתים נאפ'. מזה יצא על השבון הנהלה שמכר עוד מ"א ז"ל למכירו הרב משה קאלינסקי הנ"ל ארבעים נאפ',

אנגלי', יחד עם הפקודה לממונה על התעודות לתת להרי"ש תעודה כנז'. והותני ז"ל שלחם להרי"ש בדמשק, והקונסול שם אמר לו: „לו הלכת בעצמך ללונדון ולקחת את התעודה, אזי הייתי מחוייב להגן עליך ולעמוד לימינך גם בקַבלך על אחרים. אבל אחרי שאין בידך תעודה, אוכל להגן עליך רק מפני הממשלה התורכית, עד שתביא מלונדון תעודת החסות (פספורט)".

ובירושלים נפוצה השמועה בין החכמים מתנגדי הרי"ש כי הבאתי להרי"ש תעודה אנגלית. ובפחדם פן יבוא עתה הרי"ש לדון עמהם ולתבוע מהם סכומים עצומים של נזקים וכו', מהרו להתפשר עם הרי"ש ע"י מור הותני ז"ל, שיבטלו כל תביעותיהם ויסירו כל החותמות מביתו ומחנותו, בתנאי שהרי"ש ימחול להם מחיר „האויר" של הבית שמכרו בעת המריבה. והוא (הרי"ש) ברצותו כבר לנוח ולהִפטר מהעסק־ביש הזה נתרצה; ואחרי מכרו את סחורותיו ושאר רכושו אשר בירושלים פתח לו בית מסחר בדמשק ויהי שם לתושב קבוע עד יום מותו.

בעת היותי בלונדון נסעתי יחד עם הר"ז הורוויץ הנז' לעיר מנשסטר. ועפ"י השתדלותו נתקשרתי בברית המסחר עם האדונים בְּטֶיש ועֶצִין (סוחרים גדולים ועמילים של סחורות בד וצמר גפן; הם היו ילידי ארם צובה וידידים ומכירים של הרז"ה), שישלחו לי סחורותיהם לירושלם למכרן בסיטונות. ועתה כאשר באתי לירוש' גביתי את כסף המשכנתא שהיתה לי על האפנדי בעל חצר דירתי, כנ"ל, והזרת ונשתתפתי עם זה הנחשב לאחי ר' ליב לאמזער הנז', במסחר מכר הבד וצ"ג וגם במסחר החלפנות.

אחרי עבור כארבעה חדשים מיום שובי מלונדון בא אלי ה„בָּאשׁ כָּאתב" (ראש הסופרים) של הקאדי (ראש־השופטים) בה„מחכמה" (בית המשפט) עבד אל רחמן אפנדי אל כלדי (אשר היה גם בעל החצר אשר גרתי בה), ויבשרני כי כבר הגיע מאמר המלך מקושטא הנותן רשיון לנתיני אנגליה לקנות אדמה בסוריה ובא"י; ולואת אם רצוננו לקבל „חִג'וֹת" (שטרי־מקנה) רשמיות מאושרות מהקאדי, יכול הוא להמציאן לנו, אבל רק על שם הותני ז"ל אשר הוא נתין אנגליה אמתי יליד הודו, ולא על שמי שהגני רק חוסה אנגלי ויליד הורים רוסיים. גם הוסיף שדרוש לזה הוצאות מרובות, לאשר שטרות המשכנתות אשר בידינו אין להם כל ערך ויסוד, ועליו להמציא יסוד חדש שנוכל לבנות עליו עשִׂית ה„חִג'וֹת". כן עליו להשיג הודאות כל המוכרים על המכר, בלי שיבינו ובלי שירגישו שמכירתם הקדומה אין לה כל ערך, ושרק עתה בהודאתם נתקיים המכר ונהיינו לבעלי הנחלאות. אחרי מו"מ ארוך נשתויתי עמו שיקבל שכר עבודתו, (לבד ממתנות להשיך הגדול אבו ג'וש ולהפלחים המוכרים, ולבד ממסי הממשלה), סך מאה לירה טורקי.

מסרו להאיש שילך להממונה לקחת את התעודה, וחוק יפה יש באנגליה, כי כל איש אשר יש בידו תעודה אנגלית לא ישמעו לכל מערער בעולם. אולם פה עמדה על דרכו שאלה חמורה אחרת, והיא שהחוק מצוה כי לא ימסרו לאיש אנגלי תעודה, טרם שיחתום הנתין בעצמו לפני השופט על גוף התעודה בחתימת ידו, ובכן היה יכול האיש הנז' לחתום בידו ולקבל התעודה ולמסרנה לידי; אבל השב „מה הועילו חכמים בתקנתם"? אחרי שהרי"ש יושב בדמשק וגם הקונסול שם מכירו ויודע שלא נסע משם, הלא יֵדַע שהחתימה היא מזויפת, לכן כתב להרי"ש בדמשק ויעץ לו שיוציא קול שם שהוא נוסע ללונדון, ובאמת יספיק שיסע רק לפורט־סעיד; ואנכי אקח פה את התעודה, ובבואי לפורט־סעיד אמסרנה לידו, והוא יְקַיְמנה אצל הקונסול בפורט־סעיד באמרו לו כי בא עתה מלונדון והפיץ הוא כי יְקַיְמנה בחתימתו כמנהג כל העוברים. אבל הרי"ש היה מוג לב ופחדן גדול לנסוע בים, ולו אפילו לילה אחד; ולכן לא רצה בשום אופן למלא עצתו למרות הפצרת קרוביו וכל אנשי ב"ב, ובכן נאלצתי להסתפק בקחתי את הקבץ הנז' למסרו לו בשובי.

בלכתי להפרד מהשר ששון, בשרני שנודע לו כי בקרוב מאד יותן הרשיון מהממשלה התורכית לממשלה האנגלית, אשר ירשה לכל נתיניה לקנות קרקעות בארץ ישראל, כן אמר לי כי לא אוכל לשוב עתה לא"י בהיות שבאו ידיעות במכתבי־העתים כי ביפו ובירוש' פרצה מחלת החולירע בכל תוקף, והאניות הדלו ללכת לחופי סוריה וארץ ישראל, גם מהותני הגיעוני מכתבים משכם כי בל אחין לנסוע עתה ושאחכה עד יעבור זעם, וכי הוא (חותני) וכל ב"ב וגם אשתי ובני ברחו לשכם, שהיא נקיה מהמחלה, ובכל יום היינו קוראים ג"כ במכ"ע עפ"י ידיעות טלגרפיות, שהיום נפלו כך וכך חללים בירוש', וכך וכך ביפו, ובכן נאלצתי לחוג את כל ימי החגים של ר"ה וסוכות (תרכ"ו) בלונדון.

אחר חג הסכות הגיעני מכתב מהרמ"י גאלדשמיד, כי כפי הידיעות שקרא במכה"ע כבר הוקלה המחלה בירוש', ומתעתד הוא ור' יוסף גאלדשמיד, אשר ארש את אחותו, לנסוע ירושלימה; ואם הפצי לנסוע יחד אודיעהו ויחכו עלי במרסיליה, ואודיעהו את הסכמתי, ואפרד מהשר ששון ומהגברת, וימסרו לי מתנות להותנתי ואשתי שרשרות ועגילי זהב, ואחרי הפרדי גם מהר"ז הורויץ והודתי נ"ע, נסעתי דרך פריז למרסיליה, וכבר מצאתי שם את הרמי"ג וגיסו, אבל האניות הצרפתיות עוד לא רצו לקבל נוסעים לסוריה וא"י, ונאלצנו לחכות עוד שלשה שבועות עד שהודיעו במכה"ע כי המגפה נעצרה והארץ נטהרה, ואז נסענו יחד, ובבואנו ליפו נודע לי כי כל ב"ב חותני עודם בשכם, ואסע מיפו לשכם, ומשם נסענו כלנו ירושלימה, ושם מסרתי לחותני את קובץ הזכיות של הרי"ש להיות נתין

ידידי הרמ״י גא״ש הנז׳, אז מצאתי מתאכסן בביתו גם את הר״ר נתן קורניל ז״ל, הוא היה יליד אמשטרדם, ובהיותו עוד צעיר נתישב בירוש׳; וגם הוא היה לבוש מלבושי הספרדים כמוני, רק בתוספת עטיפת מצנפת גדולה על הטרבוש כמנהג החכמים בירוש׳. יום אחד יצאנו שלשתנו לטַיל ברחובות העיר, הוא באמצע ואני והרמ״י גא״ש משני צדדיו. והנה ראינו פתאום בהביטנו לאחורנו לויה גדולה של אנשים ונשים וילדים רבים, כלם הולכים אחרינו ומצביעים באצבעותיהם עלינו באמרם: הנה טורקים, הנה טורקים! ומשתדלים לרוץ לפנינו לראות את פנינו, כי מעודם לא ראו אנשים טורקים ומלבושיהם. והר״נ קורניל אשר היה מטבעו רגזן ונרגש, פנה אליהם במקלו אשר בידו לגרשם; ותהי מהומה ברחוב בבריחתם; וילדים רבים נפלו על פניהם מרוב פחדם. רק אחרי תלאות רבות מרוב האנשים המביטים עלינו בתמהון, שבנו אל ביתנו מורדפים כרדופי מלחמה. אז החלטתי בנפשי כי בשובי ללונדון אקנה לי חליפות בגדים אירופיים לקים מאמר הז״ל: „אזלת לקרתא, הלך בנימוסה״.

אחרי שבתי באמשטרדם עוד הפעם כשלשה שבועות שַבתי ללונדון, וראשית כל דבר קניתי לי בגדים אירופיים. ובבואי לפני השר ששון ז״ל בבגדַי החדשים נהנה ואמר לי: „טוב עשית בהחליפך את בגדיך״. ויזמינני ללכת אתו בערב לבריטין (מקום שבתו בקיץ והיא עיר חוף) לסעוד וללון שם, ויציגני לפני אשתו הגברת פְרוה, ותהי גם היא שבעת רצון על התמורה במלבושַי (כי הם מתבישים מאד לבא במגע ומשא עם אנשי המזרח).

למהרתו בשובי אל העיר נתראיתי עם הר״ז הורוויץ, ויאמר לי כי כבר התחיל להתעסק בדבר עשִית התעודה להר״י שלום הנז׳, וכי כבר המציא את האנשים הדרושים לזה, ועתה דרוש לו הסך ארבעים פונט (כפי אשר השתוינו מקודם) להוצאות הנז׳, ואלך אתו אל השר ששון, וימסור לו את הסך הדרוש.

תכנית עבודתו היתה באופן כזה: הוא העמיד איש אחד אשר קרא עצמו יוסף שלום בן ה׳ עבדללה יליד כלכתה בהודו, וגם את שנות האיש הזה התאים לשנות הרי״ש הירושלמי. (באנגליה אין כותבים בהתעודה תארי הפרצוף כאשר אצל שאר הממשלות), והוא הגיש בקשה לממשלה כי תתן לו כתב תעודה אנגלית בחפצו לנסוע לערי המזרח, מקום מגורי הוריו עתה, וסוחרים אחדים ילידי לונדון העידו בשבועה, כי אמנם מכירים הם את האיש הזה ואת אביו, בהיותם עוד בכלכתה ובהיותם קשורים אתם בקשרי מסחר. גם הוסיפו שכמה פעמים נסעו לכלכתה לרגל מסחרם ונודע כי הם ילידי כלכתה, כל אלו הדברים נכתבו בקֻבֶץ פרטיכל, ונחתמו בידי העדים, מקוימים בהתימת בתי משפט שונים, ובסוף החוברת הנז׳ נכתב רשיון מהשופטים להממונה על נתינת כתבי התעודות שיתן תעודה לה׳ יוסף שלום בן עבדללה, כי הוא נתין אנגלי, ואת הקובץ הזֶה

לו גם ביום השבת והוא לא רצה אף לנגוע בהם מחמת אסור מוקצה (כבואם מחוץ לתחום), הקצה ליום הזה שלחן מיוחד בפינת הבית, אשר עליו היו שליחי הפאסט והטלגרף מניחים את אשר הביאו. ובמוצאי ש״ק לא היה פותחם כי אם עד אחרי ברכו בתחלה ברכת הבדלה ואחרי אמרו כל הזמירות; אז ישבו הוא וסופרו וקראו את כל המכתבים והטלגרפים.

הנה תארתי לפניכם רק מקצת מדותיו וצדקותיו הרבות אשר היו עד אין מספר. בכל ימי שבתי בביתו חשתי בנפשי כאלו הנני יושב בגן עדן ונהנה מזיו השכינה השרויה בביתו ועל פניו. יהי זכרו לברכה ותנצב״ה.

בהיותי בביתו שמעתי פזמון ששרים אותו בחג השבועות, יום מתן תורתנו, בנגון יפה מאד ואמרתי להעתיקו בזה:

אוֹרַיְתָא! אוֹרַיְתָא בְּרַתָּאִי! לְמָאן רְעוּתֵךְ לְמֶהֱוָאִי? אֲנָא בְּעִי דְתִתְנַסְּבְּאִי לְאָדָם קַדְמָאִי.

לָא! לָא! לֵית אֲנָא בָּעֵי, בְּגִין דְאָכַל מֵדַעְתָּאִי.

אוֹרַיְתָא וכו׳, לְנֹחַ צַדִּיקָאִי. — לָא! לָא! וכו׳, בְּגִין דְשָׁתָא מַיֵינָאִי.

אוֹרַיְתָא וכו׳, לְאַבְרָהָם רְחִימָאִי. — לָא! לָא! וכו׳, בְּגִין דְשָׁאַל בַּמֶּה אֵדָעִי.

אוֹרַיְתָא וכו׳, לְיִצְחָק עֲקֵדָאִי. — לָא! לָא! וכו׳, בְּגִין דְרָחֵם מְסָנָאִי.

אוֹרַיְתָא וכו׳, לְיַעֲקֹב תַּמָּאִי. — לָא! לָא! וכו׳, בְּגִין דְנָסַב תְּרֵי אַחְתָּאִי.

אוֹרַיְתָא! אוֹרַיְתָא בְּרַתָּאִי! לְמָאן רְעוּתֵךְ לְמֶהֱוָאִי? אֲנָא בָּעֵי דְתִתְנַסְּבְּאִי לְמֹשֶׁה רַעְיָא מְהֵימְנָאִי.

הֵן! הֵן! אֲנָא בְּעִי, בְּגִין דְלָא יָנַק מִגּוּבְרָאִי *).

אחרי רוותי רוב עונג הומרי ורוחני בישיבתי באמשטרדם, נסעתי לעיר מולדת אבותי „לאמזא״, דרך ברלין ווארשא. בבואי שמה לא מצאתי מבני משפחתי אלא מעט מזעיר, כי רובם נסעו מכבר לאמריקה, ומעת צאתם לא הודיעו לקרוביהם את אשר אתם, ואף לא מקום שבתם. והמעטים הנשארים הם בעלי בתים בינונים המתפרנסים בדוחק, וגם הם מתכוננים לצאת לאמריקה, כאשר יקמצו להם כסף די הוצאותיהם לנסיעתם. לעומת זה מצאתי סוחרים עשירים רבים אשר הכירו עוד את מ״א ז״ל. הם שמחו בי מאד, וכל אחד הזמינני לסעוד אצלו ולספר לו על א״י בכלל, ועל השתלשלות המאורעות שנתהוו בחיי מ״א ז״ל ובחיי אנכי וכו׳ וכו׳. ואף בלאמזא נאלצתי לתת נדבה לעלמה אחת מקרובותי לצורך נשואיה סך חמשה ועשרים רו״כ, כי חשבו אותי לגביר; כי הלא הנני מצד אשתי נ״ע קרוב למשפחת בית דוד ששון המפורסמת והידועה.

אחרי שהותי שם כשלשה שבועות גבר עלי השעמום ושבתי ללונדון באותו דרך אשר באתי. ושוב באתי לאמשטרדם ונתאכסנתי עוד הפעם יחד עם

*) תוי הנעימה ראה בסוף הספר.

ארבע הארצות בארץ ישראל (ירושלם חברון צפת וטבריה) בכל מדינות הו"ד (האלאנד ודייטשלאנד), הוא הקדיש הדר יפה בביתו למשרד הארצי־ישראלי של הכולל*), ולבד מנדבותיו הרבות לטובת א"י, היה גוזל מעתותיו הספורות ועובד בעבודת הקדש לטובת א"י.

ביתו היה פתוח לרוָחה לכל אורח ת"ח או משולח מא"י, ולא עבר אף יום אחד שלא היו מסובים על שולחנו שמנה או עשרה אורחים, ולפעמים היו מסובים גם שרים וסוחרים גדולים. בכל ימי שבתי באמשטרדם ערך חדש ימים, בלכתי לפולין וגם בשובי משם, הייתי מוזמן בכל יום לאכול על שֻלחנו יחד עם ידידי הרמ"י גאלדשמיד.

כן הקדיש בביתו עליָה יפהָ והרבה ידים לביהכ"נ אשר בו התפללו עשרה בטלנים בפרס הדשי, וגם כל הפקידים והסופרים הרבים העובדים בבית מסחר הבנק שלו ובמשרד הארץ־ישראלי. ומה נהדר היה לראות בהתקבץ כל הפקידים והעשרה בטלנים בכל יום בערב אחרי התפלה, לשבת לפני שלחן גדול וספריהם לפניהם, והרה"ג הנז' עורך לפניהם שעור בגפ"ת, ממש כבבית ישיבה גדולה בערי רוסיה. הלמוד הזה היה מאריך כשלש שעות. בראותי כל זאת אמרתי אשרָיו ואשרי כל האנשים העומדים לפניו!

דרכו היה לעבור בעצמו לפני התיבה ותפלתו היתה בכונה ובהכנעה כעבד העומד לפני רבו ומתחנן בקול עצוב ונדכה. ומה גדלה התפעלותי בראותי בכל יום את האיש העשיר הגדול הזה, אשר רבים מגדולי סוחרי הבירזה יְחַלו למוצא פיו, עומד ומתחנן בתפלתו לפני בוראֹו. ובהגיעו אל התפלות על קבוץ גלויות ושיבת ציון כמו: „והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ", „השיבה שופטינו כבראשונה", „ותחזינה עינינו בשובך לציון", וכדומה, היו דמעות נוזלות מעיניו ומתגלגלות על לחייו בלי הפוגות. (עֵדי בשמים, כי לא הגזמתי, ולא הפרזתי בדבָרַי אלו).

בכל ימי שבתי באמשטרדם לא עבר כמעט יום אחד שלא הביאו לביהכ"נ הנז' ילד למולו ולהכניסו בבריתו של א"א, ואשר הוריו כבדו את הרה"ג הנז' בסנדקאות, והכבוד הזה היה עולה לו בערך חמשה ועשרים עד שלשים גולדן; מפני שהיה נותן להורי הילדים (אשר רובם עניים) סך עשרה גולדן, ולמילדת חמשה גולדן, ולמוהל חמשה גולדן, לבד מהשמשים וכו'. והסכומים האלה היה נותנם בספ"י ובשמחה, לרוב אהבתו את מצות הסנדקאות.

לאשר היה הגביר קשור בעסקים ומסחרים רבים עם סוחרים רבים במדינות שונות, היה מקבל בכל יום מכתבים וטלגרפים רבים. וכאשר הגיעו

*) בהמשרד הנז' הראו לי את כל מכתבי מ"א ז"ל מיום המנותו לממונה בכולל ווארשא עד יום התפטרותו—מונחים בסדר בחלק מיוחד בהארכיון כנ"ל.

עתה עליה ועל בתה הקטנה לעבוד יומם ולילה במלאכת התפירה אשר תתפרנסנה מזה בדוחק, וכי כל מלבושיה של שבת ויו"ט ממושכנים בבתי ההלואות הנקראים „פוֹאן שָׁאפּ". בסכום של שמונה פונט. וכן ספרה לי כי בעת הנשאה לבעלה הנז' לא הסכימו כל בני משפחתה להזווג, ולמרות רצונם נשאה לו, ומפני זה התבישה לכתוב לבני משפחתה, ולא רצתה אף להודיעם מקום מגורה. אחרי גמרה את כל דבריה נחמתיה ודברתי על לבה כי בל תתיאש וכי תקוֶה לימים טובים ולישועת ה'. ואוציא מכיסי עשרה פונט ואתן לה כדי לפדות את מלבושיה הממושכנים בשמונה פונט, ושתקנה לבתה שמלה הדשה בשני הפונט הנותרים. ותקבלם מידי בדמעות גיל ובתודות רבות, ותספר לבתה בשובה וגם הראתה לה את העשרה פונט אשר מסרתי לה במתנה, ושמחתן ועליצותן גדלו מאד. ואחרי שבתי אתן כשלש שעות וספרתי להן מכל העובר על הורַי ועלי, נפטרתי מאתן בתודות ושמחות. ואבקר אותן כפעם בפעם במשך ימי שבתי בלונדון עד אשר נסעתי משם לפולין, כאשר יסופר להלן, ותיכף אחרי בקורי הראשון כתבתי אני למרת אמי נ"ע, וגם דודתי נ"ע כתבה לה מכתב ארוך, ותשמח אמי נ"ע מאד מאד.

אחרי הוָדעי מפי הר"ז הורויץ הנז' בדבר עשִׂיַת תעודה (פאספורט) של הר' יוסף שלום הנז', כי עלי להכות עד אחרית ימי הקיץ, ואחרי שבתי כבר כחדש ימים בטל בלי כל עבודה, גבר עלי מאד השעמום. אז גמרתי בלבי לנסוע לפולין לעיר מולדת מ"א ז"ל עיר „לאמזא", לבקר ולראות את בני משפחתי. ומפני שלא רציתי להשתמש בכספים אשר הייתי לוקה על השבון הותני מהשר ששון, פניתי במכתב להר' ר' משה יצחק גאלדשמיד (אשר היה אוהבי וידיד נאמן לי עוד מימי נעורַי), אשר היה אז לרגלי עסקיו בעיר אמשטרדם, ואודיעהו מכל אשר אתי ומהחלטתי הנז', ואבקשהו כי ילוה לי חמש מאות פרנק אשר אשיבם לו בשובנו לעה"ק ירושלם. ומיד אחרי קבלו מכתבי מלא בקשתי, וגם הזמינני לנסוע דרך אמשטרדם ולשהות שם שבועות אחדים להתעלס יחד, כי גם הוא לרגל עסקיו עליו לישב בטל ולהכות חדשים אחדים, וגם הוא משתעמם בהיותו זר בארץ נכריה. ואקום ואסע דרך רוטרדם לעיר אמשטרדם, ובהגיעי שם מצאתיו מחכה עלי בבית הנתיבות. ויקחני ויוליכני לבית הרה"ג הצדיק האמתי הר"ר עקיבא לעהרין ז"ל, אשר הרמ"י גאלדשמיד התאכסן בביתו בהיותו קרובו ובהיותו גם פקידם בכולל הו"ד בירוש'.

מעשיו הטובים ורוב צדקותיו של הרה"ג עקיבא לעהרין פעלו עלי פעולה עזה מאד, אשר לא אשכחנה כל ימי חיי. בו נכללו תורה וגדולה יחד. הוא היה איש גדול בתורה, וגם עשיר גדול ואחד מראשי סוחרי הבירזה האמשטרדמית, ראש העדה, וגם ראש הפקידים והאמרכלים על כספי הנדבות הנקבצים לטובת

הוצאות עבור עדים וסופרים ומסי החותמות וכו' וכו' סך ארבעים לירות שטרלינג. ולאשר רוב השופטים אינם נמצאים עתה בלונדון, בנסעם לנוח בערי המרחצאות, יהיה עלינו לחכות עד סוף ימי הקיץ שאז ישובו כלם לבתיהם. ואשוב למחרתו אל השר ואספר לו את כל דברי הרז"ה ויישרו בעיניו. אח"כ כתבתי לחותני את כל אשר נעשה ויענני כי מסכים הוא על הכל. ובכן היה עלי לחכות בערך ארבעה חדשים בלי כל עבודה.

טרם נסעי ללונדון ספרה לי מרת אמי נ"ע, כי עוד בהיותה בעיר לאמזא נשאה אחותה הצעירה מרים קֵיילָא לאיש אחד ששמו זינגער, שאחרי חתונתו נסע אתה ללונדון; כי בהיותו בעל תפלה חשב להתפרנס שמה מזה. אך מן היום ההוא, זה ערך שלשים שנה, לא היה לה כל ידיעה ממנה וממצבה; כי מיום צאתה לא כתבה לכל משפחתה, ואיננה יודעת אף אם חיה היא או מתה. לזאת בקשתני אמי שבהיותי בלונדון אשתדל לחקור ולשאול על אודותה.

ויהי אחרי הִפָּנותי, שמתי אל לבי למלא בקשתה ואלך לחלק ה"סיטי" אשר בו יגורו המהגרים והפועלים העובדים בבתי החרושת, ואחקור ואדרוש מפי־השמשים של בתי הכנסת, בחשבי שבודאי מכירים הם את שוכני המקום ההוא. וימָצא לי שמש אחד אשר הבטיחני, בשכרו אשר הבטחתי לו, לחקור ולחפש אחרי המשפחה הנז'. ואחרי ימים אחדים הודיעני כי אמנם מצא איש אחד ששמו זינגער וגם בית מגורו נודע לו. וחושב הנהו כי זֶהו האיש אשר אבקש. ויקחני ויוליכני דרך סמטאות צרות ומעופשות אל בית אחד אשר יתאים לו יותר שם "חורבה", ויעל אתי על מדרגות עץ שבורות ורקובות אל הקומה השלישית. ונִכָּנס אל עליה קטנה ונמוכה, אשר הרהיטים בה עתיקים וישנים; אך בכל זאת שרר בכל פנותיה סדר ונקיון. ואמצא שם איש אחד חולני ועצבני שוכב על ספה עתיקה, ובצד השני סמוך לחלון יושבת אשה כבת ארבעים וחמש ותופרת לבנים, ועל ידה נערה קטנה כבת עשר. אחרי דרשי בשלומם פניתי אל האשה ואבקש סליחתה על הרהיבי לבקשה ולשאלה לשמה ולשם עיר מולדתה, כי נחוץ לי לדעת זאת, ואולי גם לטובתה. אחרי אשר מלאה האשה את בקשתי, ונודעתי כי זו היא דודתי, הודעתיה מי אני ומה אני לה. תוכלו לשער את גודל שמחתן ועליזותן, היא ובתה, על הפגישה הפתאומית הזו. אך בעלה קבלני ודרש בשלומי בקרירות, ואחרי שבתו אתנו רגעים אחדים, קם ולבש בגדיו ויצא מן הבית. אז רמזה דודתי לבתה כי תצא לקנות איזה ממתקים לכבדני; וכאשר נשארנו לבדנו אז שפכה לפני בדמעות את כל מרי שיחה ואת רוע מצבה ואיך שגורלה ומזלה הפילה בידי איש רגזני, חולני ועצבני, איש אשר לא יוצלח לכל עבודה, ותספר לי איך אחרי נדודים רבים בערי צרפת ואנגליה (שחשב למצוא בהן משרת "חזן"), ואחרי תום כל כסף נדוניתה, הוטל

השר ששון, וכי הנני נוסע לבקש עזרתו; ולכן מבקשים הם את הרב שגם הוא מצדו ישתדל אצל השר להיות בעזרת הר' יוסף שלום. אחרי קראו את המכתבים אמר לי: „עוד טרם בואך הגיעוני הקונטרסים „שבר יוסף" ו„עדות ביהוסף". אנכי מצדי אינני רוצה להתערב בזה כלל, כי לפי דעתי שני הצדדים אינם אנשים ישרים „וזו נבלה וזו טרפה". מלבד זה אין עזרתי דרושה לך, אחרי שהותנך הוא ש"ב של השר". וירבה לשאלני על העיר ירוש', ועל רבניה והכמיה; וכל הפצרותי ובקשותי בדבר עסק הרי"ש היו בלי תועלת. אז יצאתי מאתו באמרי: „אקוה כי רוח והצלה יעמוד לנו ממקום אחר בלתי עזרתו".

למחרתו שלחתי מכתב להשר ובו שמתי את מכתב מר חותני אליו, ואבקשהו כי יועיד לי עת לבוא אליו לדבר אתו, ורשמתי לו גם את מקום מגורי. באותו ערב בא אלי שליח מאתו אשכנזי אחד, ושמו ה' זלמן הורוויץ. הוא היה יליד ירושלם שהתישב בלונדון והתעסק במסחר, וה' הצליח דרכו ויהי לסוחר עשיר, ומודע להשר הנז'. הוא הכיר את מר אבי ז"ל עוד מימי ילדותו וישמח להכירני, וישאלני על אחיו תושב ירושלם איש עני ות"ח ר' דוד צאווישער (ע"ש עיר מולדתם), וכן על העיר ירוש' ותושביה בכלל. ואחרי כל הדברים ספרתי לו על מטרת בואי, ואבאר לו בפרטות את כל עניני החמס והעול שנעשו להרי"ש הנז', ואת כל עניני נחלאותינו במוצא. אז אמר לי כי השר שלחהו אלי להתודע על כל הדברים, ולבוא אליו להודיעהו, ואז בטח ישלח השר אחרי, וייעצני איך להתנהג ואיך לדבר עם השר, ויברכני וילך. למחרתי הזמינני השר ע"י מכתב לבוא אליו בשעה מיועדה ל„האופיס" (משרד שלו. ואבוא אליו ואספר לו כל הדברים, וכן הראיתי לו את שטרי המקנה של נחלאותינו. ויאמר לי כי עליו להתבונן ולחקור אודות כל הדברים האלה, ואחרי ימים אחדים ישלח אחרי ויודיעני תוצאות ידיעותיו ומה שיש לעשות. אחרי ימים אחדים בא אלי עוד הפעם הר"ז הורוויץ הנז', ויודיעני כי השר שלח אותו אלי לבוא יחד אתו אל ה„אופיס". ובבואנו קבל אותנו בסבר פנים יפות, ויאמר לי: „בדבר עסק הרי"ש הנה מסרתי הדבר להאיש הזה (ברמזו על הר"ז הורוויץ הבא אתי), והוא יתעסק בזה ויודיעך. ובדבר נחלאותיכם במוצא, אין מן הצורך להשיג פירמן פרטי, כי נודעתי אל נכון כי לא יאריכו הימים ובקרוב מאד תשיג ממשלת אנגליה רשיון (פירמן) כללי לכל נתיניה לקנות ולהאחז בארץ ישראל וכבר עומד החוק הזה על הפרק להגָמר בכי טוב. ובטח אחרי כן תשנגה גם שאר הממשלות הרשיון הנז', אבל לממשלה האנגלית יהיה דין קדימה". ובכן יצאתי מלפניו בהודותי לו על התענינותו לטובת קרוביו ובני משפחתו. ואלך יחד עם הרז"ה לבית מסחרו, ושם נדברנו ע"ד הרי"ש. ויודיעני הרז"ה מחשבתו איך להוציא לפועל את שיבת הרי"ש לנתינותו, וכי דרושות לזה

להכולל הנז׳, כדי להציל את העשוקים מיד עושקם; ומי היה יכול לדון עמהם, אחרי שהם בעלי הדין, והם העדים, וגם השופטים?

וחותני ז״ל אשר ידע את האמת לאמתו — לאשר הרי״ש היה מראה לו תמיד את המכתבים והחשבונות, — הצטער מאד והיה אובד עצות, במה להושיעו ולהצילו לכה״פ מהסכנה החופפת עליו מצד הרשות שחשבה אותו לבוגד ומזיף. ויתאספו כל קרובי וידידי הרי״ש בבית חותני לטכס עצה, ויחליטו לשלחני ללונדון, לפעול ולהשתדל אצל ש״ב חותני ז״ל, השר ששון בן השר דוד ששון ז״ל, שישתדל ע״י השפעתו על רבי הממשלה בהודו ובלונדון, (אשר יכבדוהו ויוקירוהו מאד), להשיב את הרי״ש הנז׳ לנתינותו האנגלית כמקדם, לבד מזה קוה חותני ז״ל שהשר הנז׳ יוכל ע״י השפעתו, להשיג עבורנו פירמן (רשיון) פרטי (כמו שקבל השר מונטיפיורי), לקנות אדמה במוצא.

ובכן החלותי להכין עצמי לנסיעה ללונדון; את כספי, ערך מאה והמשים נאפ׳, הוצאתי מעסק החלפנות והלויתי להאפנדי בעל החצר ששכנתי בה (אשר היתה גם „חזקתי״), במשכנתא על החצר הנז׳. את עטרות ראשי, הכובע והשטריימיל, החלפתי בטרבוש (בלי מצנפת), ובשארי בגדי נשארתי לבוש במלבושי הספרדים שהם: כתונת ומכנסי בד לבנים תחתונים (בלי עליונים), ועל הכתונת טלית קטן, ועליהם חזיה עם בתי יד הנקרא „מנְטְיָאן״, ועליהם בגד ארוך ורחב מאריג משי הנקרא „קֻנְבָּז״ או „קַפְטָן״, והגור באבנט של משי, ועליהם מעיל קצר המגיע עד המתנים הנקרא „פַּרְמַלְיֶה״ או „דַמִּיר״ אשר הם לובשים אותו בין בשבתם בבית ובין בצאתם לשוק, ועל כלם מעיל עליון הנקרא „גְ׳בֶּה״ שלובשים אותו רק בצאתם לשוק, רבים מן הספרדים היו משאירים בגב בגד ה„קונבז״ מקום פנוי בלי האריג העליון, בערך אמה אחת אורך, והסתפקו רק בהבטנה שנעשתה צורתה כעין טלאי גדול על הגב, ולא היתה נראית, לאשר הפרמליה הנז׳ היתה מכסה אותה, ואמרו כי עשו זאת „זכר לחורבן״. וליצני הדור נתנו לזה טעם פשוט: כדי „לקמץ בהוצאות״.

חותני ז״ל נתן בידי שלשים נאפ׳ להוצאות הנסיעה ומכתב לש״ב השר הנז׳, אשר בו הודיעו על מטרת נסיעתי, וגם כתב לו כי יתן לי על חשבונו כסף כמה שאדרוש לצרכי הוצאותי. וכן מסר בידי מכתבים מרבני האשכנזים להרה״ג הרב מלונדון מר נתן אדלר ז״ל, אשר בם הודיעוהו על כל העול והחמס אשר עוללו חכמי הספרדים להרי״ש הנז׳, ויבקשוהו כי יחיש לעזרתו להצילו מהסכנה המרחפת על ראשו.

ובכן באתי ללונדון ביום ד׳ סיון שנת תרכ״ז, והכיתי שם עד אחר החג, חג השבועות, והלכתי בראשונה לבקר את הרב הכולל הר׳ נתן אדלר הנז׳ ומסרתי לו את מכתבי הרבנים, אשר בם היה כתוב שחותני ז״ל הוא קרובו של

הודיעה הממשלה להציר האנגלי, והוא מצדו הודיע כל זה להקונסול בירושלם וגם צוהו לדחות את הרי״ש מנתינותו, ולמסרהו ליד הרשות שבירוש׳ לדונו בתור בוגד במלכותו. אך גם היה להרי״ש הנז׳ שהקונסול בירוש׳ היה אוהבו וידידו, וישלח אחריו ויודיעהו את כל אשר נעשה, ויבטיחהו כי יעכב אצלו יומים את ההודעה להרשות, כדי שיספיק להציל נפשו ולברוח. ובאותו לילה ברח הרי״ש מירוש׳ בלבשו מלבושי נשים ובשימו מסוה על פניו, בפחדו שלא ירגישו בו שונאיו, בדרך יבשה לעיר דמשק, כי שם היו לו קרובים וידידים עשירים רבים, אשר בטח בהם כי יהיו לו למגן ומחסה בפני אויביו ומשנאיו. והקונסול מלא הבטחתו, ורק אחרי שני ימים הודיע להרשות, והיא הודיעה תיכף להחכם באשי הנז׳, וגם שלחה שוטרים והילים לתפס את הרי״ש ולאסרו במאסר עד אשר יבורר משפטו. וכאשר, אחרי כל חפושם בביתו ובבתי כל מקורביו וידידיו, לא מצאו אותו, שלחו הילים פרשים לרדוף אחריו עד יפו. אך הם שבו בפחי נפש. והחכם באשי והחכמים בראותם כי נמלט הצפור מידם, כלו כל חמתם בפנקסאותיו וכתביו אשר חפשו ומצאו בארונותיו ותיבותיו, ויקחום אתם. ועל כל חדריו והנותו שמו חותם, עפ״י תוקף החוק והרשיון להחכם באשי הניתן לו מהממשלה לשלוט על עדתו נתיני העותמנים כחפצו וכרצונו. רק חדר אחד השאירו לבני ביתו לדור בו. אך גם בזה לא הסתפקו ויוסיפו לרדוף אותו ולהרוס מצבו. כאשר אספר עתה:

בימי שלות הרי״ש אירע פעם אחת שהצטרכו כוללות ירושלם לכסף והיו דחוקים מאד. אז מכרו להרי״ש הנז׳ את „אויר״ חדרי חצר אחת ברחוב היהודים אשר היתה מקנת כסף הכולל, לבנות עליהם עליות*). שטרי המכירה אשר נתנו לו היו הצונים, לא עפ״י הממשלה, לאשר היה נתין זר, והיו חתומים רק בחותמות המנהלים והב״ד. והרי״ש הנז׳ כבר הכין אבנים ושיד ושאר צרכי הבנין בחפצו לבנות את העליות; אך בינתים פרצה המריבה ונאלץ לברוח וכל נירותיו ושטרותיו לקחום החכם באשי כנז׳. וילכו אלה וימכרו שנית את האויר הנז׳ יחד עם כל המכשירים לאיש גורג׳י. וכאשר מחאו רבני האשכנזים על כל מעשיהם הנז׳, הצטדקו כי ידם לא היתה במעל, וכי כל הדברים אשר נעשו היו עפ״י צווי הרשות המקומית שהכריחה אותם לעשות כזאת. וגם הוסיפו כי בלקחם עתה את פנקסאותיו והשבונותיו בדקום וימצאו כי העלים סך עצום מכספי העניים של כוללות הברון, וכי בצדק ובמשפט מכרו את „האויר״ ושאר הדברים, אשר מחירם לא יגיע אף לרבע מן החוב אשר הייב

*) „אויר״ הוא שטח הגג החיצון. בירושלם יש בתים רבים אשר החדרים התחתונים שיכים לאיש אחד, בעוד שהחדרים העליונים שיכים לאיש אחר, בהיות שבעלי החדרים התחתונים מכרו את „אויר״ חדריהם לאיש האחר.

בדרכי לחו"ל (תרכ"ה)

ה.

מחלקת בירושלם ונסיעתי לחו"ל (תרכ"ה)
גמר קנית „מוצא" (תרכ"ו).

בעת ההיא פרצה מריבה עצומה בין החכמים ראשי ומנהלי כוללות הספרדים בירוש'.—ובראשם הרה"ג מר דוד חזן החכם באשי ז"ל, אשר למרות גדולתו קננו בו מדות מגונות מאד: הוא היה נוקם ונוטר כנחש, תקיף בדעתו, ומשתמש בתגא דשדר ליה מלכא (פירמן) למשול ולשלוט על עדתו ממשלה בלתי מוגבלת,—ובין כוללות הספרדים שבחברון, ובראשם פקידם ומנהלם איש חכם וחרוץ, עשיר וסוחר נכבד, מר יוסף שלום ז"ל, יליד עיר בגדד, ואשר היה ש"ב וידיד נאמן למר הותני ז"ל. הוא היה נתין אנגליה עפ"י תעודה שנולד בכלכתה במדינת הודו.

סבת המריבה היתה בגלל ההנהלה אשר חכמי ירוש' הנז' רצו שחברון תהיה כפופה תחת ירוש'. למשל, חפצו שמשלות שלוחים לחו"ל יקבע על ידם ושקבלת הכספים תִּמָסֵר קודם להם, והם ימסרום אח"כ להר' יוסף שלום הנז'. אך הרי"ש ומפלגתו מאנו להסכים לזה, ויקומו חכמי ירוש' וידפיסו קונטרס בשם „שבר יוסף", אשר בו תארו את הרי"ש לאיש מרמה ומועל בקדשי כסף העניים וכו' וכו', ויפיצו אותו בכל תפוצות הגולה להעשירים והנדיבים. ואולם גם חכמי חברון לא טמנו ידם בחיקם, וידפיסו גם הם קונטרס בשם „עדות ביהוסף", אשר בו תארו את מעשה החכמים שבירוש' ועלילותיהם, ולעומת זה ישרו וצדקתו של הרי"ש, ואיך שמיום אחזו את רסן ההנהלה בידו העמיד את מצב כוללם על בסיס נכון וכו' וכו'. וישלחו גם הם את קונטרסם הנז' לכל עשירי ונדיבי הגולה. וכאשר ראו ונוכחו חכמי ירוש' כי מלשינותם על הרי"ש לא עשתה פרי ישוה למו, וכי הנדיבים בחו"ל הטו אזנם לדברי חכמי חברון ושולחים נדבותיהם דוקא על שם הרי"ש, ובהיות כי להשתמש בכח הרשות ג"כ לא יכלו—לאשר הקונסול האנגלי מגן בעדו בהיותו נתינו, — החליטו להתור התירה לנתינותו, ויעשו במהשך מעשיהם, וישלחו שליח מיוחד לעיר בגדד, וישכור שם עשרה אנשים אשר העידו ונשבעו לפני הרשות, כי הרי"ש נולד בבגדד ולא בכלכתא, וכי השתמש בשקר ובמרמה להשיג תעודה לנתינותו האנגלית; והרשות הבגדדית שלחה את ההוראה הנז' להממשלה בקושטא, ושם

אשר בטח יגיעו, בהנתן הרשיון גם לנתינים זרים להתנחל בארץ, אחרי שכל הממשלות משתדלות בזה, רק אז נוכל לתקן את אשר עויתם".

אחרי כל הדברים האלה הודיתי לו על כל עצותיו הטובות ועל הבטחותיו לעזרנו בכל אשר יוכל, ויצאתי מלפניו בתקוות טובות. ואמנם הוא מלא את הבטחתו, ומתורגמנו דבר עם השיך בהשכל ובדעת מבלי אשר ירגיש ברפיון כחותינו, וישלים בינינו ובין השיך הנז׳, וגם אנכי מצדי המתקתי את הדין בשלחי להשיך עשרים רוטל צוקר וחמשה רוטל קהוה, ויהפך השיך מאויב לאוהב, וירשני לעשות בנחלאותינו כל מה שלבנו חפץ, כאדם העושה בשלו; רק לא הרשנו לבנות, בפחדו מאימת הממשלה, ויפקוד על כל הפלחים לבלי נגוע בנו לרעה, ויכנעו כלם לפקודתו, ושום פלח לא הרץ עוד לשונו נגדנו. במצב כזה עברו כשנתים; את נחלאותינו ההכרתי לאחד הפלחים היותר עז והצוף, ואף כי לא שלם כי אם החצי מסכום החכירה, עברתי על זאת בשתיקה כי הסתפקתי בזה שהוא עומד כתריס בפני הגני כלבין דהציפין.

במשך שבע שנים אחרי נשואי נשארה אשתי עקרה בלי הריון, ובחדש השלישי אחרי פטירת מר אבי ז״ל הוא חדש תמוז (החדש אשר נולדתי אני בו) הרתה אשתי, ונתנחם בראותנו בזה אות לטובה מה׳ כי פקדנו, למען היות ניר לדוד אבי ז״ל, וביום אחד עשר לחדש אדר שנת תרכ״ד נולד בני יקירי, לאורך ימים ושנים, ואקרא את שמו בשם מ״א ז״ל, ואחרי עבור אחת ועשרים שנה מיום הולדתי, ברכנו בהכניסנו את בני דוד בבריתו של א״א ברכת „החיים" על אותו היין בעצמו שברך מ״א ז״ל, ביום הכניסו אותי בבשא״א.

על חלקי בהוצאות אתן לך". כמובן לא יכולתי להשיב פניו ולמאן, ובפרט כי הדבר נוגע גם לי, ואקבל עלי את כל העבודה כבקשתו. ובראותי כי פני הפלחים אלינו ולנחלאותינו אינם כתמול שלשום, ובהודעי כי כל זה הוא עפ"י פקודות השיך אבו גוש הנז', פניתי בקובלנא על השיך להקונסול האנגלי החדש מיס' מור, ואספר לו בפרטות את כל עניני הקניות שלנו. וגם מסרתי לו מתורגם את נוסחי שטרי המשכנתות שבידינו, ושטרי השוברות שנתנו ביד המוכרים. גם בארתי לו שכל זה עשינו עפ"י עצת הקונסול שלפניו, וכי בכל ימי משרתו לא הריץ כל פלח, ואף השיך הנז' בעצמו, לשונו נגדנו; ורק מיום אשר נתפטר הקונסול הנז' התריז השיך והפריע את עבודתנו, וגם את הפלחים הסית להתנגד לפעולתנו, לזאת בקשתיו באשר אנחנו חוסים תחת ממשלתו והננו נתיני אנגליה, שיעמוד לימיננו להצילנו מידי עושקינו.

ואחרי אשר קרא את הקובלנא ואת תרגומי השטרות וישמע את כל אשר ספרתי לו, ענני: „צר לי מאד להודיעכם כי הקונסול אשר היה לפני הוליך אתכם שולל בעצתו אשר יעצכם לרכש נחלאותיכם בדרך עקלתון ומוזר כזה, בלי שים לב לחוק הארץ ומשפטיה. ואם אמנם יש חוק כזה במדינת אנגליה, הנוכל לדון על פיו בממשלה אחרת? אין כל זכות לשום ממשלה להתערב ולהתנגד לחוקי ממשלה אחרת בארצה. החובה מוטלת על כל נתינינו הגרים בארצות תורכיה להכנע ולהתנהג עפ"י חוקותיה ומשפטיה. הזכות אשר נתנה להקונסול היא רק להשגיח ולחסות על נתיניו שידונו אותם בצדק ובמשפט עפ"י חוקי ממשלת תורכיה, ושלא יעותו משפטם.

„ובכן בנידון דנן הלא תדעו כי עפ"י החוק אין כל רשות לכל נתין זר להתנחל בארץ לא ע"י קניות ולא ע"י משכנתות; ולו לכה"פ לא הפרזתם בשטרותיכם בסכומי הכספים, וכתבתם כפי הסכומים האמתים אשר נתתם להפלחים, אז היינו יכולים לתבוע מהם את הכסף שנתתם, כמובן בהפסד כל ההוצאות והתקונים וכדומה. אבל עפ"י שטרותיכם אשר כתבתם עשרים מונים יותר ממה שנתתם באמת, לא תוכלו לתבוע כלל; כי הלא תדעו כי עפ"י החוק, הקובל על חברו עליו לשלם ראשית כל „רַסְם" (מס המשפט) חמשה אחוזים מכל הסכום הרשום בשטרותיו; ועפ"י זה כאשר הסכומים הכתובים בשטרותיכם עולים לסך עשרים אלף נאפ', תצטרכו לשלם מס סך אלף נאפ', אשר יעלה יותר מכל הסך אשר הוצאתם.

„לכן עצתי היא שתשתדלו כל כמה שתוכלו לעבור על מדותיכם, ולהִמָּנע מכל סכסוכים ומשפטים עם מוכרי הנחלאות; וגם את השיך תפַיְסו באיזה מתנה, כי הלא בתורכיה הכסף יענה את הכל; וגם אנכי מצדי אשתדל מן הצד להמתיק את הדינים. ובינתים הכו לעת מצוא ולימים טובים מאלה

להממשלה בלונדון, לא הועילו אלה כלום, כי מי יכול לדון עם התקיף ממנו, ויצאו נקיים מחובותיהם וכספם, וכספי ג"כ נאבד והלך לטמיון.

תוכלו לשער את מצבי אז המדוכא והעגום, בהשארי עזוב ובודד, עלם רך ומפונק מימי ילדותי, אשר עוד לא נוסה במלחמת החיים ושבילי המסחר זרו לו, כל כספי הנגבה מהקונסול נשקע במוצא, ושארית כספי נאבד בענין רע בשבר הקונסול הנז'; ונוסף על זה הנני עוד חיב לאחרים כסף אשר לויתי יחד עם גיסי, והנושים נוגשים בנו, אז לא נשארה לי דרך אחרת כי אם לפנות לעזרת חותני, ואשלה את אשתי אליו להציע לפניו את מצבנו הרע, ולהתחנן לפניו שיושיענו ע"י הלואה בערבון נחלתי למען אשלם חובותי ואוכל לעשות איזה עסק ומסחר אשר אתפרנס ממנו. אך חותני אשר מבתחילה היה מתנגד להקניות במוצא שפך את כל המתו אשר היתה עצורה בלבו כל ימי חיי מ"א ז"ל (אשר התבייש ממנו להתנגד לו), ויגזור אומר שאמכר את כל ספרי אשר ירשתי ממ"א ז"ל—שני ארונות גדולים מלאים ספרי יקרי ערך של ש"ס ופוסקים ושו"ת,—וכן גם את כל כלי הכסף הרבים אשר היו לי, ונוסף על זה גם חלק הגון מתכשיטי אשתי ז"ל, אשר אז יספיק לי לשלם חובותי וגם לעשות לי איזה עסק להתפרנס ממנו, ועל גיסי שאול יצא מלפניו הגזר דין למסור לו (לחותני) כל חלקו בהנחלאות הנז', ואסור לו מהיום ההוא והלאה להתערב בכל עניני מוצא, רק אז הבטיח לסלק את כל חובותיו ולקצב לו סכום קבוע אשר יספיק לו די פרנסתו הוא וב"ב*). ואנכי למרות אשר כתבתי אז להותני ז"ל, ומרב התרגזות הזכרתי לו את המאמר בתלמוד על הפסוק „ונתתי לכם שם לב רגז", כי נאמר על אנשי בבל, בכל זאת נאלצתי לקבל עלי גזר דינו, ומכרתי את כל ספרי וכלי הכסף ורוב תכשיטי אשתי ז"ל. כך סלקתי את כל חובותי, וגם נשאר בידי ערך מאה נאפ' אשר השתתפתי בהם עם זה שנקרא אחי ר' ליב לאמֶזר, ונהיה להלפנים המתעסקים בחלוף כל מיני מטבעות ומקח וממכר של המהאות וכו'. וגיסי ז"ל מרוב כעסו וצערו יצא מבית חותני ז"ל לדור יחד עם אשתו בבית לבדו, ולא האריך ימים; ושנה אחת אחרי צאתו מבית חותני נחלה ונאסף אל עמיו בשנת תרכ"ה, תנצב"ה.

אחרי מות גיסי שאול ז"ל פנה אלי חותני ז"ל ואמר לי בכעין בקשה: „עתה אחרי שבני הגדול שבהל"ה ואָחיו עודם צעירים לימים, ואנכי אינני פנוי ומוכשר לעסקים כאלו וגם תמיד הייתי מתנגד לכל עסק הקניות במוצא, מוטלת עליך ההובה להתענין ולהתעסק בכל עניני הנחלאות במוצא, וכל אשר יעלה

*) כי אז היה נשוא לאשתו השניה בת חכם אליהו נבון, אחרי אשר גרש את אשתו הראשונה בת הרה"ג ר' ישעיה בורדקי ז"ל ואשר הוציא חותני ז"ל על הגרושים בערך מאתים וחמישים נאפ'.

נוסף על הצרה הזאת, צרת פשיטת הרגל של הקונסול, באה צרת השיך אבו גוש הנ״ל. כי בהודע לו דבר המשבר של הקונסול שלח למוצא אחדים מאנשיו בלילה, להפחיד את המסתתים שלנו, אשר היו מכינים אבנים לבנין למלון שאמרנו לבנות, ע״י יריות מאקדחים. כשספרנו לקונסול את המאורע הזה שלח אתנו את הקואס שלו עם מטה הכסף הרשמי למען ילון יחד עם המסתתים באהל העבודה. והנה בלילה השני באו אנשי השיך בחשאי ויגנבו את מטה הכסף, ובבקר שלחוהו לבית הקונסול להראותו כי סר צלו. והקונסול ברב טרדותיו בצרות עצמו ענה לנו כי אין ביכלתו עתה לפי מצבו לעזור לנו במאום, ובכן יצאנו מאתו בפחי נפש, והעבודה במוצא נשבתה.

התוצאות של משבר הקונסול האנגלי היו כי הממשלה בלונדון שלחה לירוש׳ שר אחד לראות את כל פעולות הקונסול בכל ימי משרתו בירוש׳, ולסדר את כל עניני החברות שקנה עבורן הנחלאות בארטאס וב„כרם אברהם״, וכן לבדוק את השבונות בעלי חובותיו ולסדר את התשלומים. אחרי עבודה רבה של שלשה חדשים מסרו את הנחלאות בארטאס לידי משומד אחד „משולם״, ואת העבודה הפילנטרופית שבכרם אברהם מסרו לראש הכנסיה הלוטרנית האנגלית שבירוש׳. ולבעלי החובות נכו את כל הרוחים שקבלו ממנו בכל משך השנים אשר סחרו אתו עד יום המשבר. ונמצאו בעלי חובות אשר נשו בו עפ״י שטרותיהם בערך חמש מאות פונט, וכאשר נכו מהם הרוחים הרבים אשר נתוספו במשך שנות ההלואה והעמידום על קרנם הראשון, הגיע להם רק בערך מאה פונט. ומהחוב אשר היה חיב לי (אשר מ״א ז״ל היה מחליף השטרות בכל פעם על שם אחר), נכו מהמלוה האחרון ערך הסך עשרה פונט הרוחים האחרונים, ונשאר חייב להמלוה הנז׳ ערך 130 פונט. אחרי סדור חשבוני־החובות גמר השר הנז׳ בשם ממשלתו עם בעלי החובות שהממשלה האנגלית תשלם החובות ממשכרת הקונסול פין במשך עשר שנים, ואת הקונסול פטרו ממשרתו בירוש׳, ובמקומו שלחו קונסול חדש מיס׳ מור, ולהראשון הציעו משרה באחת מערי תורכיה (משרה קטנה מירושלם). אחרי עבור שנה קבלנו אנחנו בעלי החובות כל אחד עשירית חובו, כפי ההסכם הנז׳, מיד הקונסול החדש בשם ממשלתו. אולם „גם בארזים נפלה שלהבת התרמית״; כי בשנה השניה כאשר באו בעלי החובות להקונסול החדש לתבע חלק העשירי כפי ההסכם, ענה להם בשם ממשלתו, כי אחרי שהקונסול הלוה הנז׳ לא קבל את המשרה אשר הציעו לפניו, ותמורתו הקציבו לו פרס של שכר בטלה לכל ימי חייו, פקעה התחייבותם לשלם חובותיו והחוב הזה לחול עליו בעצמו. ובכתב בעלי החובות אליו בעצמו ע״י הקונסול החדש, ענה כי החוב חל על הממשלה ולא עליו. ובכן בין הטו״מ בין הקונסול ובין ממשלתו, ואחרי כל הקובלנות מצד בעלי החובות

כי עודנו בימי אבלי, והנה הקול יצא בעיר כי הקונסול האנגלי מיסטר פין הנ"ל הגיע עד משבר ופשט את הרגל לנושיו הרבים מאד, ובתוכם גם אנכי.

וזאת היתה השתלשלות הדבר: כאשר כבר הזכרתי לעיל היה הקונסול הזה מורשה מהחברות שונות בלונדון; מהן אשר קנה עבורן בכפר אַרְטָאס (עין עיטם) שדות וכרמים, גנות ופרדסים, וגם בנה עבורן בתים ומרתפים, ורכש סוסים והמורים ועבודה רבה; ומהן חברות צדקה, אשר היו מאספות כסף מנדיבים למען תֵּת עבודה לעניי היהודים בירושלים, ולאלה קנה שדה גדול ורחב ידים, חוץ לעיר סמוך לחומה, הנקרא „כרם אברהם", ויזמין פועלים יהודים רבים לסַקֵּל ולגדר, לבנות ולתקן, המטרה לא היתה עבודה לשם עבודה, כי אם צדקה ע"י עבודה כביכול; וכדי שלא תופסק העבודה היו הורסים היום את אשר בנו אתמול ושבים ובונים מחר באופן אחר, וכן הוזרים הלילה, ולאשר המאספים בהו"ל לא היה להם מועד קבוע למשלוח הכספים וגם לא היה להם סכום קצוב, ובהיות שההוצאה פה היתה מרובה מאד, היה הקונסול לֹוֶה תמיד כספים ברוחים מופרזים, ותמיד היה שקוע בחובות רבים, לֹוֶה ומוציא, לוה ומשלם, ועסקיו התנהגו בכבדות ובלי משטר וסדר, כמו שאומרים: „כאניה בלי הגה", באופן כזה מצאו להם גם הפקידים והמשגיחים, הסופרים והמשרתים, כר נרחב לשלֹח בעַוְלָתה ידיהם, לגנֹב ולהעלים, לרשֹם ולזַיֵּף השבונות מרומים וכוזבים, והקונסול ברוב טרדותיו ובאמונתו בפקידיו לא שם לב לחשבונותיו, ולא ידע בעצמו את מצבו הרעוע וההרוס, עד שסוף סוף פשט את הרגל וישָׁבר.

לאָשרי עוד הספיק מ"א ז"ל לגבות בחייו מהקונסול, ברב עמל ויגיעה, בערך שני שלישים מכסף נדוניתי אשר היו נתונים לו בהלואה במשך שנות הקניות בארטאס ובסביבות ירושלם, בראשית יום ההלואה לא הגיד לו שזה כסף בנו ורק הביאו לו בשם אחרים; ותמיד היה מחליף השטר על שם אחר כאלו לָוָה מזה ושלם לזה, כך הספיק בינתים לגבות מעט מעט מחוב כספי, אך בעת שנצרכנו אנכי וגיסי שאול הנ"ל לכסף עבור קניותינו במוצא וכו', נאלצנו ללות כסף ממלוי ברבית עד שמצדי אגבה את כל הכסף מהקונסול, ועד שגיסי מצדו ישיג מאביו (אשר היה מתנגד לכל עסק מוצא) כסף לשלם הלקו.

שלוחי מצוה ניזוקים, גזרנו אומר לבל ידפיס שום אדם הספר הנז' משך חמשה שנים מיום דלמטה ויזהר לבל יכשל ח"ו באיסור תוה"ק, מבלי להשיג גבול רעהו, והעובר על דברינו לא ינקה, ושומע לדברינו ישכן בטח כזית רענן השקט ושאנן ויזכה לביאת ינון, ולראות בתפארת ירושלם. דברי אלה המדברים בתום חדש מרחשון תרכ"ד לפ"ק.

הק' **משה יהודא ליב** בן הרבני מוהר"ר **בנימין** זלל"ה

(בעל המחבר ספר זית רענן)

הק' **מאיר** בהרב הגאון המנוח מוהר"ר **איציק** זלל"ה אויערבאך

(בעה"מ ספר אמרי בינה)

ד.

דור הולך ודור בא.

ולפתע פתאום חשך שמשי, ונדעך נרי, בהלקה מעלי, עטרת ראשי, ונזר תפארתי, הוא אבי מורי ז״ל בלכתו בחוה״מ פסח להקיף את חומת ירושלם, עפ״י מנהג קדמון (על סמך הפסוק: סבו ציון והקיפוה), כי בלכתו נכשל באבן בדרך ונפל על פניו, ומזה נחלה במחלת ה„שושנה״, אחרי מחלה כבדה וארוכה והוצאה מרובה על רופאים וכו׳, נאסף אל עמיו ביום ז׳ אייר שנת תרכ״ג, בהיותו בערך בן ששים שנה, תנצב״ה, לעלוי נשמתו הוצאתי לאור אחרי ששה הדשים ספר „שערי צדק״ על דיני מצוות התלויות בארץ, מהרב בעל המחבר „חיי אדם״*).

ומדת הדין עוד לא אמרה לצרותי די, ותשלה בי הצי שבר על שבר,

---

*) וזאת ההקדמה וההסכמות אשר באו בראשית הספר:

הספר הזה נדפס פעם ראשונה ע״י הרב המחבר זיע״א בק״ק ווילנא יע״א, ועתה הבאתיו לבית הדפוס להדפיסו שנית למלאות רצון החפצים לבא שערי צדק וביותר לתועלת פרטי לאחינו היושבים בהררי קדש, ואם יהיה ה׳ עם חברת ישוב א״י כאשר נקוה כי יוכלו להוציא מחשבתם הטובה לפעולת אדם, והארץ הנשמה תעבד, הנה עובדי אדמת ה׳ ימצאו חפץ בהספר הזה לדעת המצוות התלויות בארץ, כן יזכנו ה׳ לקיימם עת יבואו לציון גאולים.

כעתירת המביא לבית הדפוס, **יהושע** בא״א הרב מוה״ר **דוד טביא** מק״ק לאמזא הכ״מ.

נדפס בשנת „בזה השער״ לה׳, בעה״ק ירושלם ת״ו.

הסכמות

מהרבנים הגאונים הצדיקים רבותינו שבארץ ישראל עמודי־הקדש, נודעים לשם ולתהלה, ה״ה סבא דארעא קדישא, האבד״ק קוטנא נ״י והאבד״ק קאליש נ״י.

ראינו אור חדש האיר ה׳ בציון האיר המזרח דפוס חדש אשר הוכן בציון והנה עולה עליו ספר „**שערי צדק**״ מהרב בעל המחבר חיי אדם ות״א אשר הדפיס בחייו לסדר על נכון הנהגות המצות התלויות בארץ למען דעת כ״א המעשה אשר יעשה. וכאשר עתה ת״ל, מרבים העם לשכון כבוד בארצנו ולחון את עפרה, ורבים משתוקקים לדברי הספר הנ״ל, התעורר אחד מנקיי הדעת שבירושלים, הוא האברך הרבני המופלג היקר מהור״ר **יהושע** נ״י בהרב המופלג הותיק המנוח מוה״ר **דוד טביא** זצ״ל, ופזר ממונו ע״ז והדפיס מחדש הספר הנז׳, למען יהיה ביד כ״א תורתו, וגם לאחינו שבחו״ל די צורך להספר הנז׳: אמרנו לפעלא טבא, ישר חילו ויראה טוב בעמלו ולבל יהיו ח״ו

ובחמה רבה ההולכים הלוך ושוב. כפי אשר נודע לנו היה בעל התחנה שוכר את המקום מאנשי הכפר בסך עשרים נאפ׳, אשר מחציתם היה לוקח אבו גוש הנז׳.

בהתבוננו על כל זה החלטנו לבנות בנחלתנו במוצא בית מלון יפה עם רהיטים יפים. ומה גם אחרי שהבטיח לנו שוכר התחנה לשכר מאתנו את בית המלון אשר נבנה במחיר ארבעים נאפ׳ לשנה. ובכן נגשנו אל העבודה, ונשכר חוצבי אבנים ומסתתים להכין אבנים לבנין ולהביאן אל המקום אשר יעדנו לבנות בו את בית המלון.

ממשלת ה„שיכים" על התושבים ועל רכושם היתה ממשלת עריצים ובלתי מוגבלת. כל מושל היה לו גדוד של חֲיָלים פרשים מאנשי משפחתו וקרוביו, וממשלתם פרושה על כל התושבים לחמסם ולגזלם, להענישם ולהלקותם; וגם בתי־סהר קבעו להם בבתיהם, לאסור בכבלי ברזל כל אשר ימרה את פיהם ולא ימהר לשלם את הקנס אשר הוטל עליו. גם אחרי ששבו התורכים לכבש את הארץ היה לממשלה רק כח השלטון מן חומת העיר ולפנים, אבל השלטון על כל הארץ היה בידי השיכים הנז'. וכאשר היתה הממשלה הרשמית גובה את המסים הוצרכה לעזרת השיכים, וכמובן, לסבת רפיונה, היתה מעלימה עין מהעריצות והחמס שלהם. כן היה עוד המצב גם בימינו אז. ורק אחרי עבור כמה שנים, כאשר התחזקה הממשלה התורכית ותפסה את השיכים היותר גדולים ע"י תחבולות שונות ותתנם במאסר לכל ימי חייהם בבתי הסהר שבמצרים, רק אז אחזה היא את רסן הממשלה בכל תקף ועז.

בימים ההם היתה במוצא תחנה קבועה לכל השירות העוברות ושבות מירושלם ליפו. כי אז עוד טרם היתה דרך כבושה לעגלות, וכל הנסיעות היו ברכיבה על חמורים ופרדות, ועפ"ר בלילה לגדל החום השורר ברב ימי השנה. הנסיעה יחד עם שעות המנוחה ארכה בערך שש עשרה שעות לפי הסדר הזה: אחרי הצהרים היו הנוסעים יוצאים מירושלים ונוסעים ערך שעה עד הגיעם למוצא, ונחים שם בערך שעתים כדי להאכיל ולהשקות את הבהמות מִמֵי המעינות שהם בשפע ובחנם; משם נסעו משך שמונה שעות עד העיר רַמְלֶה (כי אז עוד לא היתה תחנת „באב אל וָאד", אשר היא באמצע הדרך). ברמלה נחו עוד הפעם בערך שעתים ומשם נסעו ליפו במשך שלש שעות. זאת היתה גם דרכם בשובם מיפו לירושלם. עפ"י זה היו התחנות הקבועות רק במוצא וברמלה; ולא רק שַׁיָרות הנוסעים, כי אם גם שירות של גמלים המוליכות סחורות ומשאות היו נאלצות לנוח בתחנות הנז'. תבנית התחנות היתה כעין זה: מקום רחב־ידים על אם הדרך גדור משלשת צדדיו, ורק פרצה אחת לצד הדרך היתה בו המשמשת כביכול כעין שער לכניסה, ובלילה היו סוגרים הפרצה בשתי קורות שהעמידו אותן בשתי קצותיה באלכסון.

התחנה היתה סכה אשר גגה ודפנותיה היו עשויים ממחצלאות של קנים ישנים, וענפים יבשים יסוככוה; ובתוכה היו אצטבאות מרוצפות ומחצלות ישנות רפודות עליהן המשמשות למקום מושב ושכיבה לנוסעים ולמחַמְרים. תיכף בהכנס הנוסע יכבדהו בעל התחנה בספל קטן עם קהוה שחורה ומרה ועליו לשלם מחירה, בין אם ישתה או לא ישתה—שתי עשיריות; ועוד שתי עשיריות יחשב עליו מחיר ספל עבור המחמר (לארבעה־חמשה נוסעים היה רק מחמר אחד). תמיד, בבקר ובערב, היו שתי התחנות האלה הומות מאנשים

והשתמשו באבנים לרצוף הדרך ולא השאירו אף אבן אחת. וכה נשאר המקום ההוא פרוץ ועזוב למרעה בהמות אנשי הכפר, עד שאחרי עבור שנים רבות, כאשר נפל בחלקי כל המקום ההוא (כאשר אבאר להלן), עשיתי כאשר הזכרתי ושכללתי את גנתי והקימותי את הגדר הנז׳, העומדת על מקומה עד היום הזה.

בעת קנותנו את הנחלאות האלה במוצא, הודיע מ״א את הדבר לידידו הגביר ר׳ משה קלינסקי בורשא, והוא בקש ממ״א לקנות גם עבורו נחלה, שיעלה ערכה בסכום שש מאות רו״כ, ואף שלח לו את הסכום הזה. ויקציע מ״א עבורו את הגנה התחתונה יחד עם שדה זיתים קטן המחובר אליה. וכאשר לא הספיק לזה הסכום אשר שלח לו, השלים מ״א מכספו בערך 60־70 נא״פ. ונכתב גם להרמ״ק שטר מכר עפ״י האופן אשר היה בידינו על המוכרים לנו, היינו: הודינו לפני הקונסול כי הכה והזכות שיש בידינו על הגנה והשדה הנז׳ עפ״י מצריהם, מכרנו ומסרנו להרמ״ק הנז׳ וכו׳; ועל זה קיים הקונסול את המכר הנז׳ בחותם ממשלתו.

במשך השנים האחדות אשר נמשכו בהן הקניות נקבצו אצלנו שטרי מכר עפ״י האופן הנז׳ לסכום של ערך עשרים אלף נא״פ. ובכל ימי משרת הקונסול הנז׳ לא היה כל פוצה פה נגדנו ונגד כל מעשינו בנחלאותינו, כי אימת הקונסול על הפחה ועל שאר גדולי הממשלה היתה גדולה מאד; כי בימי משרתו הוריד פחות אחדים ממשרתם ע״י קובלנותיו עליהם לפני ציר בקושטא, בהיות בימים ההם השפעת ממשלת אנגליה רבה מאד בהספירות העליונות בקושטא, יתר על כל שאר הממשלות. ואפילו השיך הגדול „חג׳ מוסטפא אבו גוש״, אשר משל על כל תושבי הכפרים אשר בסביבות ירושלם לצד צפון, העלים עינו ממנו ולא הפריענו ממעשינו.

באמרי „השיך הגדול״ עלי לתאר לפניכם את מצב הארץ ותושביה ומושליה בעת ההיא: עוד משנים קדמוניות (לפי דברי התושבים, הוא מיום התנחלם בארץ) נפלגו תושבי הארץ לשתי מפלגות הנקראות בשמן: מפלגת ה„קֵיס״, ומפלגת ה„יַמַן״. בני מפלגת ה„קֵיס״ התנחלו בצד הדרומי של ירושלם עד גבול מצרים, ובני מפלגת ה„יַמַן״ התנהלו בצד הצפוני עד דמשק. מכל מפלגה היו מושלים „שיכים״ שונים על כפרים ידועים השייכים לכל „שיך״. למשל לצד דרום היה מושל „שיך״ אחד עד חברון, ומחברון ואילך היה מושל שיך אחר עד גבול ידוע, וכן להלן ולהלן, וככה משל השיך „חג׳ מוסטפא אבו גוש״ הנז׳ מצפון לירושלם עד שכם, ומשם והלאה היה מושל אחר. וממשלת אחד לא היתה נוגעת בממשלת חברו; אך זהו רק בנוגע למושלים מאותה המפלגה. אבל בין מושלי הצפונים ובין מושלי הדרומים, היינו בין ה„קֵיסִיָּה״ ובין ה„יַמַנִיָּה״, היו פורצות תמיד תגרות ומלחמות.

להשתמש בו כחפצם וכרצונם עד אשר ישיב להם הסך אלף נאפ' הנז'. אמנם בחששו גם לתקנת המוכר, שלא יבואו הקונים אח"כ לתבע ממנו הסך הנז', ניתן שטר שובר ביד המוכר בחתימת הקונים, ומקוים בחתימת הקונסול, שאינם יכולים לתבע מהמוכר הסך הנז' כל זמן שלא יביאהו מרצונו הטוב; ורק אז, בהביאו הכסף מרצונו הטוב, מחויבים הם להשיב לו הכרם הנז'. עפ"י זה יצא „שהזאב היה שָׂבֵעַ,—והכבשה נשארה שלֵמה".

בצאתנו למוצא אחרי כתיבת שטרי המכר ובהִוָּדע הדבר לתושבי הכפר, סבונו כל התושבים וכל אחד משך אותנו להראות לנו את נחלאותיו: אחד את כרמו, והשני את פרדסו, והשלישי את גִנתו, וכלם בפה אחד: „ראו וקנו". כי השנה ההיא היתה שנת בצורת ויהי רעב בארץ, מדת החטים שהיה מחירה בימים הקודמים בערך 3—2 פרנק הגיעה למחיר 12—10 פרנק; כי מסחר הקמח להביאו ממדינת הים עוד לא נודע בארץ, רבים מהתושבים ברחו והגרו לעבר הירדן ולארץ חורן ונתישבו שם, בעזבם את כל נחלותיהם לקרוביהם אשר נשארו. ולו כוננו מ"א וגיסי את קניותיהם בסדר ובמשטר, ולו הוציאו את ההוצאות בחשבון ובקמוץ, אזי היו מרויחים כמעט החצי. העסקן העקרי היה גיסי ז"ל, שהיה מטבעו פזרן גדול, והוא פִזר כסף רב בנתינת מתנות בקשיש להמוכתרים ולהשיכים הגדולים, להמסרסרים, למשרתי ופקידי הקונסול וכו'. ולבד מזה, בקנותם אחרי כן עוד קניות רבות, התיכות מפוזרות במקומות שונים בהר ובשפלה, בגנות ובכרמים, נאלצו לשלם מחיר ההתיכות האמצעיות כפלי כפלים מכדי שָׁוין. וכן התנהג גיסי בלי כל חשבון וסדר בהוצאות התקונים והגדרים. בדוגמא אחת אשר הנני מציג לפניכם תוכלו לתאר לכם את כל ההנהגה: אחרי השלימו לקנות כל השטח הנטוע אלני זית הנקרא „אַרץ אל בַּזּוּנִיה", החליט לבנות סביב כל השטח הזה גדר אבנים באשר לא היה גדור, ובהמות הכפר היו מחריבות את האילנות. ובהיות שלא היו באדמה הזאת אבנים, הלך גיסי ושכר אומנים רבים להצוב אבנים בהר, ופרדות רבות להוביל את האבנים לה„בזוניה", ואומנים ופועלים רבים לבנות הגדרים. ולאשר מקום המחצב רחוק ממקום הבנין, הצטרך גם למשגיחים על החוצבים, על המובילים ועל הבונים. כל זה עלה בהוצאה רבה, לסך ערך מאה נא"פ. ולו השכיל לחפור ולהוציא אבנים מהִגנות התחתונות שנתכוננו על מקום חורבות ישנות, ושבעומק קרקעיתן נמצאו אבנים רבות מוכנות ואף מסותתות, באפן שהיה דרוש רק להוציאן ולהובילן בקירוב מקום, אזי היתה ההוצאה פחותה מאד וגם הגנות היו משתבחות ומשתכללות ע"י נקיון האבנים מתוכן כמעשה בעל „התל והחריץ". אך לדאבוננו גם הגדר הזו לא נשארה לנו, כי אח"כ, בערך עשר שנים, כאשר הממשלה עשתה דרך כבוש לעגלות מיפו לירושלם, בבוא הבונים למקום הזה, הרסו את כל הגדרים

ב) המקום הזה נזכר במס' סוכה דף מ"ה ע"א, במשנה, וז"ל: „מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלם ונקרא „מוצא" יורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ובָאין וזוקפין אותן בצדי המזבח" וכו' וכו'. ובגמרא שם „תנא מקום „קלניא" הוה, ותנא דידן מאי טעמא קרי ליה „מוצא". איידי דמיפק מכרגא דמלכא קרי ליה „מוצא"; ורש"י אומר: „קלניא—בן חורין מן המס של מלך, דמיפק מכרגא—מוצא מכלל המס של מלך".

ג) בספר דברי ימי ישראל של הה' גרעין בחלק שני, פרק ששי, כתוב: „ומה עשה טיטוס הנקרא בפי מהניפיו בשם „איש המודות וששון-לב בני האדם" בעזבו את הארץ אשר הפך אותה למדבר שממה? השאיר אחריו את הלגיון העשירי למשמר ויתקעו הרומאים את אהליהם במרחק ששים ריס (פרסה והצי) מצפונית מערבית ירושלם על יד המקום „מוצא" (עיין סוכה מ"ה ע"א וירושלמי שם). שם ערכו ג"כ מושבה לשמנה מאות אנשי חיל רומה הנפטרים מהצבא, ויקראו למקום „קלניא" עד היום הזה".

בבאנו בפעם הראשונה אל המקום הזה, בשאפנו את האויר הזך ובהריחנו את ריח הפרחים הנעים ובשתותנו את המים הקלים והמתוקים, אשר כל אלו לא יֵרָאו ולא יִמָּצאו בירושלם ובכל סביבותיה, התפעלנו עד מאוד, ובכן הסכימו והחליטו מ"א וגיסי ז"ל לקנות את השדה הנז'. ואחרי מו"מ השתוו עם המוכר ויתנו לו תחלת פרעון, עד אשר יצדיק להם את המכר. ועתה עמדה על הפרק איך להשיג שטר מכר, אחרי שמצד הממשלה לא היה כל רשיון לנתין זר לקנות חוין לעיר. (כאשר קנה השר משה מונטיפיורי את נחלתו חוין לחומה נאלין להביא „פירמן" (רשיון) מיוחד מהשולטן בקושטא, שבו הוא מרשהו לקנות חוין לחומה). ויתיעצו עם הקונסול האנגלי, אולי ימצא איזה דרך שיוכלו לקנות ולהיות בטוחים בשטרי קניתם, אף אם לא יִכָּתבו ע"י הממשלה הרשמית. וימציא להם הקונסול עצה בדרך עקלתון, דרך שעל פי חוקי אנגליה יש לו ערך חוקי, והוא: עפ"י חוקי אנגליה יכול אדם לחיב עצמו עפ"י הודאתו ואיננו יכול לחזור בו—אפילו בדבר הנראה לעין כל שהוא מוגזם מאד ורחוק מן המציאות, — והחוק יחיבו לקיים חובו אשר התחיב עפ"י הודאתו. למשל: איש שקנה מחברו בהקפה דבר ששוה זוז אחד, וכתב על עצמו שמתחייב לשלם לחברו מחיר הדבר הנז' סך אלף זוז, יחיבוהו הדינים, כאשר יבוא הדבר לפניהם, לשלם הסך אלף זוז שהתחייב עפ"י הודאתו, ולא תועילנה לו כל טו"מ, כי השופט באחת: „הודית, שַׁלֵּם!". ועל זה האופן סדר להם הקונסול את שטר המקנה, הם קנו את הכרם הנז' בסך חמשים נאפוליון, ובא המוכר והודה בפני עדים ובפני הקונסול הנז', איך שקבל מיד מ"א וגיסי ז"ל סך אלף נאפ' ומסר לידם הכרם הנז' עפ"י מצריו, שיהי' בידם בתורת משכון על הסך הנז' ושיוכלו

כסף נדוניתי נתון בהלואה לקונסול האנגלי ברוָחים של שני אחוזים למאה לחדש, ואשר כבר אז נוסף על הקרן סך הגון. מ"א ז"ל התחייב לזון אותי כל ימי חייו (ובודאי יאריך ימים רבים); חותני ז"ל איש עשיר מופלג של יותר מחצי מליון פרנק — ומי מאושר כמוני? אולם מימרא בפי ההמון: „רבות מחשבות האדם חושב, ופגעי הזמן יפזרום כרוח נישב".

ומ"א ז"ל עוד לא נואש מתקותו הנושנה לרכש לו מגרש או שדה חוץ לעיר. כי אם אמנם כספו הנשאר לו דל מאד, הנה אמר לזַכּוֹתני אנכי בכסף נדוניתי. והנה הזמין לו ה' חבר לשאיפותיו, הוא המנוח גיסי אחי אשתי הגדול מר שאול ז"ל, אשר נשא את בת הרה"ג ישעיה ברדקי ז"ל לאשה. גיסי זה היה בעל מרץ נלהב, גבור חיל ותקיף בדעתו; ובהיות כי שאיפות מ"א ז"ל התאימו לשאיפותיו, התחברו יחד להוציא מאוָם לפועל ולזכותני גם אותי, עלם צעיר בן שש עשרה שנה אשר לא ידע עוד מהויות העולם בין ימינו לשמאלו. גיסי לקח מהותני ז"ל סך מאתים נאפוליון*), ואף שהוא (חותני) ז"ל התנגד לענין הזה בכ"ז עמד מנגד, ולא מיחה בידם, כי היה בכלל רחוק מעולם המעשה והיה מתעסק רק בישיבותיו ובלמודיו ובחכמיו. ומ"א ז"ל הוציא לפי שעה מיד הקונסול בערך מאה נאפ', ויגשו אל העסק במרץ, ויודיעו את מחשבתם להמסרסרים והם הראום מקומות שונים וביניהם גם כרם זיתים בן שני דונם בכפר „קלוניה", הכפר הזה נמצא מצד צפונית מערבית לירושלים, במרחק שבעה קילומטר (בערך שעה אחת מהלך) והוא הנקרא היום מושבת „מוצא", על שמו הראשון בשֶבת ישראל על אדמתו. ובתוך הכרם הנז' מערה הצובה בסלע אשר ממנה נובעים מים חיים, שמשקים בהם האכרים את גנותיהם הסמוכות לה.

המקום בכללו הוא מצוין באוירו הזך והנעים ובמימיו הקלים והמתוקים. שלשה מעינות גדולים יש שם, לבד ממעינות קטנים. בכל סביבות ירושלים לא נמצא מקום יפה ונעים כמוהו, ולכן בכל ימי הקיץ יוצאים עשירי ירושלם הישמעאלים לשבת שם באוהלים, להנות מאוירה וממימיה, ורבים היוצאים לטיל שמה ולשוב בו ביום העירה. ביחוד גדול ערך המקום הזה בהיותו על אם הדרך מיפו לירושלם.

לבד מכל זה תופס המקום הזה מקום רב הערך בהיסטוריה הישראלית:

א) בזמן יהושע בן נון בהתחלק הארץ לשבטיה, אנחנו מוצאים אותו בחלק בנימין בשם „מוצה", בהא בסוף ולא באלף (ראה יהושע י"ח כ"ו).

---

*) אצל הבבלים אין נוהגים לקצוב נדוניה לבניהם; אלא הם נזונים תמיד על שלחן אביהם; ואם האב הוא סוחר או בעל אומנות, אזי הם — האב והבן — סוחרים ועובדים יחד בלי שיקציבו חלקים ביניהם. ובכן קבל גיסי את המאתים נפוליון בסתימות, בלי ברור אם הם מנדוניתו, או אם נתנו לקנות בהם על חשבון אביו.

גזר המלך על היהודים שיתאספו ראשיהם יחד עם ראשי כתתם לפני ההגמונים וכומרי הנוצרים להתוַכּח על אודות אמונת „ש״ץ״. אז בחרו היהודים בהרה״ג ראפופורט, וראש הכת הנז׳ הביא ראיות לאמונתם ממאמרים מהתלמוד ומהזוהר שלפי דבריו מתאימים הם לאמונתם. והרב הנז׳ סתר את כל־דבריו בטוב טעם ובהגיון וינצחהו נצחון גמור ושלם שגם הכומרים אשרוהו. והפרנקי מרוב כעסו ובשתו פנה אל הכומרים באמרו: „דעו כי בהגדות היהודים שקוראים בליל פסח כתובות שלש מלים בראשי תיבות „דצ״ך עד״ש באח״ב״, שבהן מרומז הסוד של הצטרכותם לדם נוצרים לשימו בהמצות והוא: „דם צריכים כלם״ „על דבר שהרגו״ „בן אל חי בוראם״. אז צעק הרה״ג ואמר לו: „אתה שקרן ועם הארץ, הראשי תיבות הם: „דברי צבי כזב״ „עלילת דם שקר״ „בועלים אשת חבריהם בצנעה״. אז צחקו כל הכומרים ויתנו צדק לדברי הרה״ג, ויגזרו על הפרנקים לגלח את חצי זקנם למען יהיו לשמצה בקרב אחיהם, או לקבל עליהם דת הנצרות; ויבחרו בהאחרונה, ויתנצרו כֻלם.

הרה״ג מקוטנא הנז׳ גר בביתנו, כי השכיר לו מ״א ז״ל חדרים אחדים וגם הקציע לו חדר אחד לביהכ״נ להתפלל בו,—וכל דיָרי הרחוב היו באים להתפלל שם. הוא נשאר דר בביתנו עד יום פטירתו.

ובשנת תרי״ט עלה גם הרה״ג הרב דקליש, הר״ר מאיר אורבך זצ״ל, לשכן בירושלים. אצלו היו תורה וגדולה במקום אחד; כי לבד מה שהיה גאון אדיר בתורה היה חכם גדול בהויות העולם וגם עשיר. הוא אמר על עצמו המאמר „רבי מכבד עשירים״, ופרשו בדרך הלצה: „אם הרבי הוא עשיר אזי הוא מכבד את העשירות״. בבואו לירושלים התאכסן בביתנו בחלק מחדרי הרה״ג מקוטנא זצ״ל וגם בחדרי אשר פניתי עבורו בלכתנו אני ואשתי לבית חותני. כה נשאר בביתנו בערך שני חדשים עד אשר קנה עבור הכולל הוורשאי חצר אחת בקצה רחוב היהודים הדרומי הידועה בשם „חצר הוורשאי״. ומאז היה לידיד נאמן למ״א ז״ל, וגם מאתי לא עזב ידידותו ויהי דורש טובתי כל הימים.

אחרי בואו לירושלם מנתהו כל עדת האשכנזים בהסכמת וגם בבקשת הגרש״ס לרב ומרא דאתרא ואב״ד בעה״ק ירושלם ת״ו. והגרש״ס היה למו״צ ומסדר גיטין ופוסק שאלות בדיני איסור והיתר; ובכל זאת לא עשה הגרמ״א הנז׳ דבר קטן או גדול בלי הסכמת הגריש״ס, ותמיד שררה ביניהם אהדות של שלום ורֵעות. והגרמ״א נהל את עדתו בצדק וברחמים, בדעת ובתבונה, עד כי במשך ימים מועטים רכש לו את לבב כל עדתו לאהבה אותו לדבקה בו. ובהיותו עשיר לא לקח כל משכורת, ועוד היה מוציא סכומים הגונים מכספו לעזר עדתו.

עברו כשלש שנים אחרי נשואי ואנכי מצאתי עצמי לאיש מאושר בתבל;

שלח וקרא את מ״א ז״ל ויאים עליו להביאני והוא ענהו כי כבר אינני ברשותו ואיננו אחראי בעדי. ויקצף הקונסול מאד ויחבשהו בחדר מיוחד סגור ולא הניח אף למרת אמי ז״ל להתראות אתו. כה נשאר חבוש שלשה ימים עד שהגישה מרת אמי ז״ל מחאה נמרצה להקונסול, שבאם לא ישחררהו תקבל עליו להמניסטריום בווינה. אז קרא את מ״א ז״ל ויצוהו להביא לו את מכתבי תעודתנו (פאספורט), וכאשר הביאם לו קרעם וצעק בזעם: „הנה הסירותי את חסותי מכם ואינכם עוד נתיני אוסטריה". אז יצא מ״א ז״ל להרות וישב לביתו, ואנכי פחדתי עוד בכל זאת לצאת ממחבואי בבית מור הותני ז״ל ונשארתי עוד כלוא בביתו בערך שלשים יום, עד ששמענו יום אחד כי הקונסול האוסטרי מת, כי מרוב התרגשותו והתרגזותו אחזהו השבץ ופקעה מררתו ומת. אז יצאתי יחד עם מ״א ז״ל לכפר ארטאס מקום אשר ישב אז הקונסול האנגלי. מ״א נכנס אצלו ואני נשארתי בחוץ, וכששאל אותו הקונסול „מה נעשה בבנך?" ענהו מ״א: „ברח לאנגליה". ויתפלא הקונסול ויאמר: „ואיך נסע? הלא נדרש לו פספורט מהקונסול האוסטרי!" אז צחק מ״א ויאמר לו: „הוא פה בארטאס שגם היא אנגלית". אז שמח מאד ויצא הוא ואשתו לראות אותי ויזמינוני להכנס אצלם. ויספר לו מ״א ז״ל את כל אשר עבר עלינו. ותיכף קבל אותנו תחת חסותו. ויתן לנו שטרי החסות ונהיה מאז לנתיני אנגליה, וכמובן בשם הכנוי „יעלין", כפי הרשום בתעודותינו הקודמות.

בשנת תרי״ז עלה הרה״ג מקוטנא, הר״ר משה יהודה ליב זצ״ל (בעל המחבר ספר „זית רענן"), להשתקע בעה״ק ירושלים ת״ו. הוא היה איש צדיק תמים שאף לא ידע צורת מטבע. כל־היום היה עטוף בטלית ותפילין ועוסק בתורה ועבודה. ואני ועוד תלמידים רבים היינו באים לביתו לשמוע השיעור בגפ״ת, אשר היה עורך לפנינו בלי כל פרס, כי בנו הממלא מקומו בהרבנות בקוטנא היה שולח לו די ספוקו.

דרכו היה לתת שני שעורים בכל יום: אחד בבקר בתלמוד, ואחד בערב בפוסקים; לבד מיום אחד בשנה שלא היה נותן שעור בערב והוא: יום הולדת ישו הנוצרי, שקורין „ליל ניטול"; יען כי לפי אגדה קדומה אסור ללמוד תורה באותו לילה, כי ישו יבוא ויטמא את הספרים. ובכל שנה באותו ערב היינו מתקבצים כל התלמידים בבית הרה״ג הנז׳, והוא היה מספר לנו ספורים מתעלולי כת־„הפרנקים" (הנקראים כן על שם המיסד „יעקב פרנק") במדינת פולין, אש־היו מכת ה„שבתי צבי", באמרו שאמונתם היא תולדות הנצרות.

במצאי ספור אחד מאלה לספור מענין אמרתי להעתיקהו בזה: עפ״ מלשינות כת הפרנקים לפני מלך פולין על היהודים שמבזים ורודפים אותם.

כי אין לנתינו כל צדק למנעו. אך גם אחרי כל הוכוחים ביניהם לא באו לכל הסכם, וכל אחד מהם עמד על דעתו בכל תוקף. והקונסול האוסטרי, בהיותו גראף, בערה בו תאות הנצחון, ויבקש מהממשלה המקומית למנוע את פתיחת החלונות, ולא נענתה לו באמרה כי אינה חפצה להתערב בין שתי ממשלות נכריות. אז יעץ לנתינו ר' צדוק הנז' להכין בהסתר בביתו את כל מכשירי הבנין, ולסתום החלונות ביום אחד. ופתאום ביום ש"ק בבקר השכם, בעת המצא כל־היהודים בבתי הכנסיות, הביא ארבעה בנאים ופועלים רבים ויתחילו לבנות כותל על גגו לסתם את החלונות אשר בחדרי מו"ה התחתיים והעליונים, ועד שנודע הדבר לבית מו"ה ז"ל כבר הספיקו לבנות יותר מחציו בגובה. וישלחו ב"ב מו"ה ז"ל ידיעה להקונסול האנגלי על כל אשר נעשה, ויקצוף מאד ויבוא הוא בעצמו עם הקואסים שלו, ויתרה בהבנאים שאל יהינו לבנות עוד, והעובר על פקודתו ירה יירה ע"י קואסיו. ויברחו הבנאים והפועלים והבנָיה נישבתה. ובמוצאי ש"ק נתאספו כל בני בית מו"ה ז"ל וגם אנכי בתוכם, ויחד עם משרתיו הבאנו מוטות עץ גדולים ונהרס דרך החלונות התחתונים את כל אשר בנו ביום ההוא. והקונסולים כתבו כ"א לצירו בקושטא את כל המאורע; וכפי הנראה לא שמו הצירים לבם לכל העסק ולא הגיע מהם כל מענה.

ובהיותנו אנכי ומר אבי ז"ל נתיני אוסטריה, כאשר הזכרתי בראשית דברי, הלך ר' צדוק הנז' וילשין עלי לפני הקונסול באמרו: „הנה נתינך עזר להרס את אשר צוית לבנות". וימָצאו לו עדים במתן כסף אשר קיימו את מלשינותו. כאן מצא לו הקונסול מקום לגבות את חובו ולכלות בי כל חמתו. ויקרא תיכף לקואסיו ויצום למהר ולהפיש אחרי לתפסני ולשלח אותי ישר ליפו בלוית קואסיו לשלחני באניה האוסטרית ישר לטריעסט ומשם לוינה, למסרני להממשלה שם בתור מורד במלכות. ולמזלי עמד אז שם איש ידיד מ"א ז"ל, ויהי כשמעו את הפקודה הנוראה וימהר וישלח שליח מיוחד להודיעני. ואמהר ואתחבא בתוך תיבה גדולה אשר היתה בבית חותני — שאָרכה כשני מטר והצי ורָחבה מטר והצי וגבהה יותר ממטר, שבה היה חותני מכין בקיץ החטים לכל השנה. ככה נחבאתי בה (אחרי שהֵריקו ממנה את החטים) ימים אחדים כל היום. אבל כאשר נודע לנו ההק שלפיו אין כל רשות לפקיד ממשלה אחת להכנס לבית נתין ממשלה אחרת, וגם אחרי שגיסי שאול ז"ל נתן להקואס של הקונסול האוסטרי בקשיש למען יאמר להקונסול שלו שלא מצאני, יצאתי מתוך התיבה הזאת; אך את בית חותני לא עזבתי. הודות לזאת נמלטתי מהסכנה אשר היתה צפויה לי. וכאשר חפשו ובדקו בכל הדרי בית מ"א ז"ל ולא מצאו אותי, העמיד הקונסול שומרים נסתרים על יד בית מר אבי ז"ל ובית מר הותני ז"ל שאולי אצא לשוק אזי יתפסוני. אחרי שלא עלתה בידו לתפסני

אחד מהם לתורה, עלי לעמד בכל עת הקריאה, ובשובם—עלי ג״כ לנשק את ידם ולברכם כנז׳; וכאשר יעלה לתורה רב או דין וכדומה, ההובה על כל הקהל לעמד כל עת הקריאה, ולבוא למקומו, לנשק את ידיו ולברכו כנז׳; בהגיע קהל המתפללים לתפלת ש״ע בלחש, אז כל אחד מֵרים את ידיו, כעין דרישת שלום חרישית ברמיזה, כְלַפֵּי כל העומדים לימינו ולשמאלו ומלפניו ומלאחריו. בכל הנמוסים האלו געלה נפשי, וחדלתי להתפלל אצל הספרדים, ואמרתי די לי שעבודֵי הנשיקות בביתם; גם ללבישת המצנפת התנגדתי בכל תוקף, אף כי רצתה חותנתי לקנות לי מצנפת של „שַל קשמיר״ מהודו במחיר אלף גרוש.

במשך השנה הראשונה להיותי בבית חותני ז״ל כבר הספקתי ללמד את השפה הערבית, וכן התרגלתי לכל מנהגיהם ונמוסיהם. כל עבודה או מסחר לא היה לי, ונקי הייתי לביתי. את כסף נדוניתי הלוה מ״א ז״ל להקונסול האנגלי מיס׳ פין הנז׳ לעיל ברוָחים הגונים, בהיותו נחשב לבטוח אחרי שרכש לו הרבה שדות ופרדסים ועבודה רבה בכפר אַרְטָס (עין־עיטם), ובהיותו מכירו וידידו עוד מימי הבנק.

בימים ההם קנה לו מר חותני ז״ל בית בתוך העיר ברחוב היהודים. בחדר אחד ממנו היו הלונות נשקפים על גג חדר שכנו שבגבולו*). הבית הסמוך הזה היה שייך לאיש אחד נתין אוסטרי, ר׳ צדוק הלוי (אשר כבר הזכרתי שמו בראשית דברי), אשר היה גבר אלם. ויבנה מו״ח על החדר הנז׳ עלִיָה, אשר הקדישה לביהכ״נ וישיבה לקהל הסידים המתעסקים בלימוד קבלה ובתפלה בכוונות עפ״י סדור האר״י ז״ל, (אשר כבר היתה בירוש׳ ישיבה כעין זו, הנקראת „ישיבת בית אל״). ויקרא את שם ישיבתו „ישיבת חסד אל״; וגם פרס קצב להלומדים והמתפללים. ויישתוה מר חותני עם שכנו רצ״ה הנז׳ בסכום מסוים, להניח לו לפתֹח חלונות נשקפים על גגו הנז׳ וגם בהעליה הנז׳, אחרי שכבר יש לו חלונות בחדר התחתון. אך אחרי בנותו את העליה עם החלונות, חזר בו ר״צ וימצא לו עלילות דברים וטו״מ למנעו מפתיחת החלונות. כל ההפצרות מצד חותני ז״ל לעמוד אתו לדין לפני ב״ד או זבל״א היו לשוא. ויגיש ר״צ קובלנא להקונסול האוסטרי. ולאשר מ״ח ז״ל היה נתין אנגלי, מצד תעודת הוריו הדרים בהודו, בכלכתא, נאלץ הקונסול האוסתרי להגיש תביעתו להקונסול האנגלי. וכאשר הראה מר חמי ז״ל להקונסול האנגלי את זכיותיו, איך שיש לו כבר חזקה בפתיחת הלונות ע״י הלונותיו התחתונים, וליתר תוקף איך שהשתוה עמו בסכום כסף שירשהו לפתוח החלונות,—ענה להקונסול האוסטרי

*) בירוש׳ הבנויה על הרים שבהם מורדות ומעלות, יִמָצאו בתים רבים הבנויים במעלה ההר שרצפתם משתוית עם תקרת הבתים הבנויים במורד ההר.

מ"א ז"ל רבים מנכבדי העדה וראשיה ואת הג"ר שמואל סלאנט בראשם. ועפ"י בקשת שכננו ח' אברהם הנז' הזמין גם את הר' שלמה יחזקאל וב"ב שבאו ביום ההוא לבקרו בביתו (בכונה מצד ר' אברהם). ואחרי הדרוש היפה שדרשתי כִּבֵּד מ"א את אורחיו ביין ישן, ג"כ בן י"ג שנים, שהצניע מ"א בשנת הולדתי. (מהיין הזה שתינו גם בחתונתי, ובימי חגי הברית והבר מצוה של בני דוד וביום חתונתו).

אחרי עבור שני חדשים, בחוה"מ סכות שנת תרי"ה, ארסתי את בת הרש"י הנז' מרת שרה. עפ"י התנאים התחייב מו"ר חותני ז"ל לתת נדוניא סך מאתים נאפ' כסף מזומן (בעת ההיא נחשב הסך הזה להון רב), וליתן לבתו תכשיטי זהב, ג"כ בסך מאתים נאפ', לבד בגדים ומתנות. ותנאי התנה שתתנהג בתו כמנהג הספרדים שלא לגלה שערותיה. ומ"א ז"ל התחיב לתת לי נדוניא חמשים נאפ' וכלי כסף, שהביא אתו עוד מעירו, בסך חמשים נאפ', ומזונות על שלחנו בכל ימי חייו; רק חותני ז"ל בקש ממנו להניחני להיות שתי שנים בביתו כדי שאתלמד לדבר בשפה הערבית אשר לא ידעתי אף מלה ממנה בעת חתונתי. מועד החתונה הגבילו לט"ו בשבט של השנה ההיא. ובכן נהייתי לבעל אשה בהיותי בן שלש עשרה שנה והצי.

החתונה הוחגה ברוב פאר והדר אשר לא ראו כמוה אנשי ירוש' בעת ההיא. בלילה קודם החופה, בשוב ארוסתי לביתה מבית המרחץ, הובילוה קרובותיה ונשים רבות מוזמנות דרך הרבה דרכים בלוית מנגנים בכלי זמר שונים, ואנשים שכירים נושאי משואות, כמנהג עשירי הערבים. כל מנהגי החופה והחתונה היו כמנהגי הספרדים. בכל יום ויום משבעת ימי המשתה היו מוזמנים אנשים רבים, ספרדים ואשכנזים, לסעודות הערב והצהרים. בלכתנו אחר החתונה בפעם הראשונה לבית מו"ר חותני ז"ל, טרם נכנסנו הביתה, שחטו על מפתן ביתם כבש אחד לכפרה, והבשר חלקו לעניים.

בבואי לבית חותני ז"ל ראיתי לפָני עולם חדש, עולם של שפה חדשה, עולם של מלבושים ומאכלים, מנהגים ונמוסים מוזרים וחדשים. תחת ה"שטרַאימיל" וה"יַרמילקא" הלבנה—"טרבוש" אדום ומצנפת שחורה; תחת השפה הזרגונית השפה הערבית; במקום כסאות ושולחן—מרבדים שטוחים על הארץ וישיבה ברגלים מקופלות; תחת מאכלי ה"בורשט" והמרק—אורז ובשר ותופינים מטוגנים; ובמקום שִׁירֵי "טַרַלַא לַלַא לַלַלַאי" שִׁירֵי ר' ישראל נג'ארה: "ימי הורפי אהבתני, דודי כימות עניתני" וכו'. בימי השבתות והחגים, אחרי ברכת הקִדוש, היה עלי לסבב על כל המסובים, לנשק את ידם ולברכם בברכת "שבת שלום" ו"מועדים לשמחה"; בירדתי מהבימה, אחרי עלותי לתורה עלי לסבב ולנשק את ידי חותני וקרוביו, ולהתברך בברכת "חזק וברוך", ולענות "חזק ואמץ"; ובעלות

ג.

נשואַי וקנית אדמת מוצא.

(תרי"ז תר"ך)

בשנת תרט"ז עלה הרב החסיד הגביר מר שלמה יחזקאל ז"ל מעיר בגדד (במדינת בבל) עם כל ב"ב לשכון בעירנו. נסיעתו היתה דרך היבשה ברכיבה על גמלים מהלך של ארבעים יום. לבד משכירות הגמלים שלם למנהל השיירה חמשה ועשרים כֶּירי זהב (בערך מאה וארבעים פרנק) עבור כל יום שבת, למען תנוח בו כל השיירה. הוא היה מעודו יושב אהל ועוסק בתו"ע. אביו אשר היה סוחר בהודו בעיר „כלכתה" הורישו על חלקו נחלאות בתים של ערך חמשה ועשרים אלף לירא שטערלינג, שמהכנסת שכירותם היה חי חיי עושר וכבוד ברוָחה, ומפריש חלק הגון מהכנסתו לדברים של צדקה ומע"ט. בבואו לירושלם הקציע מיד הדר אחד בביתו לישיבת עשרה ת"ח שישבו כל הימים ללמוד תורה; וגם הוא בעצמו היה יושב תמיד ולומד אתם יחד. ויקבע להם פרס תמידי שיספיק להם די פרנסתם. ובירושלם היה לו מכיר ומודע מארץ מולדתו מבצרה איש עשיר וסוחר בצבע „נִיל" ושמו חכם אברהם בצרוי. החכם הזה היה דר בחצרו (כלומר ב„חזקה" שלו שקנה אותה מ"א בימי שלותו ושהיה מרויח ממנה דמי דירתו חנם), וכפעם בפעם היו מבקרים זה את זה בביתם.

בירושלם נוהגים הספרדים לצאת יחד עם ב"ב ביום כ"ח אייר להכפר „רמה", מקום קבורתו של שמואל הנביא, להשתטח על קברו ולהתפלל באמירת תהלים ולמוד משניות ל ע ל ו י נ ש מ ת ו , ויושבים שם כל היום, עד שנהיה כעין יום חג שנוהגים בו גם „חציו לכם" בסעודות ובשעשועים. ויזמין חכם אברהם הנז' את הר' שלמה יחזקאל יחד עם כל ב"ב לצאת אתו לראות את החג הגדול הזה, ויזמין גם אותי בן ה„חזקיר" שלו, להלָוֹת עליהם ולהיות בחברתם.

בבואנו שם התעסקנו עד הצהרים באמירת תהלים ובלמוד משניות כנהוג, ובשבתנו לסעוד סעודת הצהרים התענין בי הרש"י הנז', וישאלני על הורי ועל משפחתי ועל מולדתי וכדומה, ואני עניתי על כל שאלותיו בהשכל ובדעת, ואח"כ שאלני על למודַי ושעורַי, ואשנה לפניו פרק משעורי ויבחנני בשאלות שונות ואמצא חן בעיניו ובעיני כב"ב.

אחרי שני חדשים חגונו את חג ה„בר מצוה" שלי וליום ההוא הזמין

הורדנא,—שהיו נכללים בכולל אחד עם כולל ווילנא שהגרש"ם עמד בראש ממוניו—אל הורדנא, להפיץ דבות רעות על הגרש"ם והממונים, שהם גוזלים את חלקם בהערכתם בדמי הקדימה, ורודפים אותם תמיד. וסוף סוף עלתה בידם להפיק זממם ולהפריד ולקרע את כולל הורדנא מכולל ווילנא. אך סופם של שני המשולחים הנז' היה רע מאד; כי מתו באיזו עיר קטנה בחו"ל בטרם השלימו שנתם.

לרגלי כל הדברים האלה קמו אז בירושלים שערוריות גדולות, והגיע הדבר לידי כך, שביום אחד התאסף בחורבת ר' יהודה החסיד המון רב משני הצדדים (רב ההמון היה מצד הגרש"ם), ויכו אלו את אלו במקלות ובאבנים. ובהיות שהפקיד הנזכר למעלה היה ידיד נאמן להגרש"ם עד מסירות נפשו, היה כמובן בראש המתקוטטים והמכים. וכפי שנראה לי היו האנשים אשר העלילו את העלילה הנז' על הפקיד הזה אנשים פוחזים מן כת הנרגנים המתנגדת להגרש"ם, והם הם שהעידו לפני הדינים והרבנים עדות שקר; ורק לחנם סבל הפקיד הנז' את כל היסורים והצער.

בהצר וגם על גגות הבתים שכנגד החצר, אנשים, נשים וטף, וירקו כלם בפניה, ויחרפוה ויקללוה, ורבים מהנאספים השליכו על פניה ביצים מעופשות וקליפות של ביצים ושל פירות מעופשים וגם סמרטוטים מלוכלכים, וכל המרבה היה משובח, ואח"כ הובילוה לבית הועד, ושם הלקה אותה השמש בשוט ל"ט מלקות נמרצות, והדינים שלחו להביא את בעלה מבירות, ואחרי גרשו אותה ברחה היא בעצמה מן העיר.

וגם בחוטא התנקמו הדינים, כי צוו להשליך החוצה מנורה גדולה ויפה שנדב פעם לביה"מ שבחצר הרה"ג ר' ישעיה בורדקי, המנורה הזאת היתה עשויה מהרוזים מגֻזָּנים אשר היו חרוזים על חוטי ברזל ואליה היו דבוקים גם שנים עשר קנים לשים בהם נרות.

לדאבוני עלי לרשם מעשה מגונה שאירע בעת ההיא, וזה הדבר: על פקיד אחד בבית־הרשת אחד בירושלים, יצא רנון שנכשל בעוון המור ומגונה עם בחור אחד מהפועלים, וישבו הדַיָנים בד"צ ויחקרו וידרשו את הנדונים ואת העדים, (אנכי הייתי אז נער קטן, בן ערך עשר שנים, וכמובן לא יכולתי לדעת עד כמה היתה החקירה והדרישה נכונה), התוצאה היתה שהפקיד התחיב עפ"י פסק דין הבד"צ, להיות מופרש ומובדל מהעדה שלשים יום, ללכת לביהמ"ד „מנחם־ציון" בחורבת ריה"ח שלש פעמים בה"ב בלבוש אבל, ולכרך סודר שחור על פיו לקַיֵם „על שפם יעטה", ולעלות על הבימה לאחר קריאת הפרשה, ולקרוא מתוך גליון שסדרו הרבנים בתכן הזה: „חטאתי לה' אלהי ישראל, והנני מתחרט ושָׁב בתשובה" וכו'. את כל זאת ראיתי בעיני ושמעתי באזני. ביום אחד מימי נדויו שלח הפקיד פתקא למ"א ז"ל, שהיה ידיד נאמן לו, ובה התחנן לפניו לבוא אל המקום הסמוך למנזר הארמנים (שהוא בקצה העיר), להתראות אתו, ומ"א ז"ל מלא בקשתו, ושהה עמו כשלש שעות. כמובן לא יכולתי לדעת מה שנדברו; רק זאת ראיתי ששב נרגש מאד והיה נִכָּר שבכה, זה עורר בקרבי אח"כ, כאשר הייתי מעלה המאורע הזה על זכרוני, מחשבה שאולי באמת היה האיש נקי מפשע, ושרק אנשים נרגנים אחדים העלילו עליו העלילה הזאת בעקב מקרה אחד שקרה זמן מה לפני המקרה הנז'.

וזה הדבר: לירושלים בא רב אחד מעיר ניישטאדט. הוא היה אמנם למדן גדול, אבל במחילה מכבודו, היה איש נרגן ובעל מחלקת גדול, ונוסף לזה השיא גם את בתו לאיש נרגן ושמו מענדיל יאניבר. הרב הזה התקנא קנאה גדולה בכבוד הרה"ג ר' שמואל סלאנט זצ"ל שהיה מארי דאתרא. אז התחברו אליו ואל חתנו עוד אנשים נרגנים השונאים את הגרש"ס שנאת חנם מקנאתם בו, ויָעֲצוּ איך להרע לו. ראשית מעשיהם היתה לשלח את הרמ"י הנז' והברו ר' בעריל ואשיליסקר בתור משולחים מצד ילידי „גובערנע"

ועתה נביט נא על ה„חזיקים והזקותיהם". בימים האחרונים כאשר נתרחב הישוב החדש מחוץ לחומת העיר, ורוב התושבים יצאו וקנו להם שדות, ובנו בהם בתים גדולים ויפים והחובות נקיים ורחבים, אין עוד כל ערך להחזקות וכסף בעליהן כלה ונאבד בענין רע, והלך לאבדון ולטמיון.

בזכרי ימים עברו ובהשוותי השקפות אבותינו הקצרות לעומת השקפות ופעולות שכניהם הנוצרים, אזעק ואשוע מנהמת לבי: חבל על דאבדין ולא משתכחין!

***

המקרים אשר אספר עתה, יַראו לכם, קוראים נכבדים, עד כמה היה גדול תוקף הבד"צ בימים ההם:

פעם אחת באו אנשים אחדים לפני הדינים אשר ישבו בחדר אחד בחצר הקהל שב„חורבה", אשר נקרא „בית הועד", ויספרו להם את הדברים האלה: „פעמים רבות ראינו את שכננו פלוני שיש לו מגע ומשא עם האשה פלונית שהיא אשת פלוני (שנסע לעיר בירות לרגל עסקיו), ושפעמים רבות התיחד אתה בחדרו בדלתים סגורות שעות אחדות. אז החלטנו לרַגל אחריהם, ופעם אחת ראינוה באה להדרו בחשאי בלילה בשעה מאוחרת, בעת שכל השכנים היו ישנים. אז קמנו ונגשנו לאט אל החלונות שהיו סגורים, רק מסכים דקים פרושים עליהם מבפנים, וראינו מעשים מכוערים מאד; רק בבקר השכם טרם עלות השחר ראינום יוצאים בחשאי, והאיש הנז', כנראה הרגיש ברַגולנו, ונסע באותו יום למצרים". כשמֹע הדינים זאת, שלחו את השמש שלהם להביאנה ואחרי שחקרוה חקירה רבה, וגם העדים העידו בפניה על כל המעשים הנז', לא יכלה עוד להכחיש, ותתן את קולה בבכי וַתודה ותאמר: „אמנם פתני ואֶפָּת", אז הושיבו אותה ע"י השמש בחדר אחד בחצר הקהל ויסגרו את הדלת, ואת השמש הושיבו לשמור עליה עד אשר יוציאו משפטה. אחרי התיעצם הוציאו משפטה להעמיד אותה למחר בבקר שליש שעות בהמסגרת הנקראת „קוּנֶה"*), וּשכל הקהל יתאסף לראות בקלונה ובחרפתה, ואח"כ להלקותה ל"ט מלקות, וגם לגרשה מן העיר אחרי שיבא בעלה ויגרשנה כדת. ובכן העמידוה למחרתו בבקר בתוך „הקונֶה". ובהודע הדבר בעיר נתאספו כמעט כל אנשי העיר

*) וזה דבר ה„קונֶה": בחצר הקהל שב„חורבה", בכותל של עזרת הנשים למזרחה של החצר, היתה בנויה אצטבה עשויה בכוון כדי שיעמוד הנדון בגובה, למען יֵרָאה לכל הנאספים, אפילו הרחוקים; למעלה מהאצטבה, בגובה של קומת איש, היו קבועים בכותל שני מסמרים גדולים נקובים בראשם, רחוקים זה מזה בערך חצי אמה. אחרי שהעמידו את הנדון בין שני המסמרים האלה היו מלבישים חשוק של ברזל (ג"כ נקוב בשתי קצותיו) סביב לצוארו. ולמען לא יוכל הנדון להשתמט או לשבת, היו מכניסים מנעולים בתוך הנקבים של החשוק ושל המסמרים. (אחרי שנים רבות העמידו על המסמרים הנז' טבלא גדולה שכתוב עליה באותיות גדולות „ברכת הלבנה", ועודנה תלויה שם עד היום הזה).

למועד הנקצב ביניהם. בקושטא היה השליח הווילנאי מוסר את הכסף להשליח הירושלמי וזה מסר להווילנאי את רשימת מספר הנפשות שנתוספו ושנגרעו במשך השנה ההיא. השליח הירושלמי היה מחליף את הכסף הרוסי במטבעות זהב העוברות לסוחר בא"י, ושב לירוש' ומסר את הכסף להממונים, והם שלחו להממונים שבכל הערים הנז' את חלקם המגיע להם עפ"י הרשימה מווילנא. ובהצטרך אחד לכסף באמצע השנה, היה מקבל שטר מהממונים בנוסח כזה: „עלינו לשלם לכל מוכ"ז ע"ח פלוני סך . . . לא יאוחר מעת בוא „הספינה" משנה פלונית"; והיחיד היה מוכר את השטר בנכיון אחוזים אחדים, כפי שנשתוה עם הקונה.

וזה דבר ה„חזקה": יש תקנה קדומה אשר תקנה רבני הספרדים הקדמונים, כדי שלא למסר ממון ישראל ביד גוים בהתחרות בשכירות בתיהם. עמדו ותקנו שכל בר ישראל אשר ישכר בפעם הראשונה בית מגוי יש לו זכות חזקה, ואסור לאיש אחר לשכר הבית ההוא, בלתי בעל החזקה אשר כנוהו בשם „חזקיר"*), והעובר על תקנתם יוחרם, ואסור לשום יהודי לשכר הדירה ממנו. והיה האיש השוכר הראשון בא לפני הדינים ומראה להם את שטר השכירות, והם היו חוקרים ובוחנים אם אמנם הוא השוכר הראשון; ובהוכחם כי כן הוא, כתבו לו שטר „חזקה" אשר נחתם בחותם הב"ד, להיות לראיה בידו וביד באי כחו כי לו זכות „החזקה"; וכן יש לו הזכות למכרה ולמשכנה כדין וכד"ת, כאדם העושה בקנין כספו. כמובן מצאו בזה היהודים עסק טוב, כי הגוי בעה"ב היה מוכרח להשתוות עם ה„חזקיר" כפי המחיר אשר קצב הוא וה„חזקיר" היה משכיר אח"כ בעלוי ריוח של אחוזים הגונים. ולכן לא שמו היהודים לבם לקנין בתים והנויות, אשר יכלו להשיגם במחיר זול אשר לא יאומן כי יסופר. עוד היום מראים על בית אחד גדול ברחוב היהודים אשר קנהו בעליו במחיר שק אחד של אורז, ועוד היום נקרא ע"ש בעלו הקונה הראשון „חו"ש (חצר) ר' צדוק".

אך לא כן עשו עדת הנוצרים בכוננם את ישובם. ראשי עדתם, הכומרים של עדות היונים והארמנים, אשר מבטם היה יותר רחב, לא הביטו על היי שעה, הם השקיפו מראש על העתיד, וישימו לבם להיטיב מצב עדתם בדברים של קַיָמָא, וירכשו להם את שני רובעי העיר: היונים לפאת צפונה מערבה, והארמנים לפאת נגבה מערבה, ולבד מזה רכשו להם גם שדות רבים רחבי ידים בסביבות העיר לכל צדדיה, וגם כפרים רבים עם אדמתם; והודות לזה, נתנו חִנם דירות לכל אנשי עדתם בין עניים ובין עשירים, לכל אחד לפי ערכו ומעלתו; לבד מה שיש להם הכנסה רבה משכירות בתים והנויות ושדות, העודפים על צרכיהם, ובכסף הזה הם חוזרים וקונים ובונים, וכן חוזר חלילה.

*) „חזקיר" הוא כנוי ספרדי לבעל חזקה.

גדולה כגדל המג׳ידי, וחקוק עליה: ארבעים פרוטות (א׳ גרוש), והציה ורביעה. אחרי מלחמת עבד־אל־מג׳יד עם רוסיה, היא מלחמת „קרים", הורידה הממשלה, עפ״י פקודת שאר הממשלות, את ערך ה„בשליק" וה„אלטליק" לחצי ערכן המקורי, ואת הגרוש של נחשת לרביעית ערכו המקורי*).

ממטבעות הזהב של אירופה השתמשו רק במטבע האוסטרית הנקראת: „דוקַט", והיא בת חמשה גולדן, ומחירה ערך אחד עשר פרנק. הערביים קראו אותה „מַגְ׳ר" („הונגרי"), והאשכנזים קראו אותה „רֶענְדיל", ובעברית קראוה „אדו״ז" (אדום־זהב). מטבעות הכסף האירופיות היו: השקל כסף אוסטרי שהערבים קראו אותו: „אבו־שוּשֶׁה", או „אבו־טוּרָה" (שפרוש שניהם: אבי־הַגדיל, על שם צורת גדילים שהיו בצד אחד של המטבע), ומחירה בערך שלשה פרנק והצי; והשקל הַשְּׁפָאני אשר נקרא בפי הערבים: „אבו־עמוד" (ע״ש תמונת שני עמודים שהיו בולטים בה), ומחירה בערך ארבעה פרנק והצי.

בפרק הקודם הזכרתי דברים אחדים ע״ד ה„חלוקה" וה„הזקות" בימים ההם, ועתה פה אתארך יותר בפרוטרוט.

בבוא מר אבי ז״ל לירושלם עוד טרם נפרדו כוללי האשכנזים הפרושים לפי מהוזותיהם.

בעת ההיא נפרדו כוללי האשכנזים הפרושים לפי מהוזותיהם, וכל הפרושים שבארבעת הערים: ירושלים, חברון, צפת, וטבריא, היו לכולל אחד, ונקרא „כולל ווילנא", לאשר שם ישבו הפוא״מ הראשיים שבחו״ל. כל הכספים אשר נקבצו בכל ערי רוסיה לטובת ישוב א״י, הנקראים כסף „ר׳ מאיר בעל הנס", היו נשלחים לעיר ווילנא, ומשם נשלחו הכספים להממונים שבירושלם לחלקם בין התושבים שבארבעת הערים הנז׳, לפי ההערכות שהעריכו הגבאים בווילנא, עפ״י הרשימות שקבלו מהממונים בירוש׳, שרשמו את כל בית אב, מספר נפשותיו ויחוסו ומעשיו. כי ה„חלוקה" נחלקת עפ״י שתי מדרגות. האחת נקראת „דמי נפש", אשר נתנת לפי מספר נפשות, אשר ישוו בה רב וצעיר; והשניה נקראת „דמי קדימה", אשר נתנת לא לפי מספר נפשות, רק לפי ערכו ויחוסו ולמודו של כל ראש בית אב. להלוקה השניה לא כל אדם זכה; רק אותם „בני העליה" הידועים להגבאים בווילנא, עפ״י תעודת רבני וגדולי עירם שהעידו על מעלתם בעת לכתם לא״י להשתקע שם. משלוח כספי החלוקה לא״י היה פעם אחת בשנה, ובאופנים קשים מאד, לאשר לא היו אז עוד כל בתי דואר בא״י, ובאין כל קשר בין א״י וחו״ל נאלצו לשלוח הכספים מווילנא ע״י שליח מיוחד עד עיר קושטא, ולעומתו נשלח גם מירוש׳ שליח מיוחד לקושטא

*) שנים אחדות קודם המלחמה העולמית בטלה הממשלה את כל מטבעות הנחושת, וכן את ה„המטליקים", ובמקומן קבעה מטבעות בדיל (ניקל) של גרוש, וחצי ורבע גרוש.

יכנוה בשמות רבים: בָּרָה (במקום השם־התורקי פּרה), „פַּצָּה" (שפרושו כסף), „מצרייה" (מצרית) ו„קִטְעָה" (חתיכה).

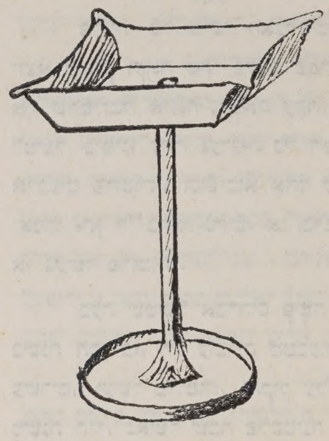
בהיות כל צרכי האכל בזול מאד השתמשו לקנינם בפרוטות. אדם יוצא לשוק וקונה שתי ביצים בפרוטה, וכן שאר הצרכים: ירקות, פֵּרות ודומיהם. אף שהפרוטה איננה נמצאת עתה, בכ"ז עודנה יסוד היסודות של ערך המטבעות. למשל, בימינו עתה נערכות כל המטבעות עפ"י הגרוש, אבל יסוד הגרוש הוא ארבעים פרוטות; וכשיבוא אחד לקנות איזה דבר בחצי גרוש, או ברביעו, לא יאמר: „תן לי בחצי גרוש, או ברבע", כי אם יאמר: „תן לי בעשרים פרוטות, או בעשר פרוטות".

בעת שמשל אברהים פָּשָׁה על פלסטינה, (ממשלת מצרים על א"י התחילה בשנת תקצ"ב), היו עוברות מטבעות של נחשת בנות ארבעים פרוטות (א' גרוש), עשרים, ועשר פרוטות, והקוק עליהן: „צֻרִב פי מצר" (הוטבע במצרים). אך משנת ת"ר, כאשר שבה פלסטינה לממשלת תוגרמה, הדלו המטבעות האלה להיות עוברות לסוחר, רק בעיר עזה, שהיא על הגבול המצרי היו עוד משתמשים בהן.

במלך השולטן עבד־אל־מג'יד (בשנת תקצ"ח), הוציא מטבעות זהב וכסף ונחשת: א) של זהב—לירה מג'ידיה (על שמו), וחצי ורביע לירה, ערך הלירה מהממשלה היה מאה גרוש צאג'*). ב) של כסף—מטבע שגָדלה כגדל ההמשה פרנק צרפתי של כסף, ונקרא שמה „מַגִ'ידִי" (על שמו), ומחירה בצאג' עשרים גרוש, וכן חצי ורבע המג'ידי; וכן מטבעות כסף קטנות של שני גרושים וגרוש אחד, ועוד של כסף סיגים והן: „בִּשְׁלִיק", שנקרא כך מפני שנקבע בראשיתו לחמשה גרויש צאג' (בֶּשׁ, פרושה בתורכית המש)—וגם הציו; וגם מטבע שמעורב בה יותר כסף, ומחירה ששה גרוש, ונקראה „אלטליק" („אלטי", בתורכית, פרושה שש), והערביים קוראים אותה „זַהַרָוִי" או „וַזָרִי" (זהרה בערבית, פרושה פֶּרַח); וכן מטבע קטנה שהיה בה יותר נחושת מכסף ומהירה עשר פרוטות ונקראה „מטליק" והערביים קוראים אותה „עַשְׁרַוִי" על שם עשר הפרוטות, וגם יש כפולה של שני מטליקים. ג) של נחשת—מטבע אחת

*) במדינת טורקיה היו להמטבעות שני ערכים הנקראים: „צָאג" ו„שוּרק", „צאג" פרושו: שָׁלֵם, מפני שמחירו מהממשלה הוא תמיד אחד ואינו משתנה; הלירה היא תמיד מאה גרוש, וכן ערך שאר המטבעות אשר ארשמן להלן הוא תמיד קבוע. לא כן „השורק" שפרושו: רעוע, מקולקל— הוא מתחלף כפעם בפעם ומחירו נקצב ע"י הסוחרים שבכל עיר ועיר; למשל הלירה היא לפעמים מאה ועשרים גרוש, ולפעמים יותר או פחות; וכן שונה מחירה בכל עיר ועיר: בירושלים מאה ועשרים, וביפו מאה וארבעים וכו'; וכן שאר המטבעות משתנות ומתחלפות. גם לכל המטבעות של זהב וכסף של שאר הממלכות נקבעו שני הערכים האלה.

שבתוכה היה מונח שמן זית; ובהדלק הפתילות תאירנה את כל הבית לארבע רוחותיו.

והמהדרין הוסיפו להדביק באמצע הצלחת עוד קנה אחד קטן, ועליו הרכיבו עוד צלחת כעין התחתונה ונהיתה המנורה בת שמנה נרות.

פה המקום להזכיר בדיחה שספרו על הכם אשכנזי אחד בירושלים, אשר חפץ לשלח מכתב אל גביר אחד ידידו בחו״ל. בימים ההם כאשר חפצו לשלח מכתבים לחו״ל הוכרחו לחכות להזדמנות איזה נוסע לבירות או לאלכסנדריה, שימסרם שם לבתי הדואר שנוסדו שם למשלח מכתבים לחו״ל על ידי אניות תורן לאירופה ולקושטא. והנה נזדמן להכם הזה נוסע אחד לבירות, ויערך מכתב לגביר הנ״ל. והנוסע בא ויאיץ בו לכלות מכתבו כי השיירה נכונה לצאת לדרכה. וימהר החכם לכלות מכתבו; ועודנו עושה כה וכה, והנה תלאה! הרבנית בסדרה את השולחן הפכה פתאם את המנורה עם השמן על המכתב. הרב נבהל, מה יעשה? אולם היפלא מחכם ירושלמי למצא עצה! הלך וכתב בשולי המכתב: „הפצתי לשלח לך שמן זית ירושלמי להתברך בו. ולא מצאתי דרך אחרת כי אם לטבל מכתבי זה בשמן זית ולשלחהו אליך. קבלהו נא למזכרת מארצנו הקדושה״.

רב המטבעות שהשתמשו בהן אז בארץ היו תוגרמיות.

מטבעות הזהב והכסף עד שוב א״י מתחת יד אברהים פשה מושל מצרים אל השולטן עבד־אל־מגיד (בשנת ת״ר) היו:

א) מטבעות זהב: „ג׳האדי״ (מלשון ג׳האד בערבית שפרושה מלחמת מצוה)— מטבע גדולה ומהירה בערך שמנה עשר פרנק זהב; „כֵּירי ישן״ „וכֵּירי הדש״, והצאיהן ורביעיהן; הכירי הישן—בערך $5^1/_2$ פרנק, והחדש $4^1/_2$ פרנק*). מטבע הזהב הקטנה היתה ה„פונדוקלי״, ומהירה בערך $2^1/_2$ פרנק.

ב) מטבעות כסף: „חמידי״ (על שם השלטן עבד־אל־חַמִיד הראשון) ומהירה בערך 2 פרנק; „נַקִישְלִי״ (מלשון נקיש בערבית שפרושה החקיקה במטבע), ומהירה בערך $^3/_4$ פרנק, והציה ורביעה; „זְלַטָה״, בת שלשים פרוטות, ומהירה בערך 15 סנטים**). מטבע הכסף היותר קטנה היתה „הפרוטה״, והיא מכסף טהור. הערבים

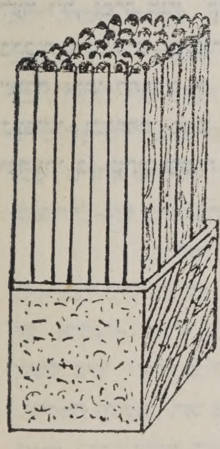
*) מהכירי הישן היו גם מטבעות כפולות שנקראו כרי מג׳ווז (זוגיי).

**) בעיני ראיתי אצל פלח שטר מכר של כרם ישן, שפלוני מכר את הכרם לפלוני בסך מאתים וחמשים „זלטה״.

ב.

מחיי התקופה ההיא.

בימים ההם עוד טרם היו בארצנו עצי גפרורים. אז השתמשו בפתילות של חוטים כפולים טבולות בגפרית נמסה; אחרי התיבש הפתילה היו שמים אותה על חלקת אבן חלמיש ומביאים חתיכת ברזל פלדה ומכים בה על אבן החלמיש, ונצוצות האש הנתזים מהאבן נאחזים בהפתילה והיא נדלקת. וזכורני מימי הילדות כאשר הביאו בפעם הראשונה עצי־גפרורים שהיו באופן כזה: חתיכת עץ מרובעת, שגבהה בערך עשרה צ"מ ועביה בערך ששה צ"מ, והיא גזורה ומפוצלת לגזרים דקים בגבה ששה צ"מ המְדבקים יחד לְמַטָּה בארבעת הצ"מ הנשארים, וראשי הגזרים מלמעלה משוחים בגפרית, וצד אחד מהחלק התחתון משוה באבק זכוכית, כזה

וברצות האיש להדליק גפרור, היה שובר לו אחד מהגזרים ומחככו על אבק הזכוכית שבחלק התחתון והנה הוא נדלק. בעת ההיא נחשבה ההמצאה הזאת לצעד רב קדימה.

עוד המצאה נתחדשה בימים ההם למעשני הטבק, אשר היו נוהגים לעשן תמיד בשימם הטבק בתוך מקטרת קטנה הלבושה על קנה ארוך ונבוב. והנה עתה התחכמו והביאו גליונות גדולים של ניר דק, כביכול כמו ניר הציגאר שבימינו, וכל אחד חתך לו חתיכות ניר במדה אשר חפץ, וישם בתוכן הטבק והכפילן והדביקן ותהיינה לציגארות.

המנורות למאור היו באופן כזה: באמצע טס עגולה של פח, הודבק קנה גם כן של פח, אשר גובהו בערך עשרים צ"מ. בראש הקנה מלמעלה הודבקה כעין צלחת קטנה של פח מרובעת וארבע קרנותיה מארכות אשר בהן היו שמים את ארבע הפתילות הממושכות מקרנותיה עד אמצעית הצלחת

ספיר ז"ל—בעה"מ ספר „אבן ספיר"—לסופר ומנהל החשבונות ולמשגיח על העבודה.

בשוב השר ללונדון שלח מיד ספסלי אריגה וכל המכונות והכלים הדרושים לזה, וכמות רבה של חוטי אריג בד, וגם אומן יהודי שלח מהמבורג (ר' שלמה עלבע ז"ל) ללמד את הצעירים, והעבודה החלה במרץ ובתקוה לפתח רוח חיים חדשים בירוש', חיים של עבודה ושל פרנסה מיגיע כפים. אולם לדאבון לב תושבי ירוש' ולב דורשי טובתם, נוכחו לדעת ולראות כי עבודתם לא תצליח, וכי לעולם לא יוכלו לעמוד לעומת ההתחרות של סחורת בתי החרושת שבאירופה, המצוינה בטיבה וביפיה והזולה בערך מחירה. ואחרי עבודה של שנים שעלתה להם בהפסד מרובה, נאלצו לסגור את ביהח"ר, והעבודה שבתה.

למרות היות אבי טרוד מאד בעסקיו ובמשרתו, שם כל מעייניו בטפוחי ובתרבותי. וישכר תמיד את המלמדים היותר מצוינים, כמו הרה"ג ר' שמואל מוני זילבערמן והרה"ג ר' מלך אבי ר' ליב ז"ל וכדומה, וגם פרס הגון שלם להם בתנאי שילמדו אתי לבדי בלי חברים, בהששו פן אכשל בחברים שאינם מהוגנים.

בהיותי בן אחת עשרה שנה הכניסני מור אבי לישיבת הרה"ג ר' נחום לעוי ז"ל, ופרס הגון קצב לבנו הרה"ג ר' זלמן לעוי ז"ל למען ישגיח עלי בהכנת השעורים ובהבנתם. בכל יום ש"ק היה מ"א בוחן אותי, ולפעמים היה שולח אותי להרה"ג ר' שמואל סלאנט ז"ל לבחנני. בהיותי גבוה בקומתי וגדול בצביוני, ובחששו מפני עין הרע, התחלתי להניח תפילין בשנת העשתי עשרה, ובהיותי בן שתים עשרה כבר הציעו לפניו הגר"י בורדקי והגריש"ס להתחתן אתם.

כל הלילה עד אור הבוקר באין יוצא ואין בא. קדם שקיעת החמה היה יוצא חיל אחד ומכריז שהגיעה שעת הסגירה, ואז היו כל הנמצאים מחוץ לעיר ממהרים להכנס העירה, ואשר אחר להכנס היתה אחת דתו ללון אחורי השער. ואבי הציע את הדבר לפני מכירו המתורגמן הנז׳, ויַראה לו זה את כל מגרשיו לבחר לו אחד מהם; וכדי שלא יהי׳ לאבי שכנים זרים בחר לו מגרש אחד שמדתו בערך עשרים אלף אמות העומד בתוך בין מגרשי המוכר הנז׳. גבולות המגרש הזה היו: מהצד המזרחי והמערבי—מגרשי המוכר הנז׳, ומהצד הדרומי—דרך המלך המובילה ליפו, ומהצד הצפוני—דרך לכפרים (עתה היא הדרך למאה שערים). ותנאי התנה מ״א עם המוכר הנז׳ שמחויב הוא להקציע לו דרך מאדמתו לכל אורך המגרש, מקצהו הדרומי עד קצהו הצפוני, באופן שע״י הדרך הזאת תחוברנה שתי הדרכים הנזכרות ויוכלו לעבור ע״י הדרך הזאת מדרך יפו עד דרך הכפרים. אך לא עלה על דעת מ״א להקציב את מִדת הרוחב של הדרך. ויִשתוו בינֵיהם על מחיר המגרש בסך מאה נפוליון, ויתן לו מ״א תחלת פרעון המשים נא״פ והחמשים הנותרים התחיב ליתן בעת אשר יצדיק לו בה„מחכמה״ לפני הקדי ויותן לו „חֻגֶה״*); ורק כאשר בא להצדיק לו נתעוררה שאלת רוחב הדרך. מ״א טען שהרוחב צריך להיות שש אמות, למען יוכלו שני גמלים טעונים שקים, אחד מדרך יפו הדרומי והשני מדרך הצפוני, לעבר בנקלה, בחשבו שמדת רֹחב גמל טעון שני שקים תעלה בערך שליש אמות. והמוכר טען כי די מִדת רֹחב גמל אחד טעון שעולה לשליש אמות. ושניהם עמדו על דעתם בלי לותר, „ובין גמל וגמלים״ נתבטלה הקנִיה. ואף כי אחרי יומים רצה כבר מ״א לותר על שליש האמות, לא רצה המוכר למכור לו כלל מרב כעס. אחרי חדשים אחדים מכר המתורגמן את המגרש הזה ועוד שלשה מגרשים כמוהו הסמוכים לו—להרוסים, בסך אלפַּים נא״פ; ועל המגרש הנז׳ עומדת עתה הכנסיה שלהם.

בימים ההם עלה השר משה מונטיפיורי ז״ל יחד עם מליצו הד״ר לעווי ז״ל, לבקר את עיה״ק ירושלם. ויקנה את המגרש הגדול מחוץ לעיר, (הנקרא עד היום „מגרש מונטיפיורי״), ויבנה בו הדרים אחדים גדולים ורחבי ידים לכונן בהם בית חרושת של ארִגת בד ללמד את צעירי ירושלם את אמנות האריגה, כדי שתהיה להם, אחרי השתלמותם בה, למקור נאמן להתפרנס מיגיע כפם; ויקצב להם תמיכה מספקת לפרנסתם בימי למודם. עפ״י עצת מליצו הנז׳ אשר הכיר את מ״א ז״ל עפ״י חליפת מכתבים שהיתה בינֵיהם בעת היותו ממונה ובעת היותו מנהל הבנק, מנה אותו השר משה מונטיפיורי למנהל וסוכן, ואת החכם ר׳ יעקב

*) בימים ההם הובאו כל עניני מכר קרקעות והעברתן לפני בית המשפט הדתי „מחכמה שרעייה״ ולא לפני ביהמ״ש האזרחי המיוחד לכך „טאבו״, ושטר המכר אשר היה ביהמ״ש ההוא נותן, היה נקרא „חג׳ה״ ולא „קושאן״.

אברהם גאלדצוויג מווארשא) והפריע את כל עבודתם והרס את כל בנינם, כי בבואו ללונדון פתח את בנו למעל מעל בחבריו; וכאשר היה פעם תחת ידו סך מסוים של אלפים לירה שטערלינג ברח הבן עם הכסף לבית אביו בווארשא. ויהי כאשר הגיעו המהאות הבנק הזה לידי הקונסולים בירוש' יחד עם קובלנות, קמה מהומה גדולה בין המלוים ובעלי המניות שבירוש', וישלחו העסקנים את חברם המזכיר ר' זאב וואלפינזון הנז', והנ"א נתן אוסטרי, וימסרו בידו שטרי הרשאה וכתבי מליצה מהקונסול האוסטרי להציר האוסטרי בלונדון, ואחרי קבלו משם התעודות וההרשאות הנחוצות, וגם מכתב מליצה מהציר הנז' להקונסול האוסטרי בווארשא, נסע לווארשא, ובהשתדלות הקונסול נמצאו הפושעים אחרי עמל רב והפושים רבים ויאסרו אותם, את האב והבן, בבית הסוהר. אחרי השתדלות הקונסול וגדולי ווארשא עלה בידם ברב עמל ובהוצאות רבות להציל הצי הגזלה אלף לי"ש. אחרי כל ההוצאות וההשבונות קבלו בעלי המניות ובעלי החובות ששים אחוזים מקרנם, ואז אבד גם מ"א ז"ל רוב כספו. וכאשר נודע בעיר מולדתו לאמזא דבר האסון אשר קרהו נתאספו אחדים מהסוחרים העשירים מכיריו וידידיו, וביחוד הגביר ר' משה קאלינסקי ז"ל—אשר היה גָמול טובה מאבי ז"ל בעודו בלאמזא בתמכו אותו בכספו ובהצילו אותו מפשיטת הרגל, ואשר אח"כ הצליח ונתעשר—ויתמכו את מ"א ז"ל בתמיכה הגונה. והרמ"ק הנז' נשאר נאמן לו עד יום מותו.

בעת אשר עמד עוד הבנק על תלו והתעסק במסחר ההמהאות, רכש לו מ"א את אהבתו וידידותו של הקונסול האנגלי מיסטר פִּין, הוא הקונסול הראשון אשר בא לירוש' בשנת תקצ"ט כמו שכתבתי לעיל. הוא היה גם מורשה מחברה עשירה פילנטרופית בלונדון, לא מיסיונרית, אשר היתה מאספת כסף ושולחת לידו להחלקם לעניי ירוש' בלי הבדל דת, וגם קנה עבורם שדות ופרדסים בכפר „אַרְטָס", הוא עין עיטם, להעסיק בהם פועלים עניים. ע"י זה היו לו תמיד עסקים עם מ"א מנהל הבנק, ברצותו ללות כסף או למכר המהאות. המתוך ביניהם היה מתורגמן איש מצרי ערבי ושמו מוסה טנוס, אשר בהיותו גם סוחר עם פלחים ומלוה להם כספים ברבית, רכש לו מגרשים רבים חוץ לחומה וסמוכים לעיר. ומ"א ז"ל בהיותו חובב א"י נלהב, היתה לו תמיד תשוקה רבה ועצומה לרכש לו נחלה בא"י; ולאשר הבתים שבתוך העיר הם עתיקים וצרים ואוירם מחניק לרגלי הרחובות הצרים והעקלקלים, המלוכלכים והמְעֻפּשים, געלה נפשו לקנות נחלה בתוך העיר, ויחליט לקנות לו מגרש חוץ לחומה למרות שאז לא היה עוד כל זֵכר לישוב מחוץ לעיר. רק כומרי המנזרים ואחדים מסוחרי הנוצרים רכשו להם מגרשים מחוץ לעיר, למרות שאז היו סוגרים מטעם הממשלה את כל שערי העיר בכל ערב והיו נשארים סגורים

ומנהגיה ויתאספו אחדים מהם ויזמינו גם סוחרים אחדים מהתושבים הישנים וגם אחדים מנכבדי העיר, ואחרי מועצה ארוכה החליטו לְיַסד אגודת בית מסחר משותף ע״י מניות, ולקבע בפרס הגון מנהלים ועסקנים מהסוחרים התושבים הידועים בעיר לאנשי אמונה ובעלי מריץ. חלק מהרְוָחים והֶרְוַה הנשאר החליטו לחלק בין בעלי המניות לפי ערך מניותיהם. וימנו את מ״א ז״ל לסוכן ומנהל החשבונות, ואת שלשת הסוחרים ה״ה: בן ציון ליאן, נתן גרינבלאט, יצחק גאלדצוויג, מנו לעוסקים ועובדים בכל ענפי המסחר, וייסדו תקנות, וידפיסו שטרי מניות, ויאספו סך הגון ממכירת המניות לבעלי ההון; וגם מ״א וחבריו הנז׳ קנו להם מניות. ואחר שהתקבץ הכסף התחילו להתעסק במסחרים שונים במריץ־רב ובכשרון מצוין, ויתקשרו עם הסוחרים הגדולים בבירות אשר היו העמילים לכל בתי ההרושת והמסחר של ערי אירופא. וה׳ הצליח דרכם ויראו ברכה בעמלם. וכה הלך מסחרם הלוך וגדל עד שקנו להם שם טוב ופרסום בין כל הסוחרים הירושלמיים והבירותיים, ובכל ששה הדשים היו מתאספים כל העסקנים הנז׳ בצירוף רבים מבעלי המְנָיות לבקר את השבונותיהם ולחלק הרוחים בין בעלי המניות. כה עברו כשלש שנים וכלם היו שבֵעי רצון מאד, שעלו הרְוָחים בערך 150%.

אז עלה בדעתם להגדיל מסחרם בעוד ענף הדש, והוא: לְיַסד ולפתח „בנק ירושלמי״ (כי אז לא היה עוד בנק בא״י) באמרם כי כל בסיס התושבים היהודים בא״י ומוסדותיהם, ואף של כל מנזרי הנוצרים ומוסדותיהם, מיוסד על כספי הנדבות שמקבלים מחו״ל ע״י המהאות על בנקי לונדון, ואשר ברצותם להחליפן בכסף נאלצו למכרן להחלפנים בנכיון גדול, והחלפנים מצדם היו מוכרים אותן ברוה הגון בבירות להסוחרים העמילים אשר היה דרוש להם תמיד לשלוה כסף לאירופה עבור סחורתם.

ובכן מצאו להם בזה חברי האגודה הנז׳ כר נרחב להביא את כל מסחר ההמהאות תחת ידם, על ידי ששלחו אחד מחבריהם ה׳ גאלדצוויג הנ״ל לעיר לונדון (בהיות לו שם קרובים) לפתח לו שם בית מסחר והם פה קנו את כל ההמהאות מהיהודים ומהנוצרים, ותחת לשלחן למכירה לבירות שלחון לחברם הנז׳ בלונדון, ולעומת הסך הנשלח לו, משכו עליו המהאות למשך שנים עד שלשה הדשים, ומכרו אותן בבירות להסוחרים העמילים, וכן היו חוזרים חלילה: מושכים ומוכרים וקונים ושולחים, ובינתים נמצאו בידם תמיד סכומים גדולים, והיו עושים בהם מסחרים, והבנק קנה לו שם טוב ואמון־רב בין כל הסוחרים בא״י ובסוריה, וכה עברו עוד כשנתים בעבודה נמרצה ובהצלחה רבה.

אולם לדאבוננו כאשר „אין מזל לישראל״, כן על אחת כמה וכמה לתושבי ישראל בארץ ישראל. למזלם הרע בא שטן (הוא אבי חברם הנז׳,

ת"ת בבית עזרת הנשים אשר לביהמ"ד „מנחם ציון", ויהדו שתי מחלקות לילדים, נערים ובחורים, וימנו עליהם למלמדים שני ת"ח מצוינים את הר"ר שמואל מוני זילבערמאן שהיה אח"כ ראש ממוני ועד הכללי, ואת הר"ר יעקב ספיר (בעה"מ ספר „אבן ספיר"). בין המיסדים החתום בספר התקנות הראשון של המוסד הנז' גם מ"א ז"ל שנמנה ל„שומר התקנות", (ככתוב בהלוח של א"י להחכם לונץ של שנת תרס"ד).

העליה לעה"ק ירושלים מכל קצוי ארץ רוסיה הלכה הלוך וגדול, ובכללם עלו גם רבנים ומופלגי תורה ממדינת פולניא. ובהיות כי הממונים בירושלים וגם הגבאים בווילנא לא שמו לב לתביעת הרבנים והנכבדים הפולנים—להעריכם ברשימת החלוקה והקדימה לפי ערכם ומעלתם בהתאמה לערך הרבנים והנכבדים הליטאים, למרות הכסף הרב הנשלח מפולניא לווילנא מדי שנה בשנה—נתאספו כל ילידי פולניא היושבים בירוש' וישלחו לכל רבני ועשירי עריהם מכתבי תלונות ומחאות נמרצות על העול אשר עושים להם הממונים בירוש' והגבאים בווילנא. אבל גם אחרי חליפות מכתבים ותלונות מהרבנים הפולנים נגד הגבאים בווילנא לא נענו להם אלה כפי רצונם ותביעתם. אז החליטו רבני פולניא להפרד מווילנא וליסד כולל בפני עצמם לאנשי מדינתם. וימסרו את ההנהלה והגבאות הראשית לנכבדי ורבני עיר ווארשא; ובכן נהיה כולל חדש הנקרא „כולל ווארשא". ומפני כי רבים מהסוחרים הנכבדים בווארשא הכירו את מ"א ז"ל בהיותו עוד תושב לאמזא, בעמדו בקשרי מסחר עִמם, פנו אליו ויבקשוהו לבוא לווארשא להתיעץ אתו בדבר יסוד הכולל וסדורו. ויעתר מ"א לבקשתם; ואחרי בואו סדרו וכוננו את כל עניני הכולל, וימנו גבאים ומשולחים גובים בכל ערי פולין, ואת מ"א ז"ל מנו למנהל וממונה ראשי בעה"ק ירושל', ויצרפו אליו גם את הרה"ג ר' מרדכי מאיר ז"ל מ„ביאלא" (אשר היה אחד מן הדַינים בירוש'), ואת הרה"ג ר' ברוך וואלף מצד החסידים. ימי משרת אבי בתור ממונה הכולל נמשכו בערך עשר שנים*), עד שהתפטר ממשרתו לרגלי השתתפותו והמנותו לראש אגודה מסחרית שנוסדה אז בירוש' ע"י מניות.

וזה דבר האגודה:

כאשר הוטב מצב הארץ, ואניות קיטור התחילו ללכת הלוך ושוב מאירופה לסוריה ולא"י, וגם בתי דאר נפתחו בכל ערי א"י, התרחב והתפתח גם המסחר בארץ. בתוך הבאים להתישב בארץ באו גם אנשים בעלי הון, וברצותם לסחור את הארץ עמד להם לשטן אי ידיעתם את שפת הארץ וצרכיה

*) בהיותי בשנת תרכ"ו באמשטרדם בבית הרה"ג הצדיק ר' עקיבא לעהרין ז"ל הראה לי בהארכיון שבמשרד הארץ ישראלי מחלקה מיוחדה של כל מכתבי מ"א ז"ל ששלח להם בכל ימי משרתו בהכולל.

קטטות ומריבות בניהם ואחרי דינים ומשפטים נתגרשה אחותי ז"ל ותשב עם בתה לבית מ"א ז"ל, אשר התאונן לפני ידידיו באמרו בהלצה: „נתנו רשעים פ ה לי". אחרי שנים אחדות בא לירושלים ש"ב, בן דודי, הר"ר יודל בלומנפלד ז"ל מלאמזא, וישא את אחותי ותלד לו שתי בנות, אח"כ בחלות אחותי במחלה מסכנת, צוו עליה הרופאים לנסע לרוסיה, להחליף את האויר, ותסע היא ובעלה ושתי בנותיה, בבואן לעיר אודיסה שרדה שם מחלת החולירע ותמתנה שם היא ושתי בנותיה, תנצב"ה.

ובימים ההם אין רב ואין מו"צ ואין בד"צ קבוע לעדת האשכנזים, ורק הרה"ג בורדקי הנז' היה משיב הלכה לפרקים קרובים, אך בשנת תקצ"ט עלה לירושלים הרה"ג הצדיק ר' זונדל סלאנט תלמיד הרה"ג הר"ר חיים מולאזין ז"ל ויבקשו ממנו עדת האשכנזים להיות להם למו"צ קבוע, ויעתר להם ויקבעו לו דירה בחצר הקהל, בחורבת ריה"ח הנז', ומאז היתה החצר הזאת לא רק מקום תורה ותפלה, אלא אף גם מקום מרכז להוראה.

כשנתים אח"כ, בשנת תר"א, עלה לירוש' גם חתנו הגאון המפורסם הר"ר שמואל סלנט ז"ל עפ"י פקודת הרופאים אשר צוו עליו לנסוע לארצות החמות, עפ"י פקודה מפקוא"מ בוילנא נמנה למורה ודיין לעדת האשכנזים וגם קבעו לו פרס שכר בטלה, וגם לו נתנה העדה דירה בחצר הקהל הנז', סמוך לבית חותנו הגרז"ס ז"ל, מיד אחרי בואו הושיב בד"צ קבוע בבית אחד סמוך לביתו, ויהי הוא הראב"ד, הגרז"ס המו"צ, והגרי"ב המנהל והמנהיג, ובהיות הגרש"ס צעיר לימים מהגרי"ב וגדול ממנו בתו"ה היה הגרי"ב עוין אותו וגם את כל התושבים החדשים הנוטים אחריו, וספרו שפעם אחת קפחו הגרש"ס בדבר הלכה ומרוב כעסו סטרו הגרי"ב על לחייו, ואף כי מיד בקש סליחתו נשארה בכ"ז טינא בלבו ובלב סיעתו התושבים הישנים נגד הגרש"ס וסיעתו התושבים החדשים, אז נחלקה העדה לשתי מפלגות: מפלגת „החצר" (מפלגת הגרי"ב) ומפלגת ה„חורבה" (מפלגת הגרש"ס), מ"א ז"ל היה ידיד נאמן ואוהב להגרז"ס וחתנו עד שנחשב להם כבן בית, ומ"א רכש לו ספרים רבים, שני ארונות מלאים בספרי ש"ס ופוסקים ושו"ת, ויתחברו אליו שני ת"ח מצוינים הר"ר יוחנן צבי שלאנק והר"ר יעקב מלוצין ז"ל, וישכרו להם שלשתם בית מיוחד לשבת בו כל הימים וללמוד יחד תורה לשמה, והגרז"ס ז"ל היה מבקרם לעתים תכופות, וכל הדבר הקשה הביאו אליו, ומרת אמי ז"ל השתתפה עם אשת הגרז"ס בעסק עשית ומכירת יין וי"ש בסיטונות, ותהיינה לעוזרות לבעליהן להתפרנס בכבוד ובמנוחה, ורק אחרי שנים אחדות במות אשת הגרז"ס, נתבטל העסק.

ואחרי היות לעדת האשכנזים „מרא דאתרא" ובד"צ קבוע כחק לצבור נכבד שמנה אז מארבע עד חמש מאות נפש, התעוררו נכבדי העדה ויסדו בית

בורדקי ז"ל, החתן הרה"ג ר' ישראל ז"ל בעה"מ ספר „פאת השלחן". לבד היותו מנהיג עדת האשכנזים היה גם ממלא מקום הקונסול האוסטריי*), אשר השיג ע"י השתדלות ראש העדה היהודית בעיר ווין, אצל הממשלה האוסטרית. בהשתדלותו הואילה הממשלה הזאת לקבל גם את כל היהודים ילידי רוסיה שבא"י תחת הסותה כדי להגן עליהם מתעלולי עריצי התושבים הערביים, ולהביאם תחת חסות הגרי"ב הנז', אשר היה עתה ממלא מקום קונסולה בירושלם. והגרי"ב הכניס את כל האשכנזים נתיני רוסיה אשר היו להם מכתבי תעודה (פספורט) רוסים, תחת חסות ממשלת אוסטריה, וגם תעודות אוסטריות נתן להם. ויהי גם אבי ז"ל לנתין אוסטרי.

שם כנוי משפחת אבי היה יעלין, שפרושו בפולנית צבי. אך בבואו לא"י רצה באהבתו העזה לשפתנו הקדושה, לשנות את שמו לשם עברי; ולאשר השם צבי איננו מתאים לשם משפחה בהיותו שם פרטי לאיש ולא למשפחה, הסתפק להעתיקו לכהפ"ה לשפה הארמית אשר השתמשו בה חז"ל, ויכנה עצמו במקום יעלין: „טביא". וכן חתם תמיד „דוד טביא מלאמזא". רק במכתב תעודתו האוסטרית נשאר כנויו „יעלין" בהתאם לכנויו בתעודתו הראשונה הרוסית.

והרה"ג ר' ישעי' בורדקי נהג ממשלתו ברמה, מנה לו משרת (קַוָס), ונתן בידו מטה גדול וגולת כסף בראשה, ללכת לפניו בעת בקור רשמי. כן מנה לו למתורגמן איש אחד ושמו ר' יצחק פ"ה**), אשר ידע את השפה הערבית היטב ויהי לו לפה לפני הממשלה המקומית.

המתורגמן הזה היה איש תקיף וגבר אלם. ובנו בכורו דבקה נפשו באחותי חוה ז"ל ויאהבנה, וישלח אביו שדכנים לבקש את ידה ויפתו את מ"א ז"ל בפיהם בהגזימם את מעלות החתן ויחוס אבותיו. ומ"א בהיותו עוד חדש וגר בארץ, ועוד טרם הכיר את אנשיה, נעתר לבקשתם וישיא את בתו יהידתו להעלם פ"ה; ואחרי שנתים ילדה לו בת, היא רבקה אשת הר"ר דוד כהן ז"ל. אך אח"כ כאשר לא ישרו דרכי החתן בעיני אבי ובעיני אחותי ז"ל, נפלו

---

*) בימים ההם עוד טרם שלחו ממשלות אירופה את קונסוליהן לא"י. הראשונה אשר שלחה אח"כ, בשנת תקצ"ט, את קונסולה לירושלים היתה ממשלת בריטניה. הוא קבע דירתו בחצר הכנסיה הלוטרנית מול מבצר הצבא הנקרא „מגדל דוד". וכאשר הרים בפעם הראשונה את הדגל הבריטני, קנא חיל אחד תוגרמי קנאת דתו ויור באקדחו על הדגל ויקרעהו. ויודיע הקונסול את הדבר להציר בקושטא, ותשלח הממשלה התוגרמית פקודה נמרצה להפחה בירושלים להלקות את החיל בפומבי, ברחוב שבין הכנסיה הנז' ובין המבצר, חמשים מלקות. אחרי קבלו את ענשו פנה אל השופטים ויאמר: „ה' ינצר את השולטן על כל הכופרים! האם אותי בזיתם? החרפה היא לשולטן ולדתנו".

אחרי שנים אחדות שלחו גם שאר הממשלות את קונסוליהן ירושלימה.

**) ר"ת למפתח „פתוחי חותם", כי זאת היתה אומנותו.

כספו, שבעת ההיא נחשבו לסכום גדול עד שקראוהו „הגביר החדש". ובהיות כי לא מצא כל עסק ומו"מ להתפרנס ממנו הלך והלוה את כספו לממוני הכולל ברוחים מועטים, והוא ישב על התוה"ע, כה עברו כשנתים; והנה פתאם הורע מצב הכולל עד שהגיע לידי משבר, והממונים פשטו את הרגל. ותגדלנה הצעקות והמהומות בין בעלי החובות וישלחו קובלנות חריפות להגבאים בוילנא. וישלחו משם שליח מיוחד להשתוות עם בעה"ח, וישתוה עמהם בשלמו להם חלק מהחוב ועל המותר הבטיחם בשם הגבאים בוילנא להשלים להם במשך שנים אחדות. כה אבד גם חלק גדול מכסף אבי ז"ל בענין רע.

בעת ההיא פשטה מחלת המגפה בירושלם, וחללים רבים הפילה בתושביה הערביים באי זהירותם ושמירתם מהמחלה המתדבקת הזאת. אך היהודים הכינו להם אוכל לימים רבים וכל משפחה נסגרה בביתה באין יוצא ואין בא. אך גם מהם נפלו חללים רבים, ובבית אחד סמוך לבית מר אבי ז"ל גרה משפחה של איש ואשתו ובן ילד קטן בן שלשה חדשים, וימותו האב והאם ביום אחד, והילד נשאר עזוב וגלמוד באין לו כל קרוב ומודע, ואין איש לאספהו לביתו מפחד המחלה המתדבקת. ויכמרו רחמי אמי על הילד ותסכן נפשה ותאספהו אל ביתה ותרחצהו ותלבישהו בגדים חדשים ותקחהו לגדלו ולהיות לה לבן, ותניקהו בחלב אשר הזילה על דדיה; וכה הניקה אותו שנתים עדי גמלה אותו.

כעבור ארבע שנים אחרי גמלה את הנער הזה, ראה ה' בעניה ויעתר לתפלתה, כי אחרי אשר עמדה מלדת יותר מעשרים שנה, פקדה ה' בבן זכר, בהולדי אנכי בשנת תר"ג, בשבעה ועשרים להדש תמוז.

לשמחת הורי אז לא היה קץ וגבול, וגם כל עדת האשכנזים השתתפו בשמחתם, וכלם הביעו פה אחד כי אך בזכות היתום אשר גדלוהו פקדם ה' בבן זכר; ובזה נתחבב עליהם היתום עוד יותר. וכן גדלונו יחד כאחים מבטן, וכמוני כמוהו נשתוינו באו"ש ובלבושנו בלי שירגיש היתום כל הבדל. לאבי קרא „אבא" ולאמי קרא „אמא", ולא גלו לו את מולדתו עד יום „הבר מצוה" שלו, אשר אז יקָרא לעלות לתורה בשם אביו ר' משה ז"ל.

שם הנער היה ליב, ובפי כל אנשי העיר נקרא „ליב לאמזר" על שם עיר מולדת אבי ז"ל (אשר גם אותו קראו ר' „דוד לאמזר"), אעפ"י שאביו היה מעיר „גרודנא". וכה נשאר בביתנו עד שהשיאוהו הורי לאשה בתולה ממשפחה נכבדה, וגם נדוניא ומלבושי כבוד ומתנות העניקו לו, ולבד מזה קצבו מזונות שנתים לו ולאשתו אחרי התונתם כמנהג האשכנזים בעת ההיא. ועד פטירת הורי ז"ל היה בא תמיד לבקר את ביתנו יחד עם אשתו וילדיו כבן בית.

המנהיג והמנהל של עדת האשכנזים בעת ההיא היה הרה"ג ר' ישעיה

וצ"ל. המקום הגדול ורחב הידים הזה, היה כלו מלא בתים לפנים, אשר החריבו הישמעאלים הקדמונים בשנת תפ"א מרב קנאתם וחמתם, בתבעם אז מעדת האשכנזים הובות ישנים. ויחזיקו הישמעאלים בידם את המקום, והאשכנזים נאלצו לברח מירושלם ולהתישב בשאר ערי א"י. ועתה בהתבסס הישוב נתעוררה העדה ותשלח שליח מיוחד את הר"ר זלמן צורף (הוא אבי משפחת סלמון בירושלם) ללכת מצרימה לעמד לפני הפחה ולבקש ממנו שישיבו להם את נהלת אבותיהם, עפ"י תעודות ושטרי קנין עתיקים אשר בידם. וה' הצליח דרכו ויתנהו לחן ולחסד בעיני צירי רוסיה ואוסטריה ויציגוהו לפני הפחה ושריו, ועפ"י השתדלותם מסר הפחה בידי הר' זלמן צורף פקודה נמרצה להנציב בירושלם, להשיב לעדת האשכנזים את נחלתם, לקומם ולבנות את הנהרסות באין כל מפריע. אחרי שוב הרז"צ ירושלימה נגשו אל המלאכה ויפנו חלק גדול מאשפתות ההורבות, ויבנו את ביהמ"ד הישן, ויקראו לו בשם „מנחם ציון", אך ההמון קורא לו עד היום „ביהמ"ד הישן". גם את הבתים והחנויות ההרוסים שבו ויתקנו, ועד היום נקרא כל המקום בשם „חורבה".

בהבנות מקום ה„חורבה" קנו האחים הנדיבים לעהרין מאמשטרדם חצר אחת גדולה ורחבת ידים קרוב לחורבת ר' יהודה החסיד, ויקדישו אותה למשכנות תלמידי חכמים לכל ימי חייהם; ועליָה גדולה שבתוכה, הקדישו לבימ"ד ויקראוהו בשם „סכת שלום", ולמקום הזה יקרא ההמון „החצר".

אז, בשנת תקצ"ו, העתיק גם אבי ז"ל את מגורו מ„בב חוטה" אל רחוב היהודים, ובהספחו עם זרם ה„חזקות" קנה לו חזקה של חצר בת שני חדרים בקצה רחוב היהודים לצד צפון, במקום הנקרא „בב חַרת אל יהוד" (שער רחוב היהודים). משם ואילך לצד צפון עד שער שכם פחדו היהודים לגור, בהיות שרק ישמעאלים ונוצרים גרו שמה.

אך אחרי עבור כארבע עשרה שנה מיום שבת אבי ז"ל בביתו הנז', באו משפחות אחדות מתושבי חברון היהודים להתישב בירושלם, בסבלם שם יסורים מהתושבים הישמעאלים, וישכרו להם בתים בחלק הצפוני של העיר, ברחוב הנקרא בערבית „חרת אל ואד" (רחוב העמק אשר נקרא לפנים „עמק החרוץ"), ומאז נשאר שם הרחוב הזה בפי האשכנזים „רחוב החברונים", על שם החברונים הנז' שנתישבו בו. אז מכר אבי את חזקתו שברחוב היהודים, וישכר בשותפות עם הסוחר מר בן ציון ליאון ז"ל בית אחד גדול ורחב ידים, סמוך לרחוב העמק; ויקבלו מבית דין של הספרדים שטר חזקה כפי החוק והתקנה.—אחרי שנים אחדות קנה אבי ז"ל עוד „חזקה" על חצר סמוכה לחצר הנז', ותהי לו הכנסה משתי החזקות האלה בערך אלפים גרוש לשנה.

בבוא אבי ז"ל לא"י הביא אתו כסף מזומן ערך ארבעת אלפים רובל

דרכיה אבלות, רב בתיה והצריה *) הרוסים והרבים, והשלמים בהם היו קטנים וצרים, שפלים ונמוכים, אפלים והשוכים, חלונותיהם הקטנים סגורים בתריסים מעשה רשת להסתיר את הנשים מעיני העוברים. כן היה גם מצב החנויות; רק באחדות מהן ישבו מוכרי כלי חרס גסים ושחורים, מעשה ידי אנשי עזה וחברון, ורצענים אחדים תופרי נעלים פשוטות וגסות, עשויות מעורות אדומים וצהובים. מלבד אלה היו גם חנונים, אך במספר-קטן מאד.

למקנת בתים והנויות אשר מהירם היה כמעט בחצי הנם לא מצאו להם היהודים ומנהליהם כל רצון והפץ, לאשר לא מצאו כל השבון להכנסה הגונה, הם התענינו יותר לרכש ולקנות „חזקות"**).

בשנת תקצ"ו, כשנתים אחרי בוא אבי ירושלימה, התחיל הישוב בירושלם להתרחב, בשוב עוד משפחות רבות מעה"ק צפת, ובהחל עוד אנשים הדשים לבוא מחו"ל להשתקע בירושלם. אז העתיקו כל היהודים הדרים ברבע „בב חוטה" את דירתם לרחוב היהודים***), להצרות הסמוכות להורבת ר' יהודה החסיד

*) בירושלם מכנים בית עם חדריו בשם הכולל „חצר", על שם המקום הפנוי שלפני החדרים שנקרא „חצר", ושבתוכו חופרים ובונים בור שלתוכו נקוים מי הגשמים. ר' גם בירמיה ל"ח, 6: „וישליכו אותו אל הבור אשר בחצר המטרה".

**) ר' להלן, בפרק הבא.

***) מחומת העיר הדרומית ולחוץ לצד דרום עומדת העיר „ציון" (עתה נמצאת שם שכונה קטנה של תושבים ישמעאלים). לפי המסורה נמצאה שם מערה שקבורים בה „מלכי בית דוד", וכפי הערביים נקראה השכונה „נבי דהוד" (הנביא דוד). ושער העיר שבצד ההוא נקרא „בב נבי דהוד" (שער הנביא דוד). תושבי השכונה מתיחסים למשרתי „קבר מלכי בית דוד"—לאמר: המסגד הבנוי לפי דבריהם על המערה,—ומקבלים פרס מהקדשי הממשלה. וכנויי משפחותיהם הם אל דהודי (הדוידי),—למשל: מחמד אל דהודי, חסן אל דהודי וכדומה. מהחומה ולפנים מגרש גדול כנגד אדמת הכנסיה הארמנית שעליו היו בנויים בתי המר מודבקים להחומה אשר בהם גרו ה„מצורעים". הבתים האלה נשארו על תלם עד שבנו הנדיבים שבגרמניה, לפני כשלשים שנה, בית גדול ורחב ידים רחוק מן העיר למשכן המצורעים. אז הרסה פקידות העיריה את בתי החמר ותבנה במקומם חנויות להקצבים מוכרי הבשר, אשר שבו ונהרסו לפני שנים אחדות.

מהמגרש הנז' מתחיל רחוב היהודים ונמשך צפונה עד „שער רחוב היהודים", ועל המקום הזה אומרת המסורה כי היה הגבול בין עיר ציון לצד דרומה, ובין עיר ירושלם לצד צפונה.

וכן כתוב בפרשת „אלה מסעי" להגאון ר' משה חגיז משנת תמ"ט:

„ושמעתי מבני בניהם של המסתערבים והם הנקראים „מוריג'קוס" שהם מזקני ירושלם שנשארו בה אחר החורבן, שחצי רחוב היהודים המפסיק בשוק היהודים מצד צפון לדרום הוא הגבול שבין ירושלים לציון, והחלק אשר הוא לצד מערבי דרומי סמוך לקברות המלכים, הוא ציון עיר דוד. וכנגד מקום זה חוץ לחומת ירושלים, כמו שהוא היום הם קברות מלכי בית-דוד. (ר' בלוח א"י של החכם מר לונץ ז"ל מש' תרס"ד במאמר „הגדות ומסרות נשכחות").

עברו ימים אחדים והאניה שבה לעשות דרכה קדמה, ואחרי עבור עוד שלשים יום בתלאות מרובות ובמגורי מות, הגיעו סוף סוף לעיר עכו.

ואחרי נוחם שם מנסיעתם הארוכה, שמו פניהם ללכת להשתקע בעה"ק צפת, לאשר אז היה שם רוב הישוב של האשכנזים, אשר רבים מהם קבעו לכתחילה דירתם שם. אליהם נספחו אח"כ גם רבים מתושבי ירושלם ת"ו, אשר ברחו ממנה מֵחֲמַת התושבים הערביים אשר הציקו אותם מאד בתחלת כבוש אברהים פשה פחת מִצְרַיִם את מדינת סוריה ופלסטינה, בשנת תרצ"ב, במרדו באדונו השולטן, ומרב המלחמות והמהומות בארץ; כי באין כל מושל ושליט, היה כל איש עושה ככל הישר בעיניו, גוזלים והומסים באין כל מעצור לרוחם.

ובכן קמו הורי וישכרו להם פרדות והמורים למשא ולרכיבה, ויגיעו לעה"ק צפת על מנת להשתקע בה. מנהל וראש עדת האשכנזים הפרושים היה אז הרה"ג הר"ר ישראל משקלאוו, בעה"מ ספר „פאת השלחן" אשר נדפס בעה"ק צפת ת"ו, ותלמיד הגר"א מוִילנא; ומנהיגי עדת החסידים היו נמנים מהרביי"ם שלהם בחו"ל.

אך כבר בראשית בוא אבי לעה"ק צפת, בהתבוננו אל מצב העיר ותושביה אשר רֻבּם היו חסידים, אשר דרכיהם ומנהגיהם היו זרים לרוחו, נִחם על מחשבתו להשתקע בה, ונפשו כלתה ללכת ירושלימה; ויחכה רק לשעת הכושר בהמצא שיירה נוסעת לירושלים. ויהי אחרי עבור הדשים אחדים נשמע בעה"ק צפת כי מתכוננים הדרוזים שבסביבות העיר למרד בממשלת מצרים, וכי כבר התפרצו גדודים אחדים מהם ופשטו על הכפרים מסביב לעיר לשלול שלל ולבוז בז. וגם כי בירושלם וסביבותיה כבר דֻכא רוח המרד, בהיות כי המושל אברהים פשה דכא את רוחם בחרב ובאש, והמורדים הוכו ונסו ונתפזרו לכל רוח, והמנוחה שָׁבה על מכונה כבתחלה. ויקומו ויתקבצו רבים מפליטי ירושלם וגם מר אבי וכב"ב אתם וישכרו להם פרדות והמורים וילכו לירושלם דרך שכם, ויבואו כלם שמחים ועליזים על התמורה ועל הגאולה. ויתישבו הורי ברובע העיר המזרחי הנקרא „בב חוטה", כי אלה אשר שבו עתה מצפת היתה דירתם שם עוד טרם ברחם מירושלם. ברובע ההוא גר אז גם רוב הקבוץ האשכנזי, ורק אחדים מהם גרו בין אחיהם הספרדים ברחוב היהודים אשר ברובע הדרומי, והספרדים נתנו להם מקום לתפלה את ביהכ"נ הקטן הנקרא „ביהכ"נ התיכון", לאשר מעמדו בין ביהכ"נ של „ר' יוחנן בן זכאי" ובין ביהכ"נ של „הסטמבולים" (יוצאי קושטא), וכאשר הסר להם למספר ה„מנין" נאלצו לשכר להם פרסי אחד נושא סבל ושמו סמן־טוב להשלים להם המנין, ובזכות זה נרשם שמו כווילנא בין מקבלי החלוקה האשכנזית שבירושלם.

בבוא א"א ז"ל ירושלימה בשנת תקצ"ד, מצא את העיר עזובה ושוממה,

ויתארו לפניו את גודל הסכנה הכרוכה בנסיעה כזו; כי דרכי ארץ רוסיה היו אז אבלות ושוממות, הנסיעות ביבשה היו בקרונות ארוכים וגבוהים, והמעבר היה על דרכי הרים וגבעות, אבני־נגף וצורי־מכשול אשר יפרקו וישברו עצמות הנוסעים. ועוד רבה מזה היתה הסכנה בנסיעה על הים. אז נאלצו הנוסעים לעשות דרכם בים על אניות תורן, כי אניות הקיטור עוד טרם פלסו להן נתיב בלב ים. אחרי כל האיומים והפחדים אשר תארו לפניו נִחם על מחשבתו, אך לא לחלוטין, ורק דחה את הנסיעה לעת מצוא. כה עברו עוד שנים אחדות עד שקרה מקרה כי נחלה מחלה אנושה ומסוכנת, עד שהרופאים אמרו נואש לחייו והגיע עד שערי מות. ויתפלל לה' וידור נדר אם ירפאהו ה' ויקימהו לתחיה, אזי יסע לא"י ולא יעצרהו עוד כל איום ופחד. וה' האזין לתפלתו וירפאהו ויחלימהו, ואחרי שובו לבריאותו התחיל להכין עצמו לצאת לדרכו לא"י. ויחדלו כל אוהביו ומכיריו מלהניאו מדרכו באמרם: „מה' יצא הדבר וחלילה לנו מלעצרו". ובזריזות, בלי התרשלות, מכר אבי את ביתו וכל קנינו ורכושו וישם לדרך פעמיו, וישכור לו קרון גדול ורחב מכוסה בבד עב. ויצאו הורי מעירם בשנת תקצ"ד וכל אנשי עירם מלוים אותם בברכם אותם בדרך צלחה. כה נסעו מעיר לעיר בהאלצם לשכר בכל עיר קרון אחר עדי הגיעם לעיר החוף אודיסה, אחרי נסיעה ארוכה של ששה שבועות, ואחרי שהרבה מחפציהם וכליהם נאבדו ונשברו ונקרעו. ויבואו שמה עיפים ויגעים, שבורים ורצוצים, וינוחו מדרכם; ויתעכבו בה כשבועים עדי השיגם אנית תורן ההולכת לקושטא ומשם לעיר עכו.

ההרפתקאות והתלאות והמכשולים הרבים והעצומים אשר פגשו על דרכם תוכלו לשער מהמאורע האחד אשר קרם שאציג לפניכם לדוגמא כאשר ספרו לי:

„אחרי אשר נסענו מקושטא בהאניה עשרה ימים, והנה פתאם נשב רוח חזק מאד וקמה סערה גדולה עד אשר הֻשבה האניה להשבר. אנחנו שכבנו בירכתי האניה כפגרים מתים וכפעם בפעם הושלכנו ככדור לצדי האניה מצד אל צד, ונדמה לנו כאלו האניה עפה על כנפי נשרים ועולָה הרים ויורדת תהומות. כה עברו עלינו שני ימים ושני לילות. והנה פתאם הרגשנו כי עמדה האניה מלֶכת והמלחים השליכו את העוגן, ונשמה מאד בחשבנו כי כבר הגענו אל מחוז חפצנו לעיר עכו. ומה גדלה השתוממותנו ודאבוננו כאשר עָלינו על גב האניה וראינו כי הננו עומדים עוד הפעם על חוף קושטא, וכי כל השטה אשר עברה אניתנו במשך עשרה ימים קדמה, שָׁבה עתה אחורנית יָמָה במשך שני ימים ושני לילות, הודות לרוח הקדים העזה אשר דחפה את האניה מלפניה".

א.

עלית אבי לארץ־ישראל—בשנת תקצ"ד וראשית הישוב בירושלם.

מר אבי הר"ר דוד בהר"ר יהושע יעלין ז"ל, היה יליד ותושב העיר „לאמזא" אשר במדינת פולין קטן. הוא היה איש ת"ח וירא שמים, וגם סוחר נכבד והרוין, קובע עתים לתורה ועוסק במסחר, ונחשב בעירו בין הנגידים ובני העליה, כי ה' הצליח דרכו ויהי לאיש אמיד ומצבו איתן. ומרת אמי ליבא בת הר"ר ירחמיאל ז"ל היתה ילידת העיר ידוַאבנַה במדינה הנז'.

בהיותי במדינת פולין בשנת תרכ"ה, לא מצאתי בעיר לאמזא אנשים אשר הכירו את אֲבִי אָבִי ז"ל. רק בעיר ידואבנה מצאתי זקנים אשר הכירו עוד את אֲבִי אמי ז"ל הר"ר ירחמיאל. הם אמרו לי כי כל הימים היה הוגה בתורה כשהוא מעוטף בטו"ת, וספרו לי כי בני־עירו קראו אותו „ר' ירחמיאל הצדיק", מפני מעשיו הטובים. הוא היה בעל אכסניא, אך המתעסקים עם האורחים היו ב"ב, וקופסא של פח היתה קבועה בקיר הבית, ובבוא אורח יהודי להתחשב אתו על המגיע ממנו היה אומר לו: „אנכי ת"ל יש לי די פרנסתי מהאכרים התושבים, ואם רצונך דוקא לשלם, הנה הקופסא הקבועה בקיר, שים לתוכה כמה שתרצה"; זה עשה כדי שלא לבַיֵּש את מי שאין לו, ועוד מעשים רבים מעין זה ספרו עליו.

למר אבי ז"ל נולדה בת אחת בעודו בלאמזא ושמה „חוה" ז"ל, ואחריה עמדה אמי מלדת. וכאשר עברו כעשר שנים ולא ילדה עוד, התחילו לדאוג „דאגת בנים זכרים", וידרשו ברופאים וגם בסגולות השתמשו אך בלי כל תועלת, כי סגר ה' את רחמה. ויהיו הורי תמיד עצובים ונוגים עד שבאו לידי החלטה לעזוב את ארצם ומולדתם וכל עסקיהם ולנסוע לא"י לגור שם, באמרם: אולי בזכות ישיבת א"י ושנוי המקום יעזרם ה' שישונה מזלם ויזכו להִפָּקֵד בבנים זכרים. שם אמר אבי ז"ל לבלות את שארית ימיו על התורה ועל העבודה. ויהי בהרצותו לפני אוהביו ומיודעיו את מחשבתו והחלטתו, ויהי בעיניהם כמתעתע,

*) בסוף הספר באות הערות ונוספות לספר „זכרונות לבן־ירושלם" מאת אליעזר ריבלין, וכן העתק נוסח ספר היסוד של שכונת „נחלת־שבעה".

---

*) בטעות נכפלה ט׳ למספר הפרק הזה. הטעות נמשכת גם בכל הפרקים הבאים (במקום י׳ היה צ״ל י״א וכו׳).

תֹּכֶן.

אף האיצו הקוראים הבודדים האלה בבני משפחתנו למהר ולפרסם את הזכרונות האלה לתועלת הקהל.

תקופה ארכה עברה בפקפוקים בנוגע לפרסום, אך ביום כ"ז תמוז החולף (תרפ"ג), במלאת לאבי משפחתנו שמנים שנה, החלטנו להדפיס את הזכרונות האלה; וצעיר בני, מר אבינעם ילין, קבל עליו את טרחת העריכה וההגהה והטפול בהדפסה, והודות למרצו וזריזותו הנה הספר כיום לפניכם הקוראים.

הספר נדפס כמו שנכתב בלי שנויים בסגנון ואף לא בכתיב, אותו הכתיב המלא שלא פעם ולא שתים נלחמתי בו, כי חפצנו לתת הדברים כמו שיצאו מידי כותבם. אמרתי: אהיה בדבר הזה כאחד בעלי המסורה... סגנון הספר קל ונעים ומושך את הלב בכל פשטותו, ומאמין הנני כי קוראיו ימצאו בו חפץ רב.

ואת אבינו, נזר משפחתנו, נברך כי יאריך עוד ימים ושנים בנחת ובשלוה, ויראה בשמחות בתי בניו ובנותיו ונכדיו ונכדותיו, והיו ימי שיבתו השקטים נחומים לנפשו על כל סבלותיו במשך ימי חייו, ועל רדפו תמיד להשכיל להיטיב, בהיותו הוא הראשון ליהודי ארץ ישראל לעסק בעבודת האדמה, אחד הראשונים הבונים בתים מחוץ לחומת ירושלם, והאשכנזי הראשון למסר את בנו לבית ספר חדיש.

בשם כל בני משפחתו אוהביו ומוקיריו

בנו בכורו

דוד ילין.

ירושלם, חדש חרותנו, תרפ"ד.

דברים אחרים.

הספר הזה, „זכרונות לבן-ירושלם", נכתב לכתחלה בידי מחברו, אבי מורי, בתור ספר זכרונות לבני משפחתו בלבד, למען ידעו את הקורות אותו במשך ימי חייו. באפן זה, כל אחד מזכרונותיו, בין אם נוגע ישר להם בין אם קרה לעיניהם, יש לו ערך חשוב בעיניהם, בהזכירו אותם יחד אתו את זכרונות ימי חייהם הם; ודבר טבעי הוא כי לא כל דבר וכל פרט המענין אותם יכול לענין גם את קהל הקוראים הרחב, אשר להם אין לפרטים רבים אותה החשיבות שישנה לאלה הקרובים ביותר אל המעשים.

אך הנה קרה הדבר, כי אנשים שונים קראו את כתב היד הזה ומצא חן בעיניהם, ועם זה מצאו גם כן כי בכל היותו ספר הקורות לאיש יחיד, קורות אלה קשורים ואחוזים בתולדות הישוב בכלל, ומעורים הם בחיי הצבור הארץ-ישראלי, בהיות נושאם עסקן צבורי. ומלבד זה הנה אפן תאור המקרים מציג לעיני הקורא תמונה חיה מדרכי החיים בדור הקודם ומהחליפות אשר דרכן עברה ירושלם במשך שמונים שנה. רואים בו את התפתחות הצבור האשכנזי למיום היותו נאלץ לשכר יהודי פרסי אחד להשלים מנין של עשרה בשעת התפלה ועד עלות מספרו לעשרות אלפים. לפנינו מגולָלה פרשת התפתחות החיים למיום ההשתמשות בהכאות על צרור חלמיש להוציא ניצוץ אש, וקוביות הגפרורים הראשונים, ומנורות השמן ופתילותיהן, ועד ימי מנורות הלוקס והחשמל. אף עוברות לעינינו כל קורות בנין ירושלם מחוץ לחומותיה למימי בתי מונטיפיורי אשר בהם שלם „השר" היהודי האנגלי שכר דירה לאלה המתרצים לשבת בבתים אשר מחוץ לחומה ממול שער יפו, ועד גָדל ירושלם־החדשה פי שתים ושלש מכל העיר העתיקה, והתפתחות הישוב החקלאי למן הנסיונות הקלושים הראשונים במוצא וביריחו, ועוד כאלה וכאלה דברים חשובים לכל המתענין בהתפתחות הישוב היהודי בארץ ישראל.

[לפי ציורו של הצייר
ו. וַכְטֶל, מוִינָא]

יהושע ילין

הו"ל ע"י בני משפחתו
במלאת לו שמונים שנה.

דפוס „ציון", של האחים רוהלד ירושלם
בהנהלת י. ח. קוטובסקי

To Dr Friedrich Ollendorff
from [illegible].

26/X/32. לשנה הבאה בירושלים!

זכרונות לבן-ירושלם

תקצ״ד—תרע״ח

מאת

יהושע ב״ר דוד יעלין

ירושלם

תרפ״ד